

SIASI 'O SĪSŪ KALAI SI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGA AHI 'AHO KIMUI NÍ • NŌVEMA 2014

Liahona

Ngaahi Lea 'o e Konifelenisi Lahí

Fai 'e 'Eletā Gavarret,
Godoy, Martinez pea mo
Wong 'enau Malangá 'i
He 'enau Lea Tu'ufonúa

Kalaisi mo e Kau Kiliá, fai 'e J. Kirk Richards

*Na 'e fakafou 'ia Sisū Kalaisi 'a hono faka'á "a e kau . . . 'eve'eva 'a e pipikí . . . ma 'a 'a e kiliá pea ongo 'a e tuli,
pea fokotu 'u 'a e maté, pea malanga'aki 'a e ongoongolelei ki he kakai masivá" (Mātūu 11:5).*

Fakahokohoko 'o e Tohi 'o Nōvema 2014

Volume 38 • Fika 11

FAKATAHA 'O E PONGIPONGI TOKONAKÍ

- 4 Talitali Lelei ki he Konifelenisi
Palesiteni Thomas S. Monson
- 6 Ko e 'UHINGA 'O 'ETAU
'AMANAKI LELEI
Palesiteni Boyd K. Packer
- 9 Ko Hai 'Okú Ke Fakafofonga'í?
'Eletā Lynn G. Robbins
- 12 Sākalamēniti — Ko ha
Fakafo'ou Ma'á e Laumalié
Cheryl A. Esplin
- 14 Uouangataha 'i he Fakahaofi
'Eletā Chi Hong (Sam) Wong
- 16 Tau'atāina 'o Ta'engata ke
Fili Ma'anautolu
'Eletā D. Todd Christofferson
- 20 Ko Hono Ma'u 'o ha Fakamo'oni
'o e Māmá mo e Mo'oni
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

FAKATAHA 'O E HO'ATĀ TOKONAKÍ

- 24 Ko Hono Hikinima'i 'o e Kau 'Ōfisa
'o e Siasi
Palesiteni Henry B. Eyring
- 25 Ko e 'Ofa mo Feohi mo e Ni'ihī
Kehé Neongo e Faikehekehé
'Eletā Dallin H. Oaks
- 28 Siosefa Sāmīta
'Eletā Neil L. Andersen
- 32 Mātu'á: Tefito'i Kau Faiako 'o e
Ongoongolelei ki He'enau Fānau
Tad R. Callister
- 34 Ko e Hū Lototo'a Atu ki he
'Afi'anga 'o e 'Otuá
'Eletā Jörg Klebingat
- 37 'Io 'Eiki, Te u Muimui ki he 'Afi'ona
'Eletā Eduardo Gavarret
- 40 'Ikai ko e Kau Kolekole Kotoa
Pē Kitautolu?
'Eletā Jeffrey R. Holland
- 43 Ko e Ma'u 'o e Nonga Tu'uloá mo e
Langa 'o e Ngaahi Fāmili Ta'engatá
'Eletā L. Tom Perry

FAKATAHA LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ

- 46 Fili Fakapotopoto
'Eletā Quentin L. Cook
- 50 'Oku Ou 'Ilo'i 'a e Ngaahi Me'á Ni
'Eletā Craig C. Christensen

- 53 Ko e Fono 'o e 'Aukai: Ko ha
Fatongia Fakatātaha ke Tokanga'i
'a e Masivá mo e Faingata'a'ía
Pisope Dean M. Davies
- 56 "'Eiki, Ko Au Ia?"
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 59 Ko e Lakanga Fakataula'eiki
Teuteu'angá
Palesiteni Henry B. Eyring
- 67 Tatakī Lelei ki 'Api
Palesiteni Thomas S. Monson

FAKATAHA 'O E PONGIPONGI SĀPATÉ

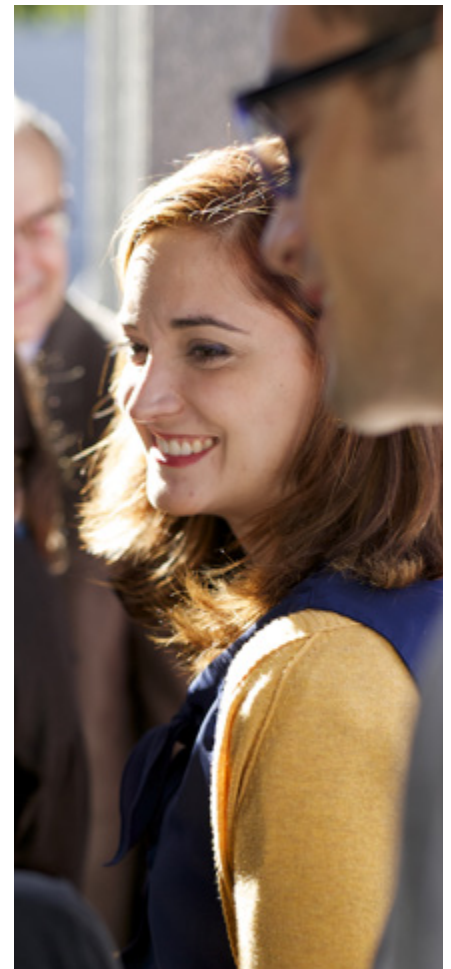
- 70 Ko e Hokohoko 'o e Fakahaá
Palesiteni Henry B. Eyring
- 74 Ko Hono Poupou'i 'o e Kau Palōfitá
'Eletā Russell M. Nelson
- 77 Mo'ui 'o Fakatatau mo e Lea 'a e
Kau Palōfitá
Carol F. McConkie
- 80 Mo'ui Ta'engatá—ke 'Ilo'i 'Etau
Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko
Sīsū Kalaisi
'Eletā Robert D. Hales
- 83 Ko e Sākalamēniti mo e Fakalelei
'Eletā James J. Hamula
- 86 Fakakaukau ki he 'Alunga
'o ho Va'é
Palesiteni Thomas S. Monson

FAKATAHA 'O E HO'ATĀ SĀPATÉ

- 89 Nofo Ma'u 'i he Vaká pea
Piki ke Ma'u!
'Eletā M. Russell Ballard
- 92 Fakamu'omu'a Ho'o Ngāue'i e Tui
'Eletā Richard G. Scott
- 96 'Oku 'I Ai ha Palani e 'Eiki
Ma'atautolu!
'Eletā Carlos A. Godoy
- 99 Ko e Tohi
'Eletā Allan F. Packer
- 102 Ko 'Etau Ngāue'ofa Fakatātahā
'Eletā Hugo E. Martinez
- 104 Fili Fakapotopoto
'Eletā Larry S. Kacher
- 107 Ha'u 'o Mamata
'Eletā David A. Bednar
- 110 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai
Palesiteni Thomas S. Monson

FAKATAHA LAHI 'A E KAKAI FEFINÉ

- 111 Mateuteu 'i ha Founga Ta'e'iloa
Linda K. Burton
- 114 Ngaahi 'Ofefine Fuakava 'o e 'Otuá
Jean A. Stevens
- 117 Ko Hono Vahevahe Ho'o Māmá
Neill F. Marriott
- 120 Ko Hono Mo'ui Fiefia 'Aki
e Ongoongolelei
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 64 Kau Taki mo e Kau 'Ōfisa
Mā'olunga 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi
'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi
'Aho Kimui Ni
- 124 Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e
Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisi
- 125 Ongoongo 'o e Siasi

Fakamatala Nounou 'o e Konifelenisi Lahi Fakavaevauata'u Hono 184

FAKATAHA LAHI 'O E PONGIPONGI TOKONAKI, 4 'OKATOPA 2014

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.
Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring.
Fua Lotú: Bonnie L. Oscarson.
Lotu Tukú: 'Eletā Bradley D. Foster.
Fai e hiva 'e he Kuaea Täpanekalé; Mack Wilberg mo Ryan Murphy, kau talēkitā; Richard Elliott mo Andrew Unsworth, tā 'ōkani: "Kuo 'Aho Hake 'a e Pō," *Ngaahi Himi*, fika 1; "Vakai 'e Kāinga," *Ngaahi Himi*, fika 4, fokotu'utu'u 'a Wilberg, te'eki pulusi; "E Saiona 'i 'Olunga," *Ngaahi Himi*, fika 22, fokotu'utu'u 'a Wilberg, te'eki pulusi; "E Sihova Haofaki," *Ngaahi Himi*, fika 43; "If I Listen with My Heart," DeFord, fokotu'utu'u 'a Murphy, te'eki pulusi; "From All That Dwell below the Skies," *Hymns*, no. 90, fokotu'utu'u 'a Wilberg, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E HO'ATĀ TOKONAKI, 4 'OKATOPA 2014

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.
Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.
Fua Lotú: 'Eletā Wilford W. Andersen.
Lotu Tukú: 'Eletā Edward Dube.
Fai e hiva 'e he kuaea fakatahataha mei he ngaahi siteiki 'i Tooele, Grantsville, mo Stansbury Park, Utah; fai hiva, Hollie Bevan; tā 'ōkani, Linda Margetts: "Arise, O God, and Shine," *Hymns*, no. 265, fokotu'utu'u 'a Wilberg, pulusi 'e Oxford; "Oku Mo'ui Hoku Huhu'í," *Ngaahi Himi*, fika 68, fokotu'utu'u 'a Huff, te'eki pulusi; "Huhu' 'i 'Isileli," *Ngaahi Himi*, fika 5; "Afe Mai Kuo Po'uli," *Ngaahi Himi*, fika 86, fokotu'utu'u 'a Gates, pulusi 'e Jackman.

FAKATAHA LAKANGA FAKATAULA'EIKI 'O E EFIAFI TOKONAKI, 4 'OKATOPA 2014

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.
Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring.
Fua Lotú: 'Eletā Bruce A. Carlson.
Lotu Tukú: 'Eletā James B. Martino.
Fai e hiva 'e ha kuaea 'a e lakanga fakataula'eiki mei he Senitā Ako'anga Fakafai-fekau 'i Polovó; fai hiva 'a Ryan Eggett mo Elmo Keck; tā piano 'a Clay Christiansen: "Rise Up, O Men of God," *Hymns*, no. 324, fokotu'utu'u 'a Wilberg, te'eki pulusi; Metili 'a e Kau Faifekau: "Oku ou 'Amanaki 'e Ui Au Ke u 'Alu 'o Ngāue Fakafai-fekau," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 91; "Te u Loto-to'a," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 85; "Omi ki Māmani 'Ene Mo'oní," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 92; "Fanongo,

ko e 'Eiki 'Oku Ui," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 94, fokotu'utu'u 'a Evans mo Eggett, te'eki pulusi; "Fakamālo ki he 'Otua," *Ngaahi Himi*, fika 10; "A Kimoutolu 'a e Kau Faifekau," *Ngaahi Himi*, fika 202, fokotu'utu'u 'a Spiel, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E PONGIPONGI SĀPATÉ, 5 'OKATOPA 2014

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.
Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.
Fua Lotú: 'Eletā Don R. Clarke.
Lotu Tukú: Rosemary M. Wixom.
Fai e hiva 'e he Kuaea 'a e Täpanekalé; fai hiva 'a Mack Wilberg; tā 'ōkani 'a Andrew Unsworth mo Clay Christiansen: "Sing Praise to Him," *Hymns*, no. 70; "Praise the Lord with Heart and Voice," *Hymns*, no. 73; "Oku Mau Fakamālo," *Ngaahi Himi*, fika 16, fokotu'utu'u 'a Wilberg, te'eki pulusi; "Ha'u 'e Fānau 'a e 'Eiki," *Ngaahi Himi*, fika 24; "Softly and Tenderly," Thompson, fokotu'utu'u 'a Wilberg, te'eki pulusi; "E Kāinga Kuo Langa ha Tu'unga," *Ngaahi Himi*, fika 37, fokotu'utu'u 'a Wilberg, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E HO'ATĀ SĀPATÉ, 5 'OKATOPA 2014

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.
Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring.
Fua Lotú: 'Eletā David F. Evans.
Lotu Tukú: John S. Tanner.
Fai e hiva 'e he Kuaea 'a e Täpanekalé; fai hiva 'a Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā 'ōkani 'a Bonnie Goodliffe mo Linda Margetts: "Lo, the Mighty God Appearing!" *Hymns*, no. 55, fokotu'utu'u 'a Murphy, te'eki pulusi; "Tānaki Ho Ngaahi Täpuaki," *Ngaahi Himi*, fika 148; "Fānau Au 'a e 'Otua," *Ngaahi Himi*, fika 193, fokotu'utu'u 'a Murphy, te'eki pulusi; "Oku Mau Lotua 'a e Palōfitā," *Ngaahi Himi*, fika 9, fokotu'utu'u 'a Wilberg, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI KAKAI FEFINE 'O E EFIAFI TOKONAKI, 'AHO 27 SEPTEMA 2014

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.
Tatakí: Rosemary M. Wixom.
Fua Lotú: Dorah Mkhabela.
Lotu Tukú: Amy Caroline Hinehina.
Kuaea fakatahataha 'a e Palaimeli, Kau Finemui mo e Kau Fine'ofa 'o e ngaahi siteiki 'i Magna, Hunter, mo Taylorsville, Utah; fai hiva 'a Erin Pike Tall; tā 'ōkani 'a Linda Margetts: "On This Day of Joy and

Gladness," *Hymns*, no. 64, fokotu'utu'u 'a Tall mo Margetts, te'eki pulusi; "Oku Ou Fie Sio he Tempalé," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 99, na'e fakahoko 'e ha kuaea 'o e fānau mei Seoul, Korea, fokotu'utu'u 'a Zabriskie, te'eki pulusi; Metili: "I Know That My Savior Loves Me," Bell mo Creamer; "Oku Mo'ui Hoku Huhu'í," *Ngaahi Himi*, fika 68, fokotu'utu'u 'a Tall mo Margetts, te'eki pulusi; "Fānau Au 'a e 'Otua," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 2, fokotu'utu'u 'a Zabriskie, te'eki pulusi; "Let Zion in Her Beauty Rise," *Hymns*, no. 41, fokotu'utu'u 'a Ward, te'eki pulusi.

MA'U ATU 'O E NGAHI LEA KONIFELENISI

Ke ma'u 'a e ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi 'i he 'Initanetí 'i he ngaahi lea fakafonua lahi, hū ki he conference.lds.org pea fili e lea fakafonua. 'Oku toe ma'u atu 'a e ngaahi lea 'i he Gospel Library mobile app. Ko e angamahení 'oku ma'u e hiki tatau 'o e ongo 'o e konifelenisi lahi 'i he lea faka-Pilitāniā 'i he ngaahi senitā tufaki'anga nāunaú. 'Oku malava ke ma'u e fakamatala ki he konifelenisi lahi 'i ha founga faingofua ki he kāingalotu 'oku faingata'a'ia fakaesinó 'i he disability.lds.org.

NGAAHI PŌPOAKI 'O E FAIAKO FAKA'API MO E FAIAKO 'A'AHÍ

Ki he pōpoaki 'o e faiaiko faka'api mo e faiaiko 'a'ahí, kātaki 'o fili ha lea te ne feau lelei taha e fie ma'u 'a e ni'ihí 'oku mou 'a'ahi ki a'í.

'I HE TAKAFÍ

'I mu'á: Faitā 'a Nathaniel Ray Edwards
'I muí: Faitaa'í 'e Leslie Nilsson.

FAITĀ 'I HE KONIFELENISI

Ko e ngaahi 'ata 'o e konifelenisi lahi 'i Sōlekí ne fai ia 'e Welden C. Andersen, Cody Bell, Janae Bingham, Randy Collier, Weston Colton, Craig Dimond, Nathaniel Ray Edwards, Ashlee Larsen, August Miller, Brian Nicholson, Leslie Nilsson, Matthew Reier, Christina Smith, mo Byron Warner; 'i Alexandria, Virginia, USA, 'e Chance Hammock; 'i Verona, Wisconsin, USA, 'e Jenifer Ann Lee; 'i he Peachtree Corners, Georgia, USA, 'e David Winters; 'i San Lorenzo, Paraguay, 'e Rebeca Ríos Benites; 'i Saipan, Northern Mariana Islands, 'e Del Benson; 'i Cuauhtémoc, Mexico, 'e Niltza Beatriz Santillan Castillo; 'i Sobral, Brazil, 'e Wesley Dias; 'i Las Piñas, Philippines, 'e Daniel Sanchez Labajo Jr.; 'i Waterford, Ireland, 'e Eymard Martin; 'i Canoas, Brazil, 'e Michael Morris Jr.; 'i Bariloche, Argentina, 'e Josué Peña; pea 'i Cape Town, South Africa, 'e Samantha Scales.

NŌVEMA 2014 VOLUME 38 FIKA 11
LIAHONA 10991 900

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu

Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētita: Craig A. Cardon

Kau 'Etivaísá: Mervyn B. Arnold, Christoffel Golden, Larry R. Lawrence, James B. Martino, Joseph W. Sitati

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmilī mo e Mēmipā: Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Falpulusi: Lisa C. López

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita 'i: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Mindy Anne Leavitt, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette

Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Tom Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnson, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini:

Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Katie Duncan, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita 'i Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita Siale Hōla

Kaungā 'Ētita Patrick Taufā

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he tā'u 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'eke'ekē: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke mā'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'eke'ekē he 'initaneti 'i he *Liahona*.lds.org, 'i he meli ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meli ki he *Liahona*@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'ā Pule'angā 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Armēniā, Pisiā, Kemipoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Siaina (faka'ingofua'i), Kolōesia, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Estōnia, Fisi, Finilani, Falanisē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsīā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlēā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mōngokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsīā, Ha'amoā, Silōveniā, Sipeini, Suisalanī, Sūēteni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēmi. ('Oku kehekehe pe 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatata mo e lea fakafonua.)

© 2014 'e he Intellectual Reserve, Inc. Mā'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pe. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikiā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatāta 'i he *Liahonā* ke faka'aonga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsiale pe faka'aonga'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakahā'i atu ai hano fakatapatapu, 'i he tafa'aki 'oku fakamatalā ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fehū'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meli: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

November 2014 Vol. 38 No. 11. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

FAKAHOKOHOKO
FAKAMOTU'ALEA
'O E KAU LEĀ

Andersen, Neil L., 28
Ballard, M. Russell, 89
Bednar, David A., 107
Burton, Linda K., 111
Callister, Tad R., 32
Christensen, Craig C., 50
Christofferson, D. Todd, 16
Cook, Quentin L., 46
Davies, Dean M., 53
Espin, Cheryl A., 12
Eyring, Henry B., 24, 59, 70
Gavarett, Eduardo, 37
Godoy, Carlos A., 96
Hales, Robert D., 80
Hamula, James J., 83
Holland, Jeffrey R., 40
Kacher, Larry S., 104
Klebingat, Jörg, 34
Marriott, Neill F., 117
Martinez, Hugo E., 102
McConkie, Carol F., 77
Monson, Thomas S., 4, 67, 86, 110
Nelson, Russell M., 74
Oaks, Dallin H., 25
Packer, Allan F., 99
Packer, Boyd K., 6
Perry, L. Tom, 43
Robbins, Lynn G., 9
Scott, Richard G., 92
Stevens, Jean A., 114
Uchtdorf, Dieter F., 20, 56, 120
Wong, Chi Hong (Sam), 14

FAKAHOKOHOKO
FAKAMOTU'ALEA 'O E
TEFITÓ

'Ahi'ahi, 67, 86
Ako folofolá, 20, 50, 89, 92
Akonaki, 32
'Aló'ofá, 6, 16
'Amanaki lelei, 6
Angamā'oni'oni, 46, 67
Anga'ofá, 25, 110
'Aukaí, 40, 53
Efiāfi fakafāmilī 'i 'apí, 92
'Ekea meiate kita 'ete ngāuē, 16
Fa'ifa'itaki'angá, 32, 67, 86, 104
Faingata'á, 89, 110
Faka'apa'apa, 25
Fakafoki mai 'o e Ongoongolelé, 28
Fakahā, 70, 77, 111
Fakakaukā, 56, 96
Fakakikihi, 25
Fakalelé, 6, 12, 16, 34, 83, 92, 107, 117
Fakamaau totonú, 16
Fakamālohīā, 14
Fakamolemólé, 6, 12, 34
Fakamo'oni, 6, 20, 28, 50, 80, 104
Fakatamaikí, 9
Fakatomalā, 16, 34
Fakauluí, 37, 56, 104
Fāmilī, 32, 43, 92, 99, 117
Fa'unga 'o e Siasí, 74
Hē mei he Mo'oni, 9, 89
Hisitōlia fakafāmilī, 99
Kau palōfita, 9, 70, 74, 77, 89
Konifelenisi lahí, 4, 110
Lakanga Fakataula'eikí, 67
Lakanga Taula'eiki
Faka-'Ēlonē, 53, 59
Laumālie Mā'oni'oni, 70, 80, 104
Liliú, 34, 56
Loto fakatōkilaló, 56
Loto hikisiā, 56
Loto-to'a, 9

Loto Veiveiua, 104
Lotú, 20, 32, 40, 92
Māmá, 20, 117
Mo'oni, 20, 25, 107
Mo'ui fakafalala pē kiate kitá, 53
Mo'ui lelei fakaesinó, 34
Mo'ui tāú, 67
Ngaahi Fakataha Alēlēā, 14
Ngaahi Fekau, 120
Ngaahi Fuakavá, 114
Ngaahi tāpuaki fakapēteliaké, 96
Ngaahi Taumu'á, 46
Ngāue fakafaipekau, 4, 37, 107
Ngāue fakatemipalé, 92, 99
Ngāue tokoní, 53, 59, 102, 110, 120
Nofomalí, 46, 114
'Ofá, 25, 80, 102, 120
'Otua ko e Tamaí, 20, 34, 80, 120
Palani 'o e fakamo'uí, 16, 86, 96
Papitaisó, 114
Potó, 46
Sākalamēnití, 12, 83
Siosefa Sāmīta, 6, 9, 28, 50, 53, 70, 80, 96
Sisū Kalaisi, 6, 9, 12, 14, 16, 20, 25, 37, 43, 46, 67, 77, 80, 83, 86, 92, 102, 107, 117
Talangofuá, 34, 37, 86, 111
Tau'atāina ke Filí, 16, 46, 86, 92, 96, 104
Temipalé, 4, 111, 114, 117
Teuteú, 59, 111
Tuí, 14, 50, 77, 92
Tu'unga Fakaākongá, 40, 46, 56, 86, 102, 110
Tu'unga fakafa'eé, 43
Tu'unga fakalaumālié, 34
Tu'unga Fakatakimu'á, 74
Tu'unga fakatamaí, 43
Uelofeá, 40, 53
Uouangatahá, 14, 80

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Talitali Lelei ki he Konifelenisí

I he 'etau fanongó, 'ofa 'e ongo ki hotau lotó pea tupulaki 'etau tuí.

S i'i kāinga, 'oku ou fiefia lahi ke talitali lelei kimoutolu ki he konifelenisi ma'ongo'ongá ni 'i he māmaní. 'Oku tau fakataha 'i ha ngaahi feitu'u kehekehe he funga 'o e māmaní ke fanongo mo ako mei he kau tangata mo e kau fafine ne tau hikinima 'i ko e Kau Taki Mā'olunga mo e kau 'ōfisa mā'olunga 'o e Siasí. Kuo nau kolea e tokoni 'a e langí 'i he ngaahi pōpoaki te nau fakahokó, pea kuo nau ma'u ha tataki fakalangi fekau'aki mo e me'a ke lea 'akí.

'Oku faka'ilonga 'i 'e he konifele-nisí ni 'a e ta'u 90 'o hono fakama-fola fakaletio 'o e konifelenisi lahi. Na'e fuofua fakamafola fakaletio 'a e ngaahi fakataha'anga 'o e konifele-nisí 'i 'Okatopa 1924, 'i he kautaha KSL 'a e Siasí. 'Oku toe faka'ilonga 'i foki 'e he konifelenisí ni 'a e ta'u 65 hono fakamafola fakatelevione 'o e konifelenisí. 'I he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 1949, ne fuofua fakamafola fakatelevione ai 'a e ngaahi fakatahá 'i he 'elia Sōlekí kotoa 'i he televione KSL.

'Oku tau fakamo'oni 'i e ngaahi tāpuaki 'o e mītia fakaonopōnī 'i

hono fakafaingamālie 'i e kāingalotu 'o e Siasí ke nau mamata mo fanongo ki he konifelenisi lahi. 'Oku fakama-fola e ngaahi fakataha 'o e faka'osinga uike ko 'ení 'i he televisoné, letioó, keipoló, fetu'utaki fakasatelaité, mo e 'Initanetí, kau ai mo e ngaahi me'a-ngāue to'oto'ó.

Lolotonga 'a e māhina 'e ono talu mei he 'etau fakataha faka'osí, kuo 'osi fakatapui ai ha tempale fo'ou 'e taha pea toe fakatapui mo e taha kehe. Na'e fakatapui 'e Palesiteni Teita F. 'Ukitofa 'a e Tempale Footi Lotateila Folōlitá. Ne fakahoko ha polokalama faiva faka'ofa'ofa 'a e to'u tupú 'i he 'aho kimu'a pea fakatapuí. Na'e fakatapui leva 'a e tempalé 'i he 'aho hono hokó ko e Sāpate 'aho 4 'o Meé, 'i ha sēsini 'e tolu.

Ko haku faingamālie 'i he uike 'e ua kuo hilí ke toe fakatapui 'a e Tempale 'Okiteni 'Iutaá, 'a ia ne fuofua fakatapui 'i he 1972 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita. Ne fakahoko ha faiva fakafonua ma'ongo'onga 'i he 'aho kimu'a pea toe fakatapuí, pea 'i he fu'u tokolahi 'a e to'u tupu ne kau na'e fakahoko leva ha taimi faiva

kehekehe 'e ua, 'o kehekehe 'a e kau faivá. Ko e fakakātoá, ne kau ai ha to'u tupu 'e toko 16,000. Na'e fakahoko 'a e polokalama toe fakatapuí 'i he 'aho hono hokó, pea kau ai ha tokolahi 'o e Kau Taki 'o e Siasí, fakataha mo e kau taki 'o e ngaahi houalotú, palesiteni tempalé, hono ongo tokoní, mo honau ngaahi uaifí.

'Oku kei lele-'i-matangi 'etau langa tempalé. 'E fakatapui 'i he māhina ka tu'ú 'a e Tempale Finiki 'Alesona fo'ou, pea 'i he ta'u kaha'ú, 'i he 2015, 'oku tau 'amanaki ke fakatapui pe toe fakatapui ha tempale 'e nima, pea

mahalo 'e toe lahi ange, kae makatu'unga pē he'enau 'osí.

Hangē ko 'eku fakahā 'i 'Ēpelelí, ka 'osi kotoa hono langa mo fakatapui 'a e ngaahi tempale ne 'osi fanongonongó, 'e 'i ai hatau ngaahi tempale 'e 170 'oku ngāue he funga māmaní. Koe'uhí 'oku mau nofotaha 'i he feinga ke fakahā 'a e ngaahi tempale ne 'osi fakahā ki mu'á, 'oku 'ikai ke mau fakahā ai ha langa 'o ha ngaahi tempale he taimí ni. Neongo ia, ka 'i ai ha ngaahi fie ma'u mo ma'u ha ngaahi kongā kekeleke 'i he kaha'ú, 'e fanongonongo leva ha ngaahi tempale kehe.

'Oku kei tupulekina pē Siasí. Kuo tau fakalaka 'eni 'i he toko 15 miliona tupú pea 'oku kei tupu tokolahi pē. 'Oku kei laka atu ta'e tuka pē 'etau polokalama ngāue fakafaifekau. 'Oku 'i ai ha'atau kau faifekau 'e toko 88,000 tupu 'oku lolotonga ngāue, 'o vahevahe 'a e pōpoaki 'o e ongo-ongoleleí ki he māmaní. 'Oku mau toe fakamahino atu ko e ngāue fakafaifekau ko e fatongia fakataula'eiki ia, pea 'oku mau poupu'u atu 'a e kau talavou mo'ui taau mo malava kotoa pē ke ngāue fakafaifekau. 'Oku tau fakahounga'i foki si'i kau finemui 'oku

ngāue fakafaifekau. 'Oku nau fakahoko ha tokoni lahi fau, neongo 'oku 'ikai ke nau ha'isia ki he fekau tatau ke ngāue 'o tatau mo e kau talavou.

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu heni ke mou tokanga ki he kau tangata mo e kau fafine 'e lea he 'ahó ni pea mo 'apongipongi 'i he'etau ngaahi fakataha 'o e konifelenisí. 'Oku ongo'i 'e kinautolu kotoa ne kole ke leá ko e fatongia lahi ke fai 'eni. Pea 'i he'etau fanongó, 'ofa 'e ongo ki hotau lotó mo tupulaki 'etau tuí, pea 'oku ou fai 'eni 'i he loto fakatōkilalo, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Palesiteni Boyd K. Packer
Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e 'UHINGA 'O 'ETAU 'AMANAKI LELEÍ

Ko e fakamo'oni 'o e 'amanaki lelei ki he huhu'í ko ha me'a ia he 'ikai lava 'o fua pe lau fakalautelau. Ko Sīsū Kalaisi 'a e ma'u'anga 'o e 'amanaki lelei ko iá.

I he ngaahi ta'u si'i kuo'osí, ne u 'alu mo Sisitā Peeka ki he 'Univēsiti Oxford. Ne ma fekumi ki he ngaahi lekooti 'o 'eku kui fitú. Na'e anga'ofa 'a e pule 'i he 'Univēsiti Kalaisi 'i 'Okisifōtí ko Dr. Popeleuele, ke 'omai 'e he tokotaha tauhi lekooti 'o e 'univēsiti e ngaahi lekōtí. Ne ma ma'u e hingoa 'o 'eku kuí ko Sione Peeka 'i he ta'u 1583.

Ne ma foki he ta'u hono hokó ki 'Okisifooti ke foaki ha tatau faka'ofa'ofa 'o e folofola kuo fakataha'í ki he laipeli 'i he 'Univēsiti Kalaisi. Na'e hangē ne ki'i ngali kehe 'eni kia Dr. Popeleuele. Mahalo na'á ne fakakaukau 'oku 'ikai ko ha Kalisitiane mo'oni kimaua. Ko ia na'á ne kole ki he faifekau 'o e akó ke ne tali 'a e tohí.

Kimu'a pea foaki 'a e folofolá ki he faifekau, ne u fakaava ia ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá 'o faka'ali'ali kiate ia ha tefito 'e taha: ko e 'ū peesi 'e 18, ne mataiiki 'o vahavaha lelei, 'oku hiki ai e ma'u'anga tokoni ki he tefito "Sīsū Kalaisi." Ko e taha ia 'o e ngaahi ma'u'anga tokoni fakafolofola mahinongofua taha kuo fakatahataha 'i 'i he tefito 'o e Fakamo'uí 'i he hisitōlia 'o e

māmaní—ko e fakamo'oni mei he Fuakava Motu'á mo e Fo'ou, Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá mo e Mata'itofe Mahu'ingá.

Ne u talaange, "Muimui 'i he ngaahi ma'u'anga tokoni ko 'ení, mei he tafa'aki ki tafa'aki, 'olunga ki lalo, tohi takitaha pea mei he tefito ki he tefito—te ke 'ilo 'oku nau hoko ma'u pē ko ha fakamo'oni pea fenāpasi mo e fakamo'oni ki he fakalangi 'o e misi-ona 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi—Hono 'alo'í, 'Ene mo'uí, akonakí, Hono Tutukí, Toetu'ú mo 'Ene Fakalelei."

Hili 'eku vahevahe mo e faifekau e ni'ihi 'o e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí, ne liliu 'ene fakakaukau peá ne takimamata 'i kimaua he falé, kau ai ha ngaahi 'ata mei he kuonga 'o Lomá ne ma'u 'i ha keli ne toki fai.

'I he ngaahi ma'u'anga tokoni 'oku lisi 'i he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, 'oku 'i ai e taha mei he Tohi 'a Molomoná: Ko ha Fakamo'oni 'e Taha 'o Sīsū Kalaisi: "Oku mau malanga 'aki 'a Kalaisi, 'oku mau kikite 'ia Kalaisi, pea 'oku mau tohi 'o fakatatau mo 'emau ngaahi kikité, ke 'ilo 'e he'emau fānaú ki he tupu'anga 'a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma'u

ai ha fakamolemole 'o 'enua ngaahi angahalá" (2 Nifai 25:26).

Na'e folofola 'a e Fakamo'uí, "Ko au ko e hala, mo e mo'oni, pea mo e mo'ui: 'oku 'ikai ha'u ha tangata 'e taha ki he Tamai, kae 'iate au" (Sione 14:6).

Pea mei he Tohi 'a Molomoná, na'á Ne pehē, "Vakai, ko au ia 'a ia na'e teuteu talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní ke huhu'í 'a hoku kakaí. Vakai, ko au Sīsū Kalaisi. 'E ma'u 'iate au 'e he fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē 'a e mo'uí, pea ma'u ia 'o ta'engata, 'io 'a kinautolu 'e tui ki hoku hingoa; pea te nau hoko ko hoku ngaahi foha mo hoku ngaahi 'ofefine" ('Eta 3:14).

'Oku lahi fau ha ngaahi ma'u'anga tokoni kehe 'i he folofolá 'okú ne fakamatala'í 'a e fatongia fakalangi 'o Sīsū Kalaisi, ko e Huhu'í 'o kinautolu kotoa pē kuo 'osi pe 'amanaki ke fā'ele'í mai ki he matelié.

'Oku huhu'í kotoa kitautolu 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi, mei he Hinga 'a e tangatá, 'a ia ne hoko 'i he kai 'e 'Ātama mo 'Ivi 'a e fua ne tapuí 'i he Ngoue 'o 'Īteni, 'i he'ene hā 'i he 1 Kolinitoó: "He 'oku hangē 'oku mate kotoa pē 'ia 'Ātama, 'e pehē foki e mo'ui kotoa pē 'ia Kalaisi" (1 Kolinito 15:22).

'Oku ako'í 'i he Tohi 'a Molomoná, "He 'oku 'aonga ke fai ha fakalelei . . . , pe 'e mala'ia 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá; 'io, kuo fakafefeka kotoa honau lotó; 'io, kuo hinga mo mole 'a e kakai kotoa pē, pea kuo pau ke nau 'auha tuku kehe pē 'o kapau 'e fou 'i he fakalelei 'a ia 'oku 'aonga ke faí . . . ko ha feilaulau ta'e fakangatangata mo ta'engata" ('Alamá 34:9–10).

Mahalo he 'ikai ke tau mo'ui haohaoa, pea 'i ai e ngaahi tautea ki he'etau fehalakí, ka kimu'a pea tau ha'u ki māmaní, ne tau loto ke tauhi 'Ene ngaahi fonó pea tali 'a e tautea ki hono maumau 'i e ngaahi fono ko iá.

"He kuo faiangahala kotoa pē, pea tōmui 'i he fakamālō mei he 'Otuá;

"Pea 'oku fakatonuhia 'i koe 'ofa mata'ata'atā pē 'i he'ene 'alo'ofa, koe-'uhí ko e totongi huhu'í 'a ia 'oku 'ia Kalaisi Sīsū" (Loma 3:23–24).

Na'e fakahoko 'e he Fakamo'uí 'a e Fakalelei, 'a ia 'okú ne 'omai ha founa ke tau ma'a aí. Ko Sīsū Kalaisi

ko e Kalaisi kuo toetu'ú. 'Oku tau hū mo 'ilo' i Ia 'i he mamahi na'á Ne fuesia ma'atautolu fakalūkufua pea mo e mamahi na'á Ne kātekina ma'a-tautolu fakafo'ituitui 'i he Ngoue ko Ketisemaní pea 'i he kolosí. Na'á Ne fai kotoa ia 'i he loto fakatōkilalo lahi pea mo e mahino ta'engata ki Hono fatongia mo e taumu'a fakalangí.

'E 'ilo 'e kinautolu 'oku fakatomala pea si'aki e angahalá 'oku kei mafao mai pē Hono to'ukupu 'alo'ofá. 'E ma'u 'e kinautolu 'oku fakafanongo mo tokanga ki He'ene kau tamaio'eiki kuo filí e nonga mo e mahino 'o a'u ki he taimi faingata'á mo e mamahí. Ko e ola 'o 'Ene feilaulá ke fakatau'atāina'i kitautolu mei he nunu'a 'o e angahalá, ke to'o e ongo'i halaiá pea ma'u e 'amanaki lelei.

Kapau na'e 'ikai ke Ne ikuna'i 'a e Fakaleleí, he 'ikai ha huhu'i. 'E faingata'a e mo'ui 'i he māmaní kapau he 'ikai pē ke fakamolemole'i 'etau fehalākí pea 'ikai ke tau lava 'o fakamā'oni'oni'i kitautolu pea hoko atu.

'Oku 'ikai fakangatangata 'a e

anga'ofa mo e 'alo'ofa 'a Sisū Kalaisí kiate kinautolu pē 'oku faiangahalá 'i he 'ilo pau pe ta'e 'ilo, ka 'okú ne fālute 'a e nonga ta'engata kiate kinautolu kotoa te nau tali pea muimui 'iate Ia mo 'Ene ngaahi akonakí. Ko 'Ene 'alo'ofá 'a e faifakamo'ui lahi, 'o a'u ki he ni'ihi ta'e halaia kuo fakalavea'í.

Ne u toki ma'u ha tohi mei ha fefine 'o ne lipooti mai 'ene kātekina ha mamahi lahi 'i he'ene mo'uí. Ne hoko ha fehalaaki lahi kiate ia ka na'e 'ikai ke ne talamai hangatonu kae fakamamahalo pē. Na'á ne pehē ne fefa'uhi mo e ongo'i ita lahi. 'I he'ene 'itá, na'á ne fakakaukau, "Kuo pau ke totongi huhu'i 'e ha taha e fehalaaki lahi ko 'ení." 'I he taimi fakamamahi mo fakafehu'ia lahi ko 'eni, na'á ne tohi 'o pehē na'á ne ongo'i ha tali 'i he taimi pē ko iá, "Kuo 'osi totongi huhu'i ia."

Kapau he 'ikai ke tau tokanga ki he me'a 'e lava 'e he feilaulau Fakamo'uí 'o fai ma'atautolú, mahalo te tau fakame'apango'ia 'i hono fai ha me'a ta'e totonu pe fakalotomamahi'i ha tokotaha. 'E malava ke to'o 'a e loto

halaiá 'i hono fai ha fehalākí. Kapau te tau fekumi ke mahino 'Ene Fakaleleí, te tau ma'u ha loto faka'apa'apa lahi ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'ene ngāue 'i he māmaní pea mo Hono misiona fakalangí ko hotau Fakamo'uí.

Na'e fakafoki mai e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke 'ave holo 'i he māmaní 'a e 'ilo ki he mo'ui mo e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí. 'Oku fakamafola 'a e konifelenisi ma'ongo'onga ko 'ení he satelaité 'i ha ngaahi lea fakafonua 'e 94 ki ha ngaahi fonua 'e 102 pea toe ma'u foki 'i he 'Initanetí ki he fonua kotoa 'oku 'i ai 'a e Siasí. 'Oku 'i ai ha-tau siteiki 'e 3,000 tupu. 'Oku tokolahi hake e kau faifekau taimi kakató 'i he toko 88,000 pea fakalaka 'i he 15 milioná e memipasipi fakakātoa 'o e Siasí. 'Oku hoko 'a e ngaahi fika ko 'ení ko ha fakamo'oni 'o e "maka kuo tā mei he mo'ungá ta'ekau ai ha nimá, kae 'oua kuo fakafonu 'e ia 'a e māmaní kotoa pē" (T&F 65:2).

Neongo pe ko e hā e lahi 'e a'u ki ai e Siasí pe lauimiliona 'o e

Saipeni, 'Otu Motu Maliana Tokelaú

kāingalotu 'oku nau kau maí, tatau ai pē pe ko e konitinēniti mo e fonua 'e fiha 'oku 'alu ki ai 'etau kau faifekau pe lea fakafonua kehekehe 'e fiha 'oku tau lea 'akí, 'e fua e lavame'a mo'oni 'a e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí mei he mālohi fakalaumālie 'o hono kau mēmipa fakafo'ituituí. 'Oku tau fie ma'u 'a e mālohi 'o e fakapapau 'oku ma'u 'i he loto 'o e ākongā mo'oni kotoa pē 'o Kalaisí.

Ko ha me'a he 'ikai lava 'o fua pe fakalauteleau e fakamo'oni 'o e 'amanaki lelei ki he huhu'í. Ko Sisū Kalaisi 'a e ma'u'anga tokoni 'o e 'amanaki ko iá.

'Oku tau fekumi ke fakamālohia e ngaahi fakamo'oni 'a e talavou' mo e matu'otu'á, malí mo e tāutahá. 'Oku fie ma'u ke tau ako'i e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ki he kakai tangata, fefine, mo e fānau, 'i he fa'ahinga mo e matakali, tu'umālie mo e masiva. 'Oku tau fie ma'u e ni'ihine ne toki papi uluí mo kinautolu ko e hako 'o e kau paioniá. 'Oku fie ma'u ke tau fekumi kiate kinautolu kuo he'e pea tokoni'i ke foki mai ki he tākangá. 'Oku tau fie ma'u e poto mo e fakakaukau mo e mālohi fakalaumālie e tokotaha kotoa.

Ko e mēmipa kotoa pē 'o e Siasí ni ko ha 'elemēniti mahu'inga ia 'o e sino 'o e Siasí.

"He 'oku hangē 'oku taha pē 'a e sinó, ka 'oku lahi hono ngaahi kupú, pea ko e ngaahi kupu kotoa pē 'o e sinó pe taha ko ia 'oku lahí, ka ko e sino pē taha. 'Oku pehē pē foki 'a Kalaisi.

"He kuo tau papitaiso kotoa pē 'i he Laumālie pē taha ki he sino pē taha. . . .

"He 'oku 'ikai ko e kupu pē taha 'a e sinó, ka 'oku lahi" (1 Kolinitó 12:12–14).

Ko e mēmipa kotoa pē ko ha fakamo'oni ki he mo'ui mo e ngaahi akonaki 'a Sisū Kalaisí. 'Oku tau 'i ha feinga tau mo e ngaahi mālohi 'o e filí, pea 'oku tau fie ma'u e tokotaha kotoa kapau 'oku tau 'amanaki ke lavame'a 'i he ngāue 'a e Fakamo'ui ke tau faí.

Mahalo te ke fakakaukau, "Ko e hā te u lava 'o fa'i? Ko e toko taha pē au."

Ko e mo'oni ne ongo'i tuenoa 'a Siosefa Sāmita he taimi 'e ni'ihine. Na'á ne hoko 'o ma'ongo'onga, ka na'á ne kamata ko ha ki'i tamasi'i ta'u 14 ne 'i ai ha'ane fehu'i: "Ko e fē 'i he ngaahi

Siasí kotoa pē te u kau ki a'i?" (vakai, Siosefa Sāmita–Hisitōlia 1:10). Na'e tupulaki 'a e tui mo e fakamo'oni 'a Siosefa ki he Fakamo'ui 'o hangē ko e pau ke tau tupulaki pehe'e, 'i he "otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki; ko e si'i 'i heni pea si'i 'i hena" (2 Nifai 28:30; vakai foki T&F 128:21). Ne tu'ulutui 'a Siosefa 'o lotu, pea na'e hoko ha me'a fakafo ko e ola 'o e lotu mo e 'Uluaki Mata Me'a-hā-mai ko iá.

'I he'eku hoko ko ha taha 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'oku ou fakamo'oni ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí. 'Okú Ne mo'ui. Ko Hotau Huhu'í mo e Fakamo'ui Ia. "E lava 'o fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē 'i he Fakalelei 'a Kalaisi" (Ngaahi Tefito 'e Tuí 1:3). 'Okú Ne pule'i 'a e Siasí ni. 'Oku 'ikai ko ha sola Ia ki He'ene kau tamaio'eikí. 'I he'etau hanganaki atu ki he kaha'ú 'i he lotofalala, te tau ma'u ai Hono Laumālie. 'Oku 'ikai ha ngata'anga 'o Hono mālohi ke tāpuekina mo tatakai e mo'ui 'a kinautolu 'oku fekumi ki he mo'oni mo e ma'oni'oni. 'Oku ou fakamo'oni kiate Ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Lynn G. Robbins
 'O e Kau Palesiteni 'o e Kau Fitungofulú

Ko Hai 'Okú Ke Fakafofonga'í?

'Oku tau fulihi 'a e fekau 'uluaki mo ma'ongo'onga tahá 'i he 'etau feinga ke 'uluaki fakafiemālie 'i e ni'ihī kehé 'i he 'Otuá.

Lotonga 'ema fononga fakataha mo Palesiteni Poiti K. Peeke 'i he 'eku fuofua hoko ko ha Fitungofulú, na'á ne faka'ohovale 'i au 'i he 'ene fehu 'i mai “Ko hai 'okú ke fakafofonga'í?” Ne u puputu 'u he na'e 'ikai ha fakamatala ke mahino e 'uhinga 'o e fehu'í. Na'á ne hoko atu 'o pehē, “Oku 'ikai fakafofonga'í 'e he Fitungofulú 'a e kakaí ki he palōfitá, ka ko e palōfitá ki he kakaí. 'Oua na'a teitei ngalo 'a ia 'okú ke fakafofonga'í!” Ne hoko ia ko ha lēsoni ongo mo'oni.

'Oku tau fulihi 'a e ongo 'uluaki fekau ma'ongo'onga tahá 'i he 'etau feinga ke 'uluaki fakafiemālie 'i e ni'ihī kehé kae 'ikai ko e 'Otuá (vakai, Mātiu 22:37–39). Ko hono fakangalo 'i ia 'o e tokotaha 'oku tau fakafofonga'í. Ka kuo tau fehalaaki kotoa 'i he me'á ni ko 'etau manavahē ki he tangatá. 'Oku fakatokanga mai e 'Eikí kiate kitautolu 'i he tohi 'a 'Īsaía, “Oua te mou manavahē ki he valoki 'a e kakaí” ('Īsaia 51:7; vakai foki, 2 Nifai 8:7). 'I he misi ko ia 'a Lihái, ne tupu e manavahē ko 'ení mei he *louhi'í nima* 'o e manukí ne tuhu mai mei he fu'u fale lahi mo 'ata'ataá, 'o tupu ai e ngalo 'i ha tokolahi 'a ia 'oku nau fakafofonga'í pea nau mavahe mei he fu'u 'akau ko

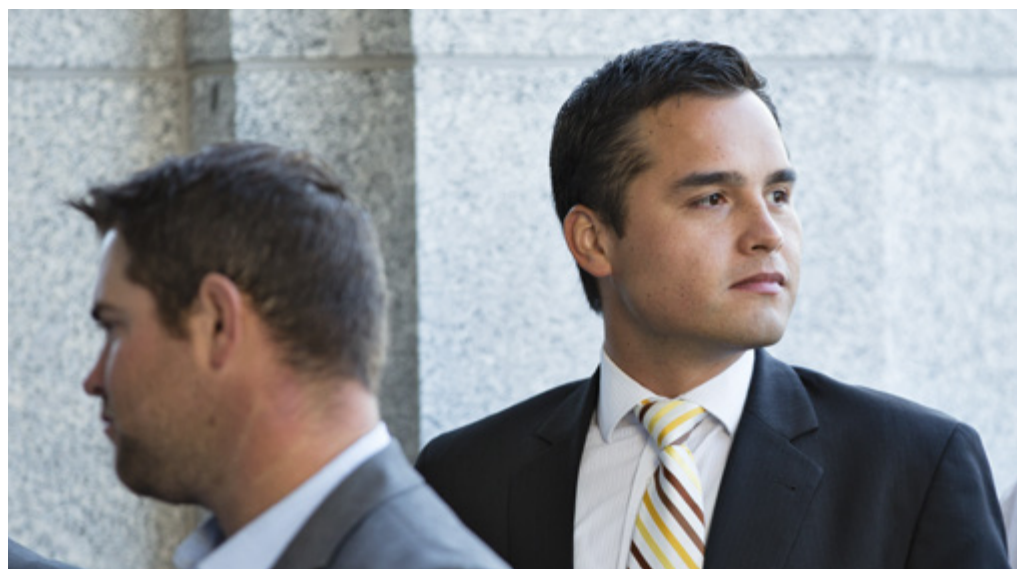
'enau “maá” (vakai, 1 Nifai 8:25–28).

'Oku feinga e *mālohi* tākiekina ko 'eni mei he ni'ihī kehé ke liliu e tō'onga fakakaukau pe 'ulungaanga 'o ha tokotaha, 'i hono 'ai ke ongo'í halaia 'i ha'ane faka'ita'í ha taha. 'I he taimi 'oku 'ahī'ahī'í ai kitautolu 'e he manavahē ko 'eni ki he tangatá ke tau fakaoleole'í e angahalá, ka 'oku pehe 'e he tohi Lea Fakatataá 'oku hoko ia ko ha “tauhele” (vakai, Lea Fakatātā 29:25). 'E lava ke matu'aki lelei hono

fakapuli e tauhelé ni ke ongo faka'ofa ke tau tali pe faka'atā ha me'a kuo fakamala'ia'í 'e he 'Otuá. 'E lava ke hoko 'eni ko ha tūkia'anga ki he ni'ihī 'oku vaivai 'enau tuí. Hangē ko 'ení, 'oku 'alu ha ni'ihī 'o e to'u tupú ki he mala'e ngāue fakafaifekau'í mo e manavahē ko 'eni ki he tangatá pea 'ikai ke nau lipooti ha talangata'a 'a ha hoa ki he'ena palesiteni fakamisi-oná ko e 'ikai ke nau loto ke faka'ita'í honau hoa talangata'á. 'Oku fakahoko e ngaahi fili angatonú 'i hono manatu'í 'a e hokohoko totonu 'o e ongo 'uluaki fekau ma'ongo'onga tahá (vakai, Mātiu 22:37–38). 'I he taimi 'oku fakatokanga'í ai 'e he kau faifekau puputu'ú ni 'oku 'ekea 'e he 'Otuá meiate kinautolu 'enau ngāue kae 'ikai ko honau hoá, 'oku totonu leva ke nau ma'u ha loto-to'a ke fai ha *liliu*.

Ne ngalo foki 'i he talavou ta'u 22 ko Siosefa Sāmitá ko hai 'okú ne fakafofonga'í 'i he 'ene toutou fakahoha'asi e 'Eikí ke faka'atā 'a Māteni Hālisi ke 'alu mo e 'ū lau'í peesi 'e 116 'o e tohí. Mahalo ne fie ma'u 'e Siosefa ha kau fakamo'oni kehe ke poupou'í ia mo fakahaa'í kia Māteni 'a 'ene hounga'ia 'i he 'ene poupou'. 'Oku tau 'ilo ne matu'aki hoha'a 'a Siosefa ke 'i ai ha kau fakamo'oni kehe ke nau kau mo ia 'i hono fakafepaki'í e ngaahi talanoa ta'etotonu mo loi ne fakamafola kau kiate iá.

Neongo pe ko e hā e 'uhinga 'a Siosefá, pe tonu fēfē 'ene 'así, na'e

'ikai fakatonuhia' i ia 'e he 'Eikí peá Ne valoki' i mālohi ai ia: "Hono 'ikai tu' o lahi ho' o maumau' i . . . pea mo ho' o fakavaivai' i koe ki he ngaahi fakaloto' i 'a e tangatá. He vakai, na' e 'ikai totonu ke ke *manavahē* ki he tangatá 'o lahi ange 'i he 'Otuá" (T&F 3:6–7; toki tānaki atu e fakamamafá). Ne tokoni' i 'a Siosefa 'e he a'usia fakamamahí ni ke ne manatu' i 'o ta'engata 'a e taha 'oku ne fakafongā' i.

I he taimi 'oku feinga ai 'a e kakaí ke *ngali lelei* ki he tangatá, 'oku 'ikai lava ke nau fakatokanga' i 'oku nau *ngali vale* ki he 'Otuá. 'Oku 'ikai ko e tu' u tau'atāina 'a e fakakaukau ko ia 'e lava ha taha 'o fakahoifua ki he 'Otuá pea tali 'i he taimi tatau e talangata' a 'a e tangatá, ka ko e fakangalingali pe [*ngutungutu uá*] pe feinga ke "tauhi [ha] 'eiki 'e toko uá" (Mātiu 6:24; 3 Nifai 13:24).

Lolotonga e fie ma' u ha loto-to' a ke fehangahangai mo e faingata' á, ko e faka' ilonga 'o e loto-to' a mo' oní ko hono ikuna' i e manavahē ki he tangatá. Tau fakatātā 'aki 'eni, ne tokoni e lotu 'a Tanielá ke ne fehangahangai mo e fanga laioné, ka ko e me' a na' á ne 'ai ia ke ne loto-to' á ko 'ene fehangahangai mo e Tu' i ko Talaiasí (vakai, Taniela 6). Ko e fa'ahinga loto-to' a ko iá ko ha me' afoaki ia 'o e Laumālié ki he kakai *manavahē* 'Otua kuo fai 'enau lotú. Ne hanga 'e he lotu 'a Kuini 'Ēsetá 'o 'oange kiate ia 'a e loto-to' a tatau ke 'alu 'o fakatau folofola ki hono husepānití, 'a e Tu' i ko 'Ahasiveló, neongo 'ene 'ilo 'oku 'i he tu' unga fakatu' utāmaki 'a 'ene mo' uí 'i he' ene fai iá (vakai, Ēseta 4:8–16).

Ko e loto-to' á 'oku 'ikai ko ha taha pē 'o e ngaahi tu' unga 'ulungaanga tefitó, ka 'oku hangē ko e me' a ne vakai ki ai 'a C. S. Luisí: "Ko e loto-to' á . . . ko hono fakafōtunga ia 'o e ngaahi 'ulungaanga tefito mahu' inga kotoa 'i hono sivi' í. . . ne manava' ofa pē 'a Pailato kae 'oua kuo ngali tūkunga fakatu' utāmaki." ¹ Ne loto mamahi 'a e Tu' i ko Hēlotá 'i he kole ko ia ke tu' usi e 'ulu 'o Sione Papitaisó ka na' á ne loto ke fakafiemālie' i 'a "kinautolu na' a nau nofo mo ia 'i he kaí" (Mātiu 14:9). Na' e mei tukuange 'e he Tu' i ko Noá 'a 'Apinetai ka na' á ne tuku

ke tāmata' i ia koe' uhi ko e ivi taki-ekina mālohi 'o 'ene kau tamaio' eiki angakoví (vakai, Mōsaia 17:11–12). Ne talangata' a 'a e Tu' i ko Saulá ki he folofola 'a e 'Eikí 'i he' ene tauhi 'a e koloa ne ma' u he taú ko 'ene "manavahē ki he kakaí, pea talangofua ki honau le' ó" (1 Samuela 15:24). Na' e hanga 'e 'Ēlone 'o ngaohi ha 'uhiki' i pulu koula ke fakafiemālie' i 'a 'Isileli angatu' u 'i he Mo' unga ko Sainá, pea ngalo ai 'iate ia 'a e tokotaha 'okú ne fakafongā' i (vakai, 'Ekesōtosi 32). Ko e tokolahi 'o e kau pule lahi 'i he Fuakava Fo' ou "na' e tui [ki he 'Eikí]; ka ko e me' a 'i he kau Fālesí, ne 'ikai te nau fakahā ia, telia na' a kapusi 'a kinautolu mei he falelotú: he na' e lahi 'enau manako ki he fakamālō 'a e tangatá 'i he fakamālō 'a e 'Otuá" (Sione 12:42–43). 'Oku fonu 'a e folofolá 'i he ngaahi sipinga pehē.

Fanongo mai leva ki ha ngaahi sipinga fakalaumālie:

- 'Uluakí, Molomona: "Vakai, 'oku ou lea 'i he loto-to' a, peá u ma' u 'a e mafai mei he 'Otuá; pea 'oku *'ikai te u manavahē* ki ha me' a 'e fai 'e he tangatá; he 'oku hanga 'e he 'ofa haohaoá 'o teke' i ki tu' a 'e ilifia kotoa pē" (Molonai 8:16; toki tānaki atu e fakamamafá).
- Nifai: "Ko ia, ko e ngaahi me' a 'oku mālie ki he māmani 'oku 'ikai te u tohi, ka ko e ngaahi me' a 'oku fakahōifua ki he 'Otuá pea kiate kinautolu 'oku 'ikai te nau 'o e māmani" (1 Nifai 6:5).

- 'Eikitau ko Molonai: "Vakai, ko au Molonai, ko homou 'eikitau pulé. 'Oku 'ikai te u kumi ki he mālohi, ka ke holoki hifo ia. 'Oku 'ikai te u kumi ki he fakamālō 'a e māmani, ka ki he lāngilangi 'o hoku 'Otuá, mo e tau' atāina mo e lelei 'a hoku fonuá" ('Alamā 60:36).

Ne ma' u 'e Molonai ha loto-to' a mo' oní 'i hono manatu' i 'a e tokotaha 'okú ne fakafongā' i pea na' e fakamatala' i ia 'o pehē, "Kapau kuo tatau, pe 'oku tatau, pe 'e tatau 'a e kakai kotoa pē mo Molonai, vakai, kuo lulu' i ai 'o ta'engata 'a e ngaahi mālohi 'o helí, 'io, kuo 'ikai ma' u 'e he tēvoló ha mālohi ki he loto 'o e fānau 'a e tangatá" ('Alamā 48:17).

Kuo 'ohofi ma' u pē e kau palōfitá 'i he kuonga kotoa 'e he kau manukí. Ko e hā hono 'uhingá? Fakatatau ki he folofolá, koe' uhi he "oku lau 'e he halaiá 'oku fefeka 'a e mo' oní, he 'oku hoka' i ai honau lotó" (1 Nifai 16:2), pe 'oku hangē ko e fakamatala 'a Palesiteni Hāloti B. Lí, "Oku toki loto mamahi pē kapau 'oku mo' oní!" ² Ko hono mo' oní, ko 'enau manukí ko e feinga ia honau loto halaiá ke fakafiemālie' i ia 'o hangē ko ia ko Koliholá, 'a ia ne faifai peá ne fakahaa' i, "Na' á ku 'ilo' i ma' u pē foki 'oku 'i ai ha 'Otua" ('Alamā 30:52). Na' e faka' ai' ai 'a Kolihola 'i he' ene kākāá pea faifai peá ne tui mo ia ki he' ene loí (vakai, 'Alamā 30:53).

'Oku fa' a hanga 'e he kau manukí 'o tukuaki' i 'oku 'ikai mo' ui faka- eonopooni e kau palōfitá 'o tatau mo e senituli 21, pe te nau tali ha fakakaukau 'oku 'oatu. 'Oku nau feinga ke fakaloto' i e Siasí ke tukuhifo e tu' unga mo' ui 'a e 'Otuá ki he tu' unga 'o honau 'ulungaanga ta' etāú, hangē ko e lau 'a 'Eletā Niila A. Mekisuelé, 'o "fakatupu ha fakafiefiemālie, kae 'ikai ko hono fakalakalaka' i kitá" ³ mo fakatomala. Ko e hē mei he mo' oní 'a hono tuku hifo e tu' unga mo' ui taau 'a e 'Eikí ki he tu' unga mo' ui ta' etaa' u 'a e sosaietí. Hili ha senituli 'e ua 'o e 'a' ahi 'a e Fakamo' uí ki he kau Nifai, ne lahi ha ngaahi siasi 'i he kau Nifai ne kamata ke nau "lí' aki" 'a e tokāteliné, 'o hangē ko e fakalea 'a 'Eletā Hōlaní. ⁴

‘I ho’o fakafanongo ki he potufolofola ko ‘eni mei he 4 Nifai, vakai ki ha ngaahi me’a ‘oku faitatau mo hotau kuonga: “Pea na’e hoko ‘o pehe ‘i he ‘osi ‘a e ta’u ‘e uangeau ma hongofulu na’e ‘i ai ‘a e ngaahi siasi lahi ‘i he fonua; ‘io, na’e ‘i ai ‘a e ngaahi siasi ‘a ia na’a nau pehe ‘oku nau ‘ilo’i ‘a Kalaisi, ka na’a nau faka’ikai’i ‘a e ngaahi konga lahi ‘o ‘ene ongoongolelei, ‘o tupu ai ‘enau tali ‘a e fa’ahinga faiangahala kotoa pe, ‘o nau ‘oatu ‘a e me’a ‘oku toputapu kiate ia kuo tapui hono ‘oatu ki ai koe’uhi ko ‘ene ta’efe-‘ungá” (4 Nifai 1:27).

‘Oku lolotonga hoko e me’a tatau ‘i he ngaahi ‘aho kimui ni! ‘Oku ‘ikai fakatokanga ‘i e he kaingalotu ‘e ni’ihi ‘oku ma’u kinautolu ‘e he tauhele tatau ‘i he taimi ‘oku nau feinga ai ke tali e “[ngaahi] talatukufakaholo [fakalotofonua pe fakamatakali] ‘a ‘enau ngaahi tama’i” (T&F 93:39) ‘oku ‘ikai fenāpasi mo e ‘ulungaanga ‘o e ongoongolelei. Ka ‘oku ‘i ai pe ha ni’ihi kuo kaka’i mo faka’ikai’i pe ‘e kinautolu ‘a kinautolu, ‘oku kole pe tala ki he kau pīsope ke nau tukuhifo ‘a e tu’unga mo’ui ki he ma’u lekomeni temipalé, fakaongongolelei ki he akó, pe kole ke ngāue fakafaifekau. ‘Oku ‘ikai faingofua e hoko ko ha pīsope ‘i ha tu’unga pehe. Ka ‘oku hangē ‘a e kau pīsope ‘o onopōni ko e Fakamo’ui ‘i He’ene fakama’a e temipalé ke malu’i ‘a hono toputapú (vakai, Sione 2:15–16), ‘oku ui e kau pīsope ‘o e kuonga ni ke nau malu’i ‘a e ngaahi tu’unga mo’ui ‘o e temipalé. Na’e folofola e Fakamo’ui, “Te u fakahā au ‘e au ki hoku kakai ‘i he ‘alo’ofa . . . kapau ‘e tauhi ‘e hoku kakai ‘a ‘eku ngaahi fekau, ‘o ‘ikai te nau ‘uli’i ‘a e fale toputapū ni” (T&F 110:7–8).

Ne tokanga taha ma’u pē ‘a e Fakamo’ui, ko hotau Fa’ifa’itaki’anga Ma’ongo’ongá ki He’ene Tama’i. Na’a ne ‘ofa’i mo tokoni’i ‘a Hono kaungā tangatá, ka na’a Ne folofola, “Oku ‘ikai te u ma’u ‘a e fakamalō mei he tangatá” (Sione 5:41). Na’a Ne fie ma’u ke muimui ‘iate Ia ‘a e ni’ihi na’a Ne ako’i, ka na’e ‘ikai te Ne feinga ke ma’u ‘enau fakamalō. ‘I hono fakahoko ha ngāue ‘ofa faka-Kalaisi, hangē ko hono fakamo’ui ‘o e mahakí, ne

fa’a ‘alu fakataha ‘a e me’a’ofa ko ‘eni mo e kole ke “oua na’a tala ki ha taha” (Mātiu 8:4; Ma’ake 7:36; Luke 5:14; 8:56). Ko hono ‘uhingá, ke faka’ehi’ehi mei he ongoongoa ko ia ne muimui holo ‘iate Ia neongo ‘Ene feinga ke faka’ehi’ehi mei ai (vakai, Mātiu 4:24). Na’a ne valoki’i e kau Fālesí ‘i he’enau fai e ngāue lelei koe’uhi pē ke mamata ki ai e kaka’i (vakai, Mātiu 6:5).

Ko e Fakamo’ui tokotaha pē ne mo’ui haohaoa, mo ta’eilifia tahá. Na’a Ne fehangahangai mo ha tokolahi ne tukuaki’i Ia ka na’e ‘ikai ‘aupito ke Ne teitei tukulolo ki he fakaangá. Ko Ia tokotaha pē ne ‘ikai ngalo tu’o taha ‘iate Ia ko hai na’a Ne fakafongá: “Oku ou fai *ma’u ai pē* ‘a e ngaahi me’a ‘oku lelei ai [‘a e Tama’i]” (Sione 8:29; toki tānaki atu e fakamamafá) pea “Oku ‘ikai te u fai ia ki hoku loto ‘o’okú, ka ko e finangalo ‘o e Tama’i na’a ne fekau aú” (Sione 5:30).

‘I he vaha’a ‘o e vahe 11 ‘o e 3 Nifai mo e vahe 28 ‘o e 3 Nifai, ne ngāue ‘aki tu’o 163 ‘e he Fakamo’ui ‘a e huafa ko e *Tama’i*, ‘o fakamahino’i ki he kau Nifai ‘okú Ne ‘i ai ko e fakafongá ‘o ‘Ene Tama’i. Pea mei he vahe 14 ‘o e tohi ‘a Sione ki he 17, ‘oku folofola tu’o 50 e Fakamo’ui ‘o kau ki he Tama’i. Na’a Ne hoko ‘i he me’a kotoa pē ko ha ākongā haohaoa ‘o ‘Ene Tama’i. Na’a ne matu’aki haohaoa ‘i hono fakafongá ‘i ‘o ‘Ene Tama’i, ‘o a’u ki ha tu’unga ko ho’o ‘ilo’i pē ‘a e Fakamo’ui ‘okú ke ‘ilo’i ai ‘a e Tama’i. Ko e mamata pē ki he

‘Aló, ko ho’o mamata ai pē ki he Tama’i (vakai, Sione 14:9). Ke fanongo ki he ‘Aló ko e fanongo ai pē ia ki he Tama’i (vakai, Sione 5:36). Ko hono mo’oni, ne ‘ikai lava ke fakamavahevahe’i ia mei He’ene Tama’i. Na’a Ne taha mo ‘Ene Tama’i (vakai, Sione 17:21–22). Na’a Ne ‘afio’i lelei ‘a ia ‘okú Ne fakafongá’i.

‘Ofa ke hanga ‘e He’ene sīpinga fakalaumāliē ‘o fakamalohia kitautolu mei he ngaahi tauhele ‘o e fakahekeheke mei tu’á pe hikisiá ‘i hotau loto. ‘Ofa ke ne ‘omi kiate kitautolu ha loto’o’a ke ‘oua na’a tau teitei manavahē pe mo’ulaloa ki he kau fakamalohi. ‘Ofa ke hanga ‘e He’ene sīpingá ‘o ue’i kitautolu ke tau ‘alu fūfūnaki atu pea ‘ikai “holi ki he faka’apa’apa ‘a e kaka’i” (T&F 121:35). Pea fakatauange ‘e tokoni’i kitautolu ‘e He’ene sīpinga ta’e-fakataua ke tau manatu’i ma’u pē ‘a e *fekau* ‘oku “uluaki pea ko e lahi ia ‘o e fekau” (Mātiu 22:38). ‘I he taimi ‘oku holi ai e ni’ihi kehē ke tali lelei ‘enau fakafetau ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, fakatauange ke tau manatu’i ma’u pe ko e kau ākongā kitautolu ‘a hai, mo Ia ‘oku tau fakafongá’i, ko ‘eku lotú ia ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALA

1. C. S. Lewis, *The Screwtape Letters*, rev. ed. (1982), 137–38.
2. Harold B. Lee, *Mine Errand from the Lord: Selections from the Sermons and Writings of Boyd K. Packer* (2008), 356.
3. Neal A. Maxwell, “Repentance,” *Ensign*, Nov. 1991, 32.
4. Jeffrey R. Holland, “The Call to Be Christlike,” *Liahona*, June 2014, 35.

Fai 'e Cheryl A. Esplin
Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni Lahi 'a e Palaimeli

Sākalamēnití— ko ha Fakafō'ou ma'á e Laumālié

'Oku hanga 'e he Laumālié 'o fakamo'ui mo fakafō'ou hotau ngaahi laumālié. Ko e tāpuaki 'oku tala'ofa mai 'e he sākalamēnití, "ke 'iate [kitautolu] ma'u ai pē Hono Laumālié."

Na'e fai mai 'e ha kau finemui 'a e fehu'i ko 'ení, "Ko e hā e me'a na'á ke faka'amu ke 'ilo'i 'i homau ta'ú?" Kapau te u tali ia he taimi ni, te u fakakau ki ai 'eni: "Oku ou faka'amu 'i he'eku 'i homou to'ú ne mahino lelei ange kiate au 'a e mahu'inga 'o e sākalamēnití. 'Oku ou faka'amu na'e mahino kiate au 'a e sākalamēnití 'o hangē ko ia na'e fakamatala'i 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlaní. Na'á ne pehē, 'Ko e taha 'o e ngaahi fakaafe 'oku 'alu fakataha mo e ouau 'o e sākalamēnití ko 'ene hoko ko ha a'usia fakalaumālie mo'oni, ko ha feohi'anga mā'oni'oni, ko ha fakafō'ou ma'á e laumālié.'"¹

'E lava fēfē ke hoko 'a e sākalamēnití 'i he uike taki taha "ko ha a'usia fakalaumālie mo'oni, ko ha feohi'anga mā'oni'oni, ko ha fakafō'ou ma'á e laumālié?"

'Oku hoko 'a e sākalamēnití ko ha a'usia fakamālohia fakalaumālié 'i he taimi 'oku tau fanongo ai ki he ongo lotu sākalamēnití pea toe fakafō'ou

ai mo 'etau ngaahi fuakavá. Ke fai 'ení, kuo pau ke tau loto-fiemālie ke 'ai kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí.² 'I ha lea 'a Palesitene Henelī B. 'Aealingi ki he tala'ofa ko 'ení: "'Oku 'uhinga ia kuo pau ke tau lau kitautolu ko Hono kakai. Te tau fakamu'omu'a Ia 'i he'etau mo'uí. Te tau fie ma'u 'a e me'a 'okú Ne Finangalo ki aí, ka 'oku 'ikai ko e me'a 'oku tau fie ma'ú pe ko

e me'a 'oku ako'i mai 'e he māmaní ke tau fie ma'ú."³

'I he'etau ma'u e sākalamēnití, 'oku tau fuakava foki ke "manatu ma'u ai pē"⁴ kia Sisū Kalaisi. 'I he pō kimu'a pea tataki 'a Kalaisi, na'á Ne tñaki 'Ene Kau 'Aposetoló peá Ne fakahoko 'a e sākalamēnití. Na'á Ne pakipaki 'a e maá, tāpuaki'i ia, pea folofola "To'o 'o kai, ko e fai 'eni 'i he fakamanatu ki hoku sinó 'a ia kuó u foaki ko e totongi ma'amoutolu.⁵ Hili 'ení, na'á Ne to'o ha ipu uaine, 'o fakafeta'i, peá Ne 'oatu ia ki He'ene Kau 'Aposetoló ke nau inu, peá Ne folofola "Ko e fai 'eni 'i he fakamanatu ki hoku totó 'a ia 'oku lilingi koe'uhí ko kinautolu kotoa pē 'e tui ki hoku huafá."⁶

Na'á Ne toe folofola 'i he loto-lotonga 'o e kakai Nifái pea 'i hono Fakafoki mai 'o Hono Siasí 'i he ngaahi 'aho kimui ní, ke tau ma'u 'a e sākalamēnití ko e fakamanatu kiate Ia.⁷

'I he'etau ma'u e sākalamēnití, 'oku tau fakamo'oni ai ki he 'Otuá te tau manatu'i ma'u pē Hono 'Aló, 'o 'ikai ngata pē 'i he ouau nounou 'o e sākalamēnití. 'Oku 'uhinga 'ení te tau sio ma'u pē ki he sīpingá mo e ngaahi akonakí 'a e Fakamo'uí ke ne tataki 'a e ngaahi fakakaukau, fili mo e ngāue 'oku tau faí.⁸

'Oku toe fakamanatu mai 'e he lotu 'o e sākalamēnití kuo pau ke tau "tauhi 'ene ngaahi fekaú."⁹

Na'e pehē 'e Sisū, "Kapau 'oku mou 'ofa kiate au, fai 'eku ngaahi fekaú."¹⁰ 'Oku 'omi 'e he sākalamēnití ha fai-ngamālie ke tau vakavakai'i pea tafoki ai hotau lotó ki he 'Otuá. 'Oku 'omai 'e he talangofua ki he ngaahi fekaú 'a e mālohi 'o e ongoongolelé, melinó mo ha tu'unga fakalaumālie 'oku toe lahi angé ki he'etau mo'uí.

'Oku 'omi 'e he sākalamēnití ha a'usia fakalaumālie mo'oni lolotonga 'etau fakalaululoto ki he mālohi fakaiuia 'o e huhu'i 'a e Fakamo'uí 'i He'ene Fakalelé. Na'e toki 'ilo'i 'e ha taki e Kau Finemui 'a e mālohi 'oku tau ma'u 'i he taimi 'oku tau feinga ai ke ma'u e sākalamēnití 'i he loto fa'a fakakaukau. 'I he'ene feinga ke fakakakato 'ene Fakalalakaka Fakatāutahá, na'á ne fokotu'u ha taumu'a ke

tukutaha 'ene tokangá 'i he fakalea 'o e himi mo e lotu sākalamēnití.

Na'á ne vakavakai' i ia 'i he uike taki taha. Na'á ne fakamanatu' i e ngaahi fehalaaki na'á ne fai, pea ne fakapapau ke toe lelei ange 'a e uike ka hoko maí. Na'á ne hounga'ia 'i he'ene malava ke fakatonutonu hono halá pea mo fakafo'ou iá. 'I he'ene manatu ki he a'usia ko iá na'á ne pehē, "Na'á ku ngāue' i 'a e kongā fakatomala 'o e Fakalelei."

'I ha 'aho Sāpate 'e taha hili 'ene vakavakai' i iá, na'á ne ongo' i lotu māfasia mo 'ikai ha fakatu'amelie ki he kaha'ú. Na'á ne 'ilo na'á ne toutou fai 'a e fehālaaki tatau, 'i he uike taki taha. Ka na'á ne ongo' i na'á ne ta'etokanga ki ha kongā lahi 'o e Fakalelei—'a e mālohi fakaivia 'o Kalaisí. Na'e ngalo 'iate ia 'a e ngaahi taimi na'e tokoni' i ai ia 'e he Fakamo'uí ke ne hoko ko e tokotaha na'e fie ma'u ke ne a'usiá pea ngāue 'o laka he me'a na'á ne malavá.

'I he'ene fakakaukau ki he me'a ni, na'á ne toe fakakaukau ki he uike na'e toki 'osí. Na'á ne pehē: "Na'á ku ongo' i ha lotu fiefia 'i he taimi na'á ku fakatokanga' i ai kuó Ne 'omi haku faingamālie mo ha ngaahi me'a ke u malava 'o fai. Na'á ku fakatokanga' i 'i he lotu hounga'ia 'a 'eku malava ke ongo' i 'a e ngaahi fie ma'u 'eku tamá 'i he taimi na'e 'ikai hā mahino mai aí. Na'á ku fakatokanga' i 'i ha 'aho na'e 'osi ai hoku iví, na'á ku malava ke fakamālohia haku kaungāme'a. Na'á ku fakahā 'a e fa'a kātaki 'i ha ngaahi taimi na'e mei hā atu meiate au ha 'ulungaanga kehe."

Na'á ne faka'osi 'o pehē: "I he taimi na'á ku fakamālō ai ki he 'Otuá koe'uhi ko e mālohi fakaivia 'o e Fakamo'uí 'i he'eku mo'uí, na'á ku ongo' i ha 'atamai maama ange ki he founga 'o e fakatomalá 'a ia na'á ku tofanga ai. Na'á ku fakatu'amelie ki he uike hoko maí."

Na'e akonaki 'a 'Eletā Melevini J. Pālati ki he founga 'e lava ai e sākalamēnití 'o hoko ko ha a'usia 'oku fakamo'uí mo fakama'a. Na'á ne pehē:

"Ko hai ia 'iate kitautolu 'oku 'ikai kafo hono laumālie 'i he leá, fakakaukau, pe ngāue lototonga 'a e uiké?"

'Oku tau fai ha ngaahi me'a 'oku tau fakatomala ai pea lotu ke fakamolemole' i. . . . Ko e founga ki hono ma'u 'a e fakamolemole' . . . ke fakatomala' i 'etau ngaahi angahalá, ko e 'alu kiate kinautolu kuo tau fakamamahi' i pe fakahala' i ke ma'u 'enau fakamolemole' pea foki ki he tēpile sākalamēnití, pea kapau kuo tau fakatomala mo'oni pea fokotu' u kitautolu ki he tu'unga totonú, 'e fakamolemole' i leva kitautolu, pea tau ma'u 'a e fakamo'uí fakalaumālie. . . .

Na'e pehē 'e 'Eletā Pālati, "Ko ha fakamo'oni au 'oku 'i ai ha laumālie 'okú ne tokanga' i 'a e ouau 'o e sākalamēnití 'a ia 'okú ne fakamāfana' i 'a e laumālie; 'okú ke ongo' i hono fakamo'uí e ngaahi kafo 'o e laumālie, pea mato'o atu 'a e kavengá. 'Oku ma'u 'e he laumālie 'oku tāú 'a e fakanongá mo e fiefiá pea holi mo'oni ke 'inasi' i he me'atokoni fakalaumālie ko 'eni." ¹¹

'E malava ke fakamo'uí mo fakafo'ou hotau laumālie kuo kafó 'o 'ikai koe'uhi pē ko hono fakamanatu mai

'e he maá mo e vai 'a e feilaulau 'o e sino mo e ta'ata'a hotau Fakamo'uí, ka koe'uhi 'oku fakamanatu mai 'e he ngaahi faka'ilongá te Ne hoko ma'u pē ko e "mā . . . 'o e mo'uí" ¹² mo e "vai ['o ej mo'uí." ¹³

Hili hono fakahoko 'e Sisū 'a e sākalamēnití ki he kakai Nifaí, na'á Ne folofola:

"Ko ia ia 'okú ne kai 'a e mā ní 'okú ne kai 'i hoku sinó ki hono laumālie; pea ko ia ia 'okú ne inu 'a e uainé ni, 'okú ne inu 'i hoku totó ki hono laumālie, 'e 'ikai fiekaia pe feinua hono laumālie 'o ta'engata, ka 'e mākona pē ia.

"Ko 'eni, 'i he hili 'a e kai mo inu 'a e kakai kotoa pē, vakai, na'e fakafonu 'a kinautolu 'aki 'a e Laumālie." ¹⁴

'Oku ako' i kitautolu 'e Kalaisi 'i he leá ni, 'oku fakamo'uí mo fakafo'ou 'etau mo'uí 'e he Laumālie. Ko e tāpuaki 'oku tala'ofa mai 'e he sākalamēnití "ke 'iate [kitautolu] ma'u ai pē Hono Laumālie." ¹⁵

'I he taimi 'oku ou ma'u ai 'a e sākalamēnití, 'oku ou sioloto atu he taimi 'e ni'ihiki ha tā valivali 'o e Fakamo'uí kuo Toetu'ú 'oku mafao mai Hono ongo to'ukupú, 'o hangē ko Ha'ane teuteu ke fā'ofua kiate kitautolu. 'Oku ou sai'ia 'i he tā valivali ko 'ení. I he'eku fakakaukau ki ai lolotonga 'a hono fakahoko 'o e sākalamēnití, 'oku langaki hoku laumālie pea hangehangē 'oku ou fanongo ki he folofola mai 'a e Fakamo'uí: "Vakai, 'oku mafao atu hoku nima 'o e 'alo'ofá kiate kimoutolu, pea ko ia ia 'e ha'ú, te u ma'u ia; pea 'oku monū'ia 'a kinautolu 'a ia 'oku ha'u kiate aú." ¹⁶

'Oku fakafounga' i 'a e Fakamo'uí 'e he kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'i he'enu teuteu' i, tāpuaki' i, mo tufa 'a e sākalamēnití. 'I he mafao mai e nima 'o ha lakanga fakataula'eiki ke foaki mai 'a e ongo fakataipe toputapú, 'oku hangē ia ko e mafao mai 'e he Fakamo'uí Hono to'ukupú 'alo'ofá, 'o fakafou' i kitautolu ke ma'u 'a e me'a'ofa mahu'inga 'o e 'ofá 'a ia na'e fakafou mai 'i He'ene feilaulau fakalelei lahí—'a e me'afoaki 'o e fakatomalá, fakamolemole, fakafiemālie, mo e 'amanaki lelei. ¹⁷

Ko e lahi ange 'etau fakalaululoto ki he mahu'inga 'o e sākalamēniti, ko 'ene toe toputapu mo mahu'inga mālie ange ia kiate kitautolú. Ko e me'a 'eni na'e vahevahe 'e ha tamai ta'u 96 'i he taimi na'e fehu'i ange ai hono fohá, "E Tangata'eiki, ko e hā e 'uhinga 'okú ke 'alu ai ki he lotú? 'Oku po'uli ho fofongá, 'ikai lava 'o fanongo, pea 'oku faingata'a ke ke 'alu holo. Ko e hā e 'uhinga 'okú ke 'alu ai ki he lotú?" Na'e tali ange 'e he tamaí, "Ko e sākalamēniti. 'Oku ou 'alu ke ma'u 'a e sākalamēniti."

Fakatauange ke tau ha'u ki he houalotu sākalamēniti kuo tau mateuteu ki ha "a'usia fakalaumālie mo'oni, ha feohi'anga mā'oni'oni, mo ha fakafou'ou ma'a hotau laumālié."¹⁸

'Oku ou 'ilo'i 'oku mo'ui 'etau Tamai Hēvaní pea mo hotau Fakamo'uí. 'Oku ou hounga'ia 'i he faingamālie 'oku 'omi 'e he sākalamēniti ke tau ongo'i 'Ena 'ofá pea mo 'inasi ai 'i he Laumālié. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Jeffrey R. Holland, *Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* (1997), 283.
2. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
3. Henry B. Eyring, "That We May Be One," *Ensign*, May 1998, 67.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79.
5. Liliu 'e Siosefa Sāmitáá, Mātiu 26:22 (in Mātiu 26:26, futinoutic, pea 'i he Bible appendix).
6. Liliu 'a Siosefa Sāmita, Mātiu 26:24 ('i he Bible appendix); vakai foki, Mātiu 26:26–28; Ma'ake 14:22–24; Luke 22:15–20.
7. Vakai 3 Nifai 18:7, 11; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:75
8. Vakai "Te u Tauhi Fēfē Nai 'Eku Fuakava ke Manatu Ma'u ai Pē ki he Fakamo'uí?" *Ha'u, 'o Muimui 'ate Au* tohi lēsoni 'a e Lautohi Faka-Sāpaté; [lds.org/youth/learn/ss/ordinances-covenants/remember; Tu'u Ma'u 'i he Tuí: Ko ha Huluhulu ki he Ongoongolei](https://lds.org/youth/learn/ss/ordinances-covenants/remember;Tu'u%20Ma'u%20i%20he%20Tuí%3A%20Ko%20ha%20Huluhulu%20ki%20he%20Ongoongolei) (2004), 177–78.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
10. Sione 14:15.
11. Melvin J. Ballard, 'i he Melvin R. Ballard, *Melvin J. Ballard: Crusader for Righteousness* (1966), 132–33.
12. Sione 6:48.
13. Sione 4:10.
14. 3 Nifai 20:8–9.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
16. 3 Nifai 9:14.
17. 'Oku ou fakamālō kia Ann Madsen koe'uhi ko 'ene ngaahi fakakaukau ki he tefito'i mo'oni ko 'eni.
18. Jeffrey R. Holland, *Christ and the New Covenant*, 283.

Fai 'e 'Eletā Chi Hong (Sam) Wong
'O e Kau Fitungofulú

Uouangataha 'i he Fakahaofi

Kuo pau ke tau ngāue fakataha 'i he uouangataha mo e ma'uma'uluta kae lava ke tau tokoni ki he Fakamo'uí. 'Oku mahu'inga 'a e tokotaha kotoa pē, 'a e tu'unga mo e lakanga kotoa pē.

'Oku tau fa'a fanongo ki he pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, "Ala atu 'o fakahaofi."¹ 'Oku ou manatu ki ha talanoa 'i he Fuakava Fo'ou. Ko ha fakatāta mahino ia 'o e founga 'e lava ke ngāue fakataha ai 'a e kāingalotú mo e kau faifekau 'i he uouangataha 'o fakafou 'i he ngaahi fakataha alēlea fakauōti ke nau ala atu 'o fai 'a e fakahaofi. 'Oku ma'u e talanoa 'i he Ma'ake 2:1–5. 'Oku ou 'ilo'i 'oku mahino taha ange pē 'a e ngaahi a'usia na'e faka'aonga 'i e Sisū ke ako'i mai 'aki ha ngaahi tokāteline pe tefito'i mo'oni te ne ue'i fakalaumālie

kitautolu pe faingofua ki he mahinó.

Ko e taha 'o e kakai he talanoá ni ko ha tangata na'e mahaki tete, 'a ia ko ha taha na'e 'ikai lava ke si'i ngaue holo kae 'oua kuo tokoni 'i e ha taha. Na'e pau ke nofo pē 'a e tangatá 'i hono 'apí, 'o tatali ki ha tokoni.

Mahalo 'e anga peheni ia he 'ahó ni. Na'e 'i ai ha kakai 'e toko fā ne nau ō ke fakahoko ha ngāue ne vahe ange 'e he'enua pīsopé ke 'a'ahi ki hono 'apí, ki ha tangata na'e mahaki tete. 'Oku lava ke u fakakaukautolu atu ko e tokotaha mei he Fine'ofá, tokotaha mei he kōlomu kaumātu'a, tokotaha mei he Lakanga Taula'eiki

Faka-‘Ēloné pea fakamuimuitahá ko ha faifekau taimi kakato. ‘I he fakataha alēlea fakauooti fakamuimuí, hili ha’anau talatalaifale fekau’aki mo e ngaahi fie ma’u ‘i he uōtí, na’e vahe leva ‘e he pīsopé ‘a e ngaahi ngāue “fakahaofi.” Na’e vahe ‘a e toko fā ko ‘ení ke nau tokoni ki he tangata mahaki teté. Na’e ‘ikai ke nau tatali ke ne si’i ha’u ‘iate ia pē ki he lotú. Na’a nau ‘alu ki hono ‘apí ‘o ‘a’ahi kiate ia. Na’a nau ō ‘o fekumi kiate ia. Na’e ‘omi ‘a e tangatá kia Sīsū.

“Pea na’e ‘omi ‘e kinautolu kiate ia ‘a e tokotaha na’e mahaki tete, ‘a ia na’e fata ‘e he toko fā” (Ma’ake 2:3).

Ka na’e fu’u ‘efi’efi ‘a e lokí. Na’e ‘ikai ke nau lava ‘o hao mai he matapaá. ‘Oku ou tui ne nau feinga mālohi ka na’e ‘ikai lava. Na’e ‘ikai hoko e me’a kotoa ‘o hangē ko e palaní. Na’e ‘i ai ha ngaahi tūkia’anga ‘i honau hala ki he “fakahaofi.” Ka na’e ‘ikai ke nau fo’i. Na’e ‘ikai ke nau li’aki e tangata mahaki teté ‘i he matapaá. Ne nau talatalaifale fakataha ki he me’a ke faí—‘a e founga ‘e lava ke nau ‘omi ai e tangatá kia Sīsū Kalaisi ke fakamo’uí. Ne nau ngāue ke tokoni kia Sīsū Kalaisi ‘i hono fakamo’uí ‘o e ngaahi laumālie, pea na’e ‘ikai ke nau teitei fakapiko’ia ai. Ne nau fa’ufa’u ha palani—na’e ‘ikai faingofua ka ne nau ngāue’i.

“Pea ‘i he ‘ikai te nau fa’a hao ‘o ofi kiate ia koe’uhi ko e kakaí, na’a nau tatala ‘a e ‘ato ‘o e fale na’e ‘i ai iá: pea

kuo hae’i ia, na’a nau tukutuku hifo ‘a e mohenga na’e tokoto ai ‘a e mahaki teté” (Ma’ake 2:4).

Ne nau ‘ohake ia ki he ‘ató. Tau pehē pē na’e ‘ikai ha sitepu ‘i tu’a ke nau kaka ai, ko ia na’e tuai ‘enau feinga kotoa ki he ‘ató. Mahalo na’e peheni ia: na’e ‘uluaki kaka ‘a e talavou mei hono uōtí ki he ‘ató. Koe’uhí na’e kei si’i mo ivi lahi, pau pē na’e ‘ikai faingata’a ke ne fai ia. Pau pē na’e feinga mālohi hake hono kaungā faiako faka’api mei he kōlomu kaumātu’á, mo e faifekau taimi kakato tupu lahi mo mālohí. Pau pē na’e fakamanatu ange ‘e he fefine mei he Fine’ofá ke nau tokanga mo ne lea fakalotolahi’i kinautolu. Ne hae leva e ‘ató ‘e he kau tangatá kae tokoni e fefinē ke fakafiemālie ‘i ‘a e tangata ne si’i tatali ke fakamo’uí—ke ne lava ‘o ngāue holo ‘iate ia pē.

‘Oku fie ma’u ke ngāue fakataha e tokotaha kotoa ‘i he ngāue faifakamo’uí ko ‘ení. ‘I he momeniti mahu’inga tahá, ‘e fie ma’u ke fai ha feongoongoi lelei ke tukutukuhifo ai e tangata mahaki teté mei he ‘ató. Na’e pau ke ngāue fakataha e toko faá ni ‘i he uouangataha mo e ma’uma’uluta. Na’e pau ke ‘oua na’a ‘i ai ha feke’ike’i ‘iate kinautolu. Na’e pau ke nau tukutukuhifo māmalie e tangata mahaki teté. Kapau ‘e tukuange vave’i ‘e ha taha e maeá, ‘e tō e tangata mahaki teté mei he mohengá. Na’e ‘ikai lava ke ne piki ma’u ‘iate ia pē he na’e vaivai hono sinó.

Kuo pau ke tau ngāue fakataha ‘i he uouangataha mo e ma’uma’uluta kae lava ke tau tokoni ki he Fakamo’uí. ‘Oku mahu’inga ‘a e tokotaha kotoa pē, tu’unga mo e lakanga kotoa pē. Kuo pau ke tau faaitaha ‘i hotau ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí.

Faifai pea fakatokoto hifo e tangata mahaki teté ‘i mu’a ‘ia Sīsū. “Pea kuo mamata ‘a Sīsū ki he’enua tuí pea pehē ‘e ia ki he mahaki teté, Foha, kuo fakamolemole ho’o ngaahi angahalá” (Ma’ake 2:5). Na’e fakahaa’i ‘e Sīsū ha ‘alo’ofa kiate ia peá ne fakamo’ui ia—fakatu’asino mo fakalaumālie foki: “Foha, kuo fakamolemole’i ho’o ngaahi angahalá.” ‘Ikai ko ha me’a faka’ofa’ofa ia? ‘Ikai te tau loto ke hoko mai ia kiate kinautolu kotoa? Te u loto au ki ai.

‘Oku tau ‘ilo’i nai ha taha ‘i he’etau mo’uí ‘oku puke fakalaumālie, ha taha ‘oku ‘ikai lava ke ne foki mai ‘iate ia pē ki he Siasí? ‘E lava pē ko ha taha ia ‘o ‘etau fānaú, mātu’á, malí pe kaungāme’á.

Koe’uhí ko e tokolahi ange e kau faifekau taimi kakato ‘i he ngaahi ‘iuniti ‘o e Siasí, ‘e fakapotopoto ai ki he pīsopé mo e palesiteni fakakoló ke na faka’aonga’i lelei ange ‘ena ngaahi fakataha alēlea ‘i he uōtí mo e koló. ‘E lava ke fakaafe’i ‘e he pīsopé ‘a e mēmipa takitaha ‘o e fakataha alēlea fakauōtí ke ne ‘omi ha hingoa ‘o ha kakai ‘oku fie ma’u tokoni. ‘E talatalaifale fakataha ‘a e kau mēmipa ‘o e fakatahá ki he founga lelei taha te nau ala

tokoni aí. 'E fakafanongo tokanga 'a e pīsope ki he ngaahi fakakaukau peá ne vahe leva 'a e ngāue ke fai.

'Oku hoko e kau faifekau taimi kato ko ha ma'u'anga tokoni ma'ongo'onga 'i he ngaahi ngāue faifakamo'ui ko 'ení. 'Oku nau kei talavou mo ivi lahi. 'Oku nau fie ma'u ha lisi 'o ha kakai tukupau ke nau ngāue ki ai. 'Oku nau fiefa he ngāue fakataha mo e kāingalotu 'o e uōtí. 'Oku nau 'ilo'i ko ha faingamālie ma'ongo'onga 'eni ke nau fai ai 'a e kumí. 'Oku tukutaha honau taimí ki hono langa e pule'anga 'o e 'Eikí. 'Oku 'i ai ha'anau fakamo'oni mālohi te nau hoko 'o anga fakakalaisi ange 'i he'enuau kau atu ki he ngāue faifakamo'ui ko 'ení.

Faka'osí, 'oku ou fie vahevahe atu ha taha 'o e ngaahi koloa fufú 'i he talanoa fakafolofola ko 'ení. 'Oku hā ia 'i he veesi 5: "I he mamata 'a Sīsū *ki he'enuau tuí*" (tānaki atu e fakamamafā). Ne te'eki ai ke u fakatokanga 'i 'eni kimu'a—*ki he'enuau tuí*. 'E tokoni hono fakataha 'i 'etau tuí ke lelei ai 'a e ni'ihī kehé.

Ko hai e kakai na'e folofola ki ai 'a Sīsū? Lava pē ke kau ai 'a e toko fā ne nau fua e tangata mahaki teté, tangata mahaki teté, kakai ne lotua iá mo kinautolu kotoa ne 'i ai 'o fakafanongo ki he malanga 'a Sīsū mo nau fiefa loto pē he mana 'e hokó. 'E lava ke kau ki ai 'a e malí, mātu'á, foha pe 'ofefine, faifekau, palesiteni kōlomú, palesiteni Fine'ofá, pīsope pe kungāme'a mei ha feitu'u mama'o. 'Oku totonu ke tau femo'uekina ma'u pē 'i he fekumi ke fakahaofi 'a kinautolu 'oku faingata 'a iá.

'Oku ou fakamo'oni ko Sīsū Kalaisi ko e 'Otuá Ia 'o e ngaahi mana. 'Oku 'ofeina kitautolu kotoa 'e Sīsū Kalaisi pea 'okú Ne ma'u 'a e mālohi ke fakahaofi mo fakamo'ui, fakaesino mo fakalaumālie fakatou'osi. 'I he'etau tokoni kiate Ia 'i Hono misiona ko e fakahaofi e ngaahi laumālie, 'e fakahaofi foki ai mo kitautolu. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa mā'oni'oni 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ki ha sippinga, vakai ki he Thomas S. Monson, "Ko Hotau Fatongia ke Fakahaofi," *Liahona*, Oct. 2013, 5.

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Tau'atāina 'o Ta'engata, ke Fili Ma'anautolu

Ko e finangalo ia e 'Otuá ke tau hoko 'o tau'atāina pea malava ke tau a'usia 'a e me'a kotoa te tau malava fakaesino mo fakalaumālie.

'Oku kau he tulama 'a Viliami Seikisipia ko e *The Life of King Henry V* ha me'a ne hoko 'i ha pō 'e taha 'i ha 'apitanga fakakautau 'Ingilani 'i 'Akinikooti kimu'a pea nau tau mo e kau tau Falaniseé. Ne hā'ele atu 'a e Tu'i ko Henelí 'i he lotolotonga 'o 'ene kau tau 'oku 'ikai fu'u maama pea kuó ne fakapulí 'o 'ikai ke nau 'ilo ia. Na'á ne talanoa mo kinautolu 'o feinga ke 'ilo e tu'unga loto falala 'o 'ene kau tau tokosi'i, pea 'i he 'ikai ke nau 'ilo iá, ne nau fakamatala loto tau'atāina. Ne nau talanoa pe ko hai 'okú ne fatongia 'aki e me'a 'oku hoko ki he kau tangatá he tau—ko e tu'í pe ko e sōtia takitaha.

Ne pehē 'e he Tu'i ko Henelí, "Oku ou pehē he 'ikai ha feitu'u te u toe mate fiemālie ai ka 'i he ngāue fakakautau 'a e tu'í; he 'oku totonu 'ene taumu'á."

Ne tali mai 'e Maikolo Viliami, "Ko ha fakakaukau fo'ou ia."

Ne toe pehē mai ha sōtia, "Io, pe lahi ange ia he me'a 'oku totonu ke tau 'iló; kuo fe'unga 'emau 'ilo ko e kakai kimautolu 'a e tu'í: kapau 'oku hala 'ene taumu'á, 'oku 'ikai ke mau halaia he ko 'emau talangofua pē ki he tu'í."

Ne toe tānaki atu 'e Viliami, "Kapau 'oku 'ikai lelei e taumu'á, ko e tu'í pē 'okú ne fatongia 'aki e ngaahi me'a ne hokó."

'Oku 'ikai ha ofo 'i he 'ikai tui ki ai 'a e Tu'i ko Henelí, "Oku 'i ai e fatongia 'o e taha kotoa ki he tu'í; ka 'oku takitaha fatongia 'aki 'e he taha kotoa hono laumālie pē 'o'oná."¹

'Oku 'ikai feinga 'a Seikisipia ke fakalelei 'i e fakakikihī he tala-noá, ka 'oku hokohoko atu e fakakikihī ni 'i hotau taimí 'i ha ngaahi founa kehekehe—ko hai 'okú ne fatongia 'aki e me'a 'oku hoko he'etau mo'u?

'Oku fai e fakahehema he taimi 'oku hoko ai ha koví ke tau tukuaki'i e ni'ihī kehé pea a'u pē ki he 'Otuá. 'Oku fa'a hoko mai mo e ongo'i 'oku 'i ai 'etau totonu ki ha me'a, pea feinga leva ha ni'ihī fakafo'ituitui pe kulupu ke hingaki e fatongia ki he'enuau lelei ki ha kakai kehe pe pule'angá. 'Oku pehē 'e ha ni'ihī 'i he me'a fakalaumālie 'oku 'ikai fie ma'u 'a e tangatá mo e fefiné ke feinga ke angatonu fakatātaha—koe'uhí 'oku 'ofa mo fakamo'ui kitautolu 'e he 'Otuá 'i he "tu'unga 'oku tau 'i aí."

‘Oku finangalo e ‘Otuá ke ngāue ‘Ene fānaú ‘o fakatatau mo e tau‘atāina ke fili kuó Ne foaki kiate kinautolú, “koe‘uhí ke lava ‘o ‘eke‘i mei he tangata kotoa pē ‘a ‘ene ngaahi angahala ‘a‘aná ‘i he ‘aho ‘o e fakamāú.”² Ko ‘Ene palaní mo Hono finangaló ‘oku tau ma‘u ai ‘a e tefito‘i fatongia ke tau fili ‘i he ngaahi palopalema ‘o ‘etau mo‘uí. He ‘ikai hanga ‘e he ‘Otuá ‘o pule‘i ‘etau mo‘uí pe pule‘i kitautolu ‘o hangē kitautolu ko Ha‘ane tamapua pea hangē ko e fokotu‘u ne fakahoko ‘e Lusifaá. Pea he ‘ikai loto ‘a ‘Ene kau palōfitá ke nau “pule” ‘o fetongi e ‘Otuá. Na‘e pehē ‘e Pilikihami ‘Tongi, “Oku ‘ikai ke u fie ma‘u ke fiemālie ha mēmipa ‘o e Siasí he māmaní pe ‘i langi ‘i ha me‘a pē ‘oku ou fai, tuku-kehe kapau ko hono fakafiemālie‘i kinautolu ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí, ‘a e laumālie ‘o e fakahaá. ‘Oku ou faka‘amu ke nau ‘ilo‘i pea ma‘u e mahinó ‘iate kinautolu pē.”³

‘Oku ‘ikai ke fakahaofi kitautolu ‘e he ‘Otuá ‘i he “tu‘unga ‘oku tau ‘i aí,” ko e ‘uluakí, koe‘uhí ko e “tu‘unga ‘oku tau ‘i aí” ‘oku tau ta‘ema‘a, pea “oku ‘ikai lava ke nofo [‘i hono ‘aó] ha me‘a ‘oku ta‘ema‘a . . . ; he ‘oku hangē ko e lea ‘a ‘Ātamá, ko e Tangata ‘o e Mā‘oni‘oní ‘a hono huafá, pea ko e huafa ‘o hono ‘Alo pē Taha na‘e Fakatupú ko e Foha ‘o e Tangatá [‘o e Mā‘oni‘oní].”⁴ Pea ko hono uá, ‘e ‘ikai ngāue ‘a e ‘Otuá ke ne ngaohi kitautolu ki ha me‘a ‘oku ‘ikai ke tau fili ke a‘usia. Ko e mo‘oni, ‘okú Ne ‘ofa ‘iate kitautolu, pea koe‘uhí ‘okú Ne ‘ofa ‘iate kitautolu, he ‘ikai ke Ne fakamālohi‘i pe lí‘aki ai kitautolu. Ka te Ne tokoní‘i mo tataki kitautolu. ‘Oku fakahā mo‘oni e ‘ofa ‘a e ‘Otuá ‘i He‘ene ngaahi fekaú.

‘Oku totonu (pea ‘oku tau fai ia) ke tau fiefia ‘i he palani kuo fokotu‘u ‘e he ‘Otuá ‘a ia ‘oku tau lava ai ‘o fai ha fili ke tau fili ma‘atautolu pea ‘ausia hono ngaahi nunu‘á, pe ko ia ‘oku fakahā mai ‘e he folofolá, ke “‘ilo‘i ‘a e me‘a mahí, koe‘uhí ke nau ‘ilo‘i hono fakamahu‘inga‘i ‘a e lelei.”⁵ ‘Oku tau hounga‘ia ‘o ta‘engata ‘i hono ikuna‘i ‘e he Fakalelei ‘a e Fakamo‘uí ‘a e ‘uluaki faiangahalá kae lava fanau‘i kitautolu ki he māmaní kae ‘ikai tautea‘i

kitautolu koe‘uhí ko e maumaufono ‘a ‘Ātamá.⁶ ‘I hono huhu‘i kitautolu mei he Hingá, ‘oku tau kamata e mo‘ui ta‘ehalaia ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá pea “hoko ai ‘o tau‘atāina ‘o ta‘engata, ‘o tau ‘ilo‘i ‘a e lelei mei he koví; ke fili [ma‘atautolu] pē kae ‘ikai fakamālohi‘i ke ngāue ‘i ha fa‘ahinga founa.”⁷ ‘E lava ke tau fili ke fai ‘a ia ‘oku tau loto ki aí, pea hoko ‘o hangē ko e ‘Otuá ‘i He‘ene tokoní.⁸

‘Oku faka‘atā mai ‘e he ongoongo-lelei ‘a Sisū Kalaisí ke tau a‘usia e tu‘unga ‘oku tau faka‘amuá. ‘E lava ke to‘o ‘e he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí mo ‘Ene ‘alo‘ofá ‘a ‘etau ta‘emalava ko ia ke mo‘ui ‘aki ma‘u pē e fono fakasilesitialé ‘i he haohaoá, kae lava ke tau fakatupulaki ha ‘ulungaanga faka-Kalaisi. Ka ‘oku fie ma‘u ‘e he fakamaau totonú ia ke ‘oua na‘a hoko ‘eni kae ‘oua ke tau loto fiemālie mo kau ki ai. Kuo pehē ma‘u pē ia. Ko ‘etau ‘i heni ‘i he sino fakamatelié he māmaní, ko e ola ia ‘o ha fili ne tau takitaha fai ke kau ‘i he palani ‘a ‘etau Tamaí.⁹ Ko ia ai ko e fakamo‘uí ‘oku ‘ikai ko ha me‘a ia ‘oku makatu‘unga ‘ene hokó ‘i ha ue‘i

pe finangalo fakalangi ‘ata‘atā pē.¹⁰

Ko e fakamaau totonú ko ha ‘ulungaanga mahu‘inga ia ‘o e ‘Otuá. ‘E lava ke tau tui ki he ‘Otuá he hao-haoa Hono tu‘unga fakalangí. ‘Oku ako‘i kitautolu ‘e he folofolá “He ‘oku ‘ikai hā‘ele ‘a e ‘Otuá ‘i he ngaahi hā‘ele‘anga pikopiko, pea ‘oku ‘ikai foki te ne afe ki he nima to‘omata‘ú pe ki he nima to‘ohemá, pea ‘oku ‘ikai foki te ne fai ‘o kehe mei he me‘a kuó ne folofola ‘akí, ko ia ‘oku hangatonu ‘a hono ngaahi hā‘ele‘angá, pea ko hono halá ‘oku tatau ai pē ‘o ta‘engata”¹¹ pea ‘oku “‘ikai filifilimānāko ‘a e ‘Otuá ki he kakai.”¹² ‘Oku tau fakafalala ki he ngaahi ‘ulungaanga fakalangi ‘o e fakamaau totonú, koe‘uhí ko ‘etau ma‘u ‘a e tuí, loto falalá, mo e ‘amanaki lelei.

‘Oku ‘i ai ha ngaahi me‘a ‘oku ‘ikai lava ‘a e ‘Otuá ‘o fai koe‘uhí ko e ola ‘o e fakamaau totonú. He ‘ikai te Ne lava ‘o fakahaofi noa pē ha taha kae tautea‘i ha ni‘ihi. He ‘ikai ke Ne “lava ke mamata ki he angahalá ‘o momo‘i faka‘atu‘i ia.”¹³ He ‘ikai ke Ne lava ‘o tuku ke to‘o ‘e he ‘alo‘ofá ‘a e fakamaau totonú.¹⁴

Ko e fakamo'oni mālohi 'o fakamaau totonu 'a e 'Otuá 'a 'Ene fokotu'u ko ia ke kaungā-fononga mo e tefito'i mo'oni 'o e 'alo'ofá. Koe'uhí 'okú Ne fakamaau totonu kuó Ne fokotu'utu'u ai ha founga ke fakahoko 'e he 'alo'ofá 'a hono fatongia 'i hotau iku'anga ta'engatá. Ko ia ai, "oku fai 'e he fakamaau totonú 'a 'ene ngaahi 'eke kotoa pē, pea 'oku kumi foki 'e he 'alo'ofá ke ma'u 'a e me'a kotoa pē 'oku 'a'aná."¹⁵

'Oku tau 'ilo ko e "ngaahi mamahi mo e mate 'a'ana 'a ia na'e 'ikai ke ne fai ha angahalá, 'a ia na'e hoifua lelei ki ai [a e Tamaí]; . . . ki he toto 'o [Hono] Fohá 'a ia na'e lilingi"¹⁶ 'a ia na'á ne fakafiemālie'i e fie ma'u 'a e fakamaau totonú, 'oatu mo e 'alo'ofá, pea huhu'i kitautolú.¹⁷ Neongo ia, "*fakatatau ki he fakamaau totonú*, 'e 'ikai lava 'o fakahoko 'a e palani 'o e huhu'í, *tuku kehe 'o ka toki fakatomala*."¹⁸ Ko e fie ma'u ia mo e faingamālie ke fakatomalá 'okú ne faka'atā e 'alo'ofá ke fakahoko 'ene ngāué kae 'ikai ke ne tāmoloki ai e fakamaau totonú.

Ne 'ikai pekia 'a Kalaisí ke fakahaofi noa pē ka ke 'omi e faingamālie 'o e fakatomalá. 'Oku tau fakafalala "kakato ki he ngaahi lelei 'a'ana 'a ia 'okú ne māfimaifi ke fakamo'uí."¹⁹ 'i he founga 'o e fakatomalá, ka ko e ngāue ko ia ki he fakatomalá ko ha loto fiemālie ke liliu, 'o hoko ia ko e me'a 'oku tomu'a fie ma'u ki hono ma'u 'o e me'a'ofa 'o e 'alo'ofá, pea fakangofua mai leva 'e he 'Otuá ke tau malava 'o fatongia 'aki pē kitautolu. Ko ia 'oku faka'apa'apa'i mo pou pou 'i 'e he fakatomalá 'a 'etau tau'atāina ke filí: "Pea ko ia 'oku lava 'e he 'alo'ofá 'o totongi ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e fakamaau totonú, pea 'o'ōfaki 'a kinautolu 'aki 'a e to'ukupu 'o e malu'í, ka ko ia ia 'oku 'ikai ke ne ngāue 'aki 'a e tui ke fakatomalá te ne tu'utāmaki ia 'i hono kotoa 'o e fono 'o e ngaahi tu'utu'uni 'a e fakamaau totonú; ko ia ko ia pē 'okú ne ma'u 'a e tui ki he fakatomalá 'oku 'aonga ki ai 'a e palani lahi mo ta'engata 'o e huhu'í."²⁰

Ko e me'a kehe 'a e 'ikai mahino 'a e fakamaau totonu mo e 'alo'ofa 'a e 'Otuá; pea ko e me'a kehe 'a hono

faka'ikai'i 'a e 'Otuá pe ko 'Ene pule aoniú, ka te na iku loua ki ha me'a 'oku si'isi'i—pe 'i ha taimi 'e ni'ihí 'oku toe si'i ange- pea mei he me'a te tau malavá. 'Oku tatau pē 'a e 'Otua 'oku 'ikai ke ne fie ma'u ha me'a mei hono kakaí mo ha 'Otua 'oku 'ikai ke ne 'i ai. Ko ha māmani 'oku 'ikai ke 'i ai e 'Otuá 'oku hoko ia ko ha māmani 'oku hala he mo'oni kakató mo e fakamaau totonú. Ko ha māmani 'oku tali fakamāmani lahi e kehekehe 'a e totonú mo e halá ki he taha kotoa.

Ko e tui feliliuakí (relativism) 'oku 'uhinga ia 'oku taki taha pule pē kiate ia. Ko e mo'oni 'oku 'ikai ko e kau ta'e tui 'Otuá pē 'oku kau atu ki he 'ilo fakafilōsefa ko 'ení. 'Oku 'i ai ha ni'ihí 'oku tui 'Otua ka 'oku nau kei tui pē 'oku nau fili fakafo'ituitui e me'a 'oku tonu mo halá. Ne pehē 'e ha taha lahi kei talavou: "He 'ikai te u lava ke pehē 'oku hala 'a e tui faka-Hinituú pe faka-Katoliká pe hoko ko ha taha siasi 'Ingilani—'oku ou pehē 'oku makatu'unga pē ia he me'a 'okú ke tui ki aí. . . . 'Oku 'ikai ke u tui 'oku 'i ai ha tonu pe hala."²¹ 'I hano fakafehu'i ha taha kehe 'o kau ki he fakava'e 'o 'ene tui fakalotú, na'á ne tali 'o pehē: "Ko au pē ia—'oku faka'osi kotoa ki he me'a ko iá. 'E lava fēfē ke pule'i 'e ha taha 'a e me'a 'okú ke tui ki ai?"²²

'Oku hangē ha fakamālohí 'a hono fakahaa'i ha fo'i mo'oni fakamāmani

lahi 'oku ta'eliuá, ki he ni'ihí ko ia 'oku tui ki ha fa'ahinga me'a pē pe tala 'oku mo'oni e me'a kotoa peé— "Oku 'ikai totonu ke fakamālohí'i au ke u tui 'oku mo'oni ha me'a 'oku 'ikai ke u sai'ia ai." Ka 'oku 'ikai liliu ai 'a e mo'oní. He 'ikai ta'ofi 'e he fehi'a 'a ha taha 'i he lao 'o e kalāvitē mei ha'ane tō 'o ka tō 'i ha lilifa. 'Oku mo'oni tatau ia ki he fono ta'engatá mo e fakamaau totonú. 'Oku 'ikai ma'u e tau'atāina mei hono fakafepakí'i ka 'i hono faka'aonga'i iá. 'Oku mahuinga ia ki he mālohi 'o e 'Otuá. Ka ne ta'e'oua e 'i ai tonu ha ngaahi mo'oni tu'uma'u mo ta'efa'aliuá, he 'ikai hano 'aonga 'o e me'afoaki 'o e tau'atāina koe'uhí he 'ikai teitei lava ke tau tomu'a 'ilo 'a e nunu'a 'o 'etau ngāué. Ne fakahaa'i ia 'e Lihai 'o pehē: "Pea kapau te mou pehē 'oku 'ikai ha fono, te mou pehē foki 'oku 'ikai ha angahala. Kapau te mou pehē 'oku 'ikai ha angahala, te mou pehē foki 'oku 'ikai ha mā'oni'oni. Pea kapau 'oku 'ikai ha mā'oni'oni, 'oku 'ikai ha fiefia. Pea kapau 'oku 'ikai ha mā'oni'oni pe fiefia, ta 'oku 'ikai ha tautea pe mamahi. Pea kapau 'oku 'ikai ke 'i ai 'a e ngaahi me'á ni, 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'Otua. Pea kapau 'oku 'ikai ha 'Otua, 'oku 'ikai ke 'i ai 'a kitautolu, pe ko e māmani; he kuo 'ikai lava 'o hoko ha fakatupu 'o ha ngaahi me'a ke ngāue pe ngāue'i; ko ia, kuo pau ke mole

atu 'a e ngaahi me'a kotoa pē.”²³

I he ngaahi me'a fakaetu'asinó mo fakalaumālié fakatou'osi, ko e faingamālie ko ia ke ma'u e fatongia fakatāutahā ko ha me'āfoaki ia mei he 'Otuá pea ka ne ta'e'oua ia he 'ikai lava ke tau a'usia 'a e me'a kotoa te tau malavá 'i he'etau hoko ko e 'ofefine pe foha 'o e 'Otuá. 'Oku hoko 'a hono 'eke'i fakatāutaha meiate kita 'ete ngāué ko ha totonu mo ha fatongia kuo pau ke tau taukapo'i ma'u pē; kuo 'ohofi ma'u pē ia talu mei he Tupu'angá. Kuo pau ke tau malu'i 'a e malava ke 'ekea 'etau ngāué mei he kakai pe kautaha te nau (pea 'i ha 'uhinga lelei he taimi 'e ni'ihi) feinga ke tau fakafalala ange. Pea kuo pau ke tau malu'i ia mei he'etau fakahehema ke faka'ehi'ehi mei he ngāue 'oku fie ma'u ke fakatupulaki e ngaahi talēnití, me'a 'oku tau malavá mo e 'ulunga-anga faka-Kalaisí.

'Oku 'i ai ha talanoa ki ha tangata ne 'ikai ke ne fai 'e ia ha ngāue. Na'á ne fie ma'u pē ke tauhi mo tokangaekina 'ene fie ma'u kotoa pē. Na'á ne fakakaukau, 'oku totonu ke tauhi ia 'e he Siasí pe ko e pule'angá pe fakatou'osi pē he 'okú ne totongi tukuhau mo vahehongofulu. Ne 'ikai ha me'a ke ne kai ka na'á ne fakafisi

ke ngāue'i 'ene fie ma'ú. Ne fakakaukau e ni'ihi ne nau fo'i mo pango'ia ke nau 'ave ā ia ki fa'itoka pea tuku pē ke mate ai he 'oku 'ikai te ne fie fai 'e ia ha ngāue ma'ana. Lolotonga 'enau fononga atu ki he fa'itoká, ne pehē ange ha tangata 'e taha, “He 'ikai lava ke tau fai 'eni. 'Oku 'i ai ha'aku koane ke 'oange ma'ana.”

Ne nau talaange 'eni ki he tangatá, peá ne fehu'i ange, “Kuo to'o hono kafukafú?”

Na'a nau tali mai, “'Ikai.”

Na'á ne pehē ange, “Sai pē ia, hoko atu e fonongá.”

Ko e finangalo ia e 'Otuá ke tau hoko 'o tau'atāina pea malava ke tau a'usia 'a e me'a kotoa te tau malava fakaesino mo fakalaumālié pea tau'atāina mei he fakangatangata fakamā 'o e masivá mo e ha'isia ki he angahalá, pea ke tau fiefia 'i he'ete faka'apa'apa'i kita mo tau'atāiná, pea lava ke tau ma-teuteu 'i he me'a kotoa pē ke kau mo ia 'i Hono pule'anga fakasilesitalé.

'Oku 'ikai ke u tui 'e lava ke hoko 'eni 'i ha'atau ngāue toko taha pē 'o 'ikai tokoni mai 'a e 'Otuá. “He 'oku mau 'ilo 'oku 'i he 'alo'ofá 'a homau fakamo'uí, 'o ka hili 'emau fai 'e me'a kotoa pē 'e ala faí.”²⁴ Pe 'oku 'ikai fie ma'u ia ke tau a'usia ha fa'ahinga

tu'unga pe ko ha kihi'i lelei kae toki tokoni mai 'a e 'Otuá—te tau lava pē 'o ma'u 'a e tokoni fakalangí 'i he houa kotoa 'o e 'ahó, 'o tatau ai pē pe ko e fē 'a e tu'unga 'o e talangofuá 'oku tau 'i aí. Ka 'oku ou 'ilo kuo pau ke tau fai hotau fatongiá, ngāue, fakatomala, pea fili 'a e 'Otuá ke Ne lava ngāue 'i he'etau mo'uí 'o fakatatau mo e fakamaau totonú mo e tau'atāina ke filí. 'Oku ou kole pē ke tau fatongia 'aki 'etau filí pea ngāue ke 'i ai ha me'a 'e lava ke tokoni mai ai e 'Otuá.

'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'ui e 'Otuá ko e Tamaí, ko hotau Huhu'í 'a Hono 'Alo ko Sísū Kalaisí, pea 'oku 'i heni e Laumālie Mā'oni'oni mo ki-tautolu. 'Oku 'ikai toe veiveiua 'a 'Ena finangalo ke tokoni'i kitautolú, pea 'oku ta'efakangatangata 'a 'Ena malava ke fai iá. Tau “'āhake pea tu'u hake mei he efú . . . , “pea ko e ngaahi fua-kava kuo fai 'e he Tamai Ta'engatá mo [kitautolú], . . . ke fakamo'oni'i ia.”²⁵ I he huafa 'o Sísū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. William Shakespeare, *The Life of King Henry V*, act 4, scene 1, lines 127–29, 131–37, 183–85.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 101:78.
3. Brigham Young, “Sermon,” *Deseret News*, Oct. 31, 1855, 267; quoted in Terry Givens and Fiona Givens, *The Crucible of Doubt: Reflection on the Quest for Faith* (2014), 63.
4. Mōsese 6:57.
5. Mōsese 6:55.
6. Vakai, Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:2; vakai foki, 2 Nifai 2:25; Mōsese 6:53–56
7. 2 Nifai 2:26; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:38.
8. Vakai, 3 Nifai 12:48; 27:27; vakai foki, Loma 8:16–17; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:37–38.
9. Vakai, Fakahā 12:7–9; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:36–38; Mōsese 4:3–4.
10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:29–31.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 3:2.
12. Ngāue 10:34–35.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:31.
14. Vakai, 'Alamá 42:25.
15. 'Alamá 42:24.
16. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:4.
17. Vakai, Mōsaia 15:9.
18. 'Alamá 42:13; tñaki atu e fakamamafá.
19. 2 Nifai 31:19.
20. 'Alamá 34:16.
21. I he Christian Smith, *Souls in Transition: The Religious and Spiritual Lives of Emerging Adults* (2009), 156.
22. I he Christian Smith, *Souls in Transition*, 156.
23. 2 Nifai 2:13.
24. 2 Nifai 25:23.
25. Molonai 10:31.

Pelalosi, 'Āsenitina

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

Ko Hono Ma'u ha Fakamo'oni 'o e Māma mo e Mo'oni

He 'ikai ngata pē 'i hono tāpuaki 'i koe mo ho hakó 'e ho' fakamo'oni fakafō 'ituitui 'o e māma mo e mo'oni 'i he mo'ui ni, ka te ne 'iate koe 'i he kotoa 'o e ta'engatā.

Ihe'eku hoko ko ia ko ha pailaté, ne u puna ai 'i ha ngaahi houa lahi 'i ha ngaahi konitinēniti mo e ngaahi potu tahi lolotonga e fakapo'uli 'o e poó. 'I he'eku vakai atu ki he fakapo'uli 'o e poó mei he sio'ata 'o e loki pailaté, kae tautautefito ki he kanivá, ne u ofo ma'u pē 'i he lahi mo e loloto 'o e fakatupu 'a e 'Otuá—'a ia

'oku fakamatala 'i 'e he folofolá ko e "ngaahi māmani ta'efa'alaua."¹

Kuo mei senituli 'eni 'e taha mei he taimi ne pehē ai 'e ha kau 'asitolōnoma tokolahi ko hotau pupunga fetu'u kanivá pē taha 'i he 'univēsí.² Na'a nau pehē 'oku 'ikai toe 'i ai ha me'a mavahe mei hotau kanivá, ka ko ha 'atā ta'efa'alaua—ko ha 'atā pē, momoko pea 'ikai ha ngaahi fetu'u, maama pe me'a mo'ui.

'I he faka'au ke fakalalaka ange 'a e ngaahi me'a faka'ata fetu'ú—kau ai e ngaahi me'a faka'ata 'e malava ke tuku atu ki he vavaá—ne kamata ke mahino ange ki he kau 'asitolōnomá ha me'a fakaofu, ha mo'oni ne hangē he 'ikai mahinó: 'oku fu'u lahi ke makupusi 'e he 'atama'i 'a e 'univēsí 'i he me'a ne tomu'a fai ki ai e fakakaukaú, pea 'oku fonu 'a e langí 'i ha ngaahi kaniva ta'efa'alaua, 'a ia 'oku mama'o kilukilua pea 'ikai lava ke tau fakakaukau ki ai, pea 'oku nau takitaha ha ngaahi fetu'ú 'e laui piliona.³

Ne liliu kotoa 'etau mahino ki he

'univēsí 'i ha vaha'ataimi nounou.

'Oku tau lava 'o mamata he 'ahó ni ki ha ni'ihí 'o e ngaahi kaniva mama'o ko 'ení.⁴

'Oku tau 'ilo'i 'oku nau 'i ai.

Kuo fuoloa 'aupito 'enau 'i aí.

Ka kimu'a pea ma'u 'e he fa'ahinga 'o e tangatá e ngaahi me'angāue lelei ko 'eni ke tākaki e maama fakasilesitiale pea 'ai ke tau lava 'o mamata ki he ngaahi kaniva ko 'ení, ne 'ikai ke tau tui 'e malava ha me'a pehē.

Ne 'ikai fakafokifā pē 'a e liliu e lahi 'o e 'univēsí, ka na'e liliu lahi 'etau malava ke sio mo ma'u e mahino ki he mo'oni ko 'ení. Pea 'i he 'ilo lahi ko iá, ne fakafe'iloaki ai e fa'ahinga 'o e tangatá ki ha ngaahi me'a fakaofu ne 'ikai ke tau teitei fakakaukau ki ai.

'Oku Faingata'a ke Tau Tui Ki he Me'a 'Oku 'Ikai Lava Ke Tau Mamata Ki Ai

Tau pehē pē ne tau lava 'o foki ki he kuohilí pea talanoa mo e kakai ne nau mo'ui 'i he ta'u 'e tahaape pe laungeau kuohilí. Fakakaukau ki ha'o feinga ke fakamatala 'i kiote kinautolu e ni'ihí 'o e ngaahi tekinolosia 'oku tau angamaheni ki ai he 'aho ní. Hangē ko 'ení, ko e hā nai ha fakakaukau 'a e kakai ni kapau te tau fakamatala ange 'o kau ki he ngaahi seti vakapuna lalahí, microwave, ngāue 'aki e device to'oto'o 'oku 'i ai ha ngaahi fakamatala faka'ilelitoloniká, mo e vitiō 'o hotau makapuná 'a ia 'oku makimo hono 'ave takai holo ki ha kakai 'e laui miliona he māmani?

'E 'i ai e ni'ihí 'e tui mai. Ka ko e tokolahi te nau manuki'i, fakafepaki'i pe feinga ke ta'ofi pe fakalavea'i kitautolu. Mahalo na'a 'i ai ha ni'ihí te nau fai ha fakamatala fakapoto, faka'uhinga'i pea faka'aonga'i 'a e ngaahi mo'oni'i me'a 'oku nau 'iló ke pehē 'oku takihala'i kitautolu pea tau vale mo fakatu'utāmaki. Mahalo 'e a'u 'o nau tukuaki'i kitautolu ki he feinga ke takihala'i e ni'ihí kehé.

Ka ko e mo'oni, 'e hala 'aupito e ma'u 'a e kakai ni. Mahalo ko 'enau fie tokoni pē mo fakamātoato. Mahalo te nau pehē 'oku tonu pē 'enau ma'ú. Ka he 'ikai pē ke nau lava 'o ma'u ha mahino he 'oku te'eki ai ke nau ma'u e maama kakato 'o e mo'oni.

'I he'eku vakai ki tu'a ki he fakapo'uli ne u fa'a fakatumutumu ai he taumama'o mo e loloto e ngaahi fakatupu 'a e 'Otuá.

Ko e Tala'ofa 'o e Māmá

'Oku hangē pē ia ha natula 'o e tangatá ke tau pehē 'oku tau mo'oni neongo e hala 'etau ma'ú. Pea kapau ko ia, ko e hā leva ha 'amanaki ma'atautolu? Te tau nofo ai pē nai 'o 'ikai 'ilo e mo'oni he kuo lahi e ngaahi fakakaukau 'oku fepakipakí pea tau falala pē ki he 'etau mahinó mo e me'a 'oku tau tui ki a?

'E malava nai ke ma'u e mo'oni?

Ko e taumu'a 'eku leá ke talaki e pōpoaki fiefia 'a e 'Otuá—'a e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Tau 'a ia 'okú Ne 'afio'i e mo'oni kotoa—kuo foaki ki He'ene fānaú 'a e tala'ofa te nau lava 'o 'ilo'i 'a e mo'oni ma'anautolu.

Kātaki 'o fakakaukau ki he mafatukituki 'o e tala'ofá ni:

'E folofola e 'Otuá Ta'engata mo Mafimafí, 'a e Tupu'anga 'o e fu'u 'uni-vēsí ni, kiate kinautolu 'e hū kiate Ia 'i he loto fakamātoato mo mo'oni.

Te Ne folofola kiate kinautolu 'i ha ngaahi misi, mata-me'a-hā-mai, fakakaukau mo e ngaahi ongo.

Te Ne folofola 'i ha founa mahino mo'oni pea 'oku hulu atu ia 'i he me'a 'oku a'usia 'e he tangatá.

Te Ne 'oange kiate kinautolu ha fakahinohino fakalangi pea mo e

tali ki he'enua mo'ui fakatāutahá.

Ko e mo'oni 'e 'i ai e ni'ihi 'e manuki pea tala 'oku 'ikai lava ke hoko ha me'a pehē, pea kapau ne 'i ai ha 'Otuá, 'e 'i ai Ha'ane me'a lelei ange ke fakahoko 'i Ha'ane fakafanongo mo tali ha lotu 'a ha fo'i toko taha.

Ka 'oku ou talaatu 'eni: 'Oku tokanga mai e 'Otuá kiate koe. Te Ne fakafanongo pea tali mai ho'o ngaahi fehu'i fakatāutahá. 'E fakahoko mai e tali ho'o lotú 'i He'ene founa mo e taimi pē 'A'aná, ko ia ai, 'oku fie ma'u ke ke ako ke fakafanongo ki Hono le'ó. 'Oku finangalo e 'Otuá ke ke foki ange kiate Ia, pea ko e Fakamo'uí pē 'a e halá.⁵ 'Oku finangalo e 'Otuá ke ke ako mei Hono 'Aló, 'a Sīsū Kalaisi, pea a'usia 'a e nonga mo e fiefia mo'oni 'oku ma'u mei he muimui 'i he hala 'o e ākongā fakalangí.

Sí'oku kaungāme'a 'ofeina, 'oku 'i ai ha sivi fakahangatonu, pea mo ha tala'ofa mei he 'Otuá, 'oku ma'u ia 'i ha tohi folofola fakakuongamu'a, 'a ia 'oku lava ke ma'u 'e he tangata, fefine mo e fānau kotoa 'oku nau loto fiamalie ke sivi'i iá:

'Uluakí, kuo pau ke ke fekumi 'i he folofola 'a e 'Otuá. 'Oku 'uhinga ia ke

lau e folofola pea ako e lea 'a e kau palōfita 'o e kuongamu'á mo e onopōni 'o fekau'aki mo e ongoongolei 'o Sīsū Kalaisi kuo fakafoki maí—'o 'ikai 'i ha fakakaukau ke veiveiua pe fakaanga 'i ka 'i he loto fakamātoato ke 'ilo 'a e mo'oni. Fakakaukauloto ki he ngaahi me'a 'okú ke ongo'í, pea teuteu 'i 'a ho'o fakakaukau ke ma'u ia.⁶ "Io, kapau foki 'oku 'ikai te mou lava 'o fai ha me'a lahi ange 'i he holi pē ke tuí, tuku 'a e holi ni ke ngāue 'iate kimoutolu . . . te mou lava ai 'o faka'atā ha potu [ma'á e folofola 'a e 'Otuá]."⁷

Uá kuo pau ke ke fakakaukau, fakalaulauloto, feinga ta'e ufi ke ke tui,⁸ pea loto hounga'ia 'i he 'alo'ofa 'a e 'Eiki ki He'ene fānaú talu meia 'Ātama ki hotau kuongá 'i He'ene 'omi ha kau palōfita, kau tangata kikite, mo ma'u fakahā ke tataki Hono Siasí pea tokoni 'i kinautolu ke toe foki kiate Ia.

Tolú, kuo pau ke ke kole ki ho'o Tamai Hēvaní, 'i he huafa Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisi ke Ne fakahā kiate koe hono mo'oni 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Kole kiate Ia 'i he loto fakamātoato mo e loto mo'oni, 'o ma'u e tui kia Kalaisí.⁹

‘Oku toe ‘i ai foki mo ha si-tepu hono *fā*, ‘a ia ‘oku ‘omi ‘e he Fakamo‘uí kiate kitautolu: “Ko ia ia ‘e fai ki [he] finangalo ‘o e [‘Otuá], te ne ‘ilo ‘a e akonakí, pe ‘oku ‘i he ‘Otuá ia, pe ko ‘eku lea ‘iate au pē.”¹⁰ ‘I hono fakalea ‘e tahá, ‘i ho‘o feinga ko ia ke fakapapau ‘i ‘a e mo‘oni ‘o e ngaahi tefito ‘i mo‘oni ‘o e ongoongoleléi, kuo pau ke ke tomu‘a mo‘uí ‘aki kinautolu. Hanga ‘o sivi‘i e ngaahi tokāteline ‘o e ongoongoleléi mo e ngaahi akonakí ‘a e Siasí ‘i ho‘o mo‘uí. Fai ia ‘i he loto fakamātoato pea mo e tui ‘oku tu‘uloa ‘i he ‘Otuá.

Kapau te ke fakahoko e ngaahi me‘á ni, ‘oku ‘i ai ha‘o tala‘ofa mei he ‘Otuá—‘a ia ‘okú Ne ha‘isia ki He‘ene folofolá¹¹—te Ne fakahā e mo‘oní kiate koe ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní. Te Ne foaki atu ha maama lahi ange pea malava ke ke vakai ‘o fakalaka atu ‘i he fakapo‘ulí pea mamata ki ha ngaahi me‘a nāunau‘ia ‘oku ‘ikai lava ke mamata ki ai hotau mata fakaēkakanó.

‘E lava ke pehē ‘e ha ni‘ihi ‘oku matu‘aki faingata‘a e ngaahi sitepú pe ‘oku ‘ikai ke nau taau mo e ngāuē ni. Ka ‘oku ou fokotu‘u atu ko e fakamo‘oni fakatāutaha ko ‘eni ‘o e ongoongoleléi mo e Siasí, ‘a e me‘a mahu‘inga taha te ke lava ke ma‘u ‘i he mo‘uí ní. He ‘ikai ngata ‘i he‘ene tāpuaki‘i mo tataki koe ‘i he mo‘uí ní, ka ‘oku ‘i ai ‘ene kaunga ki ho‘o mo‘uí ‘i he ta‘engatá kotoa.

‘E Toki ‘Ilo Pē ‘a e Ngaahi Me‘a Fakalaumālié ‘i he Laumālié

Ne faingata‘a ke mahino ki he kau saienisí ‘a e lahi ‘o e ‘univēsí, kae‘oua kuo toe lelei ange e ngaahi me‘angāuē ke tānaki ha maama lahi ange kae lava ke mahino kiate kinautolu ha mo‘oni ‘oku kakato ange.

Ne ako‘i ‘e he ‘Aposetolo ko Paulá ha tefito ‘i mo‘oni tatau ‘o kau ki he ‘ilo fakalaumālié. Na‘á ne tohi ki he kau Kolinitó, “Oku ‘ikai ma‘u ‘e he tangata fakakakanó ‘a e ngaahi me‘a ‘o e laumālie ‘o e ‘Otuá, he ko e vale ia kiate ia: pea ‘oku ‘ikai te ne fa‘a ‘ilo ia, he ‘oku ‘ilo fakalaumālie pē ia.”¹²

‘I hono fakalea ‘e tahá, kapau ‘okú ke fie ‘ilo e mo‘oni fakalaumālié, kuo pau ke ke faka‘aonga‘i e ngaahi me‘angāuē totonú. He ‘ikai lava ke ke ma‘u ha mahino ki he mo‘oni fakalaumālié ‘aki ha me‘angāuē ‘oku ‘ikai ke ne lava ‘o ‘ilo ia.

Ne folofola mai e Fakamo‘uí ‘i hotau kuongá, “Ko e me‘a ko ia ‘oku mei he ‘Otuá, ko e māmá ia; pea ko ia ia ‘okú ne ma‘u ‘a e māmá, pea fai atu ai pē ‘i he ‘Otuá, te ne ma‘u ‘a e maama lahi ange; pea ‘e tupulaki ‘a e maama ko iá ‘o ngingila ange kae ‘oua ke a‘u ki he ‘aho haohaoá.”¹³

Ko e lahi ange hono ue‘i hake hotau lotó mo e ‘atamaí ki he ‘Otuá, ko e lahi ange ia ‘a e tō mai ‘a e maama fakalangí ki hotau lotó. Ko e taimi kotoa ‘oku tau loto fiemālie pea fekumi fakamātoato ai ki he maama

ko iá, ‘oku tau fakahaa‘i ai ki he ‘Otuá ‘a ‘etau mateuteu ke ma‘u ‘a e maama lahi angé. ‘E māmālie ‘a e hā mahino, ngingila mo angamaheni kiate kitautolu e ngaahi me‘a ne ‘asi nenefu, fakapo‘uli mo taukakapá.

‘I he taimi tatau, kapau te tau fakamavahe‘i kitautolu mei he maama ‘o e ongoongoleléi, ‘e kamata leva ke ulo si‘isi‘i ‘etau māmá—‘o ‘ikai ‘i ha ‘aho pe uike pē ‘e taha, ka ‘e hoko māmālie ia ‘i ha vaha‘ataimi—kae ‘oua ke tau vakai ki mui pea ‘ikai mahino lelei pe ko e hā ne tau tui ai ‘oku mo‘oni ‘a e ongoongoleléi. ‘E hangē ‘oku ngali vale kiate kitautolu e me‘a ne tau ‘ilo kimu‘á koe‘uhí koe me‘a ne mahinó kuo toe nenefu, ta‘emahino pea taumama‘o ia.

Ko e ‘uhinga ia ne tui mālohi ai ‘a Paula ‘oku vale ‘a e pōpoaki ‘o e ongoongoleléi kiate kinautolu ‘oku mala‘iá, “ka ko e mālohi ia ‘o e ‘Otuá kiate kinautolu kuo fakamo‘uí.”¹⁴

‘Oku ‘Ikai Ko Ha Sivi Pē ‘e Taha Ke ‘Ilo Ai

Ko e Siasí ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oní‘oní ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ko ha feitu‘u ia ma‘á e kakai ‘oku kehekehe ‘enau fakamo‘oní. ‘Oku ‘i ai ha kāingalotu ‘o e Siasí ‘oku pau pea mālohi ‘a ‘enau fakamo‘oní. ‘Oku ‘i ai e ni‘ihi ‘oku nau kei feinga ke nau ‘ilo‘i ia ‘iate kinautolu pē. Ko e Siasí ko ha ‘api ia ke fakataha mai ki ai e kakai kotoa, ‘o tatau ai pē pe ko e hā e mālohi ‘o ‘enau fakamo‘oní. ‘Oku ‘ikai ha faka‘ilonga ‘i he matapā hotau ‘api siasí ‘oku pehē, “Kuo pau ke mālohi peheni ho‘o fakamo‘oní ka ke toki hū mai.”

‘Oku ‘ikai ko e Siasí ma‘á e kakai haohaoá pē ka ki he taha kotoa ke “ha‘u kia Kalaisi, pea hoko ‘o haohaoa ‘iate Ia.”¹⁵ Ko e Siasí ‘oku ma‘á e kakai hangē ko kitauá. Ko e Siasí ko ha feitu‘u ‘o e talitali leléi mo e fakatupulekiná, kae ‘ikai fakamavahevahe‘i pe fakaanga‘i. Ko ha feitu‘u ‘oku tau tokoni ke poupu‘i, hiki hake, pea fepoupuaki ‘i he‘etau tulifua ki he‘etau fekumi fakafo‘ituitui ki he mo‘oni fakalangí.

‘I hono faka‘osingá, ko e kaungā fononga pē kitautolu ‘oku fekumi ki he maama ‘a e ‘Otuá ‘i he‘etau fononga ‘i he hala fakaākongá.

‘Oku ‘ikai ke tau fakahala‘i e ni‘ihi kehé koe‘uhí ko e lahi ‘o e maama ‘oku nau ma‘u pe ‘ikai ma‘ú; ka ‘oku tau fafanga mo pou pou‘i e maama kotoa kae ‘oua kuo tupulaki ‘o mahino, ngingila pea mo mo‘oni.

Ko Ha Tala‘ofa ki he Tokotaha Kotoa

Tau ‘ilo‘i mu‘a ko e taimi lahi ko hono ma‘u ko ia ha fakamo‘oní ‘oku ‘ikai ko ha ngāue ia ‘oku fakahoko ‘i ha miniti, hou, pe ‘aho. ‘Oku ‘ikai tu‘o taha pē pea ‘osi leva. Ko e founa ko ia hono tānaki ‘o e maama fakalaumālié ko ha ngāue ia ‘i he mo‘uí kotoa.

He ‘ikai hoko vave mai ho‘o fakamo‘oni ki he ‘Alo mo‘uí ‘o e ‘Otuá mo Hono Siasi kuo Fakafoki Maí, ‘a e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘o hangē ko ho‘o faka‘amú, ka te u palōmesi atu: kapau te ke fai ho‘o tafa‘akí, ‘e hoko mai ia.

Pea ‘e nāunau‘ia ia.

‘Oku ou ‘oatu ‘a ‘eku fakamo‘oni fakatāutaha ‘e fakafonu ho lotó ‘e he mo‘oni fakalaumālié pea ‘oatu ‘a e māmá ki ho laumālié. Te ne fakahā kiate koe ‘a e poto haohaoá mo e fiefia mo e nonga fakalangi. Kuó u a‘usia ‘eni ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní.

Hangē ko ia ne tala‘ofa ‘e he folofola ‘o e kuonga mu‘á, ‘e hanga ‘e he Laumālie ‘o e ‘Otuá ‘o ‘ai ke ke hiva ‘aki ‘a e hiva ‘o e ‘ofa huhu‘í,¹⁶ hiki hake homou matá ki he langí, pea hiki hake homou le‘ó ‘i he fakafeta‘i ki he ‘Otua Fungani Mā‘olungá, ko homou Hūfanga‘angá, ‘Amanaki Leleí, Malu‘angá, pea mo ho‘omou Tamaí. Kuo tala‘ofa mai e Fakamo‘uí kapau te tau Kumi, te tau ‘ilo.¹⁷

‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku mo‘oni ‘eni. Kapau te ke fekumi ki he mo‘oni ‘a e ‘Otuá, ko e me‘a ko ia ‘oku ‘asi nenefu, ta‘emahino, pea ngali tau-kakapá, ‘e fakahā mo fakamahino‘i māmālie atu ia pea ‘e fakaofi ia ki ho lotó ‘e he maama ‘o e ‘alo‘ofa ‘a e ‘Otuá. ‘E fakahā kiate koe ha ngaahi me‘a-hā-mai nāunau‘ia, ‘oku ‘ikai lava ke mamata ki ai e mata fakaetangatá.

‘Oku ou fakamo‘oni ‘e lava ke ma‘u e maama fakalaumālie ko ‘ení ‘e he

fānau kotoa ‘a e ‘Otuá. Te ne fakamaama ho ‘atamaí, ‘omi ha fakamo‘ui ki ho lotó pea mo ha fiefia ki ho ngaahi ‘ahó. Si‘oku kaungāme‘a ‘ofeina, ‘oua mu‘a na‘a fakatoloi e taimi ke fekumi ai pea fakamālohia ho‘o fakamo‘oni fakafo‘ituitui ki he ngāue fakalangi ‘a e ‘Otuá, ‘io, ‘a e ngāue ‘o e māmá mo e mo‘oní.

He ‘ikai ngata pē ‘i hono tāpuaki‘i koe mo ho hakó ‘e ho‘o fakamo‘oni fakafo‘ituitui ‘o e māmá mo e mo‘oní ‘i he mo‘uí ni, ka te ne ‘iate koe ‘i he kotoa ‘o e ta‘engatá, ‘i ha ngaahi maama ‘oku ‘ikai hano ngata‘angá. Ko ‘eku fakamo‘oní ‘eni pea tuku atu ‘a ‘eku tāpuakí kiate kimoutolu ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōse 1:33.
2. Vakai, Marcia Bartusiak, *The Day We Found the Universe* (2009), xii. ‘Oku fakafo ma‘u pē kiate au ‘a ‘etau loto falala mo‘oni ki hotau iku‘angá. Ko e taimi ‘e ni‘ihi ‘oku tau hulu ‘etau loto falalá ‘o tau pehē ‘oku tau ma‘u kotoa e mo‘oní. Hangē ko ‘ení: “Na‘e pehē ‘e Saimone Niukama, ko e pule ‘o e va‘a saienisi ‘o e ngaahi fetu‘ú ‘o ‘Ameliká ‘i hano huufi ‘o ha fale mamata‘anga fetu‘u ‘i he 1887 he kongá ki mui ‘o e

senituli hongofulu mā hivá, ‘hangē ‘oku fakaofi ke ngata ‘etau ‘iló . . . ‘i he‘ene fekau‘aki ko ia mo e saienisi ‘o e ngaahi fetu‘ú. . . . Ko hono olá leva ko e ngāue ko ia ‘oku femo‘uekina ki ai e tokotaha ‘asitolōnomá ‘oku si‘i ange e ‘ilo fo‘ou‘ia ‘i hano fakamatala‘i ‘o e ngaahi me‘a kuo ‘osi ‘iló (Bartusiak, xv).

3. ‘Oku fakalata ke fakakaukau ki he Mōse 1:33, 35 ‘i he ‘ilo “fakamuimui” ko ‘ení. Na‘e fakahā ‘a e tohi ko ia ‘a Mōse ‘i he Mata‘itofe Mahu‘ingá ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘i Sune ‘o e 1830, ‘o meimei senituli ia ‘e taha kimu‘a pea toki fanongonongo ‘e Edwin Hubble ‘a ‘ene ‘ilo ko ‘eni e ngaahi kaniva mama‘ó.
4. Vakai, hangē ko e, the Hubble Heritage Image Gallery ‘i he heritage.stsci.edu/gallery/gallery.html.
5. Vakai, Sione 14:6.
6. Vakai, 3 Nifai 17:3.
7. ‘Alamā 32:27.
8. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 67:3.
9. Vakai, Molonai 10:3–5.
10. Sione 7:17; vakai foki, Saame 25:14; Sione 3:21.
11. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:10.
12. 1 Kolinitó 2:14.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:24.
14. 1 Kolinitó 1:18.
15. Molonai 10:32; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:59.
16. Vakai, ‘Alamā 5:26.
17. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:63.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Ko e Tokoni 'Uluaki ki he Kau Palesitenisī 'Uluakí

Ko Hono Hikinima'i 'o e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí

'Oku fokotu'u ke tau pou-pou'i 'a Thomas Spencer Monson ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā pea mo e Palesiteni 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní; Henry Bennion Eyring ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí; pea mo Dieter Friedrich Uchtdorf ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto, fakahā mai. 'Oku fokotu'u atu ke tau pou-pou'i 'a Boyd Kenneth Packer ko e

Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, pea ko e kau mēmipa 'eni 'o e kōlomu ko iá: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, mo Neil L. Andersen.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai. 'Oku fokotu'u atu ke tau pou-pou'i 'a e ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí mo e Kau 'Apo-setolo 'e Toko

Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahā.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, pea fakahā mai he founga tatau pē.

'Oku fokotu'u atu ke tau tuku-ange mo e loto hounga'ia e ni'ihi ko 'eni ko 'enua ngāue faivelengá, ko 'Eletā Carlos H. Amado mo William R. Walker mei he'ena mēmipa 'i he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulu pea fokotu'u kinaua ko e Ongo Taki Mā'olunga mālōlō.

Ko kinautolu 'oku loto ke kau fakataha mo kinautolu 'i hono fakahā 'a e hounga'ia ko 'ena ngāue faivelengá, kātaki 'o fakahā mai.

Kuo tukuange 'a 'Eletā Arayik V. Minasyan mo Gvido Senkans, mei he'ena hoko ko e Fitungofulu Faka'ēliá. 'Oku fokotu'u atu ke tau fakahāa'i 'etau hounga'ia he'ena ngāue 'aki hono hiki hotau nimá.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau pou-pou'i 'a e Kau Taki Mā'olunga, Kau Fitungofulu Faka'ēlia mo e kau palesitenisī lahi 'o e houalotú kotoa pē 'o hangē ko 'ene tu'u he lolotonga ní.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai

'E kāinga 'oku mau fakamālō atu 'i ho'omou tuí mo hono lotua kinautolú. ■

Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e 'Ofa mo Feohi mo e Ni'ihi Kehé Neongo e Faikehekehé

I he 'etau hoko ko e kau muimui 'o Kalaisí 'oku totonu ke tau ako ke nofo melino mo e ni'ihi kehe 'oku 'ikai tatau 'etau tu'unga mo'uí pe tali 'a e ngaahi akonaki 'oku fakatefito ai kinautolú.

I.

I he ngaahi 'aho faka'osi 'o e ngāue fakafaifekau 'a Sīsū he māmaní, na'á Ne tuku ki He'ene kau ākongá ha me'a na'á Ne ui ko ha "fekau fo'ou (Sione 13:34). Na'á ne fakahoko tu'oto lu ange, 'a ia ko ha fekau mahinongofua ka na'e faingata'a: "Ke mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu, 'o hangē ko 'eku 'ofa kiate kimoutolú" (Sione 15:12; vakai foki, veesi 17). Kuo hoko 'a e akonaki ko ia ke fe'ofa'aki ko e akonaki mahu'inga taha ia 'i he ngāue fakafaifekau 'a e Fakamo'uí. Ko e fekau lahi hono uá ko e "ofa ki ho kungā'apí 'o hangē pē ko koé" (Mātiu 22:39). Na'e ako'i foki 'e Sīsū ke, "Ofa ki homou ngaahi filí" (Mātiu 5:44). Ka ko e fekau ko ia ke 'ofa ki he ni'ihi kehé 'o hangē ko 'Ene 'ofa ki He'ene fanga sipí na'e faingata'a ia ki He'ene kau ākongá—pea kiate kinautolu—ko ha tukupā na'e makehe. Na'e ako'i kinautolu 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i 'Epeleli kuo 'osí, "Ko hono

mo'oní, ko e 'ofá ko e 'elito mo'oni ia 'o e ongoongoleléi pea ko Sīsū Kalaisi hotau Fa'ifa'itaki'angá. Na'e hoko 'Ene mo'uí ko ha tukufakaholo 'o e 'ofá."¹ Ko e hā 'oku faingata'a ai ke ma'u 'a e fe'ofa'aki faka-Kalaisi? 'Oku faingata'a he 'oku tau nofo mo ha ni'ihi 'oku 'ikai ke tau tui tatau, tu'unga 'ulunga-anga tatau mo ma'u e tufakanga tatau ki he fuakavá. I he lotu hūfia 'e Sīsū 'Ene kau ākongá, kimu'a pea Tutuki Iá, na'á Ne lotua Hono kau muimui: "Kuó

u tuku kiate kinautolu 'a ho'o folo-folá; pea kuo fehi'a 'a māmani kiate kinautolu, koe'uhí 'oku 'ikai 'o māmani 'a kinautolu, 'o hangē foki 'oku 'ikai 'o māmani aú" (Sione 17:14). Peá Ne tau-tapa ki he Tamaí, "Oku 'ikai ke u lotu ke ke 'ave 'a kinautolu mei he māmaní, ka koe'uhí ke ke fakamo'uí 'a kinautolu mei he koví" (veesi 15).

'Oku fie ma'u ke tau nofo 'i he māmaní kae 'ikai 'o māmani. Kuo pau ke tau nofo 'i he māmaní he na'e akonaki 'a Sīsū 'i ha talanoa fakatātā, ko Hono pulé'angá "oku tatau ia mo e me'a fakatupú," 'a ia ko hono fatongiá ke fakatupulaki e kakaí (vakai, Luke 13:21; Mātiu 13:33; vakai foki, 1 Kolinitō 5:6–8). He 'ikai lava 'e Hono kau muimui 'o fakahoko ia kapau 'oku nau feohi pē mo kinautolu 'oku nau tui mo fakahoko 'a e me'a tataú. Ka na'e toe ako'i 'e he Fakamo'uí kapau 'oku tau 'ofa 'iate Ia, te tau tauhi 'Ene ngaahi fekaú (vakai, Sione 14:15).

II.

'Oku lahi ha ngaahi akonaki 'a e ongoongoleléi fekau'aki pea mo e tauhi 'o e ngaahi fekaú lolotonga e nofo he lotolotonga 'o ha kakai 'oku 'ikai tatau 'enau tui mo e ngāue. 'Oku meimeime fekau'aki ia mo e ngaahi akonaki ki he fakakikihi. I hono 'ilo 'e Kalaisi kuo toetu'ú 'oku fakakikihi 'a e kakai Nifai fekau'aki mo e founga totonu 'o e fai papitaisó, na'á Ne 'oange ha fakahinohino pau ki he founga 'oku totonu ke fakahoko 'aki 'a e ouau ko 'ení. Pea na'á Ne ako'i leva 'a e tefito'i mo'oni ma'ongo'onga ko 'ení:

"Pea 'oua na'a 'i ai ha ngaahi fakakikihi 'iate kimoutolu, 'o hangē ko ia

ngaahi filí koe'uhí ko e fefine na'e mo'ua 'i he "tono tangatá" (Sione 8:4). 'I hono fakangalivale'i kinautolu he'enu mālualoí, ne 'alu e kau talataláki kae tuku tokotaha 'a Sīsū mo e fefiné. Na'á Ne anga'ofa kiate ia pea 'ikai ke ne fakahala'ia'i ia 'i he taimi ko iá. Ka na'á Ne fekau ke "oua 'e toe fai angahala" (Sione 8:11). 'Oku fie ma'u 'a e 'ofa angalelei, ka ko e tokotaha 'oku mui-mui 'ia Kalaisí—ke tu'u ma'u ia 'i he mo'oní—'o hangē pē ko e 'Eikí.

IV.

Hangē ko e Fakamo'uí, 'oku fa'a fehangaangai Hono kau muimuí mo e tō'onga angahalá, pea 'oku ui kinautolu 'i he 'ahó ni ko ha "taha tāufehi'a" pe "taha 'oku tōtu'a 'ene fai ha me'a" ko 'ene taukave'i e mo'oní mo e halá 'o fakatatau mo 'ene mahinó. 'Oku lahi ha ngaahi 'ulungaanga pe tō'onga fakaemāmani pe ngaahi ngāue 'oku nau pole'i 'a e ngaahi me'a ko 'eni ki he Kāingalotu 'o e Siasí. Taha 'o e ngaahi me'a 'oku 'iloa taha 'i he ngaahi 'aho ní ko e teke ke fakalao 'a e mali e tangata mo e tangata pe fefine mo e fefine 'i he ngaahi siteiti mo e vahefonua lahi 'i he 'Iunaiteti Siteití pea mo Kānata mo ha ngaahi fonua lahi 'i māmani. 'Oku tau nofo foki mo ha ni'ihi 'oku 'ikai ke nau tui ki he nofomalí. 'Oku 'i ai ha ni'ihi 'oku 'ikai ke nau tui kinautolu ki he fakafanaú. Ko e ni'ihi 'oku nau fakafepaki'i 'a hono ta'ota'ofi 'o e ponokalafí pe ko e faito'o konatapú. Hangē ko 'ení, pea 'oku maheni ia mo e kakai tui tokolahi—ko e faingata'a 'o e nofo pea mo e hoá pe kāinga 'oku 'ikai tuí pe feohi pea mo ha kaungā ngāue pe ni'ihi kehe 'oku 'ikai tuí.

'Oku totonu ke tau ako'i mahino mo faka'auliliki 'a e mo'oní mo e ngaahi fekau, 'i he ngaahi feitu'u kuo fakatapu'i, hangē ko e temipalé, ngaahi fale 'o e lotú, pea mo hotau 'apí, 'o fakatatau mo e mahino kiate kinautolu e palani 'o e fakamo'uí kuo fakahā mai 'i he ongoongolelei kuo fakafoki maí. 'Oku malu'i 'etau totonu ke fai iá 'e he lao 'okú ne fakapapau'i e tau'atāina ke leá pea mo e lotú, pea pehē ki he totonu fakataautaha 'oku faka'apa'apa'i 'i he ngaahi fonua 'oku

kuo hoko 'i mu'á; pea 'oua na'a fai foki mo ha ngaahi fakakikihi 'iate kimoutolu 'i he ngaahi tefito 'o 'eku tokāteliné, 'o hangē ko ia kuo hoko 'i mu'á.

"He ko e mo'oni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, *ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e laumālie 'o e fakakikihi 'oku 'ikai 'a'aku ia, ka 'oku 'o e tēvoló ia, 'a ia ko e tamai 'a e fakakikihi, pea 'okú ne ue'i hake 'a e lotu 'o e kakai ke fefakakikihi'aki 'i he 'ita, 'iate kinautolu.*

"Vakai, ko 'eku . . . tokāteliné 'eni, ke fakangata hono fai 'o e ngaahi me'a peheé" (3 Nīfai 11:28–30; toki tānaki atu hono fakamamafa'i).

Na'e 'ikai ke fakangatangata 'i e he Fakamo'uí 'Ene fakatokanga ki he fakakikihi kiate kinautolu pē 'oku 'ikai ke tauhi e fekau fekau'aki mo e papitaisó. Na'á Ne ta'ofi 'a e fakakikihi 'a ha taha pē. 'Oku a'u pē kiate kinautolu 'oku tauhi 'a e ngaahi fekau, 'oku 'ikai totonu ke nau ue'i 'a e lotu 'o e tangatá ke fakakikihi 'i he 'ita. Ko e "tamai 'o e fakakikihi" ko e tēvoló; ko e Fakamo'uí 'a e "Pilinisi 'o e Melinó.

'Oku ako'i 'e he Tohi Tapú 'a e me'a tatau "oku ta'ofi atu 'a e houhaú 'e he kakai potó" (Lea Fakatāta 29:8). Ne ako'i 'e he kau 'Aposetolo kimu'á 'oku totonu ke tau "tuli ki he

ngaahi me'a ['oku] fakamelinó (Loma 14:19) pea "[le'a 'aki] 'a e mo'oní 'i he 'ofa" ('Efesō 4:15), "he 'oku 'ikai ke fakatupu 'a e mā'oni'oni 'o e 'Otuá 'e he 'ita 'a e tangatá" (Sēmisi 1:20). Na'e fekau 'e he 'Otuá 'i ha fakahā 'i onopooni ke vahevahe 'a e 'ngaahi me'a fakafiefiá ni' 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí 'e he "tangata taki taha ki hono kaungā'apí, 'i he angavaivai pea mo e angamalū" (T&F 38:41), "i he lotu fakatōkilalo 'aupito, . . . 'o 'oua 'e lau'ikovi'i 'a kinautolu 'oku lau'ikovi'i koé" (T&F 19:30).

III.

'I he'etau feinga ke angamalū mo faka'ehi'ehi mei he fakakikihi, 'oku 'ikai totonu ke tau tukuhifo pe fakavaivai'i 'etau tukupā ki he mo'oni 'oku mahino kiate kinautolu. 'Oku 'ikai totonu ke tau tukuhifo hotau tu'ungá pe hotau tu'unga 'ulungaanga mahu'ingá. 'Oku hanga 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí pea mo e ngaahi fuakava kuo tau fakahokó 'o fokotu'u kinautolu ki he fatongia ko e kau tau 'i he feingatau ta'engata 'i he vaha'a 'o e mo'oní pea mo e halá. 'Oku 'ikai ha tu'u 'atā 'i he feingatau ko 'ení.

Na'e fakahā 'e he Fakamo'uí 'a e halá 'i he taimi na'e ha'u ai Hono

'ikai malu'i fakalao ai he konisitutoné.

I he feitu'u fakapule'angá, 'oku kau 'i hono fakakaukau'i 'o e ni'ihí kehé 'i he me'a kotoa pē 'oku lea 'aki pe fai 'e ha tokotaha tui fakalotu. 'Oku meimei fakakau e tau'atāina fakalotú 'i he feitu'u fakapule'anga kotoa pē, ka 'oku 'i ai hono fakangatangata 'o fakatatau ki he me'a 'oku tui ki ai e ni'ihí kehé. 'E lava 'e he laó 'o ta'ofi ha tō'onga 'ulungaanga 'oku hala pe 'ikai tali he fakalūkufuá, 'o hangē ko e ngaohikovia fakasekisuálé pe fetā'akí pe ko ha tō'onga fakatautoitói, 'o tatau ai pē pe ko e fai 'e ha kau fakaehaua 'e ni'ihí koe'uhí ko e tui fakalotú.

Mahalo na'a fie ma'u ke kātaki'i ha 'ulungaanga 'oku 'ikai fu'u fakaehaua neongo he 'ikai tali ia 'e he kakai tuí, kapau kuo fakalao'i ia 'e he me'a ne ui 'e ha palōfita 'i he Tohi 'a Molomoná ko e "le'o 'o e kakaí" (Mōsaia 29:26).

I he tefito ko ia 'o e malanga 'i he feitu'u fakapule'angá, 'oku totonu ke tau muimui ki he ngaahi akonaki 'o e ongoongoleléi ke 'ofa ki hotau kaungá'apí pea faka'ehi'ehi mei he fakakikihí. 'Oku totonu ke hoko 'a e kau muimui 'ia Kalaisí ko e fa'ifa'itaki'anga 'o e anga-faka'apa'apá. 'Oku totonu ke tau 'ofa 'i he kakai kotoa pē, fakafanongo lelei, pea fakahaa'i ha loto tokanga ki he me'a 'oku nau tui fakamātoato ki aí. Neongo he 'ikai ke tau tui tatau, ka 'oku 'ikai totonu ke tau ta'emahino. 'Oku 'ikai totonu ke tau fakakikihí 'i he me'a 'oku tau taukave'i mo fakahoko atu 'i he ngaahi tefitó 'oku fa'a alea'í. 'Oku totonu ke tau fakapotopoto 'i hono fakamatala'i mo taukapo'i hotau tu'ungá mo takiekina e ni'ihí kehé. I he'etau fai íá, 'oku tau kole ki he ni'ihí kehé ke 'oua te nau 'ita koe'uhi ko 'etau tui fakalotú pea mo e tau'atāina ke ngāue'i 'etau tui fakalotú. 'Oku mau poupou'i atu 'a kitautolu kotoa ke fakahoko e Lao Koula 'a e Fakamo'uí. "Ko ia, ko e me'a kotoa pē 'oku mou loto ke fai 'e he kakai kiate kimoutolú, ke mou fai ia kiate kinautolu" (Mātu 7:12).

I he taimi 'oku 'ikai manakoa ai e me'a 'oku tau taukave'í, 'oku totonu ke tau tali 'i he lotofiemālie 'a e ola ta'e fakafiemālie, pea tau angafaka'apa'apa ki hotau filí. 'Oku totonu ke

tau hoko ko ha tokotaha angalelei ki he taha kotoa, 'o fakafisinga'i ha fa'ahinga fakatanga kau ai e fakatanga tupu mei he laulanú, matakalí, tui fakalotú, ta'e tuí, mo e faikehekehe 'i he tui fakasekisuálé.

V.

Kuó u talanoa ki ha ngaahi tefito'i mo'oni angamaheni. 'Oku ou fie lea 'o kau ki hono faka'aonga'i e tefito'i mo'oni ko íá 'i ha ngaahi tūkunga kehekehe te ke lava ai 'o muimui faivelenga ai ki he ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí.

Te u kamata mei he me'a 'oku ako 'e he'etau fānau íkí lolotonga 'enau va'ingá. 'Oku lahi fau e taimi, 'oku ongo'i 'e he kakai ta'e Siasí 'i 'Tutaá' enau loto mamahi pea hangē 'oku fakamavahe'i kinautolu 'e hotau kāingalotú ko e 'ikai ke tau loto ke feohi fakakaungāme'a 'etau fānaú mo e fānau siasí kehé. Ko e mo'oni te tau lava 'o ako'i ki he'etau fānaú e ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'ingá ka 'i he taimi tatau he 'ikai ke nau fakamama'o mo ta'etoka'i ai e ni'ihí 'oku kehe 'enau tuí.

'Oku tokolahi ha kau faiako 'i he lotú pea mo e apiakó 'oku nau lotomamahi he tō'onga mo'ui 'etau fānau to'u tupú, kau ai 'a e fānau Siasí, koe'uhí ko 'enau founga feohí. 'Oku kau he fekau ke fe'ofa'akí, 'a e 'ofá pea mo e feveitokai'aki 'i he ngaahi tui fakalotú kae pehē ki he ngaahi matakalí, 'ulungaanga fakafonua pe

tu'unga faka'ekonōmiká. 'Oku mau fakatukupaa'i atu e to'u tupu kotoa pē ke nau faka'ehi'ehi mei he houtamakí, angakoví, pe ngaahi lea mo e tō'onga mo'ui 'oku fai ke fakamamahi'i ai e ni'ihí kehé. 'Oku maumau 'i 'e he ngaahi me'a kotoa ko íá e fekau 'a e Fakamo'uí ke tau fe'ofa'akí.

Na'e ako'i 'e he Fakamo'uí ko e fakakikihí ko e me'angāue ia 'a e tēvoló. 'Oku 'ikai ke fenāpasi 'eni pea mo e ni'ihí 'o e lea lolotongá pea mo e ngaahi founga ngāue fakapolitiki lolotongá. 'Oku mahu'inga e feohi mo e ngaahi tu'utu'uni kehekehé 'i he me'a faka-politikalé, ka 'oku 'ikai fie ma'u 'a e faikehekehe 'i he tu'utu'uní ke kau ai ha ngaahi 'ohofi fakafo'itui-tui te ne fakakonahi e founga ngāue fakapule'angá pea mo tautea'i 'a kinautolu 'oku kau ki aí. 'Oku totonu ke tau tuku kotoa e ngaahi fetu'utaki 'oku fonu tāufehi'á ka tau fakahaa'i e 'ulungaanga faka'apa'apá neongo e kehekehe 'etau ngaahi fakakaukaú.

Ko e feitu'u mahu'inga taha ke faka'ehi'ehi ai mei he fakakikihí kae fakahaa'i 'a hono toka'i 'o 'etau ngaahi faikehekehe, ko hotau 'apí pea mo hotau vā fetu'utaki fakafāmilí. Kuo pau ke 'i ai 'a e faikehekehe—'oku sí'i ha ni'ihí kae lalahi ha ni'ihí. Ko e faikehekehe lalahí, tau pehē pē 'oku 'i ai ha mēmipa 'o e fāmilí 'oku nonofo kovi. 'Oku fepaki heni ha me'a mahu'inga 'e ua—ko 'etau 'ofa ki he mēmipa 'o e fāmilí pea mo 'etau mateaki'i e ngaahi fekaú. I he'etau muimui ki he sīping 'a e Fakamo'uí, te tau lava 'o fakahaa'i 'etau anga'ofá mo tu'u ma'u pē 'i he'etau tuí 'aki 'etau faka'ehi'ehi mei ha ngaahi tō'onga 'okú ne poupou'i pe ngali fakaoleole'i e me'a 'oku tau 'ilo 'oku halá.

Te u faka'osi 'aki ha sīpinga 'e taha 'o ha vā fetu'utaki fakafāmilí. I ha konifelenisi fakasiteiki 'i he Uhouhonga 'o e Hihifó 'i he ta'u 'e 10 nai kuohilí, ne u fetaulaki ai mo ha fefine na'á ne talamai ko e lava ia 'a e ta'u 'e 12 'a 'ene ma'ulotu fakataha mo hono husepānití ka 'oku te'eki ai pē ke ne kau ki he Siasí. Na'á ne 'eke mai pe ko e hā 'oku totonu ke ne faí. Na'á ku fale'i ia ke hokohoko atu 'a hono fai e ngaahi me'a 'oku totonú pea

kātaki fuoloa mo manava'ofa ki hono husepānití.

Na'á ne tohi mai 'i he hili ha māhina 'e taha mei ai 'o pehē: “Na'á ku pehē ko e ta'u 'e 12 ko hono fakahaa'i ia 'o e kātaki fuoloá, ka na'e 'ikai ke u 'ilo'i pe na'á ku fu'u anga'ofa pē ai. Ko ia, ne u toe feinga lahi ange 'i he māhina 'e taha pea na'á ne papitaiso leva.”

'Oku mālohi fau e ivi 'o e anga'ofá kae tautefito 'i he nofo fakafāmilí. Na'e hoko atu 'ene tohí, “Oku ou feinga ke toe anga'ofa ange he 'okú ma palani ke sila 'i he temipalé i he ta'ú ni!”

Hili ha ta'u 'e ono na'á ne toe fai mai ha tohi: “Na'e [toki] ui hoku husepānití pea vahe'i ko e pīsope [homau uōtí].”²

VI.

'I he ngaahi vā fetu'utaki mo e tū-kunga kehekehe 'o e mo'uí, kuo pau ke tau fe'ao mo e ngaahi faikehekehé. 'O ka mahu'inga, 'oku 'ikai totonu ke tau faka'ikai'i pe li'aki e tafa'aki 'oku tau kau ki ai he ngaahi tō kehekehe ko 'ení, ka 'i he'etau hoko ko e kau ākongā 'o Kalaisí 'oku totonu ke tau nofo melino mo e ni'ihi kehe 'oku 'ikai ke tau tui tataú pe tali e ngaahi akonaki 'oku fakatefito aí. 'Oku tau 'ilo 'i he fakahā fakapalōfitá 'oku hanga 'e he palani 'o e fakamo'uí 'o fokotu'u kitautolu 'i ha tu'unga fakamatelie ko e tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku kau ai 'etau 'ofa hotau kaungā'api 'oku kehekehe hotau anga fakafonua mo e tui fakalotú, 'o hangē ko 'Ene 'ofa 'iate kitautolú. Hangē ko ia ne ako'i mai 'e ha palōfita he Tohi 'a Molomoná, kuo pau ke tau vilitaki atu ki mu'a 'i he “'ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē.” (2 Nifai 31:20).

Neongo 'oku faingata'a ke tau nofo 'i ha 'ātakai maveuveú, mahalo ko e pole lahi tahá 'a e fekau ko ia hotau Fakamo'uí ke tau fe'ofa'aki 'o hangē ko 'Ene 'ofa 'iate kitautolú. 'Oku ou lotua ke mahino 'eni kaite kitautolu pea ke tau fekumi pea mo'uí 'aki ia 'i hotau vā fetu'utaki mo 'etau ngaahi ngāue, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Thomas S. Monson, “Ofá—ko e 'Elito 'o e Ongongoleléi,” *Liahona*, Mē 2014, 91.
2. Faitohi kia Dallin H. Oaks, Jan. 23, 2006, and Oct. 30, 2012.

Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Siosefa Sāmita

Na'e fili 'e Sīsū Kalaisi ha tangata mā'oni'oni, ha tangata angatonu, ke taki 'i hono Toe Fakafoki Mai e kakato 'o 'Ene ongoongoleléi. Na'á Ne fili 'a Siosefa Sāmita.

Na'e ui 'e he 'āngeló 'a Siosefa 'aki hono hingoá 'i he'ene 'uluaki 'a'ahi ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i hono ta'u 17, mo tala-ange ko Molonai ia, ko ha talafekau na'e fekau'i mei he 'ao 'o e 'Otuá pea 'oku 'i ai ha ngāue 'a e 'Otuá ke ne fai. Fakakaukau angé ki he fakakaukau 'oku pau ne ma'u 'e Siosefa 'i he taimi ne fakahā ange 'e he 'āngeló 'e 'iloa hono hingoá “'i he leleí mo e koví 'i he pule'anga, fa'ahinga, mo e lea kotoa peé.”¹ Mahalo ko e 'ohovale he fofonga 'o Siosefá na'á ne 'ai 'a Molonai ke ne toe fakamatala, 'e fakatou talanoa 'i ia 'i he leleí mo e koví 'i he kakai kotoa pē.²

Na'e muiaki māmālie mai 'a e lelei na'e lau kia Siosefá; ka na'e kamata he taimi pē ko iá 'a e lau koví. Ne tohi 'e Siosefa, “[Hono 'ikai] fu'u ngali kehe ke lau ha tamasi'i ta'e-ongoongoa . . . ko ha taha 'oku fe'unga hono mahu-ingá ke tokanga ki ai . . . [a e fakatanga lahi tahá].”³

Neongo e tupulaki 'a e 'ofa kia Siosefá, ka na'e pehē pe mo e tāufehi'á. Na'e fakapoongi ia 'i hono ta'u 38, 'e ha kau tangata fakatanga 'e toko 150 kuo 'osi vali honau matá.⁴ Neongo na'e ngata fakafokifā e mo'uí 'a e Palōfitá, ka ko e toki kamata pē ia e lea lelei mo e laukovi kia Siosefá.

'Oku totonu nai ke tau 'ohovale 'i he laukovi kuo fai kiate iá? Na'e ui 'a e 'Aposetolo ko Paulá ko e faha mo e 'atamai vaivai.⁵ Na'e ui hotau Fakamo'uí 'Ofeiná, 'a e 'Alo 'o e 'Otuá, ko e taha holi lahi, fa'a inu uaine, pea 'iate ia ha tēvolo.⁶

Na'e fakahā 'e he 'Eikí kia Siosefa hono iku'angá:

“'E 'eke 'e he ngaahi ngata'anga 'o e māmāni ki ho hingoá, pea 'e manuki'i koe 'e he kau valé, pea 'e tau'i koe 'e heli;

“Ka 'e kumi . . . 'e he loto ma'á, . . . mo e potó, . . . pea mo e angama'á, . . . 'a e ngaahi tāpuakí mei ho nimá.”⁷

Ko e hā 'oku tuku ai 'e he 'Eikí 'a e lau 'ikoví ke ō fakataha mo e leleí? Ko e 'uhinga 'e taha he koe'uhí 'oku taki 'e he fakafepaki ki he ngaahi me'a 'a e 'Otuá 'a e kau fekumi ki he mo'oní ke nau tū'ulutui 'o lotua e ngaahi talí.⁸

Ko Siosefa Sāmita 'a e Palōfita 'o e Fakafoki mai e Ongongoleléi. Na'e kamata 'ene ngāue fakalaumālie 'i he hā mai 'a e Tamái mo e 'Aló, hoko ai mo ha ngaahi 'a'ahi fakalangi kehekehe. Na'e hoko ia ko e me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá 'i hono 'omi 'o e folofola toputapú, tokāteline ne molé, mo e fakafoki mai 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku fie ma'u ha me'a

lahi ange 'i he fakakaukau fakapotó ki he mahu'inga 'o e ngāue 'a Siosefá; 'oku fie ma'u ke tau hangē ko Siosefá 'o, "kole ki he 'Otuá."⁹ 'Oku taau mo e ngaahi fehu'i fakalaumālie ha ngaahi tali fakalaumālie mei he 'Otuá

Ko e tokolahi 'o kinautolu 'oku ta'e-tui ki he Fakafoki mai 'o e Ongoongoleléi 'oku 'ikai ke nau tui 'oku kei lea ha kakai fakalangi ki he kakai 'i māmaní. 'Oku nau pehē 'oku 'ikai malava, 'a e 'omi 'o e 'ū lau'i peleti koulá 'e ha 'āngelo pea lilu ia 'i he mālohi 'o e 'Otuá. 'I he ta'e-tui ko iá, 'oku nau ta'e-tali ai e fakamo'oni 'a Siosefá, pea fakaongoongokovi'i ai 'e ha ni'ihī e mo'ui 'a e Palōfítá mo lohiaki'i hono ongoongó.

'Oku tau faka'ofa'ia 'i he taimi 'oku holomui ai ha taha na'á ne faka'apa-apa'i 'a Siosefa mei he'ene tuí 'o laukovi ki he Palōfítá.¹⁰

Na'e pehē 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele, "Oku hangē vakavakai'i 'o e Siasí . . . 'i he anga 'o e vakai 'a kinautolu 'oku lavakí, ko hano 'initaviu 'o Siutasi ke ma'u ha mahino kia Sísuú. 'Oku fakamatala lahi ange ma'u pē 'a e kau lavakí 'o kau kiate kinautolu kae 'ikai ko ia kuo nau mavahe mei ai."¹¹

Ne folofola 'a Sísū, "Tāpuaki'i 'a kinautolu 'oku kape'i 'a kimoutolú, . . . pea hūfia 'a kinautolu 'oku faikovi mo fakatanga kiate kimoutolú."¹² Tau anga'ofa mu'a kiate kinautolu 'oku fakaanga'i 'a Siosefa Sāmitá, mo tau 'ilo'i loto ko iá ko ha palōfita 'a e 'Otuá pea tau nonga koe'uhī he na'e tomu'a kikite'i 'e Molonai 'i he kuohilí 'e hoko 'a e ngaahi me'á ni.

Te tau tali fēfē ha taha fie'ilo mo'oni 'oku hoha'a ki he ngaahi lau kovi kuó ne fanongo pe lau 'o kau ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá? Ka 'oku tali lelei foki pē 'a e ngaahi fehu'i ko ia 'oku 'i he loto totonu mo faitotonú.

Ki he ngaahi fehu'i kau ki he ongoongo 'o Siosefa Sāmitá, te tau lava 'o vahevahe e ngaahi lea 'a e lauiafe ne nau 'ilo'i tonu ia mo foaki 'enau mo'uí ki he ngāue na'e tokoni 'i hono fokotu'ú. Na'e pehē 'e Sione Teila kimui ange, 'a ia na'e fana'i tu'o fá 'e he kau fakatanga na'a nau fakapoongi 'a Siosefá: "Oku ou fakamo'oni'i 'i he

'ao 'o e 'Otuá, mo e kau 'āngeló, pea mo e tangatá, ko ha tangata lelei, faka-ei'eiki, mo angatonu 'a [Siosefá]— . . . [pea] na'e haohao hono 'ulu-ngaanga 'i he'ene toko tahá pea 'i he kakai—pea na'á ne mo'ui mo pekia ko ha tangata 'a e 'Otuá."¹³

Te tau lava 'o fakamanatu ki he taha fie'ilo mo'oni 'oku 'ikai ha me'a sivi "mo'oni" ia 'i he fakamatala 'i he 'Initanetí. 'Oku 'i ai ha ngaahi fakamatala, neongo 'ene ngali mo'oni, ka 'oku 'ikai pē mo'oni.

Na'á ku lau he ngaahi ta'u lahi kuo hilí ha fakamatala 'i he makasini *Time* na'e lipooti ai hano ma'u ha tohi, 'oku taku ne fai 'e Māteni Hālisi, 'oku fehangaangai mo e fakamatala 'a Siosefa Sāmita ki he ma'u 'o e 'ū lau'i peleti 'o e Tohi 'a Molomoná.¹⁴

Ne mavahe ha kaingalotu 'e ni'ihī mei he Siasí tu'unga he tohi ko iá.¹⁵

'Oku fakalolomá, he ne fu'u vave 'enau mavahé. Hili ha ngaahi māhina mei ai kuo 'ilo 'e he kau mataotaó (pea vetehia mo e taha tohinima loí) ko e tohí ko e koto loi kotoa.¹⁶ Mahalo te ke fehu'ia e me'a 'okú ke fanongo ai he ongoongó, ka 'oku fie ma'u ke 'oua na'á ke teitei veiveiua 'i he fakamo'oni 'a e kau palōfita 'a e 'Otuá.

Te tau lava 'o fakamanatu ki he taha fie 'iló 'oku 'i ai ha ngaahi fakamatala kau kia Siosefa Sāmita, neongo 'ene mo'oni, 'e ala 'ave-hala'i fekau'aki mo hono kuongá mo e tükungá.

Na'e fakamahino mai 'eni 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni. Na'á ne pehē: "Na'á ku hoko ko ha taha fale'i ma'á e pule'anga 'Ameliká 'i hono Senitā Fakafonua ki he Mapule'i 'o e Mahakí 'i 'Atalanitā 'i Sōsiá. Lolotonga ha'aku tatali 'i ha me'a 'e taha ki ha tekisi ke 'ave au ki he mala'evakapuná 'i he 'osi 'emau fakatahá, na'á ku faofao atu he loto musié 'o fōngia 'i he huelo māfana 'o e la'aá kimu'a peá u toki foki ki he fa'ahita'u momoko 'o 'Tutaá. . . . Na'á ku ma'u kimui 'i he meilí ha tā ne 'ai 'e ha taha faitā mo ha'ane fo'i sio'ata faitā mama'o, 'o ma'u e momeniti 'eku mālōlō 'i he musié. Na'e tu'u 'i lalo ai 'eni, 'Fai fale'i fakapule'anga 'i he Senitā Fakafonua.' Na'e mo'oni pē 'a e taá, mo'oni mo e fakamatalá, ka na'e faka'aonga'i 'a e mo'oni ke taukave'i ha fakakaukau ta'e-totonu."¹⁷ 'Oku 'ikai ke tau si'aki ha me'a 'oku tau 'ilo'i 'oku mo'oni koe'uhī ko ha me'a 'oku te'eki ai mahino kiate kiate kitautolu.

Te tau ala fakamanatu ki he taha fie 'iló na'e 'ikai toko taha pē 'a Siosefa 'i he 'a'ahi mai 'a e kau 'āngeló.

Na'e tohi 'e he kau fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná: "Oku mau fakahā 'i he lea fakamo'omo'oni, na'e 'alu hifo ha 'angelo 'a e 'Otuá mei he langí. . . , pea na'a mau vakai mo mamata ki he ['ū lau'i]."¹⁸ Te tau lava ke lau mo ha ngaahi fakamo'oni kehe foki.¹⁹

'E lava e taha fie 'ilo mo'oni 'o fakatokanga'i e mafola 'a e ongoongolelei kuo fakafoki maí ko ha fua ia 'o e ngāue 'a e 'Eikí 'o fou he Palōfítá.

'Oku laka hake he taimi ni ha ngaahi ha'ofanga lotu 'e 29,000 mo ha kau faifekau 'e toko 88,000 'oku nau ako'i e ongoongolelei he funga 'o e māmaní. 'Oku feinga ha Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'e lauimiliona ke muimui 'ia Sísū Kalaisi, mo'ui angatonu, tokoni'i 'a e masivá, mo foaki honau taimi mo e ngaahi talēnití he tokoni'i 'o ha ni'ihī kehe.

Na'e folofola 'a Sísū:

"'E 'ikai fa'a tupu 'i he 'akau lelei 'a e fua kovi, pe tupu 'i he 'akau koví 'a e fua lelei. . . .

. . . Te mou 'ilo 'a kinautolu 'i honau ngaahi fuá."²⁰

'Oku mālohi 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni, ka 'oku 'ikai totonu

Fakatuī lelei ho’o me’a mānava ‘osikená ka ke lava ‘o mateuteu ke tokoni’i e ni’ihi kehe ‘oku fekumi ki he mo’oni.

ke fakafalala ‘a e taha fie ‘ilo mo’oni ki ai pē ke fakamonga ‘aki ‘ene fekumi ki he mo’oni.

‘Oku fie ma’u ‘e he taha tui kotoa ha fakamahino fakalaumālie ki he misiona fakalangi mo e ongoongo ‘o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. ‘Oku hoko ‘eni ‘i he to’u tangata kotoa pē. ‘Oku taau mo e ngaahi fehu’i fakalaumālie ha tali fakalaumālie mei he ‘Otuá.

Lolotonga ha ‘aku ‘i he Matāfanga Fakahahake ‘o e ‘Tunaiteti Siteití kimui ni mai, ne fakalea mai ai ha taha ‘osi faifekau kau ki hano kaungāme’a kuo puputu’u ‘i he fakamatala na’á ne ma’u kau ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Kuo tu’o lahi ha ‘ana fa’a tala-noa, pea na’e hangē ne veiveiua mo e taha ‘osi faifekau tu’unga ‘i he ‘ena ngaahi pōtalanoá.

Neongo na’á ku faka ‘amu te ne lava ‘o tokoni’i hono kaungāme’á, ka na’á ku ongo ‘i hoha’a fekau ‘aki mo ‘ene fakamo’oni. Kāinga, tuku ke u fai atu ha fakatokanga: he ‘ikai ke ke fu’u ‘aonga fēfē ki he ni’ihi kehē kapau ‘oku ‘ikai mālohi mo’oni ho’o tui.

Na’á ku heka ‘i he ngaahi uike si’i kuo hilí ‘i ha vakapuna ki Saute ‘Amelika. Na’e taki ‘emau tokangá ‘e he setuatá ki ha vitiō ‘o e malu’i. Na’e fakatokanga mai kiate kimautolu, “Oku ngalingali he ‘ikai hoko, ka kapau ‘e fetō ‘aki e ‘eá he loto vaká, ‘e ava ‘a e tāpuni ‘i ‘olunga ‘i ho nofo ‘angá, pea ‘e ‘asi hifo ha me’a mānava ki he ‘okisikená. Ka hoko ‘eni,

ala hake ‘o fusi hifo kiate koe. Tui e me’a mānava ki ho ihú mo ho ngutu. ‘Ai takai e fano ha’i ‘i ho ‘ulú pea fakatonutonu ‘a e me’a mānava, ka fie ma’u.” Pea hoko ai e fakatokanga ko ‘eni: “Fakapapau ‘i ‘oku tui fakalelei ho’o me’a mānava kimu’a peá ke toki tokoni ki he ni’ihi kehē.”

‘E fakautuutu ‘a e lau kovi ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘i he ‘etau fākaofi atu ki he Hā’ele ‘Anga Ua mai ‘a e Fakamo’uí. He ‘ikai hōloa ‘a e ngaahi mo’oni fakakongá mo e olopoto kākaá. ‘E ‘i ai ha kau mēmipa ‘o e fāmilí mo ha ngaahi kaungāme’a te nau fie ma’u ho’o tokoní. Ko e taimi ‘eni ke tui fakalelei ai ho’o me’a mānava fakalaumālie koe’uhí ke ke mateuteu ke tokoni’i ‘a e ni’ihi kehe ‘oku fekumi ki he mo’oni.²¹

‘E lava pē ke kehekehe founga ‘etau ma’u ha fakamo’oni ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. ‘E lava ke ma’u ia ‘i ha’o tū’ulutui ‘o lotu, ‘o kole ke fakapapau’i mai ‘e he ‘Otuá ko ha palōfita mo’oni ia. ‘E lava ke ma’u ia ‘i ho’o lau e fakamatala ‘a e Palōfítá ki he ‘Uluaki Mata Me’a-hā-maí. ‘E lava ke taumalingi ki ho laumālie ha fakamo’oni ‘i ho’o toutou lau ‘a e Tohi ‘a Molomoná. ‘E lava ke ma’u ia ‘i ho’o fai ho’o fakamo’oni ki he Palōfítá pe ‘i ho’o tu’u ‘i he loto temipalé mo ‘ilo’i na’e fakafoki mai ‘ia Siosefa Sāmita ki māmani ‘a e mālohi mā’oni’oni ke sila’i.²² Ka ‘i he tuí mo e loto fakamā-toatō, ‘e fakamālohia ho’o fakamo’oni ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. ‘E malava ‘e ha lahi ‘o e vaí ‘o ‘ai koe ke

ke viviku, ka he ‘ikai ke ne teitei lava ‘o tāmata’i ‘a e vela māfana ‘a ho’o tui

‘Oku ou fai atu ha tukupā ki he to’u tupu ‘oku fanongo he ‘ahó ni pe lau e ngaahi leá ni ‘i he ngaahi ‘aho ka hoko maí: Ma’u ha’o fakamo’oni fakafo’ituitui ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Tuku ke tokoni ho le’ó ki hono fakahoko e ngaahi lea fakapalōfita ‘a Moloná ke fakamatala e lelei ‘a e Palōfítá. Ko e ongo fo’i fakakaukaú ‘eni: ‘Uluakí, kumi ha ngaahi potufolofola ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘okú ke ongo’i mo tui ‘oku mo’oni ‘aupito. Pea vahevahe ia mo e fāmilí mo e ngaahi kaungāme’á ‘i he efiāfi fakafāmilí ‘i ‘apí, seminelí, mo ho’omou ngaahi kalasi ‘o e Kau Talavou’u mo e Kau Finemuí, ‘o fakamo’oni’i na’e hoko ‘a Siosefa ko e me’angāue ‘i he to’ukupu ‘o e ‘Otuá. Hokó, lau e fakamo’oni ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘i he Mata’i Tofe Mahu’ingá pe ‘i he ki’i tohi tufa ko ‘ení, ‘oku ‘i ha lea fakafonua ia ‘e 158 he taimí ni. Te ke lava ‘o ma’u ia he ‘Initanetí ‘i he LDS.org pe mei he kau faifekau. Ko e fakamo’oni ‘eni ‘a Siosefa ki he me’a tonu ne hokó. Toutou lau ia. Fakakaukau ke ke hiki tepi’i e fakamo’oni ‘a Siosefa ‘i ho le’o pē ‘o’ou, fanongo ma’u pē ki ai, pea vahevahe ia mo ho ngaahi kaungāme’á. ‘E tokoni ha’o fanongo ki he fakamo’oni ‘a e Palōfítá ‘i ho le’o pē ‘o’ou ke ke ma’u ‘a e fakamo’oni ‘okú ke fekumi ki ai.

‘Oku tu’unuku mai ha ngaahi ‘aho lelei mo faka’ofo’ofa. Kuo pehē ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: “Oku

‘Oku lava ke ma’u he taimí ni e Fakamo’oni ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘i ha lea fakafonua ‘e 158.

kei hokohoko atu pē 'ene laka ki mu'a 'a e ngāue mā'ongo'ongo ko 'enī, 'o ne liliu mo faitāpuekina e mo'uī. 'Oku 'ikai ha ngāue, mo ha mālohi 'i he māmanī kotoa te ne lava ke ta'ofi e ngāue 'a e 'Otuā. Neongo pe ko e hā 'e hoko maī, 'e kei laka atu pē ki mu'a e ngāue ni ia."²³

'Oku ou fakamo'oni atu ko Sīsū 'a e Kalaisī, ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'i. Na'á Ne fili ha tangata mā'oni'oni, ha tangata angatonu, ke taki 'i hono Toe Fakafoki Mai e kakato 'o 'Ene ongoongoleleī. Na'á Ne fili 'a Siosefa Sāmita.

'Oku ou fakamo'oni ko Siosefa Sāmitá ko ha tangata faitotonu mo angama'a, ko ha ākongā 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisī. Na'e hā 'a e 'Otuā ko e Tamaī mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisī, kiate ia. Na'á ne liliu 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he me'āfoaki mo e mālohi 'o e 'Otuā.

'E mahino lelei kiate kitautolu 'i he hili 'o 'etau mate, 'a e uiui' toputapu mo e misiona fakalangi 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Te ke 'ilo'i, peā u toe 'ilo'i fakataha mo ha "lauimiliona [kehe] 'a 'Siosefa.'"²⁴ 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisī, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Siosefa Sāmita—Hisitōliá 1:33.
2. Vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōliá 1:29–46.
3. Siosefa Sāmita—Hisitōliá 1:23.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 135:1.
5. Vakai, Ngāue 26:24.
6. Vakai, Mātiu 11:19; Sione 10:20.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 122:1–2.
8. Na'e pēhē 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf: "Tomu'a fakafehu'ia ho'o veiveiú ka ke toki fakafehu'ia ho'o tuí. Kuo pau ke 'oua na'a tau teitei tuku e veiveiú ke ne ha'isia mo ta'ofi kitautolu mei he 'ofa, nonga, mo e ngaahi me'āfoaki fakalangi 'oku ma'u 'i he tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisī." ("Ha'u Ke Tau Kau Fakaha," *Liahona*, Nōvema 2013, 23). Na'e pēhē 'e Eletá Jeffrey R. Holland: "Ko ha ngāue fakalangi 'eni 'oku lolotonga faí pea 'oku hāsino 'a e ngaahi tāpuakí 'i he tapa kotoa, pea kātaki 'oua te ke hoha'a kapau 'e hoko ha ngaahi palopalema mei he taimi ki he taimi, 'e fie ma'u ke vakai'i, mahino, pea fakalelei'i. 'Oku nau hoko pea kuo pau pē ia. *The Siasi ni, 'e mahu'inga ange ma'u pē e me'a 'oku tau 'iló he me'a 'oku 'ikai ke tau 'iló.*" ("Eiki, 'Oku ou Tui," *Liahona*, Mē 2013, 94).
9. Sēmisi 1:5; vakai foki, Siosefa Sāmita—Hisitōliá 1:11–13.
10. Na'e manatu 'a Taniela Taíla 'o pēhē: "Na'á ku 'a'ahi ki he 'api 'o e [Palōfítá] mo Misa 'Aisake Pehunini. Na'a mau talanoa ki

hono fakatanga'i. Na'á ne fakalau mai ha ngaahi fakamatala loi, ta'e-totonu pea mo hala, na'e fai 'e he kakai kuo hē mei he mo'oni. . . . Na'e toe fakamatala foki ki ha kau 'ofisa ne nau mei [fiefia] ke to'o 'ene mo'uī, 'i he taimi na'e puke pōpula ai iá, ka ne nau mafuli 'o kau mo ia 'i he'enu 'ilo'i lelei ange iá. . . .

“. . . Ne pēhē ange leva 'e Misa Pehunini: 'Kapau te u mavahe mei he Siasi ni, he 'ikai ke u fai 'e au 'a e me'a na'e fai 'e he kau tangata ko iá: Te u 'alu au ki ha potu maomaonganoa kuo te'eki ke ongona ai 'a e Tui Fakamāongá, nofo ai, pea he 'ikai ha taha ia te ne teitei 'ilo na'e 'i ai ha'aku 'ilo ki he Siasi.'

"Na'e tali mai leva 'e [Siosefa]: "E hoku tokoua ko Pehunini, 'oku 'ikai ke ke 'ilo 'e koe 'a e me'a te ke faí. 'Oku 'ikai ha fakaveiveiua na'e fakakaikau tatau pē 'a e kau tangatá ni mo koe. Kimu'a ke ke kau ki he Siasi, na'e 'ikai ke ke kau ki ha tafa'aki. . . . Ko e taimi na'á ke kau ai ki he Siasi ní, na'á ke fakamo'oni ai ke ke tauhi ki he 'Otuā. 'I he taimi na'á ke fai ai 'enī, na'á ke mavahe mei ho'o ta'e-kau ki ha fa'ahí, pea he 'ikai ke ke toe lava koe 'o foki ki he tu'unga ko iá. Kapau 'e faifaingé pé ke si'aki 'a e 'Eiki na'á ke fakamo'oni ke ke tauhi ki aī, 'e tupu ia mei he tokotaha angakoví, pea te ke muimui leva koe ki he'ene tu'utu'uní mo hoko ko 'ene tamaio'eiki.'" ('i he *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa Sāmita* [2007], 373–74).

11. Neal A. Maxwell, "All Hell Is Moved" (Brigham Young University devotional, Nov. 8, 1977), 3; speeches.byu.edu.
12. Mātiu 5:44.
13. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Sione Teila* (2001), 98; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 135:3.
14. Vakai, Richard N. Ostling, "Challenging Mormonism's Roots," *Time*, May 20, 1985, 44.
15. Vakai Ostling, "Challenging Mormonism's Roots," 44; see also Gordon B. Hinckley, "Lord, Increase Our Faith," *Ensign*, Nov. 1987, 52; Neil L. Andersen, "Ahi'ahi'i 'o Ho'omou Tuí," *Liahona*, Nōvema 2012, [39].
16. Vakai, Richard E. Turley Jr., *Victims: The LDS Church and the Mark Hofmann Case* (1992).

17. Russell M. Nelson, "Truth—and More," *Ensign*, Jan. 1986, 71.
18. "Ko e Fakamo'oni 'a e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolú," Tohi 'a Molomoná.
19. Vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōliá 1:71, fakatokanga'i ange; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:23.
20. Mātiu 7:18, 20.
21. Na'e pēhē 'e Palesiteni Heneli B. 'Aealingi 'i he'ene lea kau ki he veiveiú: "Te mou lava 'o feinga 'i ho'omou 'ofa kiate kinautolú, ke 'oange 'a e me'a 'oku nau kolé. Mahalo na'a 'ahi'ahi'i kimoutolu ke kaungā fononga mo kinautolu 'i he'enu veiveiú, mo 'amanaki te ke lava 'o ma'u ha fakamo'oni pe 'uhinga ke teke' 'enu veiveiú. 'Oku fa'a fie talanoa 'a e kakai 'oku nau veiveiú fekau'aki mo e me'a 'oku nau fakakaikau ko ha ngaahi mo'oni pe ngaahi 'uhinga kuó ne fakatupu 'enu veiveiú, pea mo e lahi 'o 'ene uesiá. . . . "Te ta lava 'o lelei ange ai kapau he 'ikai ke ta nofo fuolua he me'a 'oku pēhē he'etau fānau akó ko e tupu'anga 'o e veiveiú. . . . 'Oku 'ikai tu'unga 'enu palopalemá 'i he me'a 'oku nau pēhē 'oku nau mamata ki aī; 'oku tu'unga ia 'i he me'a 'oku 'ikai ke nau mamata ki aī. . . . 'E lelei taha kiate kitautolu ke tau liliu vave 'etau pōtalanoá ki he ngaahi me'a 'o e lotó, 'a e ngaahi liliu 'o e lotó 'okú ne fakaava 'a e mata fakalaumálié" ("And Thus We See": Helping a Student in a Moment of Doubt" [address to Church Educational System religious educators, Feb. 5, 1993], 3–4; si.lds.org).
22. Na'e pēhē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli: "I he fakanofu au ko e Tikoni 'i hoku ta'u hongofulu mā uá, he ngaahi ta'u lahi kuo hili, na'e 'ave au he'eku tamaí, ko e palesiteni 'o homau siteikí, ki he'eku 'uluaki fakataha lakanga fakataula'eiki. . . . [Ko e 'uluaki himí ko e "Oku Mau Fakamāloó."] Na'a nau hiva fekau'aki mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, pea 'i he'enu fai iá, na'e hū ki hoku lotó ha 'ofa lahi mo tui ki he Palōfita ma'ongo'onga 'o e kuonga ko 'enī. . . . Na'á ku 'ilo leva, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita mo'oni 'a e 'Otuā" ("Oku Mau Fakamāloó," *Tambuli*, Jan. 1984, 1, 2).
23. Thomas S. Monson, "I He'etau Toe Fakataha Mai," *Liahona*, Mē 2012, 4.
24. "Oku Mau Fakamāloó," *Ngaahi Himí*, fika 16.

Fai 'e Tad R. Callister
Palesiteni Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté

Mātu'á: Tefito'i Kau Faiako 'o e Ongoongolelei ki He'enu Fānaú

I hono fakalūkufuá, ko e 'apí 'a e 'ātakai lelei taha ki hono ako i 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

Na'e pehē 'e Peni Kāsoni, "Na'á ku hoko ko e tokotaha ako kovi taha 'i he kotoa 'o e kalasi 5." Na'e sivi fika 'a Peni he 'aho 'e taha pea na'e 'i ai ha fika 'e 30. Na'e fakatonutonu ia 'e he taha ako na'e 'i mui 'iate iá peá ne fakafoki ange. Na'e kamata ui 'e he faiakó, Mīsisi Viliamisoni, e hingoa 'o e tokotaha ako takitaha ke 'eke honau māká. Faifai pea a'u kia Peni. Koe'uhí ko 'ene maá, na'á ne tali le'ó si'i ange pē. Ne fakakaukau 'a Mīsisi Viliamisoni, na'á ne pehē "9," peá ne tali mai ko ha fakalakalaka lelei ia 'a e ma'u 'e Peni 'a e fo'i 9 mei he 30. Na'e kaila atu leva 'a e tokotaha 'i mui 'ia Peni, "Oku 'ikai ko e hiva! Na'e 'ikai tonu ha 'ane fika." Na'e pehē 'e Peni na'á ne faka'amu ke pulia hifo ai pē he falikí.

'I he taimi tatau, na'e fehanga-hangai 'a Sōnia, ko e fa'ē 'a Pení, mo ha 'ane ngaahi palopalema. Na'á ne ha'u mei ha fānaú 'e toko 24, na'e

ngata pē 'ene akó 'i he kalasi tolú, pea 'ikai lava 'o laukonga. Na'á ne mali 'i hono ta'u 13, vete mali, pea ohi hake hono ongo fohá 'i he feitu'u faka'ofa taha 'o Tituloití. Ka neongo ia, na'á ne fakafalala pē kiате ia pea ma'u mo ha tui mālohi 'e tokoni'i ia mo hono ongo fohá 'e he 'Otuá kapau te nau faka-hoko 'enu tafa'ákí.

'I ha 'aho 'e taha na'e hoko ai ha liliu mahu'inga 'i he'ene mo'uí mo hono ongo fohá. Na'á ne fakatoka-nga 'i 'oku 'i ai ha laipeli 'i he 'api

'o e kakai lavame'a 'okú ne fakama'a honau 'apí—'oku nau laukonga. Hili e ngāuē na'á ne foki ki 'api pea tama-te'i e televisoné 'a ia ne mamata ai 'a Peni mo hono tokouá. Na'á ne pehē: 'Oku fu'u lahi ho'omo sio televisoné. Kamata 'i he taimí ni, te mo sio pē 'i ha polokalama 'e tolu he uike. Te mo 'alu ki he laipelí 'i ho'omo taimi 'ataá—lau ha tohi 'e ua he uike pea 'omi ha lipooti kiате au.

Na'e 'ohovale e ongo tamaiki ta-ngatá. Na'e pehē 'e Peni kuo te'eki ke ne lau ha tohi 'i he kotoa 'ene mo'uí tukukehe pē 'i hono fie ma'u ke ne fai ia 'i he akó. Na'á na fakafepaki, lā-unga, mo fakafekiki, ka na'e 'ikai hano ola. Na'e manatu leva 'a Peni 'o pehē, "Na'á ne fakamahino'i e me'a na'á ne fie ma'ú. Na'e 'ikai ke u sai'ia he laó, ka na'e liliu 'eku mo'uí 'e he'ene vili-taki ke sio 'okú ma fakalakalaká."

Pea na'e hoko ha liliu ma'ongo-onga. 'I he'ene kalasi fitú na'á ne tu'u-kimu'a 'i he kalasí. Na'á ne hoko atu ki he 'Univēsití Yale 'i ha sikolasipi, hili iá ne hoko ki he Johns Hopkins Medical School, pea 'i hono ta'u 33, na'á ne hoko ai ko e pule 'o e va'a ki he longa'i fānaú pea mo ha toketā faitafa 'iloa 'i māmani. Na'e malava fēfē nai ia? Koe'uhí pē ko ha fa'ē, 'a ia na'e si'isi'i e ngaahi lelei 'o e mo'uí na'á ne ma'ú, peá ne fakahoko totonu hono fatongia ko e mātu'á.¹

'Oku fakamatala e lolofolá ki he fatongia 'o e mātu'á—ko hona fatongiá ke ako'i ki he'ena fānaú 'a e "tokāteline 'o e fakatomalá, tui kia Kalaisi ko e 'Alo 'o e 'Otuá mo'uí, pea mo e papitaisó mo e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní" (T&F 68:25).

'I hotau fatongia ko e mātu'á 'oku tau hoko ai ko e kau faiako mahu-inga taha 'o e ongoongolelei mo e

fa'ifa'itaki'anga ki he'etau fānaú—'oku 'ikai ko e pisopé, Lautohi Faka-Sāpaté, Kau Finemuí pe Kau Talavouí, ka ko e mātu'á. 'I he'etau hoko ko 'enau kau faiako mahu'inga taha 'o e ongo-ongolelé, te tau lava 'o ako'i ki ate kinautolu 'a e mālohi mo e mo'oni 'o e Fakalelé—ko hai kinautolu mo e taumu'a fakalangí—pea 'i hono fai iá 'oku 'oange ai ki ate kinautolu ha fakava'e mālohi ke nau langa ai. 'I hono faka'osí, ko e 'apí 'a e 'ātakai lelei taha ia ki hono ako'i 'o e ongoongolelé 'o Sisū Kalaisí.

'I he ta'u nai 'e taha kuohilí na'á ku 'alu ai 'i ha fatongia ki Peiluti, Lapanoni. Lolotonga 'eku 'i aí, na'á ku 'ilo ai ha ki'i ta'ahine ta'u 12, ko Sela. Na'e ului 'ene ongomātu'á mo hano ongo ta'okete ki he Siasí 'i Lumēnia ka na'e fie ma'u ia ke nau foki ki honau fonua tupu'angá 'i he kei ta'u 7 pē 'a Selá. Na'e 'ikai tu'u e Siasí 'i honau fonua tupu'angá, ne 'ikai ha ngaahi 'iuniti ne fokotu'utu'u, 'ikai ha polokalama Lautohi Faka-Sāpate, pe Kau Finemuí. Hili ha ta'u 'e nima na'e 'ilo 'e he ki'i fāmilí ko 'ení ha kolo 'o e Siasí 'i Peiluti, pea kimu'a peá u tū'uta atú, na'e ha'u 'a Sela mo hono ongo ta'oketé ke papitaiso. Lolotonga 'eku 'i aí, na'á ku fakahoko ha fakataha lotu fekau'aki mo e palani 'o e fakamo'uí. Na'e toutou hikinima 'a Sela 'o tali e ngaahi fehu'í.

Hili e fakatahá, peá u 'ilo'i na'e si'isi'i 'ene fetu'utaki mo e Siasí, na'á ku fehu'í ki ate ia, "Sela, na'e anga fēfē ho'o 'ilo 'a e tali ki he ngaahi fehu'í ko iá?" Na'á ne tali mai leva, "Na'e ako'i au 'e he'eku fa'éé." Na'e 'ikai tu'u e Siasí 'i honau koló, ka na'a nau ma'u e ongo-ongolelé 'i honau 'apí. Ko 'ene fa'éé 'a 'ene tefito'i faiako 'i he ongoongolelé.

Ko 'Inosi na'á ne pehē, "Ko e ngaahi lea 'a ia kuó u fanongo tu'o lahi ki hono lea 'aki 'e he'eku tamaí 'o kau ki he mo'ui ta'engatá pea mo e fiefia 'a e kau mā'oni'oni, na'e tō mamafa ia ki hoku lotó" ('Inosi 1:3). 'Oku 'ikai toe fehu'ia ko hai e tefito'i faiako 'a 'Inosi 'i he ongoongolelé.

'Oku ou manatu'i 'eku tokoto 'i he tafa'aki 'o 'eku tangata'eikí 'i he'ene tangutu 'i he ve'e afí 'o lau e folofolá mo e ngaahi tohi lelei kehé. 'Oku ou

manatu'i e ngaahi kaati na'á ne tauhi 'i he kato hono soté ne hiki ai e ngaahi kupu'i lea 'o e folofolá mo Seikisipia pea mo e ngaahi fo'i lea fo'ou te ne ma'uloto mo akó. 'Oku ou manatu ki he ngaahi fehu'í mo e fealélea'aki kau ki he ongoongolelé 'i he tēpile kaí. 'Oku ou manatu'i 'a e ngaahi taimi lahi ne 'ave ai au 'e he'eku tangata'eikí ke mau 'a'ahi ki he kau toulekeleká—mo 'ema kumi e 'aisikilimi pe ko ha moa ke fakaefiafi 'a ha taha kehe pe ko 'ene lulululu faka'osi pea foaki ha pa'anga 'i hono nimá. 'Oku ou manatu'i 'a e ongo'i fiefia mo e loto-holi ke hangē ko iá.

'Oku ou manatu'i 'eku fine'eikí, 'i hono ta'u 90 nai, 'i he'ene feime'atokoni 'i he peito 'i hono fale nofo'angá peá ne hū atu mo ha laulau me'akai. Na'á ku fehu'í pe ko 'ene 'alu ki fē. Na'á ne tali mai, "Ko 'eku 'alu 'o 'ave ha me'akai ki he kau toulekeleká." Na'á ku fakakaukau hifo, "Fine'eiki, 'okú ke toulekeleka." He 'ikai lava ke u fakahā ha hounga'ia fe'unga ki he'eku ongomātu'á, 'a ia ko 'eku ongo tefito'i faiako 'o e ongoongolelé.

Ko e taha 'o e ngaahi me'a mahu'ingamālie te tau lava 'o fai 'i he'etau hoko ko e mātu'á ko hono ako'i ki he'etau fānaú 'a e mālohi 'o e lotú, 'o 'ikai ko e lotu angamahení pē. 'I hoku ta'u 17 nai, na'á ku tū'ulutui 'i hoku ve'e mohengá 'o fai 'eku lotu efiáfi. Na'e 'ikai te u 'ilo'i, na'e tu'u 'eku fine'eikí 'i he ve'e matapaá. 'I he'ene 'osí, na'á ne pehē mai, "Teta, 'okú ke kole ki he 'Eikí ke tokoni'i koe ke ma'u ha uaifi lelei?"

Na'á ku 'ohovale 'aupito 'i he'ene fehu'í. Na'e taumama'o ia mei he'eku fakakaukau. Na'á ku fakakaukau au ki he pasiketipoló mo e akó. Ko ia, na'á ku tali ange, "Ikai," peá ne tali mai, "foha, 'oku totonu ke ke fai ia, he ko e fili mahu'inga taha ia te ke fai." Ne tō mamafa e ngaahi lea ko iá ki hoku lotó, ko ia, 'i he ta'u 'e ono hoko hokó na'á ku lotua ai ke tokoni'i au 'e he 'Otuá ke u ma'u ha uaifi lelei. 'Io, pea na'á ne tali mo'oni 'a e lotu ko iá.

'I he'etau hoko ko e mātu'á, te tau lava 'o ako'i 'etau fānaú ke nau lotua e ngaahi me'a 'oku 'i ai hono ola ta'engatá—ke lotua ke ma'u e mālohi

ke mo'ui angama'a 'i ha māmani fonu 'ahi'ahi, ke talangofua, pea loto-to'a ke taukave'i 'a e mo'oni.

'Oku 'ikai toe veiveiua 'oku fakahoko 'e he tokolahi hotau to'u tupú 'enau lotu efiáfi, kae mahalo ko e tokolahi 'o kinautolu 'oku nau fefa'uhi mo e 'ulungaanga 'aki e lotu pongipongi fakatāutahá. 'I he'etau hoko ko e mātu'á, mo 'enau tefito'i faiako 'o e ongoongolelé, te tau lava 'o fakatonu-tonu 'eni. Ko e fē nai e mātu'a 'i he taimi 'o e Tohi 'a Molomoná na'e tuku honau ngaahi fohá ke mu'omu'a 'i he taú ta'e 'i ai ha sifa-fatafata mo e pā mo e heletā ke malu'i kinautolu mei he fili? Ka ko e tokofihā 'o kitautolu 'oku tau tukuange 'etau fānaú ke nau mavahe mei 'api he pongipongi kotoa ki he mala'etau fakatu'utāmaki tahá, ke fehangahangai mo Sētane, mo 'ene ngaahi 'ahi'ahí, 'o 'ikai ha'anau sifa-fatafata mo e pā mo e heletā fakalau-mālie 'oku ma'u mei he mālohi malu'i 'o e lotú? Na'e folofola 'e he 'Eikí, "Lotu ma'u ai pē, . . . ke ke lava 'o iku-na'i 'a Sētane" (T&F 10:5). 'I he'etau hoko ko e mātu'á te tau lava 'o tokoni ke fakatōkakano 'i he'etau fānaú 'a e 'ulungaanga mo e mālohi 'o e lotu pongipongi.

Te tau lava foki 'o ako'i 'etau fānaú ke faka'aonga'i fakapotopoto honau

taimí. I he taimi 'e ni'ihī, 'oku tau hangē ko Sonia Kāsoni, 'e fie ma'u ke tau tu'uma'u 'i he'etau tu'utu'uní 'i he 'ofa ke fakasi'isi'i e taimi sio televisone 'etau fānaú mo e ngaahi me'a faka'ilekitulōnika kehé 'a ia 'okú ne faka'aonga'i ki ai ha taimi lahi 'i he'e-nau mo'uí. Ka 'e ala fie ma'u ke tau taki honau taimí ki ha ngaahi 'ekitiviti 'aonga 'o e ongoongolelé. 'E malava ke 'i ai ha fakafetau 'i he kamata'angá, pea lāunga e ni'ihī, kae hangē ko Sonia Kāsoni, 'oku fie ma'u ke tau ma'u e vīsone mo ha holi ke fakahoko iá. 'E 'i ai e 'aho 'e mahino ki he'etau fānaú pea te nau hounga'ia 'i he me'a kuo tau fakahokó. Kapau he 'ikai ke tau fai 'eni, ko hai te ne toe fai iá?

'E malava ke tau fehu'i kotoa kiate kitautolu: 'oku ma'u nai 'e he'etau fānaú 'etau ngaahi ngāue fakalaumālié, faka'atamaí, mo mohu fakakaukau lelei tahá, pe 'oku nau ma'u e toenga hotau taimí mo e talēnití, hili 'etau lí'oa ki hotau fatongia faka-Siasí pe ngāue fakapa'angá? I he mo'ui ka hokó, 'oku 'ikai ke u 'ilo'i pe 'e 'i ai ha ngaahi tu'unga hangē ko e pīsopé pe palesiteni Fine'ofá, ka 'oku ou 'ilo 'e hoko atu pea faka'apa'apa'i e ngaahi tu'unga 'o e husepānití mo e uaiifí, fa'eé mo e tamaí, 'i he ngaahi maama 'oku 'ikai hano ngata'angá. Ko e 'uhinga ia 'e taha 'oku fu'u mahu'inga ai ke faka'apa'apa'i hotau ngaahi fatongia ko e mātu'a 'i he mā-maní kae lava ke tau mateuteu ki he ngaahi fatongia mā'ongo'onga tatau ko ia 'i he mo'ui hoko maí.

I he'etau hoko ko e mātu'á, te tau lava 'o hokohoko atu 'i he faka-papau ko ia he 'ikai tuku kitautolu 'e he 'Otuá ke tau tuenoá. 'Oku te'eki foaki mai 'e he 'Otuá ha fatongia kiate kitautolu ta'e 'omai mo ha tokoni fakalangí—'oku ou fakamo'oni ki he me'a ko iá. 'Ofa ke tau hoko 'i hotau fatongia fakalangí ko e mātu'á, pea fengāue'aki mo e 'Otuá, ko e kau faiako mahu'inga taha 'o e ongoongolelé mo e fa'ifa'itaki'anga ki he'etau fānaú, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Ben Carson, *Gifted Hands: The Ben Carson Story* (1990).

Fai 'e 'Eletā Jörg Klebingat
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Hū Lototo'a Atu ki he 'Afio'anga 'o e 'Otuá

I hono faka'aonga'i 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí 'e malava ke mou fakatupulaki ai homou lototo'a fakalaumālié kapau te mou loto fiamālie ke fanongo pea ngāue.

Te ke fakafuofua'i fēfē ho lototo'a fakalaumālie 'i he 'ao 'o e 'Otuá mei he 1 ki he 10? 'Okú ke ma'u nai ha fakamo'oni fakatāutaha 'oku fe'unga ho'o ngaahi ngāue 'i ho'o hoko ko e mēmipa 'o e Siasí ke ma'u ai e mo'ui ta'engatá? Te ke lava nai ke pehē 'oku hōifua 'a e Tamai Hēvaní kiate koe? Ko e hā 'okú ke fakakaukau ki ai kapau te ke 'initaviu fakatāutaha mo e Fakamo'uí 'i ha miniti 'e taha mei heni? 'E lahi nai ho'o fakakaukau ki he angahalá, faka'ise'isá, mo e ngaahi tōnounou, pe te ke 'amanaki fiefia atu ki ai? Te ke sio nai kiate Ia pe te ke hanga kehe? Te ke momou pe te ke laka lototo'a atu kiate Ia?

I he taimi 'oku 'ikai lava ai e filí 'o fakaloto'i e Kaingalotu ta'e haohaoa kae loto vilitaki 'o hangē ko kimoutulú ke lí'aki ho'omou tui ki ha 'Otuá fakatāutaha mo 'ofá, 'okú ne faka'aonga'i ha ngaahi founa fulikivanu ke mou vā mama'o ai mo e 'Otuá. 'Oku 'ilo 'e he filí ko e tui kia Kalaisí—'a e tui 'okú ne 'omi hokohoko 'a e ngaahi

'alo'ofa ongongofuá mo e mana lalahí—'oku fehokotaki ia mo ha loto-falala fakatāutaha 'oku mou vilitaki ke fili ki he totonú. I he 'uhinga ko iá 'okú ne feinga ai ke ma'u homou lotó ke lohiaki'i koe—'a e ngaahi loi 'oku lotomamahi e Tamai Hēvaní 'iate kimoutolu, he 'ikai lava ke mou ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e Fakalelé, pea 'oku 'ikai ha 'uhinga ia ke toe feinga ai, he 'oku lelei ange tokotaha kotoa 'iate koe, 'okú ke ta'e taau, pea mo ha ngaahi filio'i kehekehe 'e lauafe 'o e taumu'a tatau pē ko iá.

Kapau te mou tuku e ngaahi loi ko 'ení ke ne fakatupu ha ongo'i ta'e taau 'iate kimoutolu, he 'ikai lava ke ke hū lototo'a atu ai ki he 'afio'anga 'o e 'Otuá. Ko e hā pē ha me'a 'oku mou fai, pe lotua, pe 'amanaki lelei 'oku mou ma'u ki ha mana, 'e 'i ai ma'u pē ha loto veiveiua fe'unga ke ne faka'auha māmālie ho'omou tuí—'o 'ikai ko ho'omou tui pē ki he 'Otuá, ka ko ho'omou loto-falala kiate kimoutolú. 'Oku 'ikai fakafiefia

pe mo'ui lelei hono mo'ui 'aki 'o e ongoongolelei 'i he founga ni. Ko e mahu'inga tahá, 'oku 'ikai fie ma'u kotoa ia! Ko e fili ko ia ke liliú 'oku 'amoutolu 'ata'atá pē ia.

'Oku ou fie vahevahe ha ngaahi fokotu'u 'aonga 'e ono, kapau 'e fakahoko 'e tokoni ke mavahe e ngaahi le'o kovi ko iá, pea fakafoki atu 'a e fakapapau fakanonga mo e loto-falala fakalaumālié 'oku 'amoutolú kapau te mou fie ma'u. Tatau ai pē pe ko e hā e fakafuofua mei he 1 ki he 10, ka 'i hono faka'aonga'i 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí 'e malava ke mou fakatupulaki ho'omou loto-falala fakalaumālié kapau te mou loto fiamālie ke fanongo pea ngāue. Te u lea hangatonu pē, 'i he faka'amu ke langaki hake kae 'ikai ke fakatupu lotomamahi.

1. Fatongia 'aki ho'o lelei fakalaumālié. Tuku hono tukuaki'i e ni'ihī kehē pe tūkunga, tuku e tuli tonuhiá, mo e kumi 'uhinga ki he 'ikai ke ke vilitaki kakato ke talangofuá. Tali 'okú ke "tau'atāina . . . 'o fakatatau ki he kakanó" pea "tau'atāina ke fili 'a e tau'atāiná mo e mo'ui ta'engatá" (2 Nifai 2:27). 'Oku 'afio'i lelei 'e he 'Eikí ho tūkunga, ka 'okú Ne toe 'afio'i lelei foki pe ko ho'o fili pē ia 'a'au ke 'oua 'e mo'ui 'aki e ongoongolelei. Kapau ko e tu'ungá ia, faitotonu fe'unga ke vete ia, pea fāifeinga ke

haohaoa 'i ho ngaahi tūkunga. 'Oku tupulaki 'a e loto-falala fakalaumālié 'i ho'o fatongia 'aki ho'o lelei fakalaumālié 'aki hono faka'aonga'i faka'aho 'a e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí.

2. Fatongia 'aki ho'o lelei fakatu'a-sinó. Ko ho'o mo'ui 'a ho sinó mo e laumālié (vakai, T&F 88:15). 'Oku fa'a hoko ha fepaki fakalaumālie 'i hono kai ta'etokanga'i e sinó, 'a ia ko ha temipalé, pea holo 'ete faka'apa'apa'i kitá. Kapau 'oku 'ikai ke ke mo'ui lelei, kapau 'oku 'ikai ke ke fiamālie ki ho sinó pea lava ke ke fai ha me'a ki ai, fai leva ia! Na'e ako'i 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'oku totonu ke tau "ngaohi hotau sinó ko hotau temipale" pea 'oku totonu ke tau "ta'ota'ofi hotau u'á pea fakamālohisino ke mo'ui lelei fakaesino" ("We Are Children of God," *Liahona*, Jan. 1999, 103).

Kuo ako'i 'e Palesiteni Poiti K. Peeká "oku fakataha'i hotau laumālié mo hotau sinó 'i ha founga 'oku hoko ai hotau sinó ko ha me'angāue 'a hotau 'atamaí mo e fakava'e hotau 'ulungāngá" ("The Instrument of Your Mind and the Foundation of Your Character," [Church Educational System fireside, Feb. 2, 2003], 2; speeches.byu.edu). Ko ia ai, faka'aonga'i e fakakaukau lelei 'i ho'o kaí kae tautautefito 'i he lahi ho'o kaí pea fakamalohisino'i ho sinó 'o hangē

ko 'ene fie ma'ú. Kapau 'okú ke malava fakatu'asino, fili he 'ahó ni ke ke mapule'i ho sinó pea kamata ha polokalama fakamālohisino taimi lōloa 'oku fe'unga mo e me'a 'okú ke malavá, pea fakataha mo ha me'akai mo'ui lelei ange. 'Oku tupulaki 'a e loto-falala fakalaumālié 'i he taimi 'oku hanga ai ho laumālié, 'i he tokoni 'a e Fakamo'ui 'o ne pule'i e tangata pe fefine fakaekakanó.

3. Tali loto-fiamālie, 'a e talangofua kakató ko ha kongá ho'o mo'ui. 'Ilo'i he 'ikai lava ke ke 'ofa ki he 'Otuá kae 'ikai 'ofa 'i He'ene ngaahi fekaú. 'Oku mahino mo faingofua 'a e tu'unga mo'ui 'a e Fakamo'ui: "Kapau 'oku mou 'ofa kiate au, fai 'eku ngaahi fekaú" (Sione 14:15). 'Oku 'omi 'e he talangofua pē ki he ni'ihī 'o e ngaahi fekaú ha ni'ihī 'o e ngaahi tāpuakí, pea ko hono fili ko ia ki he kovi kae 'ikai ko e me'a 'oku kovi angé, 'oku kei fili hala pē ia. He 'ikai lava ke ke mamata 'i ha faiva kovi pea 'amanaki ke ongo'i angama'a koe'uhí na'e 'ikai te ke mamata 'i ha faiva kovi 'aupito. 'Oku 'ikai fakatonuhia 'i 'e he tauhi faivelenga ha ni'ihī 'o e ngaahi fekaú hono li'aki 'o e ngaahi fekaú kehē. Na'e pehē 'e 'Ēpalahame Linikoni: "I he'eku failelei, 'oku ou ongo'i lelei. 'I he'eku faikoví, 'oku ou ongo'i kovi" ('i he William Henry Herndon

and Jesse William Weik, *Herndon's Lincoln: The True Story of a Great Life*, 3 vols. [1890], 3:439).

Fakahoko foki e me'a lelei 'i he 'uhinga lelei. 'Oku 'afio 'i 'e he 'Eikí, 'a ia 'okú Ne "fie ma'u 'a e loto mo e 'atamai fie fai" (T&F 64:34) peá Ne "afio 'i 'a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi holi 'o e lotó" (T&F 33:1), 'a e 'uhinga ho'o 'alu ki he lotú, 'o tatau ai pē pe ko ho'o ma'ulotu pē pe moi hū kakato ai. He 'ikai lava ke ke hiva 'i he Sāpaté, "Pāpilone, Pāpilone, nofo ā koe" hili iá peá ke fekumi pe tali ke mo fe'ao hili ha ngaahi momeniti mei ai ("A Kimoutolu 'a e Kau Faifekau," *Ngaahi Himí*, fika 202). Manatu 'i kuo te'eki ai hoko 'a e fakafiefiemalie 'i he ngaahi me'a fakalaumalié ko ha fiefia. Tuku ke hoko e Siasí mo e ongoongo-lelei kuo fakafoki maí ko ho mo'uí kotoa, kae 'ikai ko ha kongá pē ho'o mo'uí fakasōsialé. Ko hono fili 'a ia te ke tauhí 'e hoko pē ia ko e lea 'ata'atā

kae 'oua kuó ke mo'ui fakatata ki ai. (vakai, Sōsua 24:15). 'Oku tupulaki 'a e loto-falala fakalaumalié 'i ho'o vilitaki mo'oní, 'i he ngaahi 'uhinga totonú, ke mo'ui mā'oní'oní, neongo ho'o ngaahi tōnōnouú!

4. *Hoko mo'oni 'o lelei 'aupito 'i he fakatomala kakato mo vavé.* Koe'uhí 'oku 'aonga 'aupito e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí, 'oku totonu ke ke faka'aonga 'i ia 'i he taimi kotoa pē, he 'oku 'ikai pē 'osi ia ha taimi. Tali 'a e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí mo e fakatomalá ko ha me'a ke ke talitali lelei mo faka'aonga 'i faka'aho 'o fakatata ki he tu'utu'uni 'a e Toketā Mā'ongo'ongá. Fokotu 'u ha tō'onga fakakaukau 'o e fakatomalá, fiefia ma'u peé 'o hoko ia ko ha tō'onga mo'ui kuó ke filí. 'I hono fai iá, tokanga ki he 'ahí'ahi ke fakatoloí, pea 'oua te ke 'amanaki 'e poupou 'i koe 'e he māmaní. Tukutaha ho'o tokangá ki he Fakamo'uí, tokanga angé ki He'ene fakakaukau

kiate koé, pea tuku ke muimui mai e ngaahi olá. 'Oku tupulaki e loto-falala fakalaumalié 'i ho'o fakatomala lotofiemalie mo fiefia 'i he taimi pē ko iá mei ha angahala lahi mo si'isi 'i fakatou'osi 'i hono faka'aonga 'i e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí.

5. *Hoko 'o lelei mo'oni 'i he fa'a fakamolemole.* "Ko au, ko e 'Eikí, te u fakamolemole 'i 'a ia 'oku ou loto ke fakamolemole 'i, ka 'oku 'eke 'i meiate kimoutolu 'a ho'omou fakamolemole 'i 'a e kakai kotoa pē" (T&F 64:10). Fakamolemole 'i e tokotaha kotoa pē, 'a e me'a kotoa pē, 'i he taimi kotoa, pe feinga ke fai ia, 'o faka'atā ai e fa'a fakamolemole ki ho'o mo'uí. 'Oua 'e tukuloto 'i e 'itá, pe 'ita vave, kae fakamolemole mo fakangalo 'i vave, pea 'oua te ke fakakaukau 'okú ke hao mei he fekau ko 'ení. 'Oku tupulaki e lototo 'a fakalaumalié 'i ho'o 'ilo 'i 'oku 'afio 'i 'e he 'Eikí 'oku 'ikai ke ke loto 'ita ki ha taha.

6. *Tali 'a e ngaahi 'ahí'ahí, fakafe'atungia, mo e "faka'ohovalé" ko ha kongá 'o ho'o a'usia fakamatelié.* Manatu 'i 'okú ke 'i hení ke 'ahí'ahí 'i mo sivi 'i, "ke vakai pe te [ke] fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'e fekau 'e he 'Eikí ko [ho] 'Otuá kiate [koé]" ('Ēpalahame 3:25)—pea te u tñaki atu, "i he ngaahi tūkunga kotoa pē." Kuo sivi 'i pe lolotonga sivi 'i ha lauimiliona ho kāingá, ko ia ko e hā ka ke hao ai koe? 'Oku fou mai e ngaahi 'ahí'ahí 'e ni'ihí 'i ho'o talangata 'á pe ta'etokangá. 'Oku hoko mai ha ngaahi 'ahí'ahí kehe koe'uhí ko e ta'etokanga 'a e ni'ihí kehé pe koe'uhí ko ha māmani hinga 'eni. 'I he hokosia e ngaahi 'ahí'ahai ko 'ení, 'oku kamata fakamafola 'e he kau muimui 'o e filí na 'á ke fai ha me'a hala, pea ko ha tautea 'eni, ko ha faka'ilonga 'oku 'ikai 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate koe. Tukunoa 'i ia! Feinga ke fakamālohi 'i koe ke ke malimali, hanga hake ki he langí pea pehē, "Oku mahino ia kiate au, 'Eiki, 'oku ou 'ilo 'i ia. Ko ha taimi ke 'ahí'ahí 'i ai au, 'ikai ko ia?" Pea ngāue fakataha mo Ia ke katekina lelei ki he ngata'angá. 'Oku tupulaki 'a e lototo 'a fakalaumalié 'i ho'o tali ko ia "oku fa'a faka'atā e ngaahi 'ahí'ahí mo e faingata 'á ki [ho'o mo'uí]

koe'uhí 'oku totonu e me'a 'okú [ke] fai" (Glenn L. Pace, "Crying with the Saints" [Brigham Young University devotional, Dec. 13, 1987], 2; tãnaki atu e fakamamafã; speeches.byu.edu).

Lolotonga 'eku tokanga'i 'a e Misiona 'Iukuleini Kiví, na'á ku fehu'i ki ha taha 'o 'eku kau sisitã faivelengã pe ko e hã 'okú ne tukuhifo ai pē iã, mo fakaanga'i lahi pē ia he fanga ki'i me'a ikí? Na'e hoko 'ene talí ko ha sipinga mo'oni 'o ha taha 'oku fakafanongo ki he ngaahi le'o halá 'i he'ene tali mai, "Koe'uhí ke 'oua na'a toki talamai ia 'e ha taha."

'E kãinga, ko 'eku fale'i ki he faifekau ko 'ení 'a 'eku fale'i kiate kimoutolú: 'ilo'i pea fehangahangai mo ho ngaahi vaivai'angã, kae 'oua na'á ke ta'e ngãue koe'uhí ko kinautolu, he te ke fe'ao mo e ni'ihí 'o kinautolu kae 'oua kuó ke mavahe mei he mo'uí ni. Tatau ai pē pe ko e hã ho tu'unga lolotongã, ko e momeniti pē ko ia 'okú ke fili loto-fiemãlie ai 'a e fakatomala faka'aho, mo fiefiã 'i he vilitaki ke fakahoko ho lelei tahã, 'e takatakai mo muimui 'a e Fakalelei 'a e Fakamo'uí 'iate koe 'i he feitu'u pē te ke 'alu aí. 'I hono mo'uí 'aki e founã ni, te ke lava mo'oni ke "tauhi ma'u ai pē ha fakamolemole 'o [ho'o] ngaahi angahalã" (Mõsaia 4:12) he houa 'o e 'aho kotoa, 'i he sãkoni mo e miniti kotoa, pea ma'a kakato mo tali 'i he 'ao 'o e 'Otuã 'i he taimi kotoa pē.

'Oku 'a'au e faingamãlié, kapau 'okú ke fie ma'u ia, ke 'ilo'i 'iate koe pē, 'i he 'ahó ni pe vavé ni mai, 'oku hoifua e 'Otuã kiate koe neongo ho'o tōnounou. 'Oku ou fakamo'oni ki ha Fakamo'uí 'ofa 'okú Ne 'amanaki mai ke tau mo'uí 'aki e ngaahi fekaú. 'Oku ou fakamo'oni ki ha Fakamo'uí 'ofa 'oku vëkeveke ke foaki 'Ene 'alo'ofã mo e manava'ofã. 'Oku ou fakamo'oni ki ha Fakamo'uí 'ofa 'okú Ne fiefia 'i he'etau faka'aonga'i faka'aho 'Ene Fakalelei mo e fakapapau nonga mo fiefia 'oku tau fehangahangai mo ia 'i he hala 'oku totonú. 'Oku ou fakamo'oni ki ha Fakamo'uí 'ofa 'okú Ne vëkeveke ke "ãsili mãlohi ho'o falalã 'i he 'ao 'o e 'Otuã" (vakai, T&F 121:45). 'I he huafa 'o Sisũ Kalaisí, 'ëmeni. ■

Fai 'e Eduardo Gavarret
'O e Kau Fitungofulú

'Io 'Eiki, Te u Muimui ki he 'Afionã

'Oku fakaafe'i kitautolu 'e he 'Eiki 'i ha founã kehekehe: "Ha'u kiate au," "Muimui 'iate au," "A'eva mo au." Ko ha fakaafe kotoa 'eni ke tau ngãue.

"**H**e vakai 'oku foaki 'e he 'Eiki ki he ngaahi pule'anga kotoa pē, 'i honau kakaí mo 'enau leã, ke nau akonaki 'aki 'ene folofolã."¹ 'Oku toe fakahoko e potu folofola ko 'ení he 'ahó ni 'i he'eku ma'u e faingamãlie ke fakahaa'i e ngaahi ongo 'oku ou ma'ú 'i he'eku lea fakafonua.

'I he 1975 ne u ngãue fakafaipekau ai 'i he Misiona 'Ulukuai Palakuai. 'I he 'uluaki mãhina 'o 'eku 'i aí, ne fai 'e he kau taki fakasouní ha 'ekitiviti ke fakahaa'i 'aki ha tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei. Na'e ha'i e mata 'o e faifekau kotoa pē he souní pea talamai ke mau muimui he hala ki he holo fai'anga faivã. Na'e pau ke mau muimui ki ha le'o 'o ha takimu'a 'e taha, ko ha le'o ne mau tomu'a onгона kimu'a ka mau toki kamata lué. Neongo ia, ne fakatokanga mai ko e lolotonga e fonongã, te mau toe onгона mo ha ngaahi le'o kehe ke fakapuputu'u kiate kimautolu ke mau hē ai mei he halã.

Hili ha ngaahi miniti 'o e fanongo ki he longoa'ã, talanoã kae—'i hono uhohongã—ko ha le'o na'e pehē mai, "Muimui 'iate au," ne u ma'u ha lotolahi ne u muimui ki he le'o totonú.

'I he'ema'u a'u atu ki he holo 'o e falelotú, ne talamai ke to'o e ha'i homau matã. 'I he'eku fai iã ne u fakatokanga'i ne 'i ai ha kulupu 'e ua pea ne u kau he kulupu ne muimui he le'o halã. Ne u pehē loto pē, "Na'e ongo tatau tofu pē ia mo e le'o totonú."

Kuo te'eki ai pē ke ngalo 'iate au e me'a ko ia ne hoko he ta'u 'e 39 kuohilí. Ne u pehē loto pē, "He 'ikai 'aupito ke u toe muimui ki ha le'o hala." Peã u toe pehē loto pē, "Io 'Eiki, te u muimui ki he 'Afionã."

'Oku ou fie vahevahe atu 'eni 'i he fakaafe ne fai mai 'e he Fakamo'uí:

"Ko au ko e tauhi lelei, ['oku ou 'ilo 'eku fanga sipí]. . . .

"'Oku fanongo 'eku fanga sipí ki hoku le'ó, 'o hangē ko 'eku tala kiate kimoutolú; pea 'oku ou 'iloa 'a kinautolu pea 'oku nau muimui 'iate au."²

Ko e fakaafe ko ia ke "muimui 'iate Iã," ko e fakaafe faingofua, fakahangatonu mo onго taha ia 'e lava ke tau ma'u. 'Oku 'omi ia 'i ha le'o mahino he 'ikai lava ke tau ma'uhala.

'Oku fakaafe'i kitautolu 'e he 'Eiki 'i he ngaahi leã ni: "Ha'u kiate au," "Muimui 'iate au," "A'eva mo au." 'Oku 'ikai ko ha fakaafe noa'ia pē;

ko ha fakaafe ia ke ngāue. 'Oku faka-a'u ia ki he kakai kotoa pē 'e ia 'a ia ko e Palōfita 'o e kau palōfitá, Akonaki 'o e kau faiakó, ko e 'Alo 'o e 'Otuá pea ko e Mīsaíá.

Ko e Fakaafe ke "Ha'u Kiate Aú"

"Ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasiá pea te u foaki 'a e fiemālié kiate kimoutolu."³

'E ma'u 'e kimoutolu ko ia 'oku te'eki ai kau ki he Siasí, 'a e fakaafe ko 'ení 'o fakaafou 'i he le'ó 'o e kau faifekau, 'i he fakalea ko 'ení, "Te ke fie lau 'a e Tohi 'a Molomoná? Te ke lotu? Te ke ha'u 'o ma'ulotu? Te ke muimui ki he sipinga 'a Sīsū Kalaisí 'o papitaiso 'e kinautolu ma'u 'a e mafa?"⁴ Te ke tali fēfē ki he fakaafe ko 'ení he 'ahó ni?"⁵

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke fakafanongo mo tali 'a e pōpoakí, 'aki ha'amou lea 'o pehē, "Io 'Eiki, te u muimui ki he 'Afioná!"

Na'e fe'iloaki 'a Kālosi Patiola mo hono fāмили 'i Mīnasi, 'Ulukuá, mo e kau faifekau. Koe'uhí ne fai 'e he ongo 'eletaá ha ngaahi fehu'i lahi lolotonga

hono tā e lēsoní, ne nau fakaafe'i mai ai hanau kaungā'api ne te'eki kau ki he Siasí—ko e ta'ahine faka'ofa'ofa ta'u 14 ko Nomá—ke tokoni ange 'i hono tali e fehu'í. Ko Nomá ko ha ta'ahine ako mateaki na'á ne ako e Tohi Tapú 'i 'apiako he ta'u ko iá pea 'i he taimi na'e fehu'i ange ai e ongo faifekau, na'e tali ange ia 'e Noma. Ko ha "fiefanongo koula" ia. Ko e lēsoni na'e ako'i kiate ia 'i he 'aho ko iá ko e Lea 'o e Potó.

'I ha foki 'a Noma ki honau 'apí hili ha'ane talanoa mo e kau faifekau, na'á ne 'ilo'i e me'a ke faí. Na'á ne pehēange ki he'ene fa'eé, "E Mami, he 'ikai ke u toe inu kofi mo e hu'akau. 'Omi pē ha hu'akau." Na'e hoko e tali ko iá ko e fisikitu'a ia 'o hono tali 'o e fakaafe ke muimui 'ia Kalaisí, 'o hangē ko ia ne faiange 'e he ongo faifekau.

Na'e papitaiso 'a Kālosi Patiola pea mo Noma. Ne muimui e fa'e, tamai mo e fototehina 'o Nomá kiate ia 'o nau papitaiso foki. Ne u tupu hake mo Noma 'i he ki'i kolo mālohi. Ne u foki atu mei he'eku ngāue fakafai-fekau, peá ma mali. Ne u 'ilo'i ma'u pē

'e faingofua ange 'eku muimui ki he Fakamo'uí he'ene tu'u hoku tafa'akí.

Ko e kau mēmipa ko ia 'o e Siasí pea kuo nau tali 'a e fakaafé ni, 'oku nau fakafo'ou 'a e tukupaá 'i he uike kotoa pē he ma'u e sākalamēnití.⁶ Ko e kongā 'o e tukupā ko iá ko e tauhi 'a e ngaahi fekaú; pea te ke pehē 'i ho'o fai iá "Io, 'Eiki te u muimui ki he 'Afioná!"⁷

Ko e Fakaafe ke "Muimui 'iate Aú"

"Muimui 'iate au," ko e fakaafe ia 'a e 'Eiki ki he talavou koloa'ia. Talu e tupu e talavou ni mo 'ene tauhi e ngaahi fekaú. 'I he'ene fehu'i ko ia pe ko e hā ha me'a te ne toe faí, na'á ne ma'u ha tali mo ha fakaafe ma-hino: "Ha'u, . . . 'o muimui 'iate au."⁸ Neongo na'e faingofua 'a e fakaafé, ka na'e fie ma'u ki ai ha feilaulau. Na'e fie ma'u ke ngāue'i—kau ai mo hono fai 'o ha fili pea ngāue.

Na'e fakaafe'i mai 'e Nīfai ke tau fakakaukauloto he'ene fehu'i mai: "Pea folofola ['a Sīsū] ki he fānau 'a e tangatá: Mou muimui 'iate au. Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, te tau lava koá ke muimui 'ia Sīsū 'o kapau 'oku 'ikai te tau loto ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e Tamá?"⁹

Ko e fakaafe ko ia ke "ha'u kiate Ia," 'o fakafanongo ki Hono le'ó pea muimui kiate iá, kuo hoko ma'u pē ia ko e pōpoaki 'a e kau faifekau, talu mei he kamata'angá, 'o tokoni'i ai ha tokolahi ke liliu 'enua mo'uí ki he leleí.

'I he ta'u 'e nimangofulu kuohilí, na'e hū ai e kau faifekau 'i he fale-ngāue 'eku tamaí, 'o tuku ai ha uasi ke ngaahi. Hangē ko ia 'oku fai 'e he kau faifekau leleí, ne na faka'aonga'i leleí e faingamālié ke talanoa ki he'eku mātu'á 'o fekau'aki mo e ongoongo-leleí. Na'e tali 'e he'eku tamaí e kau faifekau pea tali 'e he'eku fa'eé 'a e pōpoakí mo e fakaafe ke muimui kia Kalaisí. Talu mei he 'aho ko iá, kuó ne mālohi ma'u pē 'i he Siasí. Na'á ne tali, "Io 'Eiki te u muimui ki he 'Afioná!"

'I ho'o feinga ko ia ke ha'u kiate Iá, te ke ma'u ai ha mālohi ke fakama'ama'a e ngaahi mafasia 'o e mo'uí, fakatu'asino pe fakalaumālie, pea mo e mālohi ke ke *a'usia ha liliu pau te ne tokoni'i koe ke ke fiefia ange.*

Ko e Fakaafe ke “‘A’eva mo Au”

Na’e ui ‘a ‘Inoke ke malanga’aki ‘a e ongoongolelei ki ha kakai faingata’a mo loto fefeka. Na’á ne ongo’i ta’efe’unga. Na’á ne veiveiua pe te ne lava koā ‘o fai ia. Na’e fakanonga ‘e he ‘Eiki ‘ene ongo’i veiveiua mo fakamālohia ‘ene tui ‘o fakafou ‘i he fakaafe, “‘A’eva mo au”—ko ha fakaafe te ne lava ‘o tataki ha taha ‘oku ‘ikai fakapapau’i ‘ene laká, ‘o hangē ko ia ‘oku fai ‘e he tokotoko ‘o e tangata kuí pe nima ‘o ha kaungāme’a. ‘I he pikinima ‘a ‘Inoke ki he Fakamo’uí ‘o ne ‘a’eva fakataha mo Iá, na’e toe fakapapau’i ange ai ‘ene laká pea na’á ne hoko ko ha faifekau mo ha palōfita ma’ongo’onga.¹⁰

‘Oku fakatāutaha pē ‘a e fili ia ke “ha’u kiate aú” pea mo e “muimui ‘iate aú.” ‘I he’etau tali ‘a e fakaafe ko ‘ení, ‘oku hiki’i hake ai e tu’unga ‘etau mateaki pea ko e taimi ia te tau toki lava ai ‘o “‘a’eva mo Iá.” ‘Oku fokotu’u ‘e he tu’unga ko ‘ení ha fetu’utaki vāofi ange mo e Fakamo’uí—‘a e fua ‘o ‘etau tali e ‘uluaki fakaafé.

Ne u tali fakatāutaha mo Noma ‘a e fakaafe ke “ha’u kiate aú” pea mo e “muimui ‘iate aú.” Pea ‘i he’ema fepou-pouaki fakatahá ‘okú ma ako leva ke ‘a’eva mo Ia.

Ko e ngāue mo e loto fakapapau ko ia ke fekumi kiate Ia mo muimui ‘iate Iá, ‘e fakapale’i ai kaitautolu ‘aki e ngaahi tāpuaki ‘oku tau fie ma’ú.

Ko e me’a ia ne hoko ki ha fefine na’á ne feinga mālohi ke ala ki he kofu ‘o e Fakamo’uí¹¹ pe hangē ko e tangata kui ko Pātimiosí na’e hoko ‘ene loto vilitakí ko e me’a mahu’inga ‘i he mana na’e hoko he’ene mo’uí.¹² ‘I he ongo me’á ni, na’e fakatou fakamo’uí ai ha sino mo ha laumālie.

Ala atu ho nimá, ala ki Hono kofú, tali ‘Ene fakaafé pea pehē, “‘Io ‘Eiki, te u muimui ki he ‘Afioná!”

“Ha’u kiate aú,” “Muimui ‘iate aú,” pea “‘A’eva mo au” ko ha ngaahi fakaafe ia ‘oku ‘i ai hano mālohi lahi—pea ‘i ho’o tali kinautolú—ke liliu ‘a ho’o mo’uí pea fakatupu ai ha *liliu ‘i ho loto* ‘e iku ai ki ha’o pehē, “‘Oku ‘ikai [ke u] toe ma’u ha holi ke faikovi, ka ke failelei ma’u ai pē.”¹³

‘E fisikitu’u a e liliu ko iá ‘i ho’o ongo’i ha holi mālohi ke “hiki hake ‘a e ngaahi nima ‘oku tautau ki laló pea fakamālohi ‘a e ngaahi tui ‘oku vaivaí.”¹⁴

Ko e hā ha ngaahi me’a te tau fai ‘i he ‘ahó ni ke “‘a’eva ai mo Ia”?

1. *Tafunaki ‘a e holi* ke hoko ko ha muimui lelei ange ‘o Kalaisi.¹⁵
2. *Lotua* ke ma’u ‘a e holí ni ke tupulaki ho’o tui kiate Iá.¹⁶
3. *Ma’u ha ‘ilo* mei he folofolá, ke huluhulu ai ho halá mo fakamālohia ho’o holi ke liliú.¹⁷
4. *Fai ‘a e fili he ‘ahó ni* ke ngāue mo talaki, “‘Io ‘Eiki, te u muimui ki he

‘Afioná!” He ‘ikai hanga ‘e he ‘ilo’i pē ‘o e mo’oni ‘o liliu ho’o mo’uí kae ‘oua kuó ke liliu ‘a e ‘iló ke hoko ko ha *ngāue*.¹⁸

5. *Vilitaki* ‘i ho’o fili ke faka’aonga’i faka’aho e ngaahi tefito’i mo’oni ko ‘ení.¹⁹

‘Ofa ke hanga ‘e he ngaahi lea hotau palōfita ‘ofeina ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní ‘o fakalotoa kitautolu ke tau ngāue’i ‘etau holi ke tali e fakaafe ‘a e Fakamo’uí. Na’e pehē ‘e Palesiteni Monisoni: “‘Ko hai ‘a e Tu’i ‘o e nāunaú, ‘a e ‘Eiki ‘o e ngaahi kau taú? Ko Ia hotau ‘Eiki. Ko Ia hotau Fakamo’uí. Ko e ‘Alo Ia ‘o e ‘Otuá. Ko Ia e tupu’anga hotau Fakamo’uí. ‘Okú ne ta’alo mai, ‘Muimui ‘iate au.’ ‘Okú Ne fakahinohino mai, “‘Alu, ‘o fai pehē. ‘Okú Ne kōlenga mai, ‘Tauhi ‘eku ngaahi fekaú.”²⁰

‘Ofa ke tau fai ha fili ‘i he ‘ahó ni ke fakatupulaki ‘etau mōihuú mo e mateaki ki he ‘Otuá, pea ‘ofa ke ongona le’olahi mo mahino ‘etau tali ‘Ene fakaafé, “‘Io ‘Eiki, te u muimui ki he ‘Afioná!”²¹ ‘I he huafa toputapu ‘o e ‘Eiki ko Sísū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALA

1. ‘Alamā 29:8.
2. Sione 10:14, 27.
3. Mātuu 11:28; vakai, ‘Isaia 55:3.
4. Vakai, *Malanga’aki ‘Eku Ongongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakaafaipekaú* (2004), 31, 233–242.
5. Vakai, Ngāue 2:37–38.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 20:37, 77–79.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 42:29.
8. Ma’ake 10:21.
9. 2 Nifai 31:10.
10. Vakai, Mōsese 6:33–35.
11. Vakai, Luke 8:43–48.
12. Vakai, Ma’ake 10:46–52.
13. Mōsaia 5:2.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 81:5; vakai foki, ‘Isaia 35:3.
15. Vakai, ‘Alamā 22:15–16; Dallin H. Oaks, “‘Desire,” *Liahona*, May 2011, 42–45.
16. Vakai, ‘Alamā 34:17–27; 37:37.
17. Vakai, Ko e Ngaahi Saame 119:105; Hilamani 3:29.
18. Vakai, Mōsaia 5:5.
19. Na’e pehē ‘e Lolo Ualotó ‘Emasoni, “‘Ko e me’a ko ia ‘oku tau vilitaki hono fai, ‘oku faingofua ange ia ‘o ‘ikai koe’uhí kuo liliu hono natulá ka ‘oku toe lahi ange hotau mālohi ke fai iá” (‘i he *Gospel Standards*, comp. G. Homer Durham [1941], 355).
20. Thomas S. Monson, “‘Finding Joy in the Journey,” *Liahona*, Nov. 2008, 88.
21. Vakai, “‘Lord, I Would Follow Thee,” *Hymns*, no. 220.

Pelalosi, ‘Āsenitina

Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'Ikai ko e Kau Kolekole Kotoa pē Kitautolu?

Koloa 'ia pe masiva, kuo pau ke tau "fai 'a ia 'oku tau lavá" 'i he taimi 'oku fie ma'u tokoni ai e ni'ihī kehē.

Ko ha kongá fo'ou mo faka'ofa 'eni kuo fakafe'iloaki ki he founga fakahoko 'o 'etau konifelenisi lahí. Bien Hecho, Eduardo.

Na'e tu'u 'a Sīsū, 'i he momeniti fakafo taha 'o 'Ene ngāue fakafai-fekau he māmaní, 'i he falelotu lahi 'i Hono koló 'i Nāsaleti, 'o fefolau'aki e ngaahi lea ko 'eni na'e kikite 'i 'e 'Īsaia mo lekooti 'i he Ongongolelei 'a Luké: "Oku 'iate au 'a e Laumālie 'o [e 'Eikí], koe'uhí kuó ne fakanofu au ke u malanga 'aki 'a e ongoongolelei ki he masivá; kuó ne fekau au ke fakamo'ui 'a e lotu mafesí, ke malanga 'aki 'a e huhu'í ki he kau pōpulá, . . . [mo] vete ange 'a kinautolu kuo laveá."¹

Ko e fakahoko ia 'e he Fakamo'ui 'a e 'uluaki talaki 'o 'Ene ngāue fakamāsiá. Ka na'e toe fakamahino 'i foki 'e he vēsī ni neongo e ofi ke fai 'e Sīsū 'Ene feilaulau taupotú mo e Toetu'ú, ko Hono 'uluaki mo e fatongia faka-Misaia mu'omu'a tahá ke tāpuaki 'i 'a e masivá, kau ai 'a e masiva fakalaumālie.

Talu mei he kamata e ngāue 'a Sīsū mo 'Ene 'ofa makehe 'i he kau masivá mo e tukuhāusia. Na'e 'alo'í ia ki he 'api 'o ha toko ua 'o kinautolu mo tupu hake 'i he lotolotonga 'o hanau tokolahi ange. 'Oku 'ikai ke

tau 'ilo kotoa e ngaahi fakaikiki 'o 'Ene mo'ui fakamatelié, ka na'á Ne folofola, "Oku ma'u 'e he fanga fōkisi 'a e tafu, mo e . . . fanga manu 'o e 'ataá . . . 'a e mohe'anga; ka 'oku 'ikai ma'u 'e he Foha 'o e tangatá ha potu ke tokoto ai hono 'ulú."² Ko hono mo'oní, ko e Tupu'anga 'o e langí mo e māmaní "pea mo e ngaahi me'a kotoa pē 'oku 'i ai"³ na'e 'āuhē, 'i He'ene mo'ui fu'u lahí.

'I he hisitōliá kotoa, kuo lau e masivá ko e pole lahi taha 'oku mafola taha 'i he fa'ahinga 'o e tangatá. 'Oku mahino ko hono ngaahi faingata'a'ia 'oku fakaesino, ka ko e maumau fakalaumālie mo fakaeloto te ne lava 'o fakahokó mahalo 'e toe fakamahahi ange. Neongo ia, kuo te'eki fai 'e he Huhu'í ha ui vivili ange ka ke tau kau mo Ia 'i hono to'o e kavenga mafasiá ni mei he kakai. Na'á Ne folofola koe'uhí ko Sihova Ia, te Ne fakamāu 'i fefeka 'a e fale 'o 'Isilelí koe'uhí "oku 'i homou falé 'a e koloa kuo fa'ao mei he kakai masivá."

Na'á Ne kalanga, "Ko e hā hono 'uhinga, 'o ho'omou ta'omia hoku kakai, 'o momosi 'a e mata 'o e masivá?"⁴

Ne fakamahino 'i lelei 'eni 'e Lea Fakatātā: "Ko ia 'oku fakamālohi 'i 'a

e masivá 'oku manukí 'i 'e ia 'a hono Tupu'angá" pea "ko ia 'oku tāpuni hono telingá ki he tangi 'a e masivá, . . . 'e tangi [foki mo ia], ka 'e 'ikai ongo'í 'e ha taha."⁵

'I he te'eki a'u e Siasi 'o Sīsū Kalaisi kuo fakafoki mai 'i hotau kuongá ki he 'uluaki ta'ú, kuo fekau 'e he 'Eikí hono kāingalotú ke nau "tokanga'í 'a e masivá mo e . . . faingata'a'ia, pea tokoni'í 'a kinautolu koe'uhí ke 'oua te nau faingata'a'ia."⁶ Fakatokanga'í e lea-ngāue mamafa 'i he fakamatala ko iá—"ke 'oua te nau faingata'a'ia." Ko e lea 'eni 'oku faka'aonga'í 'e he 'Otuá 'i he taimi 'oku fakamātoato aí.

'I he tukupā kāfakafa ko ia ke ikuna'í e faikehekehe 'i he māmaní, ko e hā 'e lava 'e ha tangata pe fefine 'o fai? Na'e fai 'e he 'Eikí Tonu Pē ha tali. Na'e tākai 'e Mele e 'ulu 'o Sīsū 'aki ha lolo telio fakataungata'a, ki mu'a pea toki lavaki'í mo Tutukí, pea ta'ofi 'e Siutasi 'Isikaliote 'a e me'á ni mo "lāunga [koe'uhí ko ia]."⁷

Pea pehē 'e Sīsū:

"Ko e hā 'oku mou fakamahahi'í ai iá? kuo fai 'e ia 'a e ngāue lelei. . . .

"Kuó ne fai 'a ia 'oku ne [lava ke] . . . fai."⁸

"Kuó ne fai 'a ia 'oku ne lava ke fai"! Ko ha sīpinga mahino mo'oni! Na'e fakafehu'í 'e ha faiongoongo 'a Mother Telesa 'o Kalakatá fekau'aki mo 'ene ngāue 'aufuató ke fakahaofi e kau tukuhāusia 'i he kolo ko iá. Na'á ne pehē, fakatatau mo e sitetisitiká, na'e 'ikai ke ne lava ha me'a 'e taha. Ne tali hangatonu 'e he ki'í fine'eiki fakaofó ni ko 'ene ngāue 'oku fekau'aki mo e 'ofá, kae 'ikai ko e fiká. Neongo e fu'u tokolahi e kakai ne 'ikai lava 'o tokoni ki aí, na'á ne pehē kuó ne lava 'o tauhi e fekau ke 'ofa ki he 'Otuá mo e kaungá'apí 'aki 'ene tokoni'í kinautolu 'oku a'u ki aí, 'aki ha me'a pē 'okú ne ma'u. Na'á ne pehē 'i ha me'a 'e taha, "Ko e me'a 'oku tau faí ko ha ki'í tulutá pē ki tahi. Ka, kapau na'e 'ikai ke tau fai ia, 'e si'í 'aki 'e he tahí ha tulutá 'e taha [mei hono tu'ungá]."⁹ Na'e fakakaukau fakamātoato e taha faiongoongo ko e tui faka-Kalisitiané 'oku mahino 'oku 'ikai ko ha ngāue fakasitetisitika. Na'á ne fakamatala kapau 'e lahi ange

fiefia 'i he langí 'i ha fakatomala 'a ha taha angahala pē 'e taha 'o laka ange 'i he toko hivehiva 'oku 'ikai fie ma'u ke fakatomalá, ta 'oku mahino 'oku 'ikai fu'u tokanga fēfē 'Otuá ia ki he pēsetí.¹⁰

'E founa fēfē leva ha'atau "faka-hoko e me'a 'oku tau lavá"?

'Oku 'i ai ha me'a, te tau lava, hangē ko e ako'i 'e he Tu'i ko Penisimaní, ke tuku hono ta'ofi 'etau koloá koe'uhí ko 'etau pehē ne 'omi pē 'e he masivá 'a e mamahí kiate kinautolú. Mahalo 'oku 'i ai ha ní'ihí 'oku nau fakatupu pē 'enau ngaahi faingata'a'ia, ka 'oku 'ikai koā ke fai 'e hotau toengá e me'a tatau? 'Ikai ko e me'a ia 'oku fehu'i ai 'e he pule 'ofa ko 'ení, "Oku 'ikai koā ko e kau paea kotoa pē 'a kitautolu?"¹¹ 'Ikai koā 'oku tau tangi kotoa ki ha tokoni mo 'amanaki ki ha tali ki he ngaahi lotú? 'Ikai 'oku tau kole kotoa ha fakamolemole 'i he'etau ngaahi fehālaaki ne faí mo e ngaahi palopalema kuo tau fakatupú? 'Ikai 'oku tau kole kotoa ke totongi huhu'i 'e he 'alo'ofá hotau ngaahi vai-vaí, ke ikuna'i 'e he 'alo'ofá 'a e fakamaau totonú 'i he'etau palopalemá? 'Oku 'ikai ai ha teitei ofo 'i he pehē 'e he Tu'i ko Penisimaní 'oku tau ma'u ha fakamolemole 'o 'etau angahalá 'aki 'etau tautapa ki he 'Otuá, 'a ia 'oku foaki 'ofa lahi, pea 'oku tau ma'u ha fakamolemole 'o 'etau ngaahi angahalá 'aki 'etau foaki 'ofa ki he masiva 'oku kole meiate kitautolú.¹²

Tānaki atu ki he'etau tō'onga 'ofa kiate kinautolú, 'oku totonu foki ke tau lotua kinautolu 'oku tukuhāusíá. Na'e kapusi ha kau Sōlami, na'e lau 'e honau kaungā lotú ko e me'a "uli" mo e "ū me'a ta'e'aonga," mei honau ngaahi fale 'o e lotú "koe'uhí ko e ta'e-matamata-lelei honau kofu [ne tuí]." 'Oku pehē 'e Molomona, na'a nau "masiva 'i he ngaahi me'a 'o e māmaní; pea na'a nau angavaivai foki"¹³—ko ha ongo tu'unga 'oku meime ke na fetākinima ma'u pē. Na'e tali 'e he ongo faifekau ko 'Alamā mo 'Amulekí ki he kakai ne kapusi koe'uhí ko e ta'emamatatalelei 'o honau kofú 'aki 'ena talaange kiate kinautolu 'e tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi faingamālie 'e ta'ofi 'e he ní'ihí kehé

meiate kinautolú, te nau kei lava ma'u pē ke lotu—'i he ngoue'angá pea 'i honau ngaahi falé, 'i honau ngaahi fāmilí pea 'i honau lotó.¹⁴

Ka, 'oku pehē 'e 'Amuleki ki he kulupu ko 'eni na'e kapusi: "O ka 'osi ho'omou [lotú], kapau te mou teke'i 'a e masivá mo e telefuá, 'o 'ikai 'a'ahi ki he mahakí mo e faingata'a'ia, pea foaki mei ho'omou koloá, 'o kapau 'oku mou ma'u [ia], kiate kinautolu 'oku masivá—'oku ou pehē kiate kimoutolu, . . . 'oku iku ta'e-aonga 'a ho'omou lotú, pea 'oku 'ikai hano 'aonga kiate kimoutolu, pea 'oku mou hangē ko e kau mālualoi 'a ia 'oku nau faka'ikai'i 'a e tuí."¹⁵ Ko ha fakamanatu mahu'inga ia 'e tatau ai pē pe 'oku tau koloa'ia pe masiva, kuo pau ke tau "fai 'a ia 'oku tau lavá" 'i he taimi 'oku fie ma'u tokoni ai e ní'ihí kehé.

Koe'uhí ke 'oua na'a tukuaki'i au 'oku ou fokotu'u atu ha polokalama lahi ka 'oku ta'emalava, ma'á e masivá pe ko e kolekolé, 'oku ou fakapapa-u'i atu 'oku ou faka'apa'apa'i lahi e ngaahi tefito'imo'oni 'o e fa'a-ngāué, fakapotopotó, mo'ui fakafalala pē kiate kitá, mo e loto'i ngāué, 'o tatau mo ha toe tangata pe fefine 'oku mo'ui. 'Oku fie ma'u ma'u pē ke tau tomu'a tokoni'i pē kitautolu ki mu'a

pea tau toki kumi tokoni mei he ní'ihí kehé. 'Ikai ngata ai, 'oku 'ikai ke u 'ilo'i pau pe 'e anga fēfē ha'amou takitaha fakahoko homou fatongia kiate kinautolu 'oku 'ikai pe 'ikai ke nau lava 'o tokoni'i kinautolú. Ka 'oku ou 'ilo'i 'oku 'afio'i ia 'e he 'Otuá, pea te Ne tokoni'i mo tataki koe 'i he ngāue 'ofa 'o e tu'unga faka-ākongá kapau 'okú ke holi mo lotua mo feinga ma'u pē ke tauhi ha fekau kuó Ne toutou 'omai kiate kitautolu.

Te mou fakatokanga'i 'oku ou lea heni ki he ngaahi fie ma'u faingata'a 'o e sōsaietí 'oku 'ikai fakangatangata pē ki he kāingalotu 'o e Siasí. Me'a mālie he ko e founa tokoni'i kitautolu 'e he 'Eikí 'oku faingofua ange; kuo pau ke tauhi 'e kinautolu kotoa pē 'oku malava fakaesinó, 'a e fono 'o e 'aukai. Na'e tohi 'e 'Īsaia:

"'Ikai ko 'eni 'a e 'aukai kuó u fili? . . .

"'Ikai ko e me'a ke tufaki ho'o māá ki he fiekaia, pea ke 'omi 'a e masiva kuo lí ki tu'á ki ho falé? 'o ka ke ka mamata ki he telefuá, ke fakakofu ia . . . ? [ke ke] vete 'a e ngaahi kavenga mamafá, mo . . . tukuange 'a e kau tamaio'eikí . . . ?"¹⁶

'Oku ou fakamo'oni ki he ngaahi maná, fakalaumālie mo fakatu'asino

fakatou'osi, 'a ia 'oku ma'u 'e kinautolu 'oku nau mo'ui 'aki e fono 'o e 'aukaí 'o laka hake 'i he tu'ohá. 'Oku ou fakamo'oni ki he ngaahi mana kuo hoko kiate aú. 'To, hangē ko e lekooti 'e 'Isaia, Na'á ku tangi 'i he 'aukai, pea kuo tali mo'oni 'e he 'Otuá, "Ko au 'eni."¹⁷ Fakamahu'inga'i mu'a e faingamālie toputapu ko iá he māhina kotoa pē, pea foaki lahi 'i ho'omou 'aukaí pea mo e ngaahi foaki 'ofa fakaetangata, fakaako, mo fakaefaifekau kotoa pē 'o fakatatau mo homou ngaahi tūkunga. 'Oku ou palōmesi atu 'e 'ofa lahi 'a e 'Otuá kiate koe, pea 'e ui ho hingoá ko e monū'ia 'o lauikuonga, 'e kinautolu 'oku ma'u tokoni meiate koé. Ne laka hake he kāingalotu 'e toko 750,000 ne tokoni 'i he ta'u kuo 'osí, 'e he ngaahi foaki 'aukai ne tukuatu 'i he kau pīsope mo e kau palesiteni Fine'ofa faivelengá. Ko ha Kāingalotu loto hounga'ia tokolahi fau ia.

Kāinga, 'oku fie ma'u 'e he fa'ahinga malanga peheé ke u fakahaa 'i e ngaahi tāpuaki ne 'ikai ke u ngāue'i,

ta'e-taau mo ia, pea mo ta'etukua tuku 'i he'eku mo'uí, fakaetu'asino mo fakalaumālie fakatou'osi. Na'e pau ke u hoha'a ki he ngaahi me'a fakapa'angá he taimi 'e ni'ihī, 'o hangē ko kimoutolú, ka kuo te'eki ai ke u masiva, pe teitei 'ilo'i pe 'oku fēfē 'a e masivá. 'Ikai ko ia pē, 'oku 'ikai ke u 'ilo 'a e 'uhinga pe ko e hā 'oku faikehekehe lahi ai e tūkunga 'i he fā'ele'í, mo'uí, ngaahi faingamālie fakaakó, mo faka'ekonōmiká, 'i he mo'ui fakamatelié ni, ka ko e taimi 'oku ou vakai ai ki he tokolahi fau 'a e fie ma'ú, 'oku ou 'ilo'i "ka ne ta'e-oua e 'alo'ofa 'a e 'Otuá, te u kei pehē ai pē."¹⁸ 'Oku ou toe 'ilo foki neongo 'oku 'ikai ko e tauhi au hoku tokouá, ka ko e tokoua au 'o hoku tokouá, pea "[koe'uhí kuo foaki lahi kiate au, kuo pau ke u foaki]."¹⁹

'I he tu'unga ko iá, 'oku ou faka'apa'apa mo'oni kia Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. Kuó ma feohi 'i ha ta'u 'eni 'e 47, pea ko e 'ata te u mata'ikoloa 'aki 'o a'u ki ha'aku maté, ko 'ene folau vakapuna mai 'i hono silipá mei he faingata'a'ia faka'ekonōmika

'o Siamane Hahaké koe'uhí he na'e 'ikai ngata pē 'ene foaki hono suti fika uá mo hono sote 'e tahá kae to'o foki mo hono suú 'o foaki. "Hono 'ikai faka'ofa'ofa 'i he ngaahi mo'ungá [mo e fetuiaki 'i he ngaahi fale he mala'e vakapuná] 'a e va'e 'o ia 'oku 'omi 'a e ongoongo 'o e leleí, mo ne fakahā 'a e [melinó]."²⁰ Laka ange 'i ha toe taha 'oku 'ou 'ilo'i, kuo hanga 'e Palesiteni Monisoni 'o "fai [ma'u pē] 'a e me'a kotoa 'okú ne lavá," ki he kau uitoú mo kinautolu 'oku 'ikai ha tamaí, ki he masivá pea mo e faingata'a'ia.

'I ha fakahā ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá he 1831, na'e pehē ai 'e he 'Eikí, 'e mamata 'i ha 'aho 'a e masivá ki he pule'anga 'o e 'Otuá 'oku ha'u "i he mālohi mo e nāunau lahi" ke fakahaofi 'a kinautolu.²¹ 'Ofa te tau tokoni 'i he fakahoko 'o e kikité 'aki 'etau ō mai 'i he mālohi mo e nāunau 'o 'etau mēmipasipi 'i he Siasi mo'oni 'o Sīsū Kalaisí ke tau fai 'a ia te tau malavá ke fakahaofi ha ni'ihī, mei he masiva 'okú ne ha'i kinautolú pea mo e tukuhāusia 'okú ne veuki 'enau ngaahi faka'ānauá, pea 'oku ou fai 'eni 'i he huafa 'alo'ofa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Luke 4:18.
2. Mātiu 8:20.
3. 2 Nifai 2:14; 3 Nifai 9:15.
4. 'Isaia 3:14–15.
5. Lea Fakatātā 14:31; 21:13.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:35.
7. Vakai, Ma'ake 14:4–5; vakai foki, Mātiu 26:8–9; Sione 12:4–5.
8. Ma'ake 14:6, 8; ko e tākaki atu e fakamamafa'i.
9. Mother Teresa of Calcutta, *My Life for the Poor*, ed. José Luis Geonzález-Bolado and Janet N. Playfoot (1985), 20.
10. Vakai, Malcolm Muggeridge, *Something Beautiful for God* (1986), 28–29, 118–19; vakai foki, Luke 15:7.
11. Mōsaia 4:19.
12. Vakai, Mōsaia 4:26.
13. 'Alamā 32:2–3.
14. Vakai, 'Alamā 34:17–27.
15. 'Alamā 34:28; ko e tākaki atu e fakamamafa'i.
16. 'Isaia 58:6–7.
17. 'Isaia 58:9.
18. Attributed to John Bradford; see *The Writings of John Bradford*, ed. Aubrey Townsend (1853), xliii.
19. "Kuo Lahi Hoku Tāpuaki," *Ngaahi Himi*, fika 126.
20. 'Isaia 52:7.
21. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 56:18; vakai foki veesi 19.

Fai 'e 'Eletū L. Tom Perry

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Ma'u 'o e Nonga Tu'uloá mo e Langa 'o e Ngaahi Fāмили Ta'engatá

'Oku 'omi 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí 'a e fakava'e te tau lava 'o ma'u ai 'a e nonga tu'uloá mo langa 'a e ngaahi fāмили ta'engatá.

'Oku 'i ai ha ngaahi vaha'a taimi lelei mo ha vaha'ataimi kovi 'i he'etau fononga he mo'uí. 'Oku nau takitaha 'omi ha ngaahi pole kehekehe. 'Oku fakafalala e anga 'etau ako ke fakafenāpasi ki he ngaahi liliú, mei he fakava'e 'oku tau langa aí. 'Oku 'omi 'e he ongoongolelei hotau 'Eiki mo e Fakamo'uí ha fakava'e pau mo mālohi. 'Oku langa fakakongokonga ia 'i he'etau ma'u e 'ilo ki he palani ta'engata 'a e 'Eikí ma'a 'Ene fānaú. Ko e Fakamo'uí 'a e Faiako Tu'ukimu'á. 'Oku tau muimui kiate Ia.

'Oku fakamo'oni e folofolá kiate Ia mo 'omi ha sīpinga 'o e mā'oni'oni haohaoá ke tau muimui ai. Kuó u 'osi vahevahe mo e kāingalotu 'o e Siasí 'i ha konifelenisi kimu'a, 'oku 'i ai haku fanga ki'i tohi ne lekooti ai he'eku fine'eikí ha fakamatala na'á ne faka'aonga'i ke teuteu 'ene ngaahi lēsoni

Fine'ofá. 'Oku kaunga tonu pē fanga ki'i fakamatalá he 'aho ní 'o tatau mo e taimi ko iá. Ko e taha 'o e ngaahi kupu'i leá na'e hiki ia 'i he 1908 'e Sālesi 'Etuatē Sefasoni fekau'aki mo e natula 'o Sīsū Kalaisí. 'Oku pehē:

"'Oku 'uhinga e hoko ko e Kalisitiané ke mātu'aki tangane'ia fakamātoato mo mo'oni 'ia Sīsū 'o momoi kakato 'etau mo'uí kiate Ia 'i he'etau feinga ke hangē ko Iá.

". . . 'E lava pē ke tau 'ilo Ia 'i he ngaahi folofola kuó Ne faí, 'i he ngaahi ngāue na'á Ne fakahokó, pea mo ia foki na'e 'ikai ke Ne folofola 'akí. Te tau lava 'o 'ilo Ia foki 'i he me'a na'á Ne 'uluaki fakahoko ki Hono ngaahi kaume'á pea hoko ai mo Hono ngaahi filí, pea tolu ki he kakai tokolahi ne mo'uí 'i Hono taimí. . . .

"Ko e taha e ngaahi me'a 'o e senituli uofulú ko e mo'uí 'oku 'ikai fakafiemālie [pea faingata'a]. . . .

". . . 'Oku holi 'a e māmaní ki ha me'a ke fakafiemālie 'i kinautolu, ka 'oku 'ikai ke nau 'ilo pe ko e hā. Kuo hoko mai 'a e koloa'ia; . . . 'oku fakafonu 'a māmani . . . 'aki e 'ilo fo'ou 'o e poto mo e mataotao 'a e fa'ahinga 'o e tangatá, ka 'oku tau [kei] ta'e-topono, ta'e-fiemālie [pea mo] kei puputu'u pē. . . . [Kapau te tau fakaava] 'a e Fuakava Fo'ou, te tau ['ilo ai 'a e ngaahi lea ko 'ení], 'Ha'u kiate au pea te u foaki 'a e fiemālie kiate kimoutolu, ko au ko e mā 'o e mo'uí, ko au ko e Maama 'o māmani, kapau 'oku fieinua ha tangata, ke ha'u ia kiate au 'o inu, ko 'eku melinó 'oku ou foaki kiate kimoutolu, te mou ma'u 'a e mālohi, te mou fiefia'" (*The Character of Jesus* [1908]).

Ko e kongā hono liliu'i 'o e hou'eiki tangata mo fafiné, 'oku fai ia 'e kinautolu 'oku nau fili ke nofo mo iá. 'Oku toe liliu'i foki kinautolu 'e he kakai 'oku nau falala ki ai mo feinga ke fa'ifa'itaki'i. Ko Sīsū 'a e Fa'ifa'itaki'anga ma'ongo'ongá. Ko e founga pē taha ke ma'u ai 'a e nonga tu'uloá ko e sio kiate Ia pea mo'ui.

Ko e hā e me'a fekau'aki mo Sīsū 'oku mahu'inga taha ke tau akó?

"Na'e 'ikai tokanga. . . 'a e kau tangata tohi 'o e Fuakava Fo'ou ia ki he fōtunga 'o [Sisuu], vala na'á Ne tuí, pe fale na'e nofo aí. Na'e 'alo'i Ia 'i ha 'ai'anga-kai 'o e manu, ngāue 'i ha fale tufunga, faiako 'i ha ta'u 'e tolu, pea toki pekia 'i he kolosí. . . . Na'e hiki e Fuakava Fo'ou 'e ha kau tangata na'e fakapapau ke tukutaha 'etau tokangá . . . 'iate [Ia]" (*The Character of Jesus*, 21–22) pea mo fakapapau 'i na'e hoko pea ko e 'Alo mo'oni Ia 'o e 'Otuá, ko e Fakamo'ui mo e Huhu 'i 'o e māmani.

'Oku 'i ai ha talafakatātā 'a e Fakamo'uí, 'oku ou tui 'oku kaunga mo'oni ki hotau kuongá ni.

'Oku tau ma'u pea lau ia 'i he Mātiu vahe 13:

"Pea lolotonga 'a e mohe 'a e kakai, na'e ha'u hono filí 'o ne tūtuu'i 'a e tenga kovi 'i he uité, kae 'alu ia.

"Pea kuo tupu hake hono muká, pea kamata fua, pea toki hā ai foki 'a e 'akau koví.

"Pea ha'u 'a e kau tamaio'eiki 'a

e 'eikí, 'o nau pehē kiate ia, 'Eiki, 'ikai na 'á ke tūtūu 'i 'a e tenga lelei ki ho'ou ngoué? Pea kuo tupu mei fē 'a e 'akau koví?

"Pea pehē ange 'e ia kiate kinautolu, Ko e filí kuó ne fai 'ení. Pea pehē 'e he kau tamaio'eikí kiate ia, 'E lelei kiate koe 'emau 'alu 'o ta'aki ia mei aí?

"Ka na'e pehē ange 'e ia, 'E 'ikai; telia 'i ho'omou ta'aki 'a e 'akau koví, 'e mata'aki ai mo e uité foki.

"Tuku ke na tupu fakataha 'o a'u ki he ututa'ú: pea 'i he fai 'o e ututa'ú te u tala ki he kau tu'usí, Mou tomu'a tānaki 'a e 'akau koví, 'o no'o ke tutu ia: kae tānaki 'a e uité ki hoku feleokó" (veesi 25–30).

Kuo ma'u 'e Sētane, ko e fili motu'a 'o e fa'ahinga kotoa e tangatá ha ngaahi founa lahi kuó ne fakakaukau 'i ke fakamafola 'a e teá ke mama'o mo lahi. Kuó ne ma'u ha ngaahi founa ke maumau 'i ai e toputapu hotau ngaahi 'apí. Kuo mafola lahi fau e ngaahi founa angahala mo fakamāmaní pea hangē ai 'oku 'ikai mo'oni pe 'i ai ha toe founa ke to'o faka'aufuli ai kinautolú. 'Oku nau fou mai 'i he 'initaneti, televisoné mo e ngalu'eá ki he ngaahi me'angāue kuo tau ngaohi ke ako'i mo fakafiefia 'i kinautolú. Kuo tutupu vāofi 'a e teá mo e uité. Kuo pau ke tanumaki 'e he taha tauhi 'i he ngoué 'a ia 'oku lelei, 'aki hono iví kotoa, ke mālohi mo faka'ofa'ofa mo'oni, ke 'oua na'a matamatalelei 'a e teá ki he sió mo e fanongó. Hono 'ikai ke tau monū'ia lahi 'a kinautolu kau mēmipa 'o e Siasí 'o e 'Eikí ke ma'u

'a e ongoongolelei mahu'inga 'o hotau 'Eiki mo e Fakamo'uí, ko e fakava'e te tau lava 'o langa ai 'etau mo'uí.

'Oku tau lau he Tohi 'a Molomoná 'i he 2 Nifai: "He vakai, 'oku ou toe pehē kiate kimoutolu, kapau te mou hū 'i he halá, pea ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni, te ne fakahā kiate kimoutolu 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou faí" (2 Nifai 32:5).

Kuo pau ke 'oua na'a tau tuku e tākiekina 'a e māmaní ke ne 'ufikaua mo lōmekina e kihi 'i le'o si'i mo vanavanaikí.

Kuo 'osi fakatokanga mo'oni mai kiate kinautolu fekau'aki mo e ngaahi me'a te tau fehanganagai mo ia 'i hotau kuongá. Ko e pole kiate kinautolú pe 'e founa fēfē 'etau teuteu ki he ngaahi me'a kuo folofola 'a e 'Eikí 'e hoko maí.

'Oku mahino ki ha tokolahi 'i hotau sōsaieti loto hoha'á ko e me'a pē 'e 'omi 'e he movete 'o e fāmilí ko e mamahi mo e mole 'o e 'amanakí ki he māmani palopalemá ni. 'I he'etau hoko ko e kau mēmipa 'o e Siasí, 'oku 'i ai hotau fatongia ke fakatolonga mo malu 'i 'a e fāmilí, ko e tefito 'i 'iuniti ia 'o e sōsaieti mo e ta'engatá. Kuo 'osi fakatokanga mo fakatokanga tokamu'a 'a e kau palōfitá ki he ngaahi nunu'a mahino mo fakatupu 'auha 'o e hōloa e ngaahi tu'unga mahu'inga 'o e fāmilí.

'I he hokohoko atu hono siofi kinautolu 'e he māmaní, tau fakapapa'u 'i mu'a 'e hanga 'e he'etau sipingá 'o poupu 'i mo tanumaki e palani kuo

fokotu'u 'e he 'Eikí ma'a 'Ene fānau 'i he mo'ui fakamatelie ko 'ení. Kuo pau ke fakahoko 'a e ako'i ma'ongo'onga tahá 'e he sipinga mā'oni'oni. Kuo pau ke mā'oni'oni hotau 'apí kae lava ke ne matu'utaki e ha'aha'a 'o e māmaní. Manatu 'i ko e mā'olunga taha 'i he ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí 'oku fou mai pea 'oku foaki ia ki he ngaahi fāmilī angatonú.

Kuo pau ke tau tokanga 'o hoko atu hono vakavakai 'i 'etau fakahoko fatongia ko e mātu'á. Ko e akonaki lelei taha 'e faifaiangé pea ma'u 'e ha fānau, 'e ma'u ia mei he ngaahi tamai mo e ngaahi fa'ē tokanga mo angatonú. Tau fuofua vakai mu'a ki he tufakanga 'o e fa'eé. Fanongo ki he kupu 'i lea ko 'eni meia Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli:

"Oku fai 'e he kau fefine 'oku nau ngaohi ha fale ko ha 'apí, ha tokoni ma'ongo'onga lahi hake ki he sōsaieti 'iate kinautolu 'oku nau pule 'i ha kau tau tokolahi pe tu'u ko e 'ulu 'o ha ngaahi kautaha lalahí. He ko hai te ne lava 'o fakamahu'inga 'i e ivi tākiekina 'o ha fa'ē ki he'ene fānau, ha kui fefine ki hono hakó, pe mehikitanga pe kakai fefine ki hono kāingá?

"He 'ikai ke tau lava 'o fakafuofua 'i pe fika 'i e ivi tākiekina 'o e kakai fefine 'oku nau fokotu'u ha mo'ui fakafāmilī mālohi mo tanumaki ki he lelei ta'engatá, 'a e ngaahi to'u tangata 'o e kaha'ú. Ko e ngaahi fili 'oku fai 'e he hou'eiki fefine 'o e to'u tangatá ni 'e ta'engata hono ngaahi olá. Tuku ke u fokotu'u atu ko e ngaahi fa'ē 'o e 'aho ní 'oku 'ikai ke nau ma'u ha faingamālie ma'ongo'onga ange pe pole mafa ange ka ko hono fai e me'a kotoa 'oku nau lavá ke fakamālohia 'a e 'apí." (Standing for Something: 10 Neglected Virtues That Will Heal Our Hearts and Homes [2000], 152).

Tau vakai leva he taimí ni ki he tufakanga 'oku fakahoko 'e ha tamai 'i he'etau mo'uí:

'Oku foaki tāpuaki mo fakahoko 'e he ngaahi tamai e ngaahi ouau toputapú ki he'enu fānau. 'E hoko 'eni ko ha ngaahi me'a mahu'inga fakalaumālie 'i he'enu mo'uí.

'Oku kau fakatātaha atu 'a e ngaahi tamai 'i he taki 'o e lotu

fakafāmilí, ako faka'aho e folofolá, mo e efiāfi fakafāmilí 'i 'api fakauiké.

'Oku fokotu'u 'e he ngaahi tamaí e ngaahi tukufakaholo fakafāmilí 'aki 'enau kau 'i he tokoni hono palani ha ngaahi mālōlō fakafāmilí mo ha ngaahi 'eva 'a ia 'e kau kotoa ai 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí. He 'ikai toe ngalo e ngaahi manatu ki he ngaahi taimi mahu'inga ko 'ení 'i he 'enau fānaú.

'Oku fakahoko ma'u pē 'e he ngaahi tamaí 'a e pōtalanōa fakafo'itui-tui mo 'enau fānaú pea ako 'i kinautolu 'i he ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e ongoongoleleí.

'Oku ako 'i 'e he ngaahi tamaí ki honau ngaahi fohá mo e 'ofefiné 'a e mahu'inga 'o e ngāue mo tokoni 'i he fokotu'u ha ngaahi taumu'a mahu'inga 'i he 'enau mo'uí.

'Oku tā 'e he ngaahi tamaí 'a e sipinga 'o e ngāue faivelenga he ongoongoleleí.

Kāinga, kātaki 'o manatu 'i homou fatongia toputapu ko e tamaí 'i 'Isilelí—ko homou fatongia mahu'inga taha ia 'i he mo'uí ni mo 'itānití—ko ha fatongia 'oku 'ikai toe tukuange koe mei ai.

Na'a mau fa'a hulu 'i he konifelenisi fakasiteikí, he ngaahi ta'u lahi kuo hilí, ha fo'i filimi ke fakamahino e taumu'a 'o e pōpoaki na'e fakamatala'í. 'I he 'emau fononga takai 'i he Siasí, 'i he konifelenisi fakasiteiki ne vahe kiate kimautolu 'i he ta'ú, na'a mau mātu'aki maheni mo e me'a 'i he fo'i filimí. Ne mau mei ma'uloto 'a hono fakaleá. Kuo nofo e pōpoakí 'i hoku 'atamaí 'i he ngaahi ta'ú ni kotoa. Na'e fakamatala 'i e filimí 'e Palesiteni Hāloti B. Li 'o ne fakamatala 'i ai ha me'a ne hoko 'i he 'api hono 'ofefiné. 'Oku meimei peheni:

Na'e holiholivalē 'a e fa'ē 'o e 'apí 'i ha efiāfi 'e taha he feinga ke faka'osi hono fa'o hina ha fua 'i 'akau. Fāifai pea maau 'a e fānaú ke mohe, pea nonga hifo e me'a kotoa. Ko e taimi leva 'eni ke ngāue ai ki he fua 'i 'akau. 'I he taimi ke ne tele mo to'o e uhó, kuo 'asi ange ongo ki'i tamaiki tangatá he peitó 'o talange kuó na mateuteu ki he'ena lotu mohé.

Na'e talaange vave 'e he fine'eiki ki he ongo ki'i tamaiki tangatá, 'i he 'ikai loto ke fakahoha'asi, "Fēfē ke mo

fai pē ho'omo lotú he pooni kae hoko atu e ngāue ho'omo Fa'eé ki he fua 'i 'akau'?"

Ne tu'u ma'u e ki'i tamasi'i lahi tahá peá ne 'eke ange, "Ka ko e hā koá e me'a 'oku mahu'inga angé fine'eiki, ko e lotú pe ko e fua 'i 'akau'?" (Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Hāloti B. Li* [2000], 173–74.)

Ko e taimi 'e ni'ihí 'oku tau 'i ha tu'unga 'oku tau ma'u ai ha faingamālie ke ako 'i ki ha fānau ha me'a 'e 'aonga tu'uloa ki he 'enau mo'uí. 'Io, 'oku mahu'inga ange 'a e lotú he fua 'i 'akau. Ko e mātu'a leleí 'oku 'ikai totonu ke fu'u femo'uekina ke puke ha momeniti 'i he mo'uí 'a ha fānau 'e lava ke ako 'i ai ha lēsoni mahu'inga.

'Oku ou tui pau kuo te'eki ai ha vaha'a taimi 'i he ngaahi ta'u lahi 'eku mo'uí 'e fie ma'u lahi ange ai 'e he fānau 'a 'etau Tamai Fakahēvani 'a e nima faifakahinohino 'o e mātu'a angatonu mo faivelengá. 'Oku 'i ai hatau tukufakaholo ma'ongo'onga mo faka'e'i'eiki ko e foaki 'e he ngaahi mātu'a e meimei me'a kotoa 'oku nau ma'ú kae kumi ha feitu'u 'e lava ke ohi hake ai honau fāmilí 'i he tui mo e lototo'a koe'uhí ke ma'u 'e he to'u tangata hokó ha ngaahi faingamālie lahi ange 'iate kinautolu. Kuo pau ke tau ma'u 'a

e loto-tō tatau 'iate kitautolu mo ikuna'i e ngaahi pole 'oku tau fehengahangai mo iá 'i he laumālie tatau 'o e feilaulau. Kuo pau ke tau fakatōkakano 'i he ngaahi to'u tangata 'o e kaha'ú ha loto falala lahi ange ki he ngaahi akonaki hotau 'Eiki mo e Fakamo'uí.

"Pea ko 'eni, 'e hoku ongo foha, manatu, manatu, 'oku makatu'unga 'i he maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, kuo pau ke mo langa ai homo makatu'ungá; koe'uhí ka tuku atu 'e he tēvoló 'a 'ene ngaahi matangi mālohí, 'io, 'a 'ene ngaahi ngahaú 'i he 'ahiohió, 'io, ka fa'aki kiate kimoua 'a hono kotoa 'o 'ene ngaahi 'uha maká mo 'ene fu'u afá lahí, 'e 'ikai ma'u 'e ia ha mālohi kiate kimoua ke fusi hifo 'a kimoua ki he vanu 'o e mamahí mo e faingata'a'ia 'oku 'ikai hano ngata'angá, koe'uhí ko e maka kuo langa ai 'a kimouá, 'a ia ko e makatu'unga mālohi, 'a ia ko ha makatu'unga kapau 'e langa ai 'a e tangatá, 'e 'ikai lava ke nau hinga" (Hilamani 5:12).

Ko e ongoongoleleí 'o Sisū Kalaisí 'okú ne 'omi 'a e makatu'unga ko 'eni te tau lava 'o ma'u ai 'a e nonga tu'uloá mo langa 'a e ngaahi fāmilí ta'e-ngatá. Ko 'eku fakamo'oní 'eni 'i he huafa 'a hotau 'Eiki mo e Fakamo'uí, 'a ia ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Fili Fakapotopoto

“Si'aki 'a e koví, pea fili 'a e leléi” (‘Īsaia 7:15).

S i'oku ngaahi tokoua 'ofeina, ko 'eku faka'amu he efiāfi ní ke vahevahe ha ngaahi fale'i kau ki he ngaahi fakakaukau mo e ngaahi filí.

I he'eku kei hoko ko e loea kei tala-vou 'i he Bay Area 'i Seni Felenisisikou, ne fakahoko 'e he'emaui kautahá ha ngaahi ngāue fakalao ma'á e kautaha na'á ne fa'u e polokalama TV ma'á e fānaú ko e Charlie Brown.¹ Ne u faka-'au 'ou sai'ia 'ia Sālesi Suluti mo 'ene fa'ú—'a Pinati, mo Siale Palauni, Lusi, Sinupi, mo ha kakai kehe.

Ko e taha e konga mālie taha kiate aú na'e fekau'aki mo Lusi. Fakataatau mo 'eku manatú, na'e fai ha tau peisipolo mahu'inga 'a e timi 'a Siale Palauni—na'e va'inga 'a Lusi ko e heke 'i he mata'ú, pea na'e taa'i atu ha fo'i pulu fakatuputupulangi ki ai. Ne 'osi fonu kotoa e ngaahi peisí, pea ko e faka'osi'osi 'eni 'o e taú. Ka hapo'i 'e Lusi e fo'i pulú, 'e ikuna 'ene timí. Ka fakatooki 'e Lusi e fo'i pulú, 'e ikuna e timi 'e tahá.

Ko ha me'a 'e toki hoko pē 'i ha faiva fakaoli, 'a e tu'u takai 'a e timí kotoa 'ia Lusi 'i he 'alu hifo 'a e fo'i pulú. Na'e fakakaukau 'a Lusi, “Kapau te u hapo e fo'i pulú, te u hoko ko ha mo'unga'i fefine; ka 'ikai, 'e tukuaki'i au.”

Na'e 'alu hifo 'a e fo'i pulú, kae

sio pē hono kaungā va'ingá, pea fakatooki 'e Lusi ia e fo'i pulú. Na'e tolongi 'e Siale Palauni hono kofunimá ki he kelekelé 'i he'ene 'itá. Na'e sio hake 'a Lusi ki hono kaungā va'ingá, teke vakavaka, pea pehē ange, “Anga fēfē ha'amou 'amanaki ke u hapo'i e fo'i pulú he lolotonga 'eku hoha'a ki he tu'utu'uni fakavaha'a pule'anga hotau fonuá?”

Ko e taha pē 'eni e ngaahi fo'i pulu fakatuputupu langi ne fakatooki 'e Lusi 'i he ngaahi ta'ú, pea ne 'i ai 'ene tali fo'ou 'i he taimi kotoa pē.² Neongo na'e fakaoli ma'u pē, ka ko e ngaahi tali 'a Lusi ko e kumi 'uhinga pē; ko ha ngaahi 'uhinga ne 'ikai mo'oni 'i he 'ikai ke ne lava 'o hapo'i e fo'i pulú.

Lolotonga 'e ngāue 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoní, kuó ne fa'a ako'i mai 'oku fakapapau'i hotau iku'angá 'e he'etau ngaahi filí.³ I he laumālie ko iá, ko 'eku fale'i 'i he efiāfi ní ke tau mavahe mei he kumi 'uhinga 'okú ne ta'ofi kitautolu mei hono fai e ngaahi fili mā'oni'oní, tautautefito 'i he tauhi kia Sīsū Kalaisí.⁴ 'Oku ako'i kitautolu he tohi 'a 'Īsaia, kuo pau ke tau “si'aki 'a e koví, pea fili 'a e leléi.”

'Oku ou tui 'oku mahu'inga ma-kehe 'i hotau kuongá, 'i he teketekelili 'a Sētane 'i he loto 'o e tangatá 'i ha

ngaahi founa fo'ou mo olopoto lahi, ke fai fakapotopoto 'etau ngaahi fili mo e fakakaukau, 'o fakatatau mo e ngaahi taumu'a mo e kaveinga 'oku pehē 'oku tau mo'ui 'aki. 'Oku tau fie ma'u ha tukupā kakato ki he ngaahi fekaú mo talangofua mo'oni ki he ngaahi fuakava toputapú. 'I he'etau tuku e kumi 'uhingá ke ne ta'ofi kitautolu mei he 'enitaumeni 'o e temipalé, ngāue fakafaifekau mo'ui tāú, mo e mali temipalé, 'oku nau mātu'aki fakatu'utāmaki leva. 'Oku fakatupu lotomamahi 'etau tala 'oku tau tui ki he ngaahi taumu'á ni, kae ta'e-tokanga ki he ngaahi 'ulungaanga faka'aho 'oku fie ma'u ke a'usia ai kinautolú.⁵

'Oku tala 'e ha kei kakai talavou 'e ni'ihī ko 'enau taumu'á ke mali 'i he temipalé ka 'oku 'ikai ke nau teiti mo e ni'ihī 'oku taau mo e temipalé. Ko hono 'ai mo'oní, 'oku 'i ai e ni'ihī 'oku 'ikai pē ke nau teiti kinautolu! Kau tangata tāutaha, ko e fuoloa ange ho'omou ta'e-malí, hili ho'omou ta'u fe'unga mo fakapotopotó, ko e lahi ange ia ho'omou fakafiefiemālié. Ka ko hono mo'oní 'e lahi ange ho'omou ta'e-fiemālié! Kātaki 'o kau mo'oní⁶ 'i he ngaahi 'ekitiviti fakalaumālié pea mo e feohi 'oku fenāpasi mo ho'o taumu'a ko e mali temipalé.

'Oku toloi 'e ha ni'ihī e malí kae 'oua kuo 'osi 'a e akó pe ma'u ha ngāue. Neongo 'oku tali lahia 'i māmani, ka 'oku 'ikai fakahaa 'i 'e he 'uhinga ko 'ení 'a e tuí, pea 'oku 'ikai ke muimui ia mo e fale'i 'a e kau palōfita 'o onopōní, pea 'oku 'ikai fenāpasi ia mo e tokāteline totonú.

Na'á ku fetaulaki kimuí ni mo ha talavou ta'u hongofulu tupu. Ko 'ene taumu'á ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau, ako, mali 'i he temipalé, mo 'i ai hano fāmili faivelenga mo fiefia. Na'á ku mātu'aki fiefia 'i he'ene taumu'á. Ka 'i he hoko atu 'ema talanoá, na'e toki mahino ko 'ene tō'ongá mo 'ene ngaahi fili na'e faí na'e 'ikai fenāpasi mo 'ene taumu'á. Na'á ku ongo 'i na'á ne fie ma'u mo'oni ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau pea faka'ehi'ehi mei he ngaahi angahala mamafa te ne ta'ofi ia mei he ngāue fakafaifekau, ka na'e 'ikai teuteu 'i ia 'e hono 'ulungaanga faka'ahó ki he ngaahi faingata'a

fakatu'asino, fakaeloto, fakasōsiale, faka'atamai, pea mo fakalaumālie 'e fehangaangai mo iá.⁷ Kuo te'eki ai ke ne ako ke ngāue mālohi. Na'e 'ikai tokanga mo'oni ki he akó pe seminefi. Na'e ma'u lotu, ka kuo te'eki ai ke ne lau e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne fakamoleki ha taimi lahi fau 'i he va'inga vitioó mo e 'initaneti. Ne hangē na'e fakakaukau ia 'e fe'unga pē 'ene 'alu ki he ngāue fakafaifekau. Kau talavou, kātaki 'o toe tukupā ki he 'ulungaanga 'oku tāú mo teuteu fakamātoato ke hoko ko e kau fakafofonga 'o hotau 'Eiki mo e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisi.

'Oku 'ikai ko 'eku hoha'á pē ki he ngaahi fili lalahí, ka ki he ngaahi me'a iiki angé—'a e ngaahi fili faka'aho mo ngali anga maheni 'oku fakamoleki lahi taha ai hotau taimí. 'Oku fie ma'u ke tau fakamamafa 'i 'i he ngaahi tafa'aki ko 'ení 'a e 'ai fakafe'unga peé, fakapananisi, pea tautautefito ki he fakapotopotó. 'Oku mahu'inga ke mavahe hake mei he kumi 'uhingá 'o fai e ngaahi fili lelei tahá.

Ko ha sipinga lelei 'o e fie ma'u ke 'ai fakafe'unga pē, fakapananisi, mo fakapotopotó 'a e ngāue 'aki 'o e 'Initaneti. 'E lava 'o faka'aonga 'i ia ke fakahoko e ngāue fakafaifekau, ke tokoni 'i he ngaahi fatongia 'o e lakanga fakataula'eiki, ke fekumi ki ha ngaahi kui ki he ngaahi ouau 'o e temipalé, pea toe lahi ange ai. 'Oku lahi fau hono tu'unga ki he lelei. 'Oku tau toe 'ilo foki te ne lava 'o fakamafola ha me'a lahi 'oku kovi, kau ai e ponokalafí, feangakovi 'aki,⁸ mo e ngaahi fakamatala ta'e'aongá. Te ne lava foki ke paotoloaki e anga fakavalevalé. Hangē ko e ako 'i loloto 'e Misa Lenitolo L. Liiti 'i he konifelenisi lahi ne toki 'osí, fekau'aki mo e 'Initaneti, "[E] tohoaki 'i koe 'e he ngaahi me'a muna te ne maumau 'i ho taimí mo holoki ho ivi ke fai lelei."⁹

'Oku 'ikai ko e 'Initaneti pē 'oku 'i ai 'a e fakahalá mo e fakafetau ki he anga mā'oní'oní; 'oku nau 'i he potu kotoa pē. 'Oku 'ikai ngata pē he'enau uesia 'a e to'u tupú ka ko kitautolu kotoa. 'Oku tau mo'ui 'i ha māmani 'oku moveuveu mo'oni.¹⁰ 'Oku 'aki-lotoa kitautolu 'e he ngaahi fakafōtunga 'o e "fakafiefiá mo e va'ingá"

pea mo e mo'ui anga'uli mo ta'e-māú. 'Oku lau 'eni ko ha tō'onga sai pē 'i he konga lahi 'o e mītiā.

Na'e fakatokanga 'a 'Eletā Tēvita A. Petinā kimu' ni ki he kaingalotú ke nau faitotonu 'i he ngāue 'aki e mītiā.¹¹ Kuo fakamamafa'i 'e he taki 'iloa, ko 'Afa C. Pulukí, 'a e me'á ni. Na'á ne pehē ko e taimi 'oku faka'aonga'i ai 'a e mītiā, 'oku tau fa'a fakamafola 'a e tafa'aki fakafiefia 'o 'etau mo'uí kae 'ikai ko e taimi faingata'a he akó pe ngāué. 'Oku tau fakafōtunga ha mo'ui ta'e-kakato—'o tau hā ngali lelei he taimi 'e ni'ihī 'i ha founa 'oku heliaki. 'Oku tau fakafōtunga atu e mo'uí ni, pea tau toki fālute "a e meimei kotoa 'o e . . . mo'ui pulipula [hotau] ngaahi 'kaungāme'a' fakamītiā." 'Oku pehē 'e Pulukí, "E anga fēfē ha'ane ta'e 'ai koe ke ke ongo'i kovi 'i he fakamoleki e konga ho taimi he fakangalingali 'okú ke fiefia ange he tu'unga mo'oni 'okú ke 'i aí, pea ko e konga 'e taha ho taimi ko ho'o sio ki he ngali fiefia ange 'a e ni'ihī kehē ia 'iate koé."¹²

Ko e taimi 'e ni'ihī 'oku hangē ai 'oku tau tō-mo-loto 'i he me'a muná, longoa'a launoá, mo e feke'ike'i ta'e-tukú. Ko e taimi 'oku tau holoki ai 'eni, pea vakavakai'i lelei hotau 'atakaí, 'oku si'i ha me'a ia te ne tokoni'i kitautolu 'i he 'etau feinga ta'engata ki he ngaahi taumu'a mā'oni'oni. 'Oku tali fakapotopoto ha tamai ki he kole ta'e-tuku 'a 'ene fānau ke kau 'i he ngaahi fakahaleleu ko 'eni. Na'á ne fehu'i ange pē, "E 'ai nai 'e he me'á ni ke ke hoko ko ha taha lelei ange?"

Ko e taimi 'oku tau tuli tonuhia ai 'i he ngaahi fili halá, tatau ai pē pe 'oku lahi pe si'isi'i, 'a ia 'oku 'ikai fenāpasi mo e ongoongolelei kuo fakafoki maí, 'oku mole leva meiate kitautolu 'a e ngaahi tāpuaki mo e malu 'i 'oku tau fie ma'ú pea 'oku tau fa'a 'efihia 'i he angahalá pe hē 'i hotau halá.

'Oku ou tokanga makehe ki he fakavalevalé¹³ pea mo e 'avea 'i he "ākenga fo'ou kotoa peé." 'Oku tau poupuu'i mo fakamanatua 'a e fa'ahinga mo'oni mo e 'ilo kotoa pē he Siasí. Ka ko e taimi 'oku mavahe ai 'a e anga fakafonuá, 'iló, mo e 'ulungāngá mei he palani 'o e fiefia 'a e 'Otua' mo e ngāue mahu'inga 'a Sīsū Kalaisí,

'oku hoko leva ha moveuveu mahino 'i he sōsaieti.¹⁴ Neongo 'a e ngaahi fakalalakala ta'e-'amanekina lahi 'i ha ngaahi tafa'aki 'i hotau kuongá, tautau-tefito 'i he saienisí mo e fetu'utakí, ka kuo mōlia 'a e ngaahi me'a mahu'inga faka'ulungāngá mo e fiefia fakalūkufuá pea hōloa mo e tu'unga lelei.

Ko e taimi na'e fakaafe'i ai e 'Apo-setolo ko Paulá ke lea 'i he Mo'unga Mā'así 'i 'Atenisí, na'á ne 'ilo ai e ngaahi fiepoto tatau mo e mole 'o e pototo mo'oni 'oku hoko he 'aho ní.¹⁵ 'Oku tau lau he tohi Ngāué 'a e fakamatala ko 'eni: "He ko e kakai 'Atenisi kotoa pē mo e 'āunofo 'i aí, na'a nau mātu'aki nofo pē ke lau mo fakafanongo ki he me'a fo'ou."¹⁶ Ko e me'a ne fakamamafa'i 'e Paulá ko e Toetu'u 'a Sīsū Kalaisí. Ko e taimi ne fakatokanga 'i ai 'e he kakai e natula fakalotu 'o 'ene pōpoakí, na'e manuki'i ia 'e ha ni'ihī; pea tuku-noa'i ia 'e ha ni'ihī 'o pehē, "Te mau toe fanongo 'iate koe ki he me'á ni."¹⁷ Na'e mavahe 'a Paula mei 'Atenisi 'o 'ikai ha ola. Na'e tohi 'e Tiini Feletiliki Falala kau ki he 'a'ahi ko 'eni: "Na'e 'ikai ke ne ma'u ha siasi 'i 'Atenisi, pea 'ikai ke ne fai ha tohi ki 'Atenisi, pea 'ikai ke toe tu'u hono va'é 'i 'Atenisi, 'i he'ene fa'a fou atu 'i he kaungā'api."¹⁸

'Oku ou tui 'oku 'omai 'e he pō-poaki fakalaumālie 'a 'Eletā Tāleni H. 'Oakesí 'a hono fakamakehekehe 'i 'a e "lelei, lelei angé, lelei tahá," ha founa lelei ke fuatautau 'aki 'etau ngaahi filí mo e ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'á.¹⁹ 'Oku 'i ai ha ngaahi fili 'oku 'ikai fakanatula 'ene koví, ka, kapau te

nau ma'u kotoa hotau taimi mo ta'ofi kitautolu mei he ngaahi fili lelei tahá, 'oku nau hoko leva 'o fakatu'utamaki.

Na'a mo e ngaahi feinga lelei 'oku fie ma'u ke vakai'i ke fakafuofua 'i pe kuo nau hoko ko e fakahala 'i he ngaahi taumu'a lelei tahá. Na'á ku fai ha talanoa fakangalongata'a mo 'eku tangata'eikí 'i he'eku ta'u hongofulu tupú. Na'e 'ikai ke ne tui 'oku 'i ai ha to'u kei talavou tokolahi fe'unga 'oku nau tokanga pe teuteu ki he ngaahi taumu'a mahu'inga lōloá—hangē ko e ngāue ma'u'anga mo'uí mo e tokonaki ma'á e ngaahi fāmili.

Na'e mu'omu'a ma'u pē 'i he lisi 'a e tangata'eikí 'o e ngaahi me'a ke fakamu'omu'á, 'a e ako lelei mo e teuteu 'o e taukei ngāué. Na'e hounga ki ai 'a e ngaahi 'ekitiviti makehé, hangē ko e tipeiti pea mahalo 'oku 'i ai ha fekau'aki hangatonu 'o e fa'unga taki 'o e fānau akó mo ha ni'ihī 'o 'eku ngaahi taumu'a mahu'ingá. Na'e 'ikai ke ne fu'u fakapapau'i fēfē 'a e taimi lahi na'á ku fakamoleki 'i he va'inga 'akapulú, pasiketipoló, peisipoló, mo e lelé. Na'á ne tali 'e lava 'e he sipoti 'o langaki e iví, kātakí, mo e ngāue fakatimí ka na'á ne pehē mahalo 'e lelei ange ke nofotaha ki ha fa'ahinga sipoti pē 'e taha 'i ha taimi nounou ange. Ko 'ene fakakaukaú, na'e sai pē sipoti ka na'e 'ikai ko e lelei taha ia *kiate aú*. Na'á ne hoha'a ko e ngaahi sipoti 'e ni'ihī na'e fekau'aki ia mo e tu'uaki 'o e kau 'iloa fakalotofonuá pe manakoá kae tuku e ngaahi taumu'a lōloa 'oku mahu'inga angé.

'I he'eku taukei, ko e taha 'o e ngaahi 'uhinga ne u sai'ia ai he fakamatala ki he va'inga peisipolo 'a Lusí he ko e anga 'o e fakakaukau 'a 'eku tamaí, na'e totonu ke u ako ki he ngaahi tu'utu'uni fakavaha'a pule-'angá kae 'oua te u hoha'a pe teu lava 'o hapo'i ha fo'i pulu. 'Oku totonu ke u fakamahino 'i na'e sai'ia 'aupito 'eku fa'eé he sipoti. Ko ha'ane toki tokoto falemahaki pē te ne ta'ofi ia mei ha taha 'o 'eku va'ingá.

Na'á ku pehē ke u muimui ki he fale'i 'eku tangata'eikí 'o 'oua 'e kau he sipoti fakavaha'a kolisí. Ka ne fakahā mai he'emaui faiako 'akapulú ne fie ma'u 'e he faiako 'akapulú 'a

Sitenifōtī ke mau kai ho'atā fakataha mo Mēlini 'Olasoni. Mahalo he 'ikai 'ilo 'e kimoutolu kei si'i angé 'a Mēlini. Ko ha taha tautua'ā 'iloa 'i 'Amelika kotoa ne va'inga he timi 'akapulu 'a e Ako Mā'olunga Lōkani 'a ia na'ā ku va'inga kuatapeeki, tautua'ā, mo lele'i fakafoki ai e pulú pea mo 'aka. Na'e fakaafe'i 'a Mēlini 'i he 'ako mā'olungā 'e he ngaahi timi 'akapulu lelei taha he fonuá. Na'ā ne ma'u 'i he kolisi 'a e Ipu Outland ko e taha va'inga lelei taha he lainé. Na'e iku 'a Mēlini 'o fili fika tolu 'i he fili fakakātoa 'o e National Football League pea va'inga he tau hau hokohoko 'e 14. Na'e hoko ko e mēmipa 'o e Hall of Fame he 'akapulú 'i he 1982.²⁰

Na'e fai e kai ho'atā mo e faiako 'a Sitenifōtī 'i he falekai Bluebird 'i Lōkani, 'i 'Iutā. Hili 'emau lulululú, na'e 'ikai teitei sio mai ia kiate au. Na'e lea pē ia kia Mēlini kae tuku pē au. 'I he 'osi 'o e kai ho'ataá, ko e

fuofua taimi ia, na'e toki hanga mai ia kiate aú, ka na'e 'ikai ke ne manatu'i hoku hingoá. Na'ā ne talaange leva kia Mēlini, "Kapau te ke fili 'a Sitenifooti peá ke fie 'oange ho kaungāme'á, ka sai hono māká pea 'oku ngali 'e lava pē 'o alea'i." Na'e fakamahino 'e he me'á ni kiate au 'oku totonu ke u muimui he fale'i fakapotopoto 'a 'eku tangata'eiki.

'Oku 'ikai ko 'eku taumu'á ke fakalotosi'i ki he kau sipotí pe ngāue 'aki e 'Initanetí pe ko e ngaahi 'ekitiviti 'aonga kehe 'oku fiefia ai 'a e to'u kei talavou. Ko e ngaahi 'ekitiviti ia 'oku fie ma'u ke 'ai fakafe'ungá, fakapalanisí, mo fakapotopoto. Ko e taimi

'oku ngāue fakapotopoto 'aki aí, te nau tokoni'i 'etau mo'uí.

Ka, 'oku ou poupou'i 'a e taha kotoa, 'a e kei talavou mo e motu'a, ke mou toe vakai'i 'a e ngaahi taumu'á mo e ngaahi kaveingá pea feinga ke mapule'i lahi ange. 'Oku totonu ke fenāpasi hotau 'ulungāngá mo e ngaahi fili faka'ahó pea mo 'etau ngaahi taumu'á. 'Oku fie ma'u ke tau mavahe mei he kumi tonuhiá mo e ngaahi me'a fakatutá. 'Oku mātu'aki mahu'inga ke tau fai e ngaahi fili 'oku fenāpasi mo 'etau ngaahi fuakava ke tauhi kia Sīsū Kalaisi 'i he mā-'oni'oni.²¹ Kuo pau ke 'oua na'a tau matavalea, pe hē mei he taumu'á, 'i ha fa'ahinga 'uhinga.

Ko e mo'uí ni ko e taimi ia ke teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otuá.²² Ko ha kakai fiefia, mo nēkeneka kitautolu. 'Oku tau fiefia 'i ha tūkuhua 'oku lelei mo mata'ikoloa 'aki e taimi mo hotau ngaahi kaungāme'á mo e fāmilí. Ka 'oku fie ma'u ke tau fakatokanga'i 'oku 'i ai ha taumu'a mātu'aki mahu'inga kuo pau ke hoko ko e makatu'unga 'o 'etau mo'uí mo 'etau ngaahi filí kotoa. 'Oku fe'unga pē fakatu'utāmaki 'a e ngaahi me'a fakatutá mo e kumi tonuhiá, ka 'i he'enua holoki e tui kia Sīsū Kalaisi mo Hono Siasí, 'oku fakalotomamahi ia.

Ko 'eku faka'ānaua 'i he'etau hoko ko e ha'ofanga 'o e kau ma'u lakanga fakataula'eiki, ke fenāpasi hotau 'ulungāngá mo e ngaahi taumu'a faka'eieiki 'oku fie ma'u meiate kinautolu 'i he ngāue 'a e 'Eiki. 'I he ngaahi me'á ni kotoa, 'oku totonu ke tau manatu'i ko e 'to'a 'i he fakamo'oni 'o Sīsū²³ ko e sivi lahi taha ia 'okú ne vaetu'ua e nāunau fakasilesitiale mo e nāunau fakatelesitiale. 'Oku tau loto ke tau 'i he tafa'aki fakasilesitiale 'o e 'ā vahevahe ko iá. 'I he'eku hoko ko e taha 'o 'Ene kau 'aposetoló, 'oku ou fakamo'oni fakamātoato atu ki he mo'oni 'o e Fakalelé mo e fakalangi 'o Sīsū Kalaisi, ko hotau Fakamo'uí. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Lee Mendelson-Bill Melendez Production TV Specials.
2. Na'e kumi tonuhia ma'u pē 'a Lusi he'ene fakatooki 'a e fo'i pulú, mei he fakahaleleu'ia 'e he ngaahi māhina 'o Sātuná, ki he'ene

hoha'a ki ha me'a ngali kona 'i hono kofunimá.

3. Vakai, "Decisions Determine Destiny," vahe 8 'i he *Pathways to Perfection: Discourses of Thomas S. Monson* (1973), 57.
4. 'Isaia 7:15.
5. "Kapau na'e faingofua tatau hono fakahoko e me'a 'oku lele'i mo e 'ilo e me'a 'oku lele'i, 'e hoko 'a e fanga ki'i falelotú ko ha ngaahi falelotu lalahi, mo hoko e ngaahi fale 'o e tangata masivá ko e ngaahi palasi fakapilinisí" (William Shakespeare, *The Merchant of Venice*, act 1, scene 2, lines 12–14).
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 58:27.
7. Vakai, *Adjusting to Missionary Life* (booklet, 2013), 23–49.
8. Vakai, Stephanie Rosenbloom, "Dealing with Digital Cruelty," *New York Times*, Aug. 24, 2014, SRI.
9. Randall L. Ridd, "Ko e To'u Tangata Filí," *Liahona*, Mē 2014, 56.
10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 45:26.
11. Vakai, David A. Bednar, "To Sweep the Earth as with a Flood" (lea na'e fai 'i he Uike Ako 'a BYU, Aug. 19, 2014); vakai, lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/to-sweep-the-earth-as-with-a-flood.
12. Arthur C. Brooks, "Love People, Not Pleasure," *New York Times*, July 20, 2014, SRI.
13. Me'apango, he ko e taha 'o e ngaahi me'a fakahaleleu kuo tupulekina 'i hotau kuonga ko e vale faka'āfulú. 'I he fakalau 'e he Fakamo'ui ha ni'ihī 'o e ngaahi me'a te ne lava 'o faka'uli'i 'a e tangatá, na'ā Ne fakakau ai 'a e valé (vakai, Ma'ake 7:22).
14. Na'e hoko 'eni 'i Kalisi mo Loma he kuonga mu'á, pea pehē ki he kakai 'i he Tohi 'a Molomoná.
15. Vakai, Frederic W. Farrar, *The Life and Work of St. Paul* (1898), 302. Na'e 'i ai ha kau poto 'o e fa'ahinga kotoa pē, kau ai ha ni'ihī ne falala ki he lelei 'o e ngaahi koloa fakamāmani (Epicureans) mo e fakafiefiemalié (Stoics), ngaahi kulupu fakafepaki na'e lau ko e kau Fālesi mo e kau Sātusi 'o e māmani faka'otua mate. Vakai foki, Quentin L. Cook, "Looking beyond the Mark," *Liahona*, Mar. 2003, 21–24.
16. Ngāue 17:21.
17. Ngāue 17:32.
18. Farrar, *The Life and Work of St. Paul*, 312.
19. Vakai, Dallin H. Oaks, "Good, Better, Best," *Liahona*, Nov. 2007, 104–8.
20. Na'e kau 'a Mēlini 'Olasoni he kau va'inga 'akapulu 'iloa, faiva hele'uhila mo e taha fakamatala 'a e NFL ki he NBC. Na'ā ne ma'u 'i he 'Univēsití 'Iutaá 'a e Ipu Outland 'i he'ene va'inga 'akapulú. Na'ā ne va'inga 'akapulu fakapalofesinale ma'ā e Los Angeles Rams. Na'ā ne fakatāta'a 'i 'a Jonathan Garvey 'i he TV fakataha mo Michael Landon 'i he *Little House on the Prairie* pea 'i he'ene polokalama TV pē 'a'aná, ko *Father Murphy*. Kuo 'osi mālōlō 'a Mēlini he taimí ni (Mar. 11, 2010), pea 'oku tau 'ofa lahi ki ai.
21. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 76:5.
22. Vakai, 'Alamā 34:32.
23. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 76:79.

Fai 'e 'Eletā Craig C. Christensen
'O e Kau Palesiteni 'o e Kau Fitungofulú

'Oku Ou 'Ilo'i 'a e Ngaahi Me'á ni

'E lava ke hoko hono 'ilo pē 'iate kitautolu 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí ko e taha 'o e me'a ma'ongo'onga mo fakafiefia taha 'o e mo'uí.

S i'oku ngaahi tokoua, 'oku ue'i fakalaumālie ma'u pē kitautolu 'e he sīpinga fakataautaha mo e ngāue tokoni 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he lakanga fakataula'eikí. Ne toki fehu'i ki ha kau tīkoni, "Ko e hā e me'a 'oku mou sai'ia taha ai 'ia Palesiteni Monisoni?" Ne manatu ha tīkoni ki ha foaki 'e Palesiteni Monisoni 'i he'ene kei si'i ha'ane me'ava'inga ki hano kaungāme'a ne faingata'a'ia. Ne fakamatala ha tokotaha kehe ki hano tokanga 'i 'e Palesiteni Monisoni ha kau uitou tokolahi 'i hono uōtī. Ne pehē 'e he fika tolú ne ui ia ko ha 'Aposetolo 'okú ne kei talavou pea kuó ne faitāpuekina e kakai 'i he funga māmaní. Pea pehē 'e ha talavou 'e taha, "Ko e me'a 'oku ou sai'ia taha ai 'ia Palesiteni Monisoni ko e mālohi 'ene fakamo'oni."

Kuo tau ongo'i kotoa 'a e fakamo'oni makehe 'a hotau palōfitá ki he Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí pea mo 'ene tukupā ke muimui ma'u pē ki he ue'i 'a e Laumālie. 'I hono vahevahe 'e Palesiteni Monisoni 'a e a'usia takitaha, 'okú ne fakaafe'i ai kitautolu ke tau mo'ui kakato 'aki e ongoongolelei pea fekumi mo fakamālohia 'a

'etau fakamo'oni fakatāutahá. 'Oku ou manatu 'i 'a 'ene lea mei he tu'unga malangá ni 'i ha ngaahi konifelenisi si'i mei heni 'o pehē: "Kuo pau ke tau ma'u ha'atau fakamo'oni pē 'atautolu kae lava ke tau to'a mo kātekina e ngaahi mālohi kotoa 'okú ne fefūsi-aki holo kitautolú . . . ki he feitu'u hala. . . . Tatau ai pē pe 'okú ke ta'u 12 pe 112—pe 'i he vaha'a 'o e ongo ta'u ko iá—te ke lava 'o 'ilo'i 'iate koe pē 'a hono mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí."¹

Neongo 'oku fakataumu'a 'eku lea he pōnī kiate kinautolu 'oku ofi ange

ki he ta'u 12 kae 'ikai ko e 112, ko e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku ou vahevahe 'oku 'aonga ia ki he taha kotoa. 'I he'eku tali ki he lea 'a Palesiteni Monisoni, 'oku ou fehu'i: 'Oku tau takitaha 'ilo nai 'iate kitautolu pē pe 'oku mo'oni e ongoongolelei? 'E lava nai ke tau loto falala 'o pehē 'oku 'atautolu pē 'etau fakamo'oni? Te u toe lau atu e lea 'a Palesiteni Monisoni: "Oku ou 'ilo 'e malu'i koe 'e ha fakamo'oni mālohi ki hotau Fakamo'ui mo 'Ene ongoongolelei . . . mei he kovi mo e angahala 'okú ne 'ākilotoa koé . . . Kapau 'oku te'eki ai ke ke ma'u ha fakamo'oni ki ha taha 'o e ngaahi me'á ni, fai e me'a kotoa pē 'e fie ma'u ke ma'u 'aki ha'o fakamo'oni. 'Oku mahu'inga ke 'i ai ha'o fakamo'oni pē 'a'au, koe'uhí he 'oku fakangatangata pē 'a hono 'aonga kiate koe e fakamo'oni 'a e ni'ihī kehé."²

'Oku Ou 'Ilo'i 'a e Ngaahi Me'á ni

'E lava ke hoko hono 'ilo pē 'iate kitautolu 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí ko e taha 'o e me'a ma'ongo'onga mo fakafiefia taha 'o e mo'uí. Mahalo na'a kamata 'aki ha falala ki he fakamo'oni 'a e ni'ihī kehé—'o lea hangē ko e kau tau kei talavou, "Oku 'ikai ke mau ta'etui na'e 'ilo ia 'e he'emauga ngaahi fa'eé."³ Ko ha kamata'anga lelei 'eni, ka kuo pau ke tau fakatupulaki ia. 'Oku 'ikai ha me'a 'e toe mahu'inga ange 'i hono mo'ui 'aki e ongoongolelei ka ke ma'u mo fakamālohia 'etau fakamo'oni pē 'a kitautolú. Kuo pau ke tau lava 'o lea 'o hangē ko 'Alamaá, "Oku ou . . . 'ilo'i 'e au 'a e ngaahi me'á ni."⁴

"Pea 'oku mou pehē 'oku fēfē 'eku 'ilo'i honau mo'oni?" Ne hoko atu 'a 'Alamā 'o pehē, "Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutlu kuo fakahā ia kiate au 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o e 'Otuá. Vakai, kuó u 'aukai mo lotu 'i he ngaahi 'aho lahi koe'uhí ke u 'ilo'i 'a e ngaahi me'á ni 'e au. Pea ko 'eni 'oku ou 'ilo'i 'e au 'oku mo'oni ia."⁵

'Oku ou Fie Vakai ki he Ngaahi Me'a Na'e Mamata Ki Ai 'Eku Tamai

Ne 'ilo foki 'e Nifai 'a e mo'oni 'iate ia pē 'o hangē ko 'Alamaá. Hili 'ene fakafanongo ki he'ene tamai 'o kau ki

mo e me'a na'á ne 'iló. Ko hono olá ko e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Mai nāunau-
'iā—pea mo e me'a kotoa ne hoko
mai aí. Ko e mo'oni ne fokotu'u e Siasí
'i he tefito'i mo'oni 'e lava 'e ha taha
pē—kau ai ha ki'i tamasi'i faama ta'u
14—'o "kole ki he 'Otuá" pea ma'u ha
tali ki he'ene lotú.

Ko e Hā Leva 'a e Fakamo'oni?

'Oku tau fa'a fanongo ki he pehe
'e he kāingalotu 'o e Siasí 'oku hoko
'enau fakamo'oni ki he ongoongo-
leleí ko 'enau mata'ikoloa mahu'inga
tahá. Ko ha me'afoaki toputapu mei
he 'Otuá 'oku tau ma'u 'o fakafou mai
'i he Laumālie Mā'oni'oni. Ko e ongo
fiemālie, ta'eue'ia mo pau ia 'oku tau
ma'u 'i he'etau ako, lotu, pea mo'ui
'aki e ongoongoleleí. Ko e ongo ia 'o e
fakamo'oni mai e Laumālie Mā'oni'oni
ki hotau laumālie 'oku mo'oni e me'a
'oku tau ako mo fakahokó.

'Oku fakamatala ha ni'ihi 'o pehē
'oku hangē 'a e fakamo'oni ko ha
me'a kamosi 'uhilá—'oku mate pē
pe mo'ui; 'oku 'i ai ho'o fakamo'oni
pe 'oku 'ikai. Ko hono mo'oni, 'oku
hangē e fakamo'oni ha fu'u 'akau 'i
he taimi kehekehe 'o 'ene tupu haké
mo e fakalalakaká. 'Oku ma'u e ni'ihi
'o e ngaahi fu'u 'akau lōloa taha 'i
māmaní 'i he Redwood National Park
'i he fakahihifo 'o e 'Iunaiteti Siteití. 'I
ho'o tu'u 'i he tefito 'o e ngaahi fu'u
'akau ni, 'oku fakaaofo ke te fakakau-
kau ne tupu e fu'u 'akau takitaha
mei ha ki'i tenga 'i 'akau si'isi'i. 'Oku
pehē pē 'etau fakamo'oni. Neongo ne
kamata ia 'i ha a'usia fakalaumālie 'e
taha, 'oku nau tupu mo fakalalakaka
'i hono fafanga 'i mo toutou hoko ha
ngaahi me'a fakalaumālie.

'Oku 'ikai ha ofo 'i hono faka-
matala 'i 'e he palōfita ko 'Alamaá 'a e
founga 'oku tupulaki ai ha fakamo'oni,
na'á ne fakamatala ki he tupu ha
fu'u 'akau mei ha tenga 'i 'akau. Na'á
ne pehē, "Kapau te mou faka'atā ha
potu, ke tō ai ha tenga 'i homou lotó,
vakai, kapau ko ha tenga mo'oni ia,
pe ko ha tenga lelei, 'o kapau 'e 'ikai
te mou lí'aki ia 'i ho'omou ta'etuí, . . .
'e kamata ia ke pupula 'i homou lotó;
pea 'o ka mou ongo 'i 'a e ngāue 'o e
pupula ko iá, te mou kamata ke pehē

he lahi 'o 'ene ngaahi a'usia fakalau-
mālie, ne fie 'ilo 'e Nifai e me'a ne 'ilo
'e he'ene tamaí. Ne mahulu 'eni 'i ha
fie 'ilo pē—ko ha me'a na'á ne fiekaia
mo fieinua ki ai. Neongo na'á ne "fu'u
ta'u si'i," ka na'á ne ma'u "ha holi
lahi ke 'ilo ki he ngaahi me'a lilo 'a e
'Otuá."⁶ Na'á ne faka'amu ke "mamata,
mo fanongo, mo 'ilo 'i 'a e ngaahi
me'a ko iá, 'i he mālohi 'o e Laumālie
Mā'oni'oni."⁷

'I he "nofo 'a Nifai 'o fakalaulau-
loto 'i [hono] lotó," na'e 'ave ia "e he
Laumālie . . . ki ha mouna mā'olunga
'aupito," pea fehu'i ange kiate ia, "Ko
e hā 'okú ke holi ki aí?" Na'e mahino-
ngofua pē 'ene talí: "'Oku ou fie vakai
ki he ngaahi me'a 'a ia na'e mamata ki
ai 'a 'eku tamaí."⁸ Koe'uhí ko 'ene lotu
tui mo ngāue faivelengá, ne faitapue-
kina 'a Nifai 'aki ha a'usia fakaaofo.
Na'á ne ma'u ha fakamo'oni ki he
'amanaki ki hono 'alo'i, mo'ui mo e
Tutuki 'o e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí;
na'á ne mamata ki hono 'omi 'o e Tohi
'a Molomoná mo hono Fakafoki mai
'o e ongoongoleleí 'i he kuonga faka-
'osí—ko e ola kotoa 'eni 'o 'ene holi
fakamātoato ke 'ilo 'iate ia pē."⁹

Na'e teuteue'ia 'a Nifai 'e he'ene
ngaahi a'usia fakalaumālie pea mo e
'Eikí ke ne matu'uaki 'a e ngaahi 'ahi-
'ahí pea mo e faingata'a te ne fepaki
pea mo iá. Na'a nau 'ai ia ke ne tu'u
mālohi neongo na'e faingata'a ia 'a e
ni'ihi 'a hono fāmilí. Na'á ne lava 'i 'eni

koe'uhí kuó ne ako peá ne 'ilo 'i 'iate
ia pē. Kuo faitāpuekina ia 'e he'ene
fakamo'oni

Ke Kole 'e Ia Ki he 'Otuá

Ne tatau pē 'a e Palōfita ko Siosefa
Sāmitá mo 'Alamā 'o "fu'u kei ta'u si'i"
'i hono "ue'i hake [ene] fakakaukau
ke fifili fakamātoato" ki he ngaahi mo'oni
fakalaumālie. Ne hoko 'eni ko ha taimi
"hoha'a lahi," kia Siosefa 'i he'ene 'i
ha 'ātakai fepakipakí kae pehē ki he
ngaahi pōpoaki fakapupu'u 'o kau
ki he tui fakalotú. Na'á ne fie 'ilo pe ko
e fē e Siasí mo'oni.¹⁰ Ne ue'i fakalau-
mālie ia 'e he potufolofola ko 'eni 'i
he Tohi Tapú: "Ka ai hamou taha 'oku
masiva 'i he potó, ke kole 'e ia ki he
'Otuá,"¹¹ na'á ne ngāue leva ke ma'u
ha tali. Na'á ne 'alu ai ki ha vao'akau 'i
ha pongipongi faka'ofu'ofa 'o e tōta'u
'o e 1820 'o tū'ulutui 'o lotu. Koe'uhí
ko 'ene tuí pea mo e 'i ai ha ngāue ma-
kehe ne finangalo e 'Otuá ke ne faka-
hokó, ne ma'u ai 'e Siosefa ha vīšione
nāunau'ia ki he 'Otuá ko e Tamaí mo
Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí peá ne 'ilo 'i
'iate ia pē 'a e me'a ke ne faí.

'Okú ke vakai ki ha sīpinga 'i he
me'a ne a'usia 'e Sioesfá 'a ia te ke lava
'o fakahoko 'i hono ma'u pe fakamā-
lohia ho'o fakamo'oni? Ne faka'atā 'e
Siosefa ke ongo 'a e folofolá ki hono
lotó. Na'á ne fakalaulaloto mo'oni ki
ai peá ne faka'aonga 'i ia 'i he tūkunga
ne 'i aí. Na'á ne ngāue leva 'o fakatatau

Keipi Tauni, Saute 'Afilika

'i homou lotó—Kuo pau pē ko ha tenga lelei 'eni, pe 'oku lelei 'a e folofolá, he 'oku kamata ke langaki hake 'e ia 'a hoku laumālié; 'io, 'oku kamata 'e ia ke fakamaama hoku 'atamaí, 'io 'oku faka'au ke melie ia kiate au."¹²

Ko e founda 'eni 'oku fa'a kamata 'aki ha fakamo'oni: 'aki ha ongo toputapu, fakamaama, mo pau 'okú ne fakahaa'i mai 'oku mo'oni e folofola 'a e 'Otuá. Ka neongo e faka'ofa'ofa e ngaahi ongo ko 'ení, ko e kamata'angá pē ia. 'Oku 'ikai 'osi ho'o ngāue ke fakatupulaki ho'o fakamo'oni—'o tatau pē mo e 'ikai 'osi e ngāue ki he tupu 'a e fu'u toá (redwood) 'i he taimi 'oku huli hake aí. Kapau te tau tukunoa'i pe ta'etokanga ki he ngaahi ue'i fakalau-mālie ko 'ení, 'o 'ikai fafanga'i 'aki e hokohoko atu e ako folofolá mo e lotú pea fekumi ki ha a'usia mo e Laumālié, 'e mole 'a e ngaahi ongo ko iá pea faka'au 'o mole 'etau fakamo'oni.

Hangē ko e fakalea 'a 'Alamaá: "Ka 'o kapau te mou ta'etokanga 'i 'a e fu'u 'akaú, 'o 'ikai tokanga ke tauhi ia, vakai he 'ikai ke tupu hano aka; pea 'i he hoko mai 'a e vela 'o e la'aá 'e vela ai ia, 'e mae koe'uhí 'oku 'ikai hano aka, pea te mou ta'aki ia 'o laku ki tu'a."¹³

'I he ngaahi me'a lahi, 'e tupu-laki 'etau fakamo'oni 'o tatau pē mo e tupu ha fu'u 'akaú: māmālie, pea 'ikai mei fakatokanga'i, ka ko e ola

'o 'etau tokanga'i ma'u peé mo e ngāue faivelengá. Na'e palōmesi mai 'e 'Alamā, "Ka 'o kapau te mou tauhi 'a e folofolá, 'io, tauhi 'a e fu'u 'akaú 'i he'ene kamata ke tupú, 'i ho'omou tuí 'i he faivelenga lahi, pea mo e fa'a kā-taki, 'o 'amanaki ki hono fuá, 'e tupu hono aká; pea vakai, 'e hoko ia ko ha fu'u 'akau 'oku tupu hake ki he mo'ui ta'engatá."¹⁴

Ko e Taimi Pē 'Eni; Ko e 'Ahó 'Eni

Ne kamata 'a 'eku fakamo'oni 'i he'eku ako mo fakalaulauloto ki he ngaahi akonaki 'oku 'i he Tohi 'a Molomoná. 'I he'eku tū'ulutui 'o lotu 'i he lotu fakatōkilalo ki he 'Otuá, ne fakamo'oni'i mai 'e he Laumālie Mā'oni'oni ki hoku lotó 'oku mo'oni e me'a 'oku ou laú. Ne hoko e fakamo'oni ko 'ení ko ha kamata'anga ia 'o 'eku fakamo'oni ki ha ngaahi mo'oni kehe 'o e ongoongoleléi, koe'uhí, hangē ko e akonaki 'a Palesiteni Monisoni: "Ko 'etau 'ilo pē 'oku mo'oni e Tohi 'a Molomoná, 'e toki muiaki mai ai ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita pea na'á ne mamata ki he 'Otuá ko e Tamai Ta'engatá mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisi. 'Oku hoko mai ai na'e toe fakafoki mai e ongoongoleléi 'ia Siosefa Sāmita 'i he ngaahi 'aho kimui ní—'o kau ai 'a hono toe fakafoki mai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo e Lakanga

Taula'eiki Faka-Melekisētekí."¹⁵ Talu mei he 'aho ko iá mo e lahi e ngaahi me'a toputapu kuó u a'usia pea kuo fakamo'oni'i mai kiate au 'e he Laumalie Ma'oni'oni ko Sīsū Kalaisi ko e Fakamo'ui la 'o e māmaní pea 'oku mo'oni 'a 'Ene ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. 'Oku ou lava ke lea fakataha mo 'Alamā, 'oku ou 'ilo'i 'e au 'a e ngaahi me'á ni.

'E hoku ngaahi kaungāme'a kei talavou, ko e taimí mo e 'ahó pē 'eni ke ako pe fakapapau'i 'iate kitautolu 'oku mo'oni 'a e ongoongoleléi. 'Oku takitaha 'i ai ha'atau ngāue mahu'inga ke fai. Kuo pau ke tau ma'u e tui 'a 'Alamā, Nifai, mo e talavou ko Siosefa Sāmitá kae lava'i e ngāue ko iá, pea malu'i kitautolu mei he fakatauele 'a e māmaní 'a ia 'oku tau sio tonu ki aí, pea ma'u mo fakatupulaki 'a 'etau fakamo'oni.

'Oku ou hangē ko e tikoní ne u lea ki ai 'i mu'á, 'oku ou tangane'ia 'ia Palesiteni Monisoni koe'uhí ko 'ene fakamo'oni. 'Oku hangē ia ha fu'u toa kuo tupu 'afa'afá, ka na'e pau ke tupulaki mo fakalalakala e fakamo'oni 'a Palesiteni Monisoni 'i ha vaha'ataimi. 'E lava ke tau 'ilo'i 'iate kitautolu pē, 'o hangē ko ia kuo fai 'e Palesiteni Monisoni, ko Sīsū Kalaisi hotau Fakamo'ui mo e Huhu'i 'o māmaní, ko Siosefa Sāmitá ko e palōfita 'o e ongoongolelei kuo Fakafoki maí, 'o kau ai hono fakafoki mai e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá. 'Oku tau ma'u e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni ko iá. 'Ofa ke tau ako e ngaahi me'á ni pea 'ilo'i ia 'iate kitautolu pē, ko 'eku lotú ia 'i he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "Pole Ke Tu'u Toko Taha," *Liahona*, Nōvema 2011, 62.
2. Thomas S. Monson, "Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki," *Liahona*, Mē 2011, 66.
3. 'Alamā 56:48.
4. 'Alamā 5:46.
5. 'Alamā 5:45–46.
6. 1 Nifai 2:16.
7. 1 Nifai 10:17.
8. 1 Nifai 11:1–3.
9. Vakai, 1 Nifai 11–14.
10. Vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:8–10.
11. Sēmisi 1:5.
12. 'Alamā 32:28.
13. 'Alamā 32:38.
14. 'Alamā 32:41.
15. Thomas S. Monson, *Liahona*, Nov. 2011, 67.

Fai 'e Pisope Dean M. Davies
Tokoni Ua 'i he Kau Pisopeliki Pulé

Ko e Fono 'o e 'Aukaí: Ko ha Fatongia Fakatāutaha ke Tokanga'i 'a e Masivá mo e Faingata'a'ia

I he 'etau hoko ko e kau muimui 'o e Fakamo'uí, 'oku tau ma'u ai 'a e fatongia fakatāutaha ke tokanga'i 'a e masivá mo e faingata'a'ia.

Si'oku ngaahi tokoua, 'oku ou 'ofa he lakanga taula'eikí, pea 'oku ou fiefia ke 'i heni mo kimoutolu. 'Oku ou hounga'ia 'aupito 'i he 'etau kau fakataha he ngāue ni.

'Oku tau mo'ui 'i ha taimi faka-'ofo'ofa. Kuo hanga 'e he faka'ofa e fakalalakaka fakafaito'ó, saienisí mo e tekinolosiá 'o fakalalakaka 'i e mo'ui 'a ha tokolahi. Ka 'oku kei 'i ai pē 'a e faka'ilonga 'o e faingata'a'ia mo e mamahí 'i he fa'ahinga 'o e tangatá. Makehe mei he tau mo e ngaahi ongoongo 'o e tau, 'oku toe lahi ange e fakatamaki fakaenatulá—kau ai 'a e tāfea, velá, mofuiké mo e mahakí—'okú ne uesia 'a e mo'ui 'a ha laui miliona 'i mamani.

'Oku 'ilo'i pea tokanga 'a e kau

taki 'o e Siasí ki he lelei 'a e fānau 'a e 'Otuá 'i he feitu'u kotoa pē. 'Oku 'oatu

'I he taimi mo e feitu'u 'oku malava ai, 'oku 'oatu e ma'u'anga tokoni 'a e Siasi ki ha me'a fakatu'upakeé, ki he ni'ihí 'oku si'i faingata'a'ia.

'a e ngaahi tokoni fakatu'upakē 'a e Siasí ki ha feitu'u pea 'i he taimi pē 'e fie ma'u ai ha tokoni ki he kau faingata'a'ia. Hangē ko 'eni, 'i Nōvema ta'u kuo 'osí, na'e tō 'a e afā ko Haiyan 'i he 'otu motu Filipainí.

Ko ha afā lahi Kalasi-5. Ne fakatupu 'e Haiyan ha faka'auha mo e fakamahi lahi 'i he'ene mavahé. Ne faka'auha ha kolo kakato, mole ha mo'ui 'a ha tokolahi, laui miliona 'a e ngaahi 'api ne maumau pe faka'auhá, pea 'ikai toe ngāue mo ngaahi fie ma'u faka'aho hangē ko e vai, suá pea mo e 'uhilá.

Na'e fakafaingamālie 'i 'a e ngaahi ma'u'anga tokoni 'a e Siasí 'i he houa pongipongi hili 'a e fakatamakí ni. Na'e fakatahataha 'a e kaingalotu 'i Filipainí ke tokoni ki honau ngaahi tokouá mo e tuofāfiné 'i hano 'oatu ha me'akai, vai, vala, pea mo ha nāunau haisini ki he kaingalotú mo e kakai kehé fakatou'osi.

Na'e hoko 'a e ngaahi falelotú ko ha hūfanga'anga ki ha laui'afe ne mole honau 'apí. 'I he tatakí 'a e Kau Palesitenisí Faka'eliá mo e kau taki fakalotofonuá, 'a ia ko e tokolahi 'o ki-nautolu ke mole 'enau me'a kotoá ke fakafuofua 'i e tu'unga mo e malu 'o e kāingalotú. Ne fakahoko ha palani ke tokoni 'i 'a e kaingalotú ki ha tu'unga fakafiemālie pea ke nau fakafalala pe kiate kinautolu.

Ne 'i ai ha ma'u'anga tokoni fe'unga ne 'oatu ki he kaingalotú ke toe langa honau 'apí. Na'e 'ikai ko ha tufa ta'etotongi pē 'eni. Na'e ako 'i 'a e kaingalotú pea nau fai pē 'a e ngāue ma'anautolu kae toki hoko atu ki he ni'ihí kehé.

Ne hoko ha tāpuaki ko e ola ia 'o 'enau fakalalakaka he tufungá, palamá mo e ngaahi poto 'i ngāue langá, ne lava ke nau ma'u ha'anau ngāue 'i he taimi ne kamata ke langa ai 'a e ngaahi kolo ofi maí.

Ko e tokoni ki he masivá mo e faingatā'ia ko ha tefito 'i tokāte-line mahu'inga ia pea ko ha tefito 'i konga mahu'inga ia 'o e palani 'o e fakamo'ui.

Ki mu'a pea ngāue fakafaifekau 'a Sihova he māmaní, na'á Ne lolofola mai He'ene palōfitá 'o pehē: "Koe'uhí

‘e ‘ikai ‘aupito ngata ‘a e masivá mei ho fonuá: ko ia ‘oku ou fekau‘i koe ‘o pehē, Ke ke mafola ho nimá ‘o lahi ki ho tokouá, ki he masivá, mo ia ‘oku tu‘utāmaki ‘i ho fonuá.”¹

Ko e taha e ngaahi fatongia fakalangī ‘e fā ‘o e Siasí ‘i hotau kuongá ni, ko hono tokanga‘i ‘o e masivá mo e faingata‘a‘iá, ke tokoni‘i e fakafō‘i-tuituí mo e ngaahi fāmīlī ke taau mo e hākeaki‘i.²

Ko hono tokanga‘i e masivá mo e faingata‘a‘iá ‘oku kau ai hono fakakaukau‘i e fakamo‘uí fakatu‘asino mo e fakalaumālie. ‘Oku kau ai ‘a e tokoni fakatāutaha ‘a e kaingalotú ‘i he‘enau tokoni ki he masivá mo e faingata‘a‘iá, kau ai mo e tokoni uelofea ‘a e Siasí, ‘a ia ‘oku tokanga‘i ‘e he mafai ‘o e lakanga fakataula‘eikí.

‘Oku mahu‘inga ‘a e fono ‘o e ‘aukaí ki he palani ‘a e ‘Eikí ki hono tokanga‘i ‘o e masivá mo e faingata‘a‘iá. “Kuo fokotu‘u ‘e he ‘Eikí ‘a e fono ‘o e ‘aukaí mo e pa‘anga ‘aukaí ke tāpuaki‘i ai Hono kakaí mo ‘omi ha founa ke nau tokoni‘i ai ‘a e kakai faingata‘a‘iá.”³

‘I he‘etau hoko ko e kau muimui ‘o e Fakamo‘uí, ‘oku tau ma‘u ai ‘a e

fatongia fakatāutaha ke tokanga‘i ‘a e masivá mo e faingata‘a‘iá. ‘Oku tokoni e kaingalotu faivelengá ‘i he feitu‘u kotoa pē ‘aki ‘enau ‘aukaí he māhina kotoa pē,—‘aukaí he houa ‘e 24—pea foaki ki he Siasí ha pa‘anga ko e mahu‘inga ‘o e me‘akai ne nau mei kaí.

‘Oku totonu ke fakakaukau‘i ‘i he fa‘a lotu e lea ‘a ‘Isaiá pea ako‘i ia ‘i he ‘api kotoa pē.

“‘Ikai ko ‘eni ‘a e ‘aukaí kuó u filí? Ke vete ‘a e ngaahi no‘o ‘o e angahalá, ke vete ‘a e ngaahi kavenga mamafá, pea ke tukuange ‘a e kau tamaio‘eikí, pea ke motumotuhi ‘a e ngaahi ha‘a-monga kotoa pē?

“‘Ikai ko e me‘á ke tufaki ho‘o maá ki he fiekaíá, pea ke ‘omi ‘a e masiva kuo lí ki tu‘á ki ho falé? ‘o ka ke ka mamata ki he telefuá, ke fakakofu ia pea ‘oua na‘á ke fufú koe mei ho sino ‘o‘ou?”⁴

Na‘e hoko atu ‘a ‘Isaiá ke hiki ‘a e ngaahi tāpuaki fungani ne tala‘ofa ‘aki ‘e he ‘Eikí kiate kinautolu ‘oku talangofua ki he fono ‘o e ‘aukaí. Na‘á ne pehē:

“Ka pehē ‘e toki ulu atu ho‘o māmá ‘o hangē ko e pongipongí, pea ‘e tupu vave ho‘o mo‘ui leleí, pea ‘e mu‘omu‘a ‘i ho ‘aó ‘a ho‘o mā‘oni‘oní, pea ‘e muimui ‘iate koe ‘a e nāunāu ‘o e [‘Eikí].

“Pea te ke toki ui pea ‘e tali ‘e [he ‘Eikí], pea te ke kalanga pea te ne pehē, Ko au ‘eni. . . .

“Pea kapau te ke tangaki ho laumālie ki he fiekaíá, pea fafanga ‘a e laumālie ‘oku mamahí, pea ‘e toki ‘alu hake ho‘o māmá ‘i he fakapo‘ulí, pea tatau ‘a e fakapo‘ulí mo e ho‘atā mālie:

“Pea ‘e fakahinohino koe ‘e [he ‘Eikí] ma‘u ai pē, pea ‘e fakainu ho laumālie ‘o ka ‘ikai ha ‘uha.”⁵

Fekau‘aki mo e folofola ko ‘ení, na‘e pehē ‘e Palesiteni Hālotu B. Lī: Kuo fakamahino‘i mai e ngaahi tāpuaki fungani ‘oku ma‘u [mei he ‘aukaí] ‘i he kuonga fakakosipeli kotoa pē, pea ‘oku fakahā mai heni ‘e he ‘Eikí ‘i he‘ene palōfitá ‘a e ‘uhinga ‘oku fai ai ‘a e ‘aukaí, pea mo e ngaahi tāpuaki ‘oku ma‘u mei he ‘aukaí. Kapau te mou vakai lelei ki he vahe 58 ‘o e tohi ‘a ‘Isaiá te mou ‘ilo ‘a e ‘uhinga ‘oku fie ma‘u ai ‘e he ‘Eikí ke tau

totongi ‘a e pa‘anga ‘aukaí, pea mo e ‘uhinga ‘oku fie ma‘u ai ke tau ‘aukaí. Ko hono ‘uhingá, ‘i he‘etau fe‘ungá, ‘e lava ke tau ui pea ‘e tali ‘e he ‘Eikí. Te tau tangi pea ‘e folofola ‘a e ‘Eikí “Ko au eni.”

Ne tākaki atu ‘e Palesiteni Lī: “‘Okú tau fie a‘u nai ki ha tu‘unga te tau ui ai pea ‘ikai te Ne tali mai? Te tau tangi nai ‘i he ‘etau faingata‘a‘iá pea ‘ikai te Ne ha‘u? ‘Oku ou tui kuo taimi ke tau fakakaukau ki he ngaahi tefito ko ‘ení he ‘e hoko e ngaahi me‘á ni te tau fie ma‘u lahi ange e ngaahi tāpuaki ‘a e ‘Eikí, ‘i he taimi ‘e fai ai ‘ene fakamaau totonu ki he māmani.”⁶

Na‘e vahevahe ‘e hotau palōfita ‘ofe-iná, ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ‘ene fakamo‘oni fekau‘aki mo e ngaahi tefito‘i mo‘oni ko ‘ení—ko ha fakamo‘oni ‘i ha a‘usia fakatautaha. Na‘á ne pehē: “‘Oku ‘ikai ha mēmipa ‘o e Siasí ‘i he a‘usia kuó ne tokoni ki he ni‘ihi faingata‘a‘ia ‘e teitei ngalo ‘iate ia e me‘a na‘á ne a‘usiá. ‘Oku ‘ikai fo‘ou kiate kinautolu ‘a e fa‘a ngāué, fakapotopotó, fakafalala pē kiate kitá, mo e vahevahe ki he ni‘ihi kehé.”⁷

Ngaahi tokoua, ko e kāingalotu ‘o e Siasí ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Ki Muí Ni ko e kakai fuakava, mo tauhi ‘a e ngaahi fekau. ‘Oku ‘ikai ke u fakakaukau ki ha fa‘ahinga fono, fekau, kapau ‘e tauhi faivelenga, ‘e faingofua ange ke tauhi pea ‘omi ai ‘a e ngaahi tāpuaki lahi ange ka ko e fono ‘o e ‘aukaí. ‘I he taimi ‘oku tau ‘aukaí pea fai ai ha foaki ‘aukaí totonú, ‘oku tau tākaki ki he tākia‘anga koloa ‘a e ‘Eikí ‘a e mahu‘inga ‘o e me‘akai. ‘Oku ‘ikai fie ma‘u ha feilaulau fakapa‘anga ‘o lahi ‘i he fakamole angamahení. ‘I he taimi tatau, ‘oku tala‘ofa mai ha ngaahi tāpuaki fakaofo, hangē ko ia ne lave ki ai ‘i mu‘á.

Ko e fono ‘o e ‘aukaí ‘oku fai ia ki he kaingalotu kotoa pē. ‘E lava pē ke ako‘i ‘a e fānaú ke ‘aukaí, ‘o kamata ‘aki ha houakai ‘e taha pe ua, ‘i he taimi ‘e mahino ai kiate kinautolu pea tau tauhi ‘a e fono ‘o e ‘aukaí. ‘Oku totonu ke kamata e ‘aukaí ‘a e ngaahi husepānití mo e uaiifí, tāautahá, to‘u tupú pea mo e fānaú ‘aki ha lotu, ‘o fakamālō he ngaahi tāpuaki ‘i he‘enau

mo'uí lolotonga 'enau kumi ki he ngaahi tāpuaki mo e fakaivia 'a e 'Eikí lolotonga e taimi 'aukaí. Ko hono fakakakato 'a e fono 'o e 'aukaí, 'oku hoko ia 'i hono foaki ki he fakafofonga 'a e 'Eikí, ko e Písopé, 'a e pa'anga 'aukaí.

Kau Písope, 'oku mou tokanga 'i 'a e uelofea 'i he uōtí. 'Oku 'i ai ho fatongia fakalangi ke kumi pea tokanga 'i 'a e masivá. 'I he pou pou 'a e palesiteni Fine'ofá mo e kau taki 'o e kolomu Taula'eiki Faka-Melekisētekí, ko ho'ou taumu'á ke tokoni 'i 'a e kaingalotú ke nau mo'uí falala pē kiate kinautolu. 'Okú ke tokanga 'i e fie ma'u fakatu'asino mo fakalaumālie 'a e kaingalotú 'i hono faka'aonga 'i fakapotopoto 'a e foaki 'aukaí, ko ha tokoni fakataimi mo ha tñaki atu ki he ma'u'anga tokoni 'a e koló mo e kaingá. 'I ho'o lotua ho'o ngāue 'aki 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki pea fakapotopoto 'i hono tokoni 'i 'o e masivá mo e faingata'a'ia, te ke 'ilo ai 'oku fakataumu'a 'a hono faka'aonga 'i totonu 'o e foaki 'aukaí ke tokoni 'i 'a e mo'uí kae 'ikai ko e tō'onga mo'uí.

Kau palesiteni 'o e kolomu Lakanga Taula'eiki Faka-'Eloné, 'oku mou ma'u 'a e ngaahi kī mo e mālohi ke ngāue 'i he ngaahi ouau fakatu'asinó. 'Oku mou ngāue fakataha mo e písopé pea ako 'i 'a e mēmipa 'o e kolomú fekau'aki mo honau fatongia 'i he lakanga fakataula'eikí pea tatakí kinautolu 'i hono kumi e kaingalotú ke nau fai

ha tokoni ki he 'aukaí. 'I hono fua totonu 'e kimoutolu kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Eloné homou fatongia, pea fakaa'u 'a e faingamālie ki he kaingalotú, 'oku mou tokoni ai ke ma'u e tāpuaki 'o e 'aukaí 'e kinautolu 'oku nau fie ma'u lahi taha ia. Te ke mātā 'a e lava 'e he laumālie 'o hono tokanga 'i 'a e masivá mo e faingata'a'ia, 'o ma'u 'a e mālohi ke fakavaivai 'i 'a e loto fefeká pea tāpuaki 'i 'a kinautolu 'oku 'ikai fa'a ma'u lotú.

Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni, "E 'ilo 'e he kau písope 'oku nau fokotu'utu'u 'enau kōlomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Eloné ke kau 'i hono tñaki 'o e foaki 'aukaí, 'a e tupulaki mo e lavame'a 'i he fatongia toputapu ko 'ení."⁸

Kau písope, manatu 'oku kehe 'a e tu'unga mei he 'ēlia ki he 'ēlia pea mei he fonua ki he fonua. Mahalo 'e 'ikai ke lava e 'a'ahi 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Eloné mei he fale ki he fale 'i he feitu'u 'okú ke nofo aí. 'Oku mau fakaafe 'i kimoutolu ke lotua 'a e fakahinohino 'a e palōfitá ke kumi ki ha ue 'i fakalangi ki he ngaahi founa ke faka'aonga 'i faivelenga ai e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Eloné 'i homou uōtí 'i he'enau kau ki hono tñaki 'a e foaki 'aukaí.

'I he vahe 27 'o e 3 Nifai, na'e 'eke 'e he 'Eiki toe tu'ú, "Ko e hā 'a e anga 'oku taa'u mo kimoutolú?" Na'á Ne tali, "Ke mou hangē pē ko aú."⁹ 'I he'etau to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisi

pea feinga ke muimui kiate Iá, te tau ma'u hono tatau 'i hotau fofongá pea hoko 'o hangē pē ko Iá. Ko hono tokanga 'i 'o e masivá mo e faingata'a'ia, ko e konga ia 'o e tauhi 'a e 'Eikí. 'Oku kau hono tokanga 'i e masivá mo e faingata'a'ia 'i he ngāue 'a e Fakamo'uí. 'Oku hā ia he me'a kotoa pē 'okú Ne fai. 'Okú ne ala mai 'o hiki hake 'a e tokotaha kotoa pē. 'Oku faingofua pē 'Ene ha'amongá, pea 'oku ma'ama 'a 'Ene kavengá. 'Oku ou fakaafe 'i kitautolu kotoa ke tau hoko 'o hangē pē ko e Fakamo'uí 'o tokanga 'i 'a e masivá mo e faingata'a'ia, 'i he faivelenga 'i hono tauhi 'a e fono 'o e 'aukaí, pea foaki 'ofa ki he pa'anga 'aukaí. 'Oku ou fakamo'oni 'i he loto fakatōkilalo ko hono tokanga 'i faivelenga ko ia 'o e masivá mo e faingata'a'ia, 'oku ho'ata ai 'etau matu'otu'a fakalaumālie pea tāpuaki 'i ai 'a e taha foakí mo ia 'okú ne talí. 'I he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Teutalonome 15:11.
2. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko hono Pule 'i 'o e Siasí* (2010), 2.2.
3. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, 6.1.2.
4. 'Isaia 58:6-7.
5. 'Isaia 58:8-11.
6. Harold B. Lee, "Listen and Obey" (Welfare Agricultural Meeting, Apr. 3, 1971, copy of typescript, 14); Church History Library, Salt Lake City.
7. Thomas S. Monson, "Oku tau Mateuteu Nai?" *Liahona*, Sepitema 2014, 4.
8. Thomas S. Monson, 'i he'ene fakataha mo e Kau Písopeliki Pulé, Feb. 28, 2014.
9. 3 Nifai 27:27.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluaki

“Eiki, Ko Au Ia?”

Kuo pau ke tau tuku 'etau hīkisiá, kae sio fakalaka atu 'i he 'etau mūnoá, pea fehu 'i 'i he loto fakatōkilalo, “Eiki, ko Au ia?”

Ko e pō faka'osi ia hotau Fakamo'ui 'ofeiná 'i he mo'ui matelié, 'a e efiafi ki mu'a pea Ne foaki Ia ko e totongi huhu'i ma'á e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. Na'á Ne folofola 'aki ha me'a 'i He'ene paki-paki 'a e ma'á mo 'Ene kau ākongá, 'oku pau na'á ne fakafonu honau lotó 'aki ha hoha'a mo ha mamahi lahi. Na'á Ne fakahā ange, “E lavaki'i au 'e homou toko taha.”

Na'e 'ikai fehu'ia 'e he kau ākongá hono mo'oni 'o e me'a na'á Ne folofola 'akí. Pe vakavakai takai, 'o tuhu ki ha taha kehe, mo fehu'i, “Ko ia ē?”

Ka, “na'a nau mamahi lahi, 'o nau taki taha fehu'i kiate ia, 'o pehē, *'Eikiko Au ia?*”¹

'Oku ou fifili pe ko e hā te tau taki taha fai kapau 'e 'eke mai e fehu'i ko iá kiate kitalu 'e he Fakamo'ui. Te tau vakai kiate kinalu 'oku tau feohí mo pehē loto, “Mahalo ko 'ene 'uhingá kia Soni. Kuó u fa'a fakakaukau ma'u pē ki ai,” pe “Oku ou fiefia 'i he 'i heni 'a Palauni. 'Oku fie ma'u mo'oni ke ne fanongo ki he pōpoaki ko 'eni”? Pe, te tau hangē ko e ākongá 'o e kuonga mu'á, 'o vakai kiate kita mo fai e fehu'i ongo ko iá: “Ko Au Ia?”

'Oku 'i he ngaahi fo'i lea mahinongofuá ni, “Eiki, ko Au ia?” 'a e kamata'anga 'o e potó mo e hala ki he ului fakafo'ituituí pea mo e lilu tu'uloá.

Ko ha Talafakatātā 'o e Matala 'i'akaú (Dandelions)

Tokua na'e 'i ai ha tangata na'e manako ke 'eve'eva he efiafi 'i hono feitu'ú. Na'e meimei ke nofo 'amanaki ma'u pē ke lue fakalaka atu he fale hono kaungá'apí. Na'e tauhi 'e he kaungá'apí ni e musié ke nonou, matala ma'u pē matala 'i'akaú, ma'ui'ui e 'ulu'akaú mo malumalu. Na'e mahino na'e fai 'e he kaungá'apí e me'a kotoa ke faka'ofó'ofa e loto'ata'ataá.

Ka 'i he fakalaka atu 'a e tangatá 'i ha 'aho 'e taha 'i he fale hono kaungá'apí, na'á ne fakatokanga 'i 'i he loto 'ata'atā faka'ofó'ofá ni ha fu'u vao matala engeenga pē taha ko e dandelion.

Na'e 'asi makehe pē ia pea na'e 'ohovale ai. Ko e hā na'e 'ikai ta'aki ai 'e he kaungá'apí ko 'eni? 'Oku 'ikai ke ne sio ki ai? Na'e 'ikai ke ne 'ilo 'e fakatupu 'e he dandelion ha fanga ki'i tenga 'e tupu ai ha ngaahi vao kehe?

Na'e 'ikai ma-fakamatala'i hono uesia lahi ia 'e he fu'u dandelion ko 'eni, pea loto ai ke ne fai ha me'a. 'E sai ke ne ta'aki pē 'e ia? Pe fana 'aki ha kemikale tāmāte vao? Mahalo ka totolo po'uli atu te ne lava 'o ta'aki fakapulipuli pē.

Na'e kāsia 'e he ngaahi fakakaukau ko iá hono 'atamaí 'i he'ene lue foki ki hono 'apí. Na'e hū ki hono falé 'o 'ikai toe vakai ki hono loto'ata'ataá—'a ia na'e kapu 'e ha fanga ki'i dandelions engeenga 'e laungeau.

Ngaahi Malamala 'i 'Akaú mo e Ngaahi Fu'u 'Akaú

'Oku fakamanatu mai nai 'e he talanoá ni e folofola 'a e Fakamo'ui?

“Ko e hā 'okú ke tokanga ai ki he malamala 'i 'akau 'oku 'i he mata 'o ho kāingá, ka 'oku 'ikai te ke tokanga ki he fu'u 'akau 'oku 'i ho mata 'o'ou? . . .

. . . Tomu'a lí 'a e fu'u 'akau mei ho mata 'o'ou; pea te ke toki mamata totonu ke to'o 'a e malamala 'i 'akau mei he mata 'o ho kāingá.”²

'Oku hangē 'oku fekau'aki vāofi 'a e talanoa ko 'eni ki he malamala 'i 'akau mo e fu'u 'akau pea mo 'etau ta'e-malava ke vakai totonu kiate kitalu. 'Oku 'ikai ke u fakapapau 'i pe ko e hā 'oku tau lava ai 'o fulifulihi mo fokotu'u lelei ha ngaahi founa fakalelei ki he palopalema 'a e kakaí, ka tau fa'a faingata 'a ia he fakatokanga 'i ha'atautolu.

Na'e 'i ai ha ongoongo 'i he ngaahi ta'u kuo hili kau ki ha tangata na'e tui kapau te ne tatafi 'aki ha huhu'a 'i lēmani hono matá, te ne 'ai ke 'oua 'e 'asi 'i he me'a-faitaá. Ko ia, na'á ne tatafi kotoa 'aki hono matá ha huhu'a 'i lēmani, hū ki tu'a, 'o kaiha'asi fakamālohi ha pangikē 'e ua. 'Ikai fuoloa mei ai kuo puke pōpula 'i he fakamafola mai hono 'atá he ongoongo efiafi. Ko e taimi na'e fakahā ange ai 'e he kau polisí hono faitaa 'i vitio 'e he me'afaita malu'í, na'e 'ikai tui ia ki ai. Na'á ne talaange, “Ka na'e vali huhu'a 'i lēmani hoku matá!”³

Ko e taimi ne fanongo ai ha taha saienisi 'i he 'Univēsitī Kōnelī ki he talanoa ko 'enī, na'e fakatumutumu 'i he lava ke ta'e fakatokanga'i 'e ha tangata 'ene ta'e-maa'usiā. Koe'uhī ke vakai'i pe ko ha palopalema fakalū-kufua 'eni, ne fakaafe'i ai 'e ha ongo fakatotolo e fānau ako 'univēsitī ke nau kau 'i ha ngaahi sivi 'i ha ngaahi poto fakangāue kehekehe 'o e mo'uí pea kole ange ke nau fakamaaka e ola 'o 'enau ngāué. Ko e fānau ako ne kovi taha 'enau ngāué ko kinautolu ia ne hala taha 'enau fakamaaka 'enau ngāué—ne fakafuofua'i 'e hanau ni'ihi honau māká 'o liunga nima ia 'i honau maaka totonú.⁴

Kuo fakahoko tatau e fakatotoló ni 'i ha ngaahi founa kehekehe, 'o kei toutou fakapapau'i ai pē 'a e iku'anga tatau: ko hatau tokolahi 'oku tau faingata'a'ia ke 'ilo'i totonu hotau tu'ungá, pea na'a mo e kakai lavame'á 'oku nau 'afa'i 'enau foakí kae tuku hifo e ngaahi foaki 'oku fai 'e he ni'ihi kehé.⁵

Mahalo 'e 'ikai fu'u mahu'inga ke 'afa'i e founa 'etau faka'uli 'i ha kaá pe ko e hā e mama'o ha'atau taa'i ha fo'i pulu tā-pulu. Ka ko e taimi 'oku tau kamata'i ai ke tui 'oku lahi ange 'etau ngaahi foaki 'i 'apí, 'i he ngāué, pea 'i he lotú 'i honau tu'unga totonú, 'oku tau fakakuihi kitautolu ki he ngaahi tāpuaki mo e ngaahi faingamālie ke fakalelei'i kitautolu 'i ha ngaahi founa mahu'inga mo kāfakafa.

Ngaahi Me'a Pulipulia Fakalaumālie

Na'e nofo haku maheni 'i ha uooti na'e mā'olunga taha hono fakamatala fakasitetisitika 'i he Siasí—mā'olunga e ma'ulotú, mā'olunga mo e fika 'o e faiako faka'apí, anga maa'u pē fānau Palaimelí, na'e kau 'i he ngaahi ma'u me'atokoni 'a e uotí ha ngaahi me'akai lelei na'e hāhāmolofia ke mahua he faliki 'o e falelotú, pea te u pehē na'e 'ikai ha teitei kē ia 'i ha va'inga 'a e Siasí.

Ne faifai pea ui hoku kaungāme'á mo hono uai'fi ke ngāue fakafaifekau. 'I he'ena foki mai he 'osi 'o e ta'u 'e tolú, na'e 'ohovale 'a e ongome'á ni ke 'ilo ko e lolotonga 'o e taimi 'ena mavahe 'o ngāué, ne vete ha ngaahi fāmili 'e 11.

Neongo ne fisi ki tu'a mei he uotí 'a e faka'ilonga 'o e faivelengá mo e mālohí, kae pango he na'e 'i ai ha me'a na'e hoko 'i he loto mo e mo'uí 'a e kāingalotú. Pea ko e palopalemá he ko e tūkunga ko 'enī 'oku 'ikai tā-tātaha. 'Oku hoko 'a e fa'ahinga me'a fulikivanu mo fakapiko ko iá 'i he taimi 'oku mavahe ai 'a e kāingalotu 'o e Siasí mei he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei. Mahalo te nau fotu ki tu'a ko e kau ākongá 'a Sīsū Kalaisi, ka 'i honau lotó, kuo mavahe honau lotó mei he Fakamo'uí mo 'Ene ngaahi akonakí. Kuo nau mafuli māmālie mei he ngaahi me'a 'o e Laumālié 'o 'unu atu ki he ngaahi me'a 'o e māmaní.

'Oku kamata ke pehē 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eiki mo'uí tāu he taimi 'e ni'ihi, ko e Siasí ko ha me'a lelei pē ki he kakai fefiné mo e fānau kae 'ikai ko kinautolu. Pe 'oku tui ha ni'ihi ko 'enau taimi tēpile femo'uekiná pe tūkunga makehé 'okú ne faka'atā kinautolu mei he ngaahi ngāue faka'aho 'o e faivelengá mo e tokoní 'okú ne pukepuke ke nau ofi ki he Laumālié. 'I he kuonga ko 'eni 'o e tuli tonuhiá mo e tokanga taha pē kiate kitá, 'oku faingofua ai ke te mohu founa 'o ma'u ha ngaahi 'uhinga ke 'oua 'e toutou

fakataufolofola ki he 'Otuá 'i ha lotu, fakatoloi e ako 'o e folofolá, fakamama'o mei he ngaahi houalotu 'a e Siasí mo e ngaahi efiāfi fakafāmili 'i 'apí, pe ko e totongi vahe hongofulu totonú mo e ngaahi foakí.

Kāinga, mou kātaki mu'a 'o vaka-vakai'i homou lotó mo fai e fehu'i faingofua ko 'enī: "Eiki, ko au Ia?"

Kuó ke mavahe nai—pe si'isi'i pē—mei he "ongoongolelei nāunau 'ia 'a e 'Otua monū'ia, 'a ia na'e tuku mai [ke ke] tauhi?"⁶ Kuó ke tuku nai e "otua 'o māmaní" ke fakakuihi ho 'atamaí mei he "maama 'o e ongoongolelei fakamonū'ia 'a Kalaisi?"⁷

Si'oku ngaahi kaungāme'a 'ofeina, si'oku ngaahi tokoua 'ofeina, fehu'i pē kiate koe, "Ko e fē 'a 'eku koloá?"

'Oku tuku 'apē ho lotó 'i he ngaahi me'a fakahōhōloto 'o e māmaní, pe 'oku tukutaha ia 'i he ngaahi akonaki 'a Sīsū Kalaisi? "He ko e potu 'oku 'i ai ho'omou koloá, 'e 'i ai foki mo homou lotó."⁸

'Oku 'afio nai e Laumālie 'o e 'Otuá 'i homou lotó? 'Oku mou "aka mo tu'u ma'u" 'i he 'ofa 'a e 'Otuá pea mo homou kāingá? 'Oku mou tuku nai ha taimi fe'unga mo mohu founa ke 'omi 'a e fiefiá ki ho'omou nofo malí mo e fāmili? 'Oku foaki nai ho iví ki

ngalingali te nau kamata ke fifili pea 'oku 'i ai ha me'a 'a e Siasí ke foaki ma'anautolu.

Ka ko kinautolu 'oku fie fakalaka-laka mo lelei angé, 'a kinautolu 'oku ako mei he Fakamo'uí mo faka'amu ke hangē ko Iá, 'a kinautolu 'oku nau loto fakatōkilalo 'o hangē ko ha tamasi'i si'i mo feinga ke fenāpasi 'enau ngaahi fakakaukaú mo 'enau tō'ongá mo 'etau Tamai Fakahēvaní—te nau a'usia e mana 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'uí. Te nau ongo'i mo'oni e Laumālie Faka'ofō'ofa 'o e 'Otuá. Te nau a'usia 'a e fiefia ta'e fakamatala'i 'a ia ko e fua 'o e angamaluú mo e loto fakatōkilaló. 'E tāpuekina 'aki kinautolu e loto holi mo e ivi mapule'i ke hoko ko e kau ākongá mo'oni 'a Sisū Kalaisi.

he taumu'a kilukilua ke mahino mo mo'ui 'aki "a e māukupu, mo e lōloa, mo e loloto, pea mo e mā'olunga" 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo fakafoki mai?

Kāinga, kapau ko ho'o faka'amu lahi tahá ke tanumaki e anga faka-Kalaisi 'o e "tuí, angama'á, 'iló, anga fakama'uma'ú, fe'ofō'ofani fakakāingá, anga faka-'Otuá, manava'ofá, loto fakatōkilaló, [mo e ngāué],"¹⁰ 'e ngaohi koe 'e he Tamai Hēvaní ko ha me'a-ngāue 'i Hono to'ukupú ki he fakamo'ui 'o ha ngaahi laumālie tokolahi.¹¹

Ko e Mo'ui Vakavakai'i

Kāinga, 'oku hala hatau taha te ne fie fakahā 'a e taimi 'oku tau 'auhia ai mei he hala totonú. Taimi lahi 'oku tau feinga ke kalo mei he vakavakai'i fakalelei hotau laumālié pea fakafepaki'i hotau ngaahi vaivaí, ngaahi fakanngatangatá, mo e manavasi'i. 'I he'ene peheé, ko e taimi 'oku tau vakavakai'i ai 'etau mo'ui, 'oku tau sio 'aki e me'a-sivi 'o e fakakaukau pē 'a atá, kumi 'uhingá, mo ha ngaahi talanoa 'oku tau fai kiate kitautolu ke fakatonuhia'i 'a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi tō'onga ta'e-tāú.

Ka 'oku mahu'inga 'etau lava 'o vakai lelei kiate kitautolú ki he'etau tupulaki fakalaumālié mo hotau tu'unga lelei. Kapau 'oku kei fūfūnaki hotau ngaahi vaivaí mo 'etau ngaahi

tōnounou 'i he fakapo'ulí, pea tā he 'ikai lava 'e he mālohi huhu'i 'o e Fakamo'uí 'o fakamo'ui kinautolu mo 'ai ke nau mālohi.¹² Me'apango, he 'e toe 'ai 'e he'etau kui ki hotau ngaahi vaivaí fakatangatá ke tau kui ki he ngaahi ivi fakalaumālie 'oku faka'amu 'etau Tamai Hēvaní ke tanumaki 'iate kitautolu takitahá.

'E anga fēfē leva ha'atau hulu'i e maama haohaoa 'a e 'Otuá ki hotau laumālié mo vakai kiate kitautolu 'o hangē ko 'Ene 'afio mai kiate kitautolú?

Tuku ke u fokotu'u atu ko e ngaahi folofola mā'oni'oni mo e ngaahi malanga kuo fai he konifelenisi lahí, ko ha ngaahi sio'ata 'aonga ia te tau lava 'o to'o ki he'etau sivi'i kitautolú.

'I ho'o fanongo pe lau e ngaahi lea 'a e kau palōfita 'o e kuonga mu'á mo onopōní, faka'ehi'ehi mei he fakakaukau ki he anga 'o hono faka'aonga'i e ngaahi lea ko iá ki ha tahá kae fai e fehu'i faingofuá: "Eiki, ko Au ia?"

Kuo pau ke tau fakataufolofola ki he'etau Tamai Hēvaní 'i he loto mafesi mo e 'atamai ako'ingofua. Kuo pau ke tau loto fiemālie ke ako mo liliu. Pea, hono 'ikai lahi e me'a 'oku tau ma'u 'i he'etau tukupā ke mo'ui 'aki e tu'unga ne fakataumu'a mai he'etau Tamai Hēvaní kiate kitautolú.

Ko kinautolu 'oku 'ikai ke nau fie ako mo liliú mahalo he 'ikai pea 'oku

Ko e Mālohi 'o e Lelei

'I he'eku mo'ui, kuó u ma'u ha faingamālie ke feohi mo ha ni'ihī 'o e kakai tangata mo fafine poto mo 'atamai'ia taha 'i he māmaní. 'I he'eku kei si'í, na'á ku mālie'ia 'iate kinautolu na'e ako, lavame'a, ikuna, mo faka'apa'apa'i 'e he māmaní. Ka 'i he fakalau atu 'a e ta'ú, kuó u fakatokanga'i, 'oku ou mālie'ia lahi ange au 'iate kinautolu ko e ngaahi laumālie faka'ofō'ofa mo monū'ia 'oku lelei mo ta'e ha melé.

Pea 'oku 'ikai 'apē ko e me'a ia 'oku 'uhinga ki ai 'a e ongoongolelei mo ne fai ma'atautolú? Ko e ongoongolelei ia 'o e fiefiá, pea 'e tokoni ia ke tau lelei ai.

'Oku kaunga e ngaahi lea 'a e 'Aposetolo ko Sēmisi kiate kitautolu he 'ahó ni:

"Oku teke'i 'e he 'Otuá 'a e laukaú, ka 'okú ne foaki 'a e 'ofá ki he angavaivaí. . . .

"Fakavaiva'i 'a kimoutolu 'i he 'ao 'o e 'Eiki, pea 'e hākeaki' 'e ia 'a kimoutolu."¹³

Kāinga, kuo pau ke tau tuku 'etau hikisiá, kae sio fakalaka atu 'i he'etau mūnoá, pea fehu'i 'i he loto fakatōkilalo, "Eiki, ko Au ia?"

Pea kapau ko e talí 'a e 'Eiki ko e "Io, 'e hoku foha, 'oku 'i ai ha ngaahi me'a kuo pau ke ke fakalelei'i, ko ha ngaahi me'a te u lava 'o tokoni ke ke

ikuna'i," 'oku ou fakatauange ke tau tali fiemālie 'a e tali ko 'eni, fakahaa'i 'i he loto fakatōkilalo 'etau ngaahi angahalá mo e ngaahi tōnounou, pea liliu leva 'etau ngaahi founḡá 'aki 'etau feinga ke tau hoko ko ha husepāniti, tamai, mo e foha lelei ange. 'Ofa te tau feinga mei he taimi ni 'o faai atu, 'aki hotau ivi ke 'a'eva ma'u pē 'i he hala monū'ia 'o e Fakamo'uí—he ko e 'ilo'i lelei kitautolú ko e kamata'anga ia 'o e potó.

'I he 'etau fai iá, 'e tatakinima kitautolu 'e hotau 'Otua 'ofá; pea "ai ke [tau] mālohi, pea tāpuekina mei 'olunga."¹⁴

Si'i ngaahi kaungāme'a 'ofeina, ko ha sitepu 'uluaki 'i he hala fakaofu mo lavame'a 'o e tu'unga fakaākongā totonú, 'oku kamata 'aki ia 'etau fai e fehu'i faingofua:

"Eiki, ko Au ia?"

Ko 'eku fakamo'oní 'eni pea 'oku ou tuku atu 'eku tāpuakí 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mātiu 26:21–22; ko e tānaki atu e fakamamafa'í.
2. Mātiu 7:3, 5.
3. Vakai, Errol Morris, "The Anosognosic's Dilemma: Something's Wrong but You'll Never Know What It Is," *New York Times*, June 20, 2010, opinionator. blogs.nytimes.com/2010/06/20/the-anosognosics-dilemma-1.
4. Vakai, Justin Kruger and David Dunning, "Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments," *Journal of Personality and Social Psychology*, Dec. 1999, 1121–34. "I ha savea 'e 4 ne ma'u ai ko e ni'ihī ko ia ne maaka ma'ulalo tahā 'i he fakakatá, kalamá mo e fakakaukau lelei, ne nau fu'u tōtu'a 'enau fakamaaka pē kinautolú. Neongo ne nau kau he peseti 'e 12, ka ne nau tala 'e nautolu 'oku nau 'i he peseti 'e 62" (from the abstract at psycnet.apa.org/?&fa=main.doiLanding&doi=10.1037/0022-3514.77.6.1121).
5. Vakai, Marshall Goldsmith, *What Got You Here Won't Get You There* (2007), vahe 3. Ne fehu'i ki he toko tolu ke nau fakafuofua 'i 'enau tokoni ki he lavame'a 'a e kautahá. Na'e iku 'o peseti 'e 150 'enau fakafuofua ki he 'enau tokoni.
6. 1 Timote 1:11.
7. 2 Kolinitō 4:4.
8. Luke 12:34.
9. 'Efesō 3:18.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:6.
11. Vakai, 'Alamā 17:11.
12. Vakai, 'Eta 12:27.
13. Sēmisi 4:6, 10.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:28.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí

Ko e Lakanga Fakataula'eiki Teuteu'angá

'Oku mahu'inga ange 'i he teuteu 'a e lakanga fakataula'eiki, ke "fakahaa'i mai" 'o laka ange ia 'i he "tala māi."

'Oku ou fakamālō ke fakataha mo e kau lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá, 'a ia 'oku 'i he funga 'o e māmaní. 'Oku hounga kiate au ho'omou tuí, ngāué, mo ho'omou ngaahi lotú.

'Oku fekau'aki 'eku pōpoaki he efiafi ní mo e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné. 'Oku toe fakataumu'a foki ia kiate kitautolu kotoa 'oku tokoni ke fakahoko e ngaahi tala'ofa 'a e 'Eikí, kiate kinautolu 'oku nau ma'u e me'a 'oku fakamatala 'i 'e he folofolá ko e "lakanga fakataula'eiki si'isi'i angé."¹ 'Oku toe ui foki ia ko e lakanga fakataula'eiki teuteu'angá. Ko e teuteu nāunau'ia ia te u lea ki ai he efiafi ní.

'Oku fakafonu e palani 'a e 'Eikí ki He'ene ngāué 'aki e teuteu. Na'á Ne teuteu 'a e māmaní ma'atautolu ke tau a'usia 'a e ngaahi sivi mo e ngaahi faingamālie 'o e mo'ui fakamatelié. Lolotonga 'etau 'i hení, 'oku tau 'i he feitu'u 'oku ui 'e he folofolá ko ha "tu'unga tetuteu'anga."²

Na'e fakamatala 'i 'e he palōfita ko 'Alamaá hono mahu'inga 'o e teuteu

ko iá ki he mo'ui ta'engatá, 'a ia te tau lava ai 'o nofo fakataha 'i he ngaahi fāmilí mo e 'Otua ko e Tamai pea mo Sīsū Kalaisi.

Na'á Ne fakamatala 'i peheni 'a e fie ma'u ke teuteu: "Pea 'oku tau vakai 'oku hoko 'a e maté ki he fa'ahinga 'o e tangatá, 'io, 'a e mate ko ia kuo lau ki ai 'a 'Amulekí, 'a ia ko e mate fakasinó; ka neongo ia na'e tuku ki he tangatá ha vaha'a taimi ke ne lava ai

‘o fakatomala; ko ia na’e hoko ai ‘a e mo’uí ni ko ha tu’unga ‘ahi’ahi’anga; ko ha taimi ke teuteu ai ke fe’iloaki mo e ‘Otuá; ko ha taimi ke teuteu ki he tu’unga ta’engata ‘a ia kuó ma lau ki áí, ‘a ia ‘e hoko ‘i he hili ‘a e toetu’ú ‘o e maté.”³

‘Oku tatau e taimi kuo tuku mai ke tau mo’ui ai ‘i he matelié, ‘a ia ko e teuteu ke fe’iloaki mo e ‘Otuá, mo e hoko e taimi kuo tuku ke tau ngāue ai ‘i he Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné ko ha faingamālie ke tau teuteu ai ke ako e founa ke fai ha tokoni mahu-‘inga ki he ni’ihi kehé. Pea ‘i he foaki ‘e he ‘Eikí ‘a e tokoni ‘oku tau fie ma’u ke ikuna ‘i ai ‘a e ngaahi sivi ‘o e mo’ui fakamatelié, ‘okú Ne toe fai mai foki ha tokoni kiate kinautolu ‘i he ‘etau teuteu he lakanga fakataula’eikí.

Ko ‘eku pōpoakí kiate kinautolu ‘oku fekau mai ‘e he ‘Eikí ke tokoni ki hono teuteu ‘i ha kau ma’u Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné, ‘o tatau pē mo kinautolu ‘oku nau ma’u e Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné. Ko ‘eku leá ki he ngaahi tamaí. Ko ‘eku leá ki he kau pīsopé. Pea ko ‘eku leá kiate kinautolu ‘o e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisētekí ‘oku fakafalala ki ai ke nau hoko ko e ngaahi hoa mo e kau faiako faka’api pea mo e kau faiako ‘o e kau talavou ‘oku teuteu ki he lakanga fakataula’eikí.

Ko ‘eku leá ke fakahikihiki ‘i pea ‘i he loto hounga ‘ia hamou tokolahi he funga ‘o e māmaní pea mo ‘amui ange.

Te u fehālaaki kapau he ‘ikai te u lea ki ha palesiteni fakakolo mo ha

pīsope ‘o ‘eku kei si’í. Na’á ku hoko ko e tīkoni ‘i hoku ta’u 12, ‘i ha ki’i kolo ‘i he tafa’aki fakahahake ‘o e ‘Tunaiteti Siteití. Na’e fu’u tokosi’i ‘a e ki’i koló pea ko au pē mo hoku tokouá ‘a e ongo ma’u Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné, kae tālunga hono fakaafe ‘i ‘e he’eku tamaí, ‘a ia na’e palesiteni fakakoló, ha tangata ta’u tolungofulu tupu ke kau ki he Siasí.

Na’e ma’u ‘e he taha ului fo’ou ni e Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné pea ne ui ai ia ke ne tokanga ‘i e Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné. ‘Oku ou kei manatu ‘i pē ‘o hangē ne hoko ‘aneafí. ‘Oku ou kei manatu ‘i e la ‘i ‘akau ‘o e fa’ahita ‘u fakatōlau ‘i he’ema ō mo e ului fo’ou pea mo hoku tokouá ke fai ha me’a ma’a ha uitou. ‘Oku ‘ikai ke u manatu ‘i pe ko e hā ‘a e ngāué, ka ‘oku ou manatu ‘i ‘eku ongo ‘i e kau ‘a e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí ‘i hono fai e me’a ne u toki ‘ilo kimui na’e folofola ‘aki ‘e he ‘Eikí kuo pau ke tau fai ke fakamolemole ‘i ‘etau ngaahi angahalá pea mo mateuteu ai ke mamata kiate Iá.

‘I he’eku vakai atu he taimi ní, ‘oku ou loto hounga ‘ia ‘i ha palesiteni fakakolo na’á ne ui ha taha ului fo’ou ke tokoni ki he ‘Eikí ‘i hono teuteu ha ongo tamaiki tangata te na hoko ha ‘aho ko e ongo pīsope ‘o fakafatongia ‘aki hono tokanga ‘i ‘o e paeá mo e masivá pea mo tokanga ‘i e lakanga fakataula’eiki teuteu’angá.

Na’á ku kei tīkoni pē ‘i he taimi ne hiki ai homau fāmílí ki ha uooti tokolahi ‘i ‘Iutaá. Ko e fuofua taimi ia

ne u ongo ‘i ai e mālohi ‘o ha kōlomu kakato ‘i he Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné. Ko hono mo’oní, ko e toki fuofua taimi ia ke u sio ai ‘i ha me’a pehē. Pea kimui angé, ko e fuofua taimi ia ne u ongo ‘i ai e mālohi mo e ngaahi tāpuaki ‘o e tokanga ‘i ‘e ha pīsope e kōlomu ‘o e kau taula’eikí.

Na’e ui au ‘e he pīsopé ko e ‘asisiteni ‘uluaki ‘i he kōlomu ‘o e kau taula’eikí. ‘Oku ou manatu ‘i na’á ne ako ‘i pē ‘e ia ‘a e kōlomú—neongo ‘ene femo’uekiná pea ‘i ai ha kau tangata talēniti ‘ia na’á ne mei lava ke ui ke tokoni ‘i kimautolu. Na’á ne fokotu’u fuopotopoto e ‘ū seá he loki kalasí. Na’á ne ‘ai ke u tangutu he sea hono tafa’akí, ‘i hono to’omata’ú.

Na’á ku lava ‘o sio fakalaka atu ‘i hono umá ‘i he’ene faiakó. Na’á ne fa’a sio ki he fanga ki’i fakamatala ne ‘osi taípe ‘i fakalelei ‘i he ki’i tohi takafi leta ‘i hono fungá pea mo e ngaahi folofola motu’a mo ‘osi faka’ilonga ‘i na’á ne fakaava ‘i hono funga tui ‘e tahá. ‘Oku ou lava ‘o manatu ‘i ‘a e fiefia ‘i he’ene fakamatala ‘a e ngaahi talanoa ‘o e loto to’á mei he tohi ‘a Tanielá pea mo ‘ene fakamo’oni ki he Fakamo’uí, ‘a e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí.

Te u manatu ‘i ma’u pē hono ui ‘e he ‘Eikí ha ngaahi hoa kuo filifili lelei ke ngāue mo ‘ene kau ma’u lakanga fakataula’eikí ‘i he teuteu.

Na’e ma’u he’eku pīsopé ha ongo tokoni lelei, pea na’e laka hake ‘i he tu’o tahá ha’ane telefoni mai ki ‘api, ‘i ha ‘uhinga na’e ‘ikai ke u ‘ilo’i, ‘o pehē mai, “Hale, ‘oku ou fie ma’u koe ke ta hoa pea ke ta ō ‘o ‘a’ahi.” ‘I he taimi ‘e taha, ko ‘ema ō ki ha ‘api ‘o ha uitou na’e nofo tokotaha pē mo ‘ikai si’ane me’akai ‘i hono ‘apí. ‘I he’ema fokí na’á ne ta’ofi ‘a e kaá, fakaava ‘ene folofolá, peá ne talamai e ‘uhinga ‘oku fai pehē ai ki he uitou ko iá, ‘o hangē ‘oku ‘ikai ngata pē he’ene ma’u ‘a e mālohi ke tauhi iá, ka te ne lava ‘i he kaha’ú, ke tokoni ‘i ha ni’ihi kehe.

Ko ha ‘a’ahi ‘e taha ki ha tangata kuo fuoloa ‘ene lí’aki lotú. Na’e fakaafe ‘i ia he’eku pīsopé ke foki mai ‘o feohi mo e Kāingalotú. Na’á ku ongo ‘i ‘a e ‘ofa ‘eku pīsopé ki he taha na’e hangē kiate au ko ha fili ‘oku ‘ikai lava ‘o ‘ofa ‘i pea fakafetau.

‘I ha me‘a ‘e taha ne ma ‘a‘ahi ai ki ha ‘api na‘e fekau‘i mai ai ha ongo ki‘i tamaiki fefine ke fakafe‘iloaki kiate kimaua he matapaá ‘e he‘ena ongomā-tu‘a inu kava mālohí. Na‘e lea mai pē ongo ki‘i tamaiki fefiné he matapā uaeá ‘oku mohe ‘ena fa‘eé mo e tangata‘eikí. Na‘e kei fakatalanoa pē pīsopé kiate kinaua, malimali mo fakamālo‘ia ‘ena ngaahi lelei mo ‘ena loto-to‘á, na‘e hangē kiate au ko ha miniti ‘e 10 pe lōloa ange. Na‘á ne pehē le‘o sí‘i mai ‘i he‘eku lue ‘i hono tafa‘akí ‘o fokí, “Ko ha ‘a‘ahi lelei ia. He ‘ikai toe ngalo ‘i he ongo ki‘i tamaiki fefiné ne ta ō mai.”

‘Oku ‘i ai ha tāpuaki ‘e ua ‘e lava ke foaki ‘e ha hoa taki he lakanga fakataula‘eikí, ‘a ia ko e falalá mo e sī-pinga ‘o e tokangá. Na‘á ku fakatokanga‘i ia he taimi na‘e ‘oange ai ki hoku fohá ha hoa faiako faka‘api na‘e taukei ange ‘i he lakanga fakataula‘eikí. Ne ‘osi hoko hono hoá ko ha palesiteni fakamisiona tu‘o ua pea ngāue ‘i ha ngaahi tu‘unga fakatakimu‘a kehe.

Kimu‘a peá na ‘a‘ahi ki ha taha ‘o e ngaahi fāmili ne vahe angé, ne kole ‘e he taki lakanga fakataula‘eiki taukei ko iá ke tomu‘a ‘alu ange ki hoku fohá ‘i homau ‘apí. Na‘á na tuku pē ke u fanongo. Na‘e kamata ‘aki ‘e he hoa takí ha lotu, ‘o kole ha tokoni. Hili ia peá ne talaange ha me‘a hangē ko ‘ení ki hoku fohá: “Oku ou fakakaukau ‘oku totonu ke ta ako‘i ha lēsoni ki he fāmili ko ‘ení ‘o hangē ha ui ke fakatomalá. Ka ‘oku ou ‘ilo‘i ‘e ‘ikai ke nau tali lelei ia meiate au. ‘Oku ou tui te nau tali lelei ange ‘a e pōpoakí meiate koe. Ko e hā ha‘o ongo‘i ki ai?”

‘Oku ou manatu‘i ‘a e manavahē ne u sio ki ai ‘i he mata hoku fohá. ‘Oku ou kei lava pē ‘o ongo‘i ‘a e fiefia ‘o e momeniti ko iá, ‘i he tali ‘e hoku fohá ‘a e falala ko iá.

Na‘e ‘ikai ko ha tupukoso hono fokotu‘u ‘e he pīsopé e ongo hoa ko iá. Ne fakahoko ia ‘i he teuteu fakalelei ‘a e hoa takí e ngaahi ongo ‘a e fāmili ko ia na‘e ‘amanaki te na ako‘í. Ko ha tataki fakalaumālie ia ke holomui, kae falala ki ha talavou te‘eki taukei ke ui e fānau lalahi ‘a e ‘Otuá ke fakatomala pea mo hao.

‘Oku ‘ikai ke u ‘ilo e ola ‘o ‘ena ‘a‘ahí, ka ‘oku ou ‘ilo‘i na‘e teuteu‘i

‘e he pīsopé, ko ha taha ma‘u Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisēteki, mo e ‘Eikí ha ki‘i tamasi‘i ke hoko ko ha tangata lakanga fakataula‘eiki mo ha pīsope ‘i ha ‘aho.

‘Oku angamaheni kiate kimoutolu ‘a e ngaahi talanoa pehē ‘o e lavame‘a ‘i he teuteu ‘a e lakanga fakataula‘eikí, ‘i he me‘a kuo mou mamata aí pea mo ia kuo mou a‘usia ‘i ho‘omou mo‘uí. Kuo mou ‘ilo‘i mo ‘osi hoko ko e kau pīsope, hoa, mo e mātu‘a pehē. Kuo mou ‘osi fakatokanga‘i e to‘ukupu ‘o e ‘Eikí ‘i ho‘omou teuteu ki he ngaahi fatongia ‘o e lakanga fakataula‘eikí ‘a ia ‘okú Ne ‘afio‘i ‘e hanganaki mai kiate kimoutolú.

‘Oku ‘i ai e tufakanga ‘o kitautolu kotoa he lakanga fakataula‘eikí ke tokoni ki he ‘Eikí hono teuteu‘i e ni‘ihi kehé. ‘Oku ‘i ai ha ngaahi me‘a te tau lava ‘o fai ‘e mahu‘inga ange. ‘E mālohi ange ‘etau ngaahi sīpinga ko hono mo‘uí ‘aki e tokātelinē, ‘o mahulu hake ia ‘i he‘etau ngāue ‘aki ha ngaahi lea ke ako‘i e tokātelinē.

Ko e tumutumu ‘i he‘etau ngāue he lakanga fakataula‘eikí ko hono fakaafe‘i ‘o e kakaí ke nau ha‘u kia Kalaisi ‘i he tuí, fakatomalá, papitaisó, pea ma‘u ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní. Hangē ko ‘ení, kuo ‘osi fai ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ha ngaahi malanga ke ue‘i e lotó ‘i he ngaahi tokāteline kotoa ko iá. Ko ia ‘oku ou ‘ilo‘i ‘i he me‘a na‘á ne fai mo e kakaí mo e kau faifekau‘i pea mo e ngaahi kaungāme‘a ‘o e Siasí ‘i

he‘ene tokanga‘i e misiona ‘i Tolonitoá, ‘okú ne faka‘ai‘ai ke u ngāue.

‘Oku mahu‘inga ange ‘i he teuteu ‘a e lakanga fakataula‘eikí, ke “fakahaa‘i mai” ‘o laka ange ‘i he “tala maí.”

Ko e ‘uhinga ia ‘oku mātu‘aki mahu‘inga ai ‘a e folofolá ke teuteu‘i kitautolu ‘i he lakanga fakataula‘eikí. ‘Oku nau fonu ‘i he ngaahi sīpingá. ‘Oku ou ongo‘i ‘o hangē te u lava ‘o sio kia ‘Alamā ‘oku muimui ki he fekau ‘e he ‘āngeló pea toe fakavavevave ‘o fokí ke ako‘i e kakai faiangahala ‘i ‘Amonaihā ne nau fakasītu‘a‘i iá.⁴ ‘Oku lava ke u ongo‘i e moko‘ī ‘i he loki ‘o e fale fakapōpulá he taimi na‘e fakahā ange ai ki he Palōfita ko Siosefá ‘e he ‘Otuá ke loto to‘a pea ‘oku malu‘i iá.⁵ ‘I he‘etau fakakaukau ki he ngaahi fakatātā fakafolofola ko iá, te tau lava leva ‘o mateuteu ke kātaki ‘i he‘etau ngāue, ‘i he taimi ‘oku ngali faingata‘a aí.

Ko e tamai pe pīsope pe hoa taki faiako faka‘api ‘okú ne fakahaa‘i ‘oku falala ki ha talavou ma‘u lakanga fakataula‘eikí, te ne lava ‘o liliu ‘ene mo‘uí. Na‘e kole ki he‘eku tamaí ‘i ha me‘a ‘e taha ‘e ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ke ne fa‘u ha fakamatala nounou ‘i he saienisí mo e tui fakalotú. Ko ‘eku tamaí ko ha taha saienisi mo ha taha ma‘u lakanga fakataula‘eiki faivelenga. ‘Oku ou kei manatu‘i lelei pē ‘a e momeniti na‘á ne mono mai ai ‘a e pepa kuó ne tohí mo pehē mai, “Ko ē, ‘oku

ou fie ma'u koe ke ke lau ia, kimu'a pe'a u 'ave ia ki he Toko Hongofulu Mā Uá. Te ke 'ilo pe 'oku tonu." Na'á ne lahi 'aki ha ta'u 'e 32 'iate au pea fakapotopoto mo poto lahi ange fau.

'Oku kei fakamālohia pē au 'e he falala ko iá mei ha tamai ma'ongo- 'onga mo ha tangata lakanga fakataula'eiki. Na'á ku 'ilo'i 'oku 'ikai ko 'ene falalá kiate au ka 'e lava 'e he 'Otuá 'o fakahā mai kiate au 'a e me'a 'oku mo'oní. Te mou lava 'e kimoutolu ngaahi hoa tauke'i ke tāpuaki'i 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eiki kei si'i 'i he teuteu 'i he taimi pē te ke lava ai 'o fakahā'i ange 'a e fa'ahinga falala ko iá. 'E tokoni ia ke falala ai ki he ongo le'o si'i 'o e fakahā'i 'i he taimi 'oku hoko mai ai 'i ha 'ane hilifaki hono nimá 'i ha 'aho ke fakama'u e faingāue ke fakamo'ui ha fānau ne pehē 'e he kau toketaá 'e mate. Kuo tā-tu'o-lahi hono tokoni'i au 'e he falala ko iá.

Ko 'etau lavame'a 'i he teuteu 'o e ni'ihī kehē he lakanga fakataula'eiki 'e fakatatau ia mo e lahi 'etau 'ofa 'iate kinautolú. 'E mātu'aki tonu ia 'i he taimi kuo pau ai ke tau fakatonutonu kinautolú. Fakakaukau ki ha momeniti ne fai ai 'e ha taha ma'u Lakanga Taula'eiki faka-Ēlone ha fehalaaki 'i he fakahoko ha ouau, mahalo pē 'i he tēpile sākalamēnití. Ko ha me'a mamafa ia. 'Oku fie ma'u he taimi 'e ni'ihī ke fakatonutonu e fehalaaki he kakai pea hoko ai ha ki'i loto, mo ha ongo'i mā pe 'ikai tali.

Te mou manatu 'i e fale 'i 'a e 'Eiki: "Pea valoki'i 'i hono taimi 'i he lea

māsila, 'o ka ue'i ke fai pehē 'e he Laumālie Mā'oní'oní; pea hili ia ke toki fakahā ange 'a e 'ofa lahi ange kiate ia kuó ke valoki'i, telia na'á ne lau koe ko hono fili."⁶

'Oku 'i ai ha 'uhinga makehe 'o e fo'i lea *tupulaki* 'i he teuteu 'o e kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'i he taimi 'oku fie ma'u ai ke fakatonutonu kinautolú. 'Oku fokotu'u mai 'e he fo'i leá ke fakalahi ange 'a e 'ofa na'e 'osi 'i ai. Ko e me'a 'oku fie ma'u ke fakalahi 'a e 'ofa. 'E fakatokanga'i mo'oní 'e kitautolu 'oku tau teuteu 'i e kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'a 'enau fai e fehalaaki. Ka kimu'a pea nau ma'u ho'o fakatonutonú, kuo pau ke nau tomu'a ongo'i ma'u ai pē ho'o 'ofa. Kuo pau ke nau ongo'i ho'o fakahiki-hiki mo'oní kimu'a pea nau toki tali ho'o fakatonutonú.

Na'e 'eke'i tonu pē 'e he 'Eiki meiate kinautolu 'o e lakanga fakataula'eiki si'i angé fekau'aki mo e me'a te nau lavá pea mo 'enau mahu'inga kiate Iá. Fanongo ki he ngaahi lea ko 'ení, 'a ia ne lea 'aki 'e Sione Papitaiso 'i hono toe fakafoki mai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēlone: "I he huafa 'o e Mīsaiá, 'oku ou foaki kiate kimoua 'a hoku ongo kaungā tamaio'eiki, 'a e Lakanga Fakataula'eiki 'o 'Ēlone, 'a ia 'okú ne ma'u 'a e ki 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló, pea mo e ongoongolelei 'o e fakatomalá, pea mo e papitaiso 'i he fakauku ke fakamolemole 'a e ngaahi angahalá, pea 'e 'ikai pē toe 'ave 'eni mei māmani, 'o a'u ki hono

toe fai 'e he ngaahi foha 'o Livai ha feilaulau ki he 'Eiki 'i he mā'oní'oní."⁷

Ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēlone ko ha kongia ia 'o e Lakanga Fakataula'eiki mā'olunga angé.⁸ Ko e Palesiteni 'o e Siasí, 'i he'ene hoko ko e palesiteni 'o e lakanga fakataula'eiki, 'okú ne tokanga'i ai e lakanga fakataula'eiki teuteu'angá foki. 'Oku fenāpasi mo'oní 'ene ngaahi pōpoaki 'i he ngaahi ta'u kuo maliu atú ke ō 'o fakahaofi, mo e ngāue ke 'oatu 'a e ongoongolelei 'o e fakatomalá mo e papitaisó ki he mo'ui 'a e ni'ihī kehē.

'Oku talatalaifale ma'u pē ngaahi kōlomu 'o e kau tikoní, kau akonakí, mo e kau taula'eiki ke tohoaki'i mai 'a e kau mēmipa kotoa 'o e kōlomú ki he 'Eiki. 'Oku vahe 'e he kau palesitenisi'i 'a e kau mēmipá ke nau tokoni 'i he tui mo e 'ofa. 'Oku tufa 'e he kau tikoní 'a e sākalamēnití 'i he 'apasia pea mo tui 'e ongo'i 'e he kāingalotú 'a e mālohi 'o e Fakalelei mo tupupā ke tauhi e ngaahi fekau 'i he'enu ma'u 'a e ngaahi fakataipe toputapu ko iá.

'Oku lotu fakataha 'a e kau akonakí mo e kau taula'eiki mo honau ngaahi hoá ke fakahoko 'a e tupupā ke le'ohi 'a e Siasí, fakatāutaha. Pea 'oku lotu fakataha 'a e ngaahi hoa ko iá 'i he'enu 'ilo e ngaahi fie ma'u mo e faka'amu 'a e 'ulu 'o e ngaahi fāmilí. 'I he'enu fai iá, 'oku teuteu 'i ai kinautolu ki he 'aho lahi te nau pule ai ko e tamai, 'i he tui, 'i honau fāmilí.

'Oku ou fakamo'oní ko kinautolu kotoa 'oku ngāue fakataha 'i he lakanga fakataula'eiki 'oku nau teuteu 'i ha kakai ki he hā'ele mai 'a e 'Eiki ki Hono Siasí. 'Oku mo'ui 'a e 'Otuá ko e Tamaí. 'Oku ou 'ilo-'oku ou 'ilo'i-ko Sīsū 'a e Kalaisí pea 'oku 'ofa 'iate kitautolu. Ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní ko e palōfita mo'ui ia 'a e 'Eiki. Ko 'eku fakamo'oní ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:26, 30; 107:14.
2. 'Alamā 42:10, 13.
3. 'Alamā 12:24.
4. Vakai, 'Alamā 8:14-18.
5. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:9.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:43.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 13:1.
8. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:14.

Kau Taki Māōlunga mo e Kau 'Ōfisa Māōlunga 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Māōni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

KO E KAU PALESITENISĪ 'ULUAKĪ

Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki

Thomas S. Monson
Palesitenti

Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Uā

KO E KŌLOMU 'O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UĀ

Boyd K. Packer

L. Tom Perry

Russell M. Nelson

Dallin H. Oaks

M. Russell Ballard

Richard G. Scott

Robert D. Hales

Jeffrey R. Holland

David A. Bednar

Quentin L. Cook

D. Todd Christofferson

Neil L. Andersen

KO E KAU PALESITENISĪ 'O E KAU FITUNGOFULŪ

Ronald A. Resband

L. Whitney Clayton

Donald L. Hallstrom

Richard J. Maynes

Craig C. Christensen

Ulisses Soares

Lynn G. Robbins

KO E KŌLOMU 'ULUAKI 'O E KAU FITUNGOFULŪ

(fakahohohoko fakamotu'alea)

Marcos A. Adukanits

Jose L. Alonso

Ian S. Ardern

Mervyn B. Arnold

David S. Baxter

Shayne M. Bowen

Craig A. Candon

Yoon Hwan Choi

Don R. Clarke

Carl B. Cook

Lawrence E. Corbridge

Claudio R. M. Costa

Wilford W. Andersen

Koichi Aoyagi

Randall K. Bennett

Bruce A. Carlson

LeGrand K. Curtis Jr.

Benjamin De Hoyos

Edward Dube

Kevin R. Duncan

Larry J. Echo Hawk

Stanley G. Ellis

David F. Evans

Enrique R. Fabella

Eduardo Garrret

Robert C. Goy

Carlos A. Gaddy

Christoffer Gørlén

J. Deyn Cornish

Timothy J. Dydies

Bradley D. Foster

Randy D. Funk

Gerrit W. Gong

Walter F. Gonzalez

C. Scott Grow

James J. Hamula

Daniel L. Johnson

Paul V. Johnson

Patrick Keenan

Jörg Klebingart

Erich W. Kogitschke

Marcus B. Nash

S. Gifford Neben

Brent H. Nelson

O. Vincent Heleck

Kevin S. Hamilton

Larry S. Kacher

Larry R. Lawrence

Allan F. Packer

Kevin W. Pearson

Anthony D. Perkins

Paul B. Pieper

Rafael E. Pino

Bruce D. Porter

Dale C. Renlund

Michael T. Ringwood

Joseph W. Siani

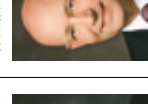
Steven E. Snow

Michael John U. Teh

José A. Teixeira

Per G. Mohm

Hugo E. Martinez

James B. Marino

Janio Mazzograndi

Juan A. Uceda

Arnolfo Valenzuela

Francisco J. Vinas

Christopher Waddell

Scott D. Whiting

Chi Hong (Sam) Wong

Kazuhiko Yamashita

Jorge F. Zeballos

Claudio D. Zivic

W. Craig Zwick

Alan Ochoa

Kent F. Richards

Gregory A. Schwitzer

Terence M. Vinson

Larry Y. Wilson

KO E KAU PĪSOPELIKI PULÉ

Gérard Coussé
Tokoni 'Uluaki

Gary E. Stevenson
Pāpae Pulé

Denni M. Davies
Tokoni Uā

John S. Tanner
Tokoni 'Uluaki

Todd R. Callister
Palesitani

Bonnie L. Ocasson
Palesitani

Neill F. Marjatt
Tokoni Uā

Carole M. Stephens
Tokoni 'Uluaki

Linda K. Burton
Palesitani

Linda S. Reeves
Tokoni Uā

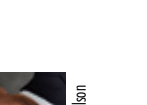
Jean A. Stevens
Tokoni 'Uluaki

Rosemary M. Wixom
Palesitani

Cheryl A. Eshlin
Tokoni Uā

Larry M. Gibson
Tokoni 'Uluaki

David L. Beck
Palesitani

Randall L. Ridd
Tokoni Uā

KAU 'ŌFISA MĀ 'ŌLUNGĀ

John S. Tanner
Tokoni 'Uluaki

Todd R. Callister
Palesitani

Devin C. Durrant
Tokoni Uā

Carol F. McConkie
Tokoni 'Uluaki

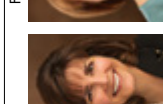
Bonnie L. Ocasson
Palesitani

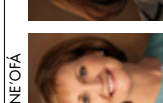
Neill F. Marjatt
Tokoni Uā

Carole M. Stephens
Tokoni 'Uluaki

Linda K. Burton
Palesitani

Linda S. Reeves
Tokoni Uā

Jean A. Stevens
Tokoni 'Uluaki

Rosemary M. Wixom
Palesitani

Cheryl A. Eshlin
Tokoni Uā

Larry M. Gibson
Tokoni 'Uluaki

David L. Beck
Palesitani

Randall L. Ridd
Tokoni Uā

***Taā he'ene takai mei 'olunga
 'i to'omata'ū, ko e kāinga-
 lotu mo e kau faifekau 'i
 'Aleksanituliā, Veisia, USA;
 Siohānesipeeki, 'Afilika Tonga;
 Kuatamoki, Mekisikoū; Saipeni,
 'Otu Motu Maliana Tokelaū;
 Peachtree Corners, Siōsiā, USA;
 Kanoasi, Palāsila; Seni Lōleni-
 sou, Palakuai; Velona, Uisikoni-
 sini, USA; mo Uotafooti, 'Ailani.***

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Tataki Lelei ki 'Api

'Oku tau kole ki he langi e fakahinohino ta'e-tūkua ko iá, ke tau lava 'o mape'i mo muimui 'i ha hala fakapotopoto mo tāú.

Engaahi tokonga, 'oku tau fakataha mai ko ha ha'ofanga tokolahi 'o e lakanga fakataula'eikí, 'i he Senitā Konifelenisí ni pea mo ha ngaahi feitu'u kehe 'i he māmaní. 'Oku ou lāngilangi'ia ka 'oku ou ongo'i loto fakatōkilalo 'i hoku fatongia ke fai ha lea kiate kimoutolú. Fakatauange ke 'iate au 'a e Laumālie 'o e 'Eikí 'i he'eku fai iá.

'I he ta'u 'e fitungofulu mā nima kuo hilí, 'i he 'aho 14 'o Fēpueli 1939, na'e fakamanatua ai ha 'aho mālōlō fakapule'anga 'i Hemipeeki, Siamane. Na'e kau fakataha atu ki he ngaahi lea mālié, mavava 'a e kakaí, mo e tā 'o e fasi fakafonuá, 'a hono hopoki 'o e vakatau ko e *Pisima'aké* 'i he Vaitafe 'Elepeí. Na'e hoko e tētē 'a e vaka hau ta'e-liuá ni ko ha 'ata fakavaleloto 'o e nāunau taú mo e mīsiní. Ne fie ma'u 'i hono langa 'o e me'afana milimita 'e 380, ngutu tolu, mo pule'i 'e he rader, ha mape 'e 57,000 tupu. Na'e 'i he vaká ha uaea faka'uhila maile 'e 28,000 (kilomita 'e 45,000). Na'e malu'i lelei 'a e vaká pea ko hono mamafá ko ha toni ukamea 'e 35,000. Ngeia 'ene 'así, tōtu'a hono lahí, fakailifia hono nāunau taú, pea na'e lau e fu'u vaká ni he 'ikai lava 'o ngoto.

Na'e fetaulaki e *Pisima'aké* mo hono iku'anga he 'osi ha ta'u 'e ua mei ai, 'i he fehanganagai 'a e ngaahi

vakatau mālohi taha 'a e Tautahi 'a Pilitāniá he 'aho 24 'o Mē 1941, 'a e *Pilinisi 'o Uelesí* mo e *Hutí*, mo e *Pisima'aké* pea mo e vaka Siamane ko e *Pilinisi 'usini*. 'I ha miniti pē 'e nima, kuo fakangoto'i 'e he *Pisima'aké* ki he moana 'o e 'Atalanitikí 'a e *Hutí* ko e kauvaka pē 'e toko tolu ne mo'ui 'i he kau kauvaka 'e toko 1,400. Ko e vakatau Pilitānia 'e tahá, 'a e *Pilinisi 'o Uelesí*, na'e maumau lahi pea hola ia.

Hili ha 'aho 'e tolu mei ai, kuo toe fehanganagai 'a e *Pisima'aké*, mo ha vakatau Pilitānia, mo ha vakapuna. Ko hono fakakātoá, na'e tuku taha

'e he kau Pilitāniá 'a e ivi 'o e vakatau 'e nima, vaka uta vakapuna 'e ua, vaka le'o 'e 11, mo e vaka kehe 'e 21 'i he feinga ke ma'u mo fakangoto'i e *Pisima'aké*.

'I he lolotonga 'o e taú, na'e 'ikai kei lōketi 'aki hono faná ka ko ha maumau si'isi'i pē ne hoko ki tu'a he *Pisima'aké*. Na'e ta'e-malava koā ia ke fakangoto'i? Fāifai pea monū'ia ha fo'i tōpito, ne tau he fohe'uli 'o e *Pisima'aké*. Ne 'ikai ha toe ola e feinga ke ngāhí. Neongo e mateuteu 'a e ngaahi me'afaná mo e kau kauvaká, ko e me'a pē ne lava 'e he *Pisima'aké* "ko e vilo māmālie fuopotopoto." Na'e mama'o e laulāpuna hau 'a Siamané. Na'e 'ikai ke lava 'a e *Pisima'aké* 'o a'u ki he taulanga malu honau fonuá. Ka ne 'ikai lava ha taha 'o 'omi 'a e hūfanga'anga ne fie ma'ú, he kuo mole mei he *Pisima'aké* 'ene malava ke muimui 'i ha halanga vaka ne fokotu'ú. Hala ha fohe'uli; hala ha tokoni; hala ha taulanga. Ne fākaofi mai e ngata'angá. Ne fanatavale e ngaahi me'afana Pilitāniá kae fe'ohovaki si'i kau kauvaka Siamané pea ngoto leva e vaka na'e pehē he 'ikai ke lava 'o faka'auhá. Ne 'uluaki fa'aki e ngaahi peau tā 'o e tahi 'Atalanitikí he kaokaó peá ne toki folo hifo e laukau'anga 'o e tautahi 'a Siamané. Ne ngoto 'a e *Pisima'aké*.¹

'Oku tau takitaha hoko ko ha mana 'o e 'enisiniá 'o hangē ko e *Pisima'aké*. Neongo ia, na'e 'ikai fakangatangata hotau fakatupú 'e he pote

‘o e tangatá. ‘E lava ‘e he tangatá ke ngaohi e ngaahi mīsinī pelepelengesi tahá ka he ‘ikai ke ne lava ‘o foaki mo ‘ui ki ai pe foaki ki ai e ngaahi mālohi ‘o e faka‘uhingá pe fakakaukau leleí. Ko ha ngaahi me‘a‘ofa fakalangi ‘eni ia, ne foaki toko taha pē ‘e he ‘Otuá.

Kāinga, kuo ‘osi foaki mai ha founa ke tau fakapapau ‘i ‘aki e hu‘unga ‘o ‘etau folau, ‘o hangē ko e fohe‘uli mahu‘inga ‘o ha vaká. ‘Oku kamo mai ‘a e maama-kamo ‘a e ‘Eikí ki he taha kotoa ‘i he‘etau folau e tahi ‘o e mo‘uí. Ko ‘etau kaveingá ke foua ha halanga ta‘e-liliua ki he‘etau taumu‘a ‘oku fie ma‘ú—‘a ia ko e nāunau fakasilesitiale ‘o e ‘Otuá. ‘Oku tatau ha tangata ‘oku ‘ikai ha‘ane taumu‘a mo ha vaka ‘oku ‘ikai hano fohe‘uli, ‘o hangē ka ‘ikai taufonua ki taulangá. ‘Oku hoko mai ‘a e faka‘ilongá: mape‘i ho halangá, fusi ho‘o laá, seti ho‘o fohe‘ulí, pea tukufolau.

‘Oku hangē pē tangatá ko e me‘a ko ia ne hoko ki he vaka hau ko e *Pisima‘aké*, ‘Oku ‘ikai hano ‘aonga ‘o e mālohi e mīsiní mo e tapilí ‘o ka ‘ikai ha taumu‘a, ‘ikai ke faka‘aonga ‘i

‘a e iví, fakatonua e mālohi ‘oku ‘omi ‘e he fohe‘ulí, ‘a ia ‘oku ‘ikai ‘así, neongo ‘ene sí‘isí‘i, ka ‘oku mahu‘inga mo‘oni ‘ene ngāue.

Kuo foaki mai he‘etau Tamai ‘a e la‘aá, māhiná, mo e ngaahi fetu‘ú— ngaahi pupunga fetu‘u fakalangí ke tataki ‘a e kau kaivaí ‘oku nau folaua e ‘ōsení. ‘I he‘etau fononga‘ia e hala ‘o e mo‘uí, ‘okú ne tuku kiate kitautolu ha mape mahino mo fakahinohino ‘a e hala ki he iku‘anga ‘oku tau fie ma‘ú. ‘Oku fakatokanga mai: tokanga telia ‘a e afeafe-holó, ngaahi luó, mo e ngaahi tauhelé. He ‘ikai lava ‘o kā-kaa‘i kitautolu ‘e kinautolu te nau ala takihala‘i kitautolú, ‘a e kau olopotó ‘o e angahalá ‘oku nau ta‘alo mai ki heni pe ki hená. Ka, ‘i he‘etau afe ke lotú; ‘oku tau fanongo ki he kihí‘i le‘o sí‘i mo vanavanaiki ‘okú ne fanafana ki hotau laumālié ‘a e fakaafe anga‘ofa ‘a e ‘Eikí, “Ha‘u, ‘o muimui ‘iate au.”²

Ka ‘oku ‘i ai ha ní‘ihi ‘oku ‘ikai fanongo, he ‘ikai ke nau teitei talangofua, ‘oku nau sa‘ia ange ke fononga ‘i honau hala pē ‘o nautolú. Kuo tā-tu‘o-lahi ‘enau mo‘ulaloa ki he ngaahi ‘ahi‘ahi ‘okú ne ‘ākilotoa kotoa kitautolu mo lava ke hā mātu‘aki olopotó.

Kuo tuku kitautolu, kau ma‘u lakanga fakataula‘eikí, ‘i māmani ‘i ha ngaahi taimi faingata‘a. ‘Oku tau mo‘ui ‘i ha māmani fihitu‘u ‘oku ta‘au e fekainakí ‘i he potu kotoa pē. ‘Oku uesia ‘e he ngaahi founa fakapolitikalé e ma‘uma‘uluta ‘a e ngaahi pule‘angá, feinga e kau pule fefeká ki he mafai, pea hangē ‘oku tāmoloki ma‘u pē ha ngaahi kongá ‘o e sōsaietí, ‘o to‘o e faingamālié, kae tuku pē ha ongo‘i ta‘e-malava. ‘Oku ongona ‘i hotau telingá e fakakaukau fakapoto ‘a e tangatá, mo ‘ākilotoa kitautolu ‘e he angahalá.

‘Oku ‘atautolu e fatongia ke mo‘ui tauu mo e ngaahi tāpuaki nāunau-‘ia kotoa kuo teuteu he‘etau Tamai Fakahēvaní ma‘atautolú. Ko e fē pē ha potu ‘oku tau ō ki ai, ‘oku tau ō pē mo hotau lakanga fakataula‘eikí. ‘Oku tau tu‘u koā ‘i he ngaahi potu ma‘oni-oní? Kātaki, ki mu‘a peá ke fokotu‘u koe mo ho lakanga fakataula‘eikí ki ha tu‘unga fakatu‘utāmaki, ‘aki ha‘o ‘alu ki ha ngaahi potu pe kau ‘i ha ngaahi

‘ekitiviti ‘oku ‘ikai tauu mo koe pe ko e lakanga fakataula‘eiki ko iá, ki‘i tu‘u ‘o fakakaukau‘i hono ngaahi nunu‘á.

Te tau lava ‘e kitautolu kuo ‘osi fakanofa ki he Lakanga Fakataula‘eiki ‘o e ‘Otuá ‘o fai ha lelei. Ko e taimi ‘oku tau tauhi ai ‘etau haohaoa fakafotuituí mo faka‘apa‘apa‘i hotau lakanga fakataula‘eikí, ‘oku tau hoko ko ha ngaahi sipinga mā‘oni‘oni ke muimui ai ‘a e ní‘ihi kehé. Na‘e na‘ina‘i ‘a e ‘Aposetolo ko Paulá, “Ke ke ‘i he kakaí tuí ko e faka‘ilonga ‘i he lea, mo e ‘ulungaanga, mo e ‘ofa, mo e faianga, mo e tui, mo e mā‘oni‘oni.”³ Na‘á ne toe tohi foki ko e kau muimui ‘o Kalaisí ‘oku totonu ke nau hoko ko e “maama ki he māmani.”⁴ ‘E lava ‘etau hoko ko e sipinga ‘o e mā‘oni‘oni ke tokoni ‘i hono fakamāma‘i ha māmani ‘oku fakautuutu ‘ene fakapo‘ulí.

‘E manatu‘i ‘e hamou tokolahi ‘a Palesiteni N. ‘Elatoni Tena, na‘e hoko ko ha tokoni ki ha Palesiteni ‘e fá ‘o e Siasí. Na‘á ne ‘omi ha sipinga ta‘e-liliua ‘o e mā‘oni‘oni ‘i he‘ene ngāue he ngaohi‘anga koloá, lolotonga ‘ene ngāue ‘i he pule‘angá ‘i Kānatá, pea mo ‘ene hoko ko e ‘Aposetolo ‘a Sisū Kalaisí. Na‘á ne fai mai e fale‘i fakalau-mālie ko ‘ení: “He ‘ikai ha me‘a te ne ‘omi ha fiefia lahi ange mo ha ikuna ka ko e mo‘ui pē ‘o fakatau mo e ngaahi akonaki ‘o e ongoongoleleí. Hoko ko ha sipinga; hoko ko ha ivi tākiekina ki he leleí.”

Na‘á ne hoko atu: “Ko e toko taha kotoa pē ‘o kitautolu kuo ‘osi tomu‘a fakanofa ki ha ngāue ko e tamaio‘eiki kuo fili ‘a e [‘Otuá] ‘a ia kuó ne ‘afio‘i ‘oku tauu ke foaki ki ai e lakanga fakataula‘eikí mo e mālohi ke ngāue ‘i hono huafá. Manatu‘i ma‘u pē ‘oku fekumi e kakaí kiate koe koe‘uhí ko e tu‘unga fakatakimu‘á ‘okú ke tākiekina e ngaahi mo‘ui ‘a ha kakai fakafo‘ituitui ki he leleí pe koví, pea ko e ivi tākiekina ko iá ‘e ongo‘i ia ‘i he ngaahi to‘u tangata ‘e hoko mai.”⁵

‘Oku fakamālohia kitautolu ‘e he fo‘i mo‘oni ko e ivi ma‘ongō‘onga taha ‘i māmani he ‘aho ní ko e mālohi ‘o e ‘Otuá ‘i he‘ene ngāue ‘i he tangatá. Koe‘uhí ke tau lava ‘o folaua lelei ‘a e tahi ‘o e matelié, ‘oku tau fie ma‘u e fakahinohino ‘a e ‘Eikivaka

Ta'engata—'a Sihova ma'ongo'onga. 'Oku tau kole tokoni, 'oku tau kole ki he langí, ke ma'u e tokoni fakalangí.

Ko ha fa'ifa'itaki'anga 'iloa 'o ha taha na'e 'ikai ke kole tokoni ko Keini, ko e foha 'o 'Ātama mo 'Ivī. Na'e mālohi lahi 'i he ivi ngāue kae vaivai hono lotó, pea tuku ai 'e Keini 'a e mānumanú, meheká, talangata'á, pea na'a mo e fakapoó ke ne tongia 'a e fohe'uli fakafo'ituitui na'á ne mei tatakia ia ki he malú pea mo e hākeaki'í. Na'e fetongi 'e he tokanga ki māmaní 'a e tokanga ki he 'Otuá; pea tō 'a Keini.

'I ha kuonga 'e taha, na'e sivi 'i ai 'e ha tu'i faiangahala ha tamaio'eiki 'a e 'Otuá. Na'e faka'uhinga 'i 'e Taniela ki he tu'í 'a e tohi 'i he hōlīsí, 'i he tatakia fakalaumālie 'a e langí. Na'e pehē 'e Taniela fekau'aki mo e ngaahi pale ne foakí—'a ia ne kau ai ha pulupulu fakatu'i, kaho kōula, mo ha mālohi fakapolitikale, "Ke 'iate koe [pē] ho'o ngaahi . . . foakí, pea tuku 'a ho'o ngaahi totongi ki ha taha kehe."⁶ Na'e foaki ha koloa mo ha mālohi lahi kia Taniela, 'o fakafofonga 'i 'e he ngaahi palé 'a e ngaahi me'a 'o māmaní kae 'ikai 'o e 'Otuá. Na'e fakasitu'a 'i ia 'e Taniela ka ne kei faivelenga pē.

'I he lotu kimui ange 'a Taniela ki he 'Otuá neongo e tu'utu'uni fakalao ke ta'ofi e fa'ahinga me'a peheé, na'e

lī ai ia ki ha 'ana 'o e fanga laioné. 'Oku talamai 'e he fakamatala fakatohi tapú ko e pongipongi hono hokó, "Na'e to'o hake 'a Taniela mei he 'aná, pea na'e 'ikai 'ilo ha lavea si'i 'iate ia, koe'uhí na'á ne tui ki he . . . 'Otuá."⁷ 'I he taimi 'o e fie ma'u vivilí, ne kei nofo pē 'a Taniela he hala totonú 'o ma'u ai ha malu'i fakalangí mo ha unga'anga malu. 'E lava ke 'atautolu 'a e fa'ahinga malu'i mo e malu peheé kapau te tau nofo ma'u 'i he hala totonu ki hotau 'api fakalangí.

'Oku faka'ilonga 'i 'a e fāliunga 'o taimí 'e he uasi 'o e hisitōliá, 'o hangē ko e 'one'one 'o e me'a lau houá. 'Oku 'i he funga siteisi 'o e mo'uí ha kakai fo'ou. 'Oku fakailifia e ngaahi palopalema 'o hotau kuongá. Kuo ngāue ta'etuku 'a Sētane 'i he kotoa e hisitōlia 'o māmaní, ke faka'auha 'a e kau muimui 'o e Fakamo'uí. Kapau te tau mo'ulalao ki he'ene ngaahi fakatauelé, te tau hangē ko e vaka hau ko e *Pisima'aké*—'o mole 'a e fohe'uli ko Ia te ne lava 'o taki kitautolu ke tau haó. Ka 'i he 'ākilotoa kitautolu 'e he ngaahi olopoto 'o e tangatá, 'oku tau kolea ki he langí e fakahinohino ta'e-tūkuá, ke tau lava 'o mape'i mo muimui 'i ha hala fakapotopoto mo tāú. He 'ikai ke ta'e-tali he'etau Tamai Hēvaní 'etau tautapa fakamātoató. 'I he'etau kole e tokoni fakalangí,

he 'ikai fehālaaki 'etau fohe'ulí, pea he 'ikai ke tau tatau mo ia 'o e *Pisima'aké*.

Pea 'i he'etau ngaahi tukufolau fakafo'ituitui takitaha, 'ofa ke tau folaua lelei 'a e ngaahi tahi 'o e mo'uí. 'Ofa ke tau ma'u e lototo'a 'a Tanielá, ke tau kei tu'u ma'u mo faivelenga neongo 'a e angahala mo e 'ahi'ahi 'okú ne 'ākilotoa kitautolú. 'Ofa 'e loloto mo mālohi 'etau ngaahi fakamo'oní 'o hangē ko Sēkope ko e tokoua 'o Nifái, ko e taimi na'e fakafepaki 'i ai ia 'e ha taha na'e feinga 'i he founa kotoa pē ke faka'auha 'ene tuí, na'á ne pehē, "Na'e 'ikai fa'a lava ke ue 'i au."⁸

Ngaahi tokoua, 'i he tatakia 'e he fohe'uli 'o e tuí hotau halá, te tau lava mo kitautolu 'o hao lelei ki 'api—ki he 'Otuá, ke nofo mo Ia 'o ta'engata. 'Ofa ke hoko pehē kiate kitautolu taki taha, 'oku ou fai 'eni 'i he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisi, ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'í, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Ludovic Kennedy, *Pursuit: The Chase and Sinking of the Bismarck* (1974).
2. Luke 18:22.
3. 1 Timote 4:12.
4. Filipai 2:15.
5. N. Eldon Tanner, "For They Loved the Praise of Men More Than the Praise of God," *Ensign*, Nov. 1975, 74.
6. Taniela 5:17.
7. Taniela 6:23.
8. Sēkope 7:5.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakī

Ko e Hokohoko 'o e Fakahaá

He 'ikai fe'unga 'a e fakamaau mo e fakakaukau poto 'a e tangatá ke ma'u ai ha tali ki he ngaahi fehu'i mahu'inga taha 'o e mo'uí. 'Oku tau fie ma'u e fakahā mei he 'Otuá.

Ko 'eku 'amanaki he 'aho ní ke tau ongo'i kotoa 'e 'ofa mo e maama mei he 'Otuá. 'Oku tokolahi ha ni'ihī 'oku nau fanongo he 'ahó ni 'oku nau ongo'i ha fie ma'u vivili ki he tāpuaki 'o e fakahā fakatāutaha mei he'etau Tamai Hēvani 'ofá.

Ki he kau palesiteni fakamisioná, mahalo ko ha lotu tāuma'u ia ke 'ilo e founga ke fakalotolahi'i ai ha faifekau 'oku faingata'a'ia. Ki ha tamai pe fa'ē 'i ha feitu'u 'i he māmanī 'oku hoko ai ha tau fakalilifu, ko ha fie ma'u vivili ia ke 'ilo pe 'e hiki honau fāmilī ki ha feitu'u malu ange pe nofo pē he feitu'u 'oku nau 'i aī. 'Oku laungeau ha kau palesiteni fakasiteiki mo e kau pīsope 'oku nau lotua he 'ahó ni ke 'ilo e founga ke tokoni ai ki he 'Eikī 'o fakahaofi ha sipi hē. Pea ki ha palōfita, ke 'ilo pe ko e hā e me'a 'oku finangalo e 'Eikī ke ne lea 'aki ki he Siasī pea ki ha māmani moveuveu.

'Oku tau 'ilo kotoa he 'ikai fe'unga 'a e fakamaau mo e fakakaukau poto 'a e tangatá ke ma'u ai ha tali ki he ngaahi fehu'i mahu'inga taha 'o e mo'uí. 'Oku tau fie ma'u e fakahā mei

he 'Otuá. Pea he 'ikai ke tau fie ma'u ha fakahā pē 'e taha 'i he taimi puputu'ú, ka 'oku tau fie ma'u ke toutou hoko ia. 'Oku 'ikai ke tau fie ma'u ha momeniti pē 'e taha 'o e mahinó mo e fiemālie taimi nounou, ka 'oku tau fie ma'u ha tāpuaki 'o e fetu'utaki hokohoko mo e 'Otuá.

'Oku tuku'au mai hono fokotu'u 'o e Siasī mei ha ki'i tamasi'i na'á ne 'ilo 'oku mo'oni ia. Na'e 'ilo 'e he talavou ko Siosefa Sāmitá he 'ikai ke ne 'ilo 'iate ia pē 'a e siasi ke kau ki aī. Ko ia, na'á ne fehu'i ki he 'Otuá 'o hangē ko hono talaange 'e he tohi 'a Sēmisī. Na'e hā mai 'a e 'Otua ko e Tamai mo Hono 'Alo 'Ofa'angá 'i ha vao'akau. Na'á Na tali 'a e fehu'i ne mahulu atu 'i he mālohi 'o Siosefa ke ne talí.

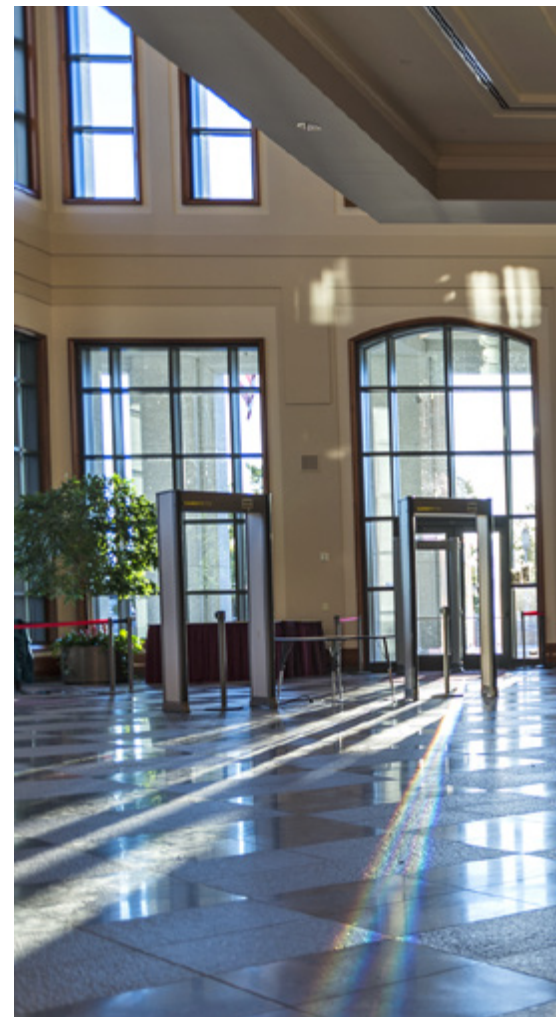
Na'e 'ikai ngata pē 'i hono ui ia 'e he 'Otuá ke fokotu'u e Siasī mo'oni 'o Sīsū Kalaisī, ka na'e fakafoki mai ai e mālohi ke 'omai e Laumālie Mā'oni'oni ke lava 'o hokohoko atu e fakahā mei he 'Otuá.

Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Poiti K. Peeka 'a e faka'ilonga 'o e Siasī mo'oni 'o peheni: "'Oku

hokohoko atu 'a e fakahaá 'i he Siasī: 'oku ma'u ia 'e he palōfita ma'á e Siasī; kau palesiteni ki hono siteikí, misioná, pe ko 'ene kōlomú; pīsopé ki hono uōtí; tamai ki hono fāmilí; mo e fakafoki'ituituí ma'anautolu."¹

'Oku kamata, faka'osi mo hokohoko atu e founga faka'ofa'ofa ko ia 'o e fakahaá 'i he'etau ma'u e fakahā fakafoki'ituituí. Tau fakatā 'aki 'a Nifai foha 'o Lihai. Na'e misi 'ene tamai. Na'e pehē 'e ha ni'ihī 'i he fāmilī 'o Nifai ko e misi 'a Lihai ko ha faka'ilonga e puputu'u 'o e fakakaukau. Na'e kau 'i he misi ha fekau mei he 'Otuá ki he ngaahi foha 'o Lihai ke nau fakahoko ha me'a fakatu'utāmaki 'o foki ki Selusalema ke 'omi e 'ū lau'i peletí, 'a ia 'oku 'i ai e folofola 'a e 'Otuá, ke nau 'alu mo ia 'i he'enau fononga ki he fonua 'o e tala'ofá.

'Oku tau fa'a lea 'aki e fakamatala lototo'a 'a Nifai 'i hono kole

ange 'e he'ene tamaí ke nau foki ki Selusalemá. 'Oku mou 'ilo e fakaleá: "Te u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eikí."²

'I he fanongo 'a Lihai ki hono lea 'aki 'e Nifai e ngaahi lea ko iá, na'e fakamatala 'e he folofolá na'á ne "fu'u fiefia 'aupito."³ Na'e fiefia koe'uhí he na'á ne 'ilo kuo tãpuekina 'a Nifai 'aki e fakahã mahino ko e misi 'ene tamaí ko ha fetu'utaki mo'oni mei he 'Otuá. Na'e 'ikai ke pehē 'e Nifai, "Te u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he'eku tamaí." Ka na'á ne pehē, "Te u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eikí."

'Okú ke 'ilo mei ho'o a'usia 'i ho fãmilí 'a e 'uhinga ne "fu'u fiefia 'aupito" ai 'a Lihai. Na'e ma'u 'ene fiefiá mei hono 'ilo kuo ma'u 'e Nifai ha fakahã fakamahinó.

Kuo fokotu'u 'e ha mãtu'a tokolahí ha ngaahi tu'utu'uni fakafãmili ki he

taimi 'e foki mai ai ki 'api e fãnau ta'u hongofulu tupú. Ka ke fakakaukau ki he fiefia 'i he taimi 'oku 'ilo ai 'e he mãtu'á, 'o hangē ko ha taha 'i he uike kuo hilí, na'e 'ikai ngata pē hono fokotu'u 'e ha fãnau ne toki mavahe pē mei 'api ha taimi foki ki 'apí, ka na'á ne toe tauhi mo e Sãpaté 'o hangē ko hono ako'i ia 'i 'apí. 'Oku tolonga e fakahã 'a ha mãtu'á, 'i he hokohoko atu 'o e fakahã fakafo'itui-tuí 'i he fãnau.

'Oku pau ne mahino ki he'eku fa'eé 'a e tefito'i mo'oni ko ia 'o e fakahaá. 'I he'eku kei talavou, te u tãpuni fakaololo e matapã ki muí 'i he'eku foki mai kuo tu'uapoó. Na'e pau ke u fakalaka atu 'i he loki mohe 'o 'eku fa'eé ki hoku lokí. Neongo 'eku 'ete'ete fakalongolongo atú, ka 'i he'eku fe'unga pē mo e matapã ava si'isi'i hono lokí, te u fanongo ki hoku hingoá, 'i ha le'o vaivai ma'u pē, "Hale, ki'i hũ mai angé."

Te u hũ atu 'o tangutu he tapa'i mohengá. 'E fakapo'uli 'a e lokí. Kapau na'á ke fanongo, te ke pehē mahalo ko e talanoa pē kau ki he mo'uí. Ka 'oku a'u ki he 'ahó ni, mo e toutou ha'u ki he'eku fakakaukau 'ene leá, 'i he mãlohi tatau ne u ma'u 'i he'eku lau hoku tãpuaki fakapēteliaké.

'Oku 'ikai ke u 'ilo e me'a na'á ne lotua 'i he'ene talitali kiate au he ngaahi pō ko iá. 'Oku ou tui ko hano kongá ke malu'i au. Ka 'oku ou tui pau na'á ne lotu 'o hangē ko ha lotu 'a ha pēteliaké kimu'a peá ne foaki ha tãpuakí. 'Okú ne lotua 'e ongo 'ene leá ki he tokotahá ko ha folofola mei he 'Otuá kae 'ikai 'a'ana. Na'e tali e tãpuaki ko ia ne lotua 'e he'eku fa'eé ma'akú. 'Okú ne 'i he maama tatali-anga 'o e ngaahi laumãlié 'i ha ta'u 'e 40 tupu. 'Oku ou 'ilo pau 'oku fiefia lahi 'i hono tãpuekina au fakatatau mo 'ene kolé he kuó u fakatokanga'i

e fekau 'a e 'Otuá 'i he ngaahi me'a na'á ne lea 'akí. Pea kuó u feinga ke 'alu mo fai e me'a 'okú ne 'amanaki te u fakahokó.

Kuó u fakatokanga 'i e mana tatau 'o e hokohoko e ma'u fakahaá 'i he kau palesiteni fakasiteiki mo e kau pīsope 'i he Siasí. Pea hangē ko 'ene hoko 'i he fakahā ki he kau taki fakafāmilí, 'oku makatu'unga e mahu'inga 'o e fakahaá 'i he ma'u 'a e fakahā fakamahinó 'e kinautolu 'oku tatakí.

Ne u mamata ki he mana 'o e fakahaá 'i he pā 'a e Tānaki'anga Vai Teitoní 'i 'Aitahō he 1976. 'Oku 'ilo 'e hamou tokolahi e talanoa 'o e me'a ne hokó. Ka 'e lava 'o tāpuekina kotoa kitautolu he kaha'ú 'e he sīpinga 'o e fakahā ne ma'u 'e he palesiteni fakasiteiki.

Na'e lauiafe e kakai ne mavahe 'i he 'auha honau 'apí. Ne tokanga 'i e ngāue tokoní 'e ha palesiteni fakasiteiki fakalotofonua, ko ha tangata faama. Na'á ku 'i ha lokiako 'i Ricks College 'i ha ngaahi 'aho si'i hili 'a e fakatamakí. Ne a'u ange ha taki mei he kautaha tokoni 'a e pule'angá. Na'á ne hū ange mo hono tokoní ki he loki lahi ne fakatahataha 'i ki ai 'e he palesiteni fakasiteiki 'a e kau pīsopé pea mo ha kau faifekau 'o ha ngaahi siasi fakalotofonua kehe. Na'á ku 'i aí he ko e tokolahi 'o e kau hao mo'uí na'e tokanga 'i mo nau nofo 'i he 'apiako 'o e 'univēsiti na'á ku palesiteni aí.

'I he kamata 'a e fakatahá, na'e tu'u hake e fakafofonga mei he kautaha tokoni 'a e pule'angá 'o kamata fakamatala mālohi 'a e me'a na'e fie ma'u ke faí. Hili 'ene lisi takitaha ha ngaahi ngāue 'e nima pe ono na'á ne pehē na'e fu'u fie ma'ú, ne fanafana atu e palesiteni fakasiteiki, "Kuo mau 'osi fai ia."

Hili ha ngaahi miniti si'i, na'e pehē ange leva e tangata mei he kautaha tokoni 'a e pule'angá, "Oku ou tui 'oku totonu ke u ki'i tangutu pē 'o sio." Na'á ne fanongo leva mo hono tokoní kae lipooti 'e he kau pīsopé mo e kau palesiteni kaumātu'á e me'a kuo nau faí. Na'a nau fakamatala 'i 'a e fakahinohino ne nau ma'u mei honau kau takí mo 'osi fakahokó. Na'a nau fakamatala foki kau ki he me'a ne

ue 'i kinautolu ke faí 'i he'enau fai 'a e fakahinohino ki hono kumi e ngaahi fāmilí pea tokoni 'i kinautolu. Na'e fuoloa e po'ulí he 'aho ko iá. Na'a nau hela'ia kotoa ke toe fakahaá 'i ha ongo ka ko 'enau 'ofa pē ki he kakai.

Na'e fai leva 'e he palesiteni fakasiteiki ha ngaahi fakahinohino faka'osi ki he kau pīsopé, peá ne fanongonongo leva 'a e taimi ki he fakataha lipooti hokó 'i he pongipongi hono hokó.

Na'e a'u mai 'i he pongipongi hono hokó e taki 'o e timi 'a e pule'angá 'i ha miniti 'e 20 kumu'a pea toki kamata e fakataha lipōtí. Na'á ku fanongo ki ha'ane fanafana ange ki he palesiteni fakasiteiki, "Palesiteni, ko e hā 'okú ke fie ma'u ke u fai mo e kau mēmipa 'i he'eku timi?"

Kuó u mamata ki he me'a ne mamata ki ai e tangata ko iá 'i he taimi 'o e faingata'á mo e 'ahi'ahí, 'i he funga 'o e māmaní. Na'e mo'oni 'a Palesiteni Peeká. 'Oku hokohoko mai 'a e fakahaá ki he kau palesiteni fakasiteiki ke hiki kinautolu ke ma'olunga ange 'i honau potó mo e me'a 'oku nau lavá. Pea mahulu angé, 'oku 'oange 'e he 'Eikí kiate kinautolu 'oku tatakí 'e he palesiteni ha fakamo'oni pau ko 'ene fekaú 'oku mei he 'Otuá 'o fakafou he Laumālie Mā'oni'oni ki ha tangata ta'e haohaoa.

Kuo tāpuekina au ke ui ke muimui 'i ha kau taki ue 'i fakalaumālie 'i he kongá lahi 'o 'eku mo'uí. Na'e ui au 'i he'eku kei talavou si'i ke tokoni ki ha palesiteni kōlomu 'o e kaumātu'á. Na'á ku hoko foki ko ha tokoni ki ha ongo palesiteni fakavahefonua, ki ha Pīsope Pule 'o e Siasí, mo ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e

Toko Hongofulu Mā Uá, pea mo ha tokoni ki ha ongo Palesiteni 'e ua 'o e Siasí. Kuó u mātā e fakahā kiate kinautolu pea fakapapau 'i ia ki honau kau muimuí.

'Oku 'ikai ma'u ngofua 'a e fakahā fakatāutaha ko ia hono talí 'a ia 'oku tau faka'anauá, pe ma'u pē 'i hano kole. Na'e foaki 'e he 'Eikí 'a e tu'unga mo'ui ki he malava ke ma'u 'a e ngaahi fakamo'oni pehē mei he 'Otuá. Ko ha fakahinohino ia ki ha taha pē 'oku fekumi ki he fakahā fakatāutahá 'o hangē ko ia kuo pau ke tau faí.

"Tuku foki ke fonu 'a ho lotó 'i he manava'ofa ki he kakai fulipē, pea ki he fale 'o e tuí pea tuku ke ngaohi ke faka'ofa'ofa ma'u ai pē 'e he angama'á 'a ho'o ngaahi fakakaukau; pea 'e 'āsili mālohi 'a ho'o falalá 'i he 'ao 'o e 'Otuá; pea ko e tokāteline 'o e lakanga fakataula'eikí 'e mokulu ia ki ho laumālie 'o hangē ko e ngaahi hahau mei he langí.

"E hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko ho takaua ma'u ai pē."⁴

'Oku ou ma'u mei ai ha fale 'i ma'atautolu kotoa. 'Oua te ke to'o ma'ama'a ho'o ongo 'i 'ofa ki he palōfita 'o e 'Otuá. Tatau ai pē pe ko fē feitu'u 'oku ou 'alu ki ai 'i he Siasí, pe ko hai e palōfita 'o e taimi ko iá, 'oku kole 'a e kaingalotú, "I ho'o foki ki he hetikuota 'o e Siasí, kātaki mu'a 'o fakahoko ange homau 'ofa ki he palōfita."

'Oku makehe ia mei he 'otua 'aki ha tahá pe ongo 'i manumanu-melie'ia 'i ha mo'unga 'i tangatá. Ko ha me'afaoaki ia mei he 'Otuá. Te ke lava ai 'o ma'u faingofua ange 'a e me'afaoaki 'o e fakahā fakamahinó 'i he taimi 'oku me'a ai 'i hono tu'unga ko e palōfita 'a e 'Eikí. Ko e 'ofa 'oku ke ongo 'i ko e 'ofa ia 'oku ma'u 'e he 'Eikí ki ha taha pē ko Hano fakafofonga.

'Oku 'ikai faingofua e me'a ko iá ke ongo 'i ma'u pē he 'oku fa'a kole 'e he 'Eikí e kau palōfita ke nau fai ha akonaki 'oku faingata 'a ke tali 'e he kakai. 'E feinga e fili 'o hotau laumālie ke taki kitautolu ke tau loto mamahi mo fakafehu'ia e uiui 'o e palōfita mei he 'Otuá.

Kuó u mamata ki he founa hono tokoni'i 'e he Laumālie Mā'oni'oní ha loto vaivai ke malu'i ha ākongā loto fakatōkilalo 'a Sīsū Kalaisí 'aki ha fakahā fakamahino.

Na'e fekau'i au 'e he palōfítá ke u foaki e mālohi 'o e faisilá ki ha tangata 'i ha ki'i kolo. Ko e palōfita pē 'o e 'Otuá 'okú ne ma'u e kī ke fili pe ko hai te ne ma'u e mālohi toputapu ne 'oange 'e he 'Eikí kia Pita ko e 'Apose-tolo Pulé. Kuó u 'osi ma'u 'a e mālohi faisila tatau, ka te u toki lava pē 'i ha tu'utu'uni 'e he Palesitēni 'o e Siasí, 'o foaki ia ki ha toko taha kehe.

Ko ia, na'á ku hili hoku ongo nimá ki he 'ulu 'o ha tangata kuo fili 'e he palōfítá ke ne ma'u e mālohi faisilá, 'i ha loki 'o ha 'apisiasi mama'o mei Sōleki. Na'e hā mei hono nimá 'a e fuoloa 'o 'ene ngāue 'i e kekelelé ke si'i mo'ui ai. Na'e tangutu ofi pē ki ai hono hoa sino si'isi'i. Na'e hā foki mei ai e faka'ilonga 'o e ngāue lahi fakataha mo hono husepānití 'i ha ngaahi ta'u.

Ne u lea 'aki e ngaahi lea ne fai 'e he palōfítá: "I he mafai mo e fatongia kuo foaki kiate au meia," pea hoko ai e hingoa 'o e palōfítá, "a ia 'okú ne ma'u kotoa 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí he māmaní he kuonga ní, 'oku ou foaki kiate koe 'a e mālohi

faisilá," peá u lea 'aki hono hingoá pea mo e hingoa 'o e tempale 'e hoko ai ko e faisilá.

Na'e tafe e lo'imatá 'i hono kou-'ahé. Ne u vakai ne tangi mo hono uai'í. Na'á ku tali pē ke na fiemālie. Na'á ne tu'u pea laka mai. Hanga hake pea lea le'o si'i mai na'e fiefia mo maha pē he taimi tatau. Na'á ne pehē na'e sai'ia 'aupito he 'alu mo hono husepānití ki he tempalé, ka 'okú ne ongo'i 'oku 'ikai totonu ke toe 'alu mo ia koe'uhí he kuo fili ia 'e he 'Otuá ki ha falala nāunau'ia mo toputapu mo'oni. Peá ne pehē 'oku tupu 'ene ongo'i 'oku 'ikai mateuteu ke hoko ko hono hoa 'i he tempalé koe'uhí he 'oku 'ikai lava 'o laukonga pe tohi.

Ne u fakapapau'i ange 'e lāngi-langi'ia hono husepānití ke na ō fakataha ki he tempalé koe'uhí ko hono mālohi fakalaumālié. Ne u feinga 'i he ki'i 'ilo si'isi'i ki he'ene lea fakafonuá, 'o talaange kuo fakahā kiate ia 'e he 'Otuá ha ngaahi me'a 'oku mahulu hake 'i he poto fakaemāmani kotoa pē.

Na'á ne 'ilo 'i he me'afuaki 'o e Laumālié kuo fai 'e he 'Otuá ha falala fakalangí ki he husepānití na'e 'ofa ai 'o fakafou 'i He'ene palōfítá. Na'á ne 'ilo 'oku ma'u e ngaahi kī ke foaki e mālohi faisilá 'e ha tangata ne te'eki

ke ne mamata ai pe 'ilo kimu'a ka na'á ne 'ilo 'i ko e palōfita mo'ui ia 'a e 'Otuá. Na'á ne 'ilo 'o 'ikai fie ma'u ke toe talaange 'e ha fakamo'oni mo'ui, ne lotua 'e he palōfítá e hingoa 'o hono husepānití. Na'á ne 'ilo 'i kuo uiui'i ia 'e he 'Otuá.

Na'á ne 'ilo 'i foki 'e hanga 'e he ouau 'e fakahoko 'e hono husepānití 'o sila 'i 'a e kakaí ki 'itānití 'i he nāunau fakasilesitālē. Na'á ne fakapapau'i 'i hono 'atamaí mo e lotó 'oku kei hokohoko atu e tala'ofa ne fai 'e he 'Eikí kia Pitá, 'i he Siasí: "Ko ia kotoa pē te ke nono'o 'i māmaní, 'e nono'o ia 'i he langí." Na'á ne 'ilo ia 'i he fakahā mei he 'Otuá.

Tau foki mu'a ki hotau kamata'angá. "Okú hokohoko atu 'a e fakahaá 'i he Siasí: 'oku ma'u ia 'e he palōfítá ma'á e Siasí; kau palesitēni ki hono siteikí, misioná, pe ko 'ene kōlomú; pīsopé ki hono uōtí; tamaí ki hono fāmilí; mo e fakafo'ituituí ma'ana."⁶

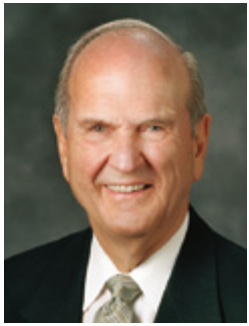
'Okú ou fakamo'oni 'oku mo'oni ia. 'Okú ongoa 'e he Tamai Hēvaní ho'omou lotú. 'Okú Ne 'ofa 'iate kimoutolu. 'Okú Ne 'afio'i homou hingoá. Ko Sīsū 'a e Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, mo hotau Huhu'í. 'Okú Ne 'ofa 'iate kimoutolu 'o mahulu hake 'i he me'a 'oku mou makupusí.

'Okú lilingi hifo 'e he 'Otuá e fakahaá 'i he Laumālie Mā'oni'oní ki He'ene fānaú. 'Okú folofola ki He'ene palōfita 'i he māmaní, 'a ia ko Tōmasi S. Monisoni 'i he 'ahó ni. 'Okú ou fakamo'oni 'oku ne ma'u mo fakaaonga 'i kotoa e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he māmaní.

'I ho'ofanongo he konifelenisí ni ki he ngaahi lea 'a kinautolu kuo ui 'e he 'Otuá ke fakafofonga 'i Iá, 'oku ou fakatauange ke mou ma'u e fakahā fakamahino 'oku fie ma'u ke mou 'ilo ai homou hala foki ki 'apí, ke nofo mo Ia 'i ha fāmilí kuo sila 'i 'o ta'engata. 'I he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Boyd K. Packer, "We Believe All That God Has Revealed," *Ensign*, May 1974, 95.
2. 1 Nifai 3:7.
3. 1 Nifai 3:8.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:45–46.
5. Mātu 16:19.
6. Boyd K. Packer, *Ensign*, May 1974, 95.

Fai 'e 'Eletā Russell M. Nelson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko Hono Poupou'i 'o e Kau Palōfitá

Ko 'etau hikinima'i e kau palōfitá, ko ha tukupā fakatāutaha ia te tau fai hotau tūkuingatá ke poupou'i 'enau ngaahi taumu'a fakaepalōfitá.

Palesiteni 'Aealingi, 'oku mau fakamālō atu 'i ho'o pōpoaki fakamaama mo fakalaumālié. Si'oku kāinga 'ofeina, fakamālō atu 'i ho'omou tuí mo e faivelengá. Na'e fakaafe'i takitaha kitautolu 'aneafi, ke tau poupou'i 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ko e palōfita 'a e 'Eikí mo e Palesiteni 'o e Siasí 'o e 'Eikí. Pea 'oku tau fa'a hiva'i 'a e, "Fakamālō ki he 'Otuá, [koe'uhí ko e palōfitá]." ¹ 'Oku mahino mo'oni nai kiate kitaua hono 'uhingá? Fakakaukau ki he faingamālie kuo foaki mai 'e he 'Eikí kiate kitautolu ke poupou'i 'Ene palōfitá, 'a ia ko 'ene fale'i 'oku ta'e-mele, ma'a, 'ikai fakatupu 'e ha holi faka-taautaha, pea mātu'aki mo'oni!

'Oku founga fēfē 'etau poupou'i mo'oni ha palōfitá? Na'e fakamatala'i fuoloa 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmīta, 'i he te'eki hoko ko ha palōfitá, "Ko ha fatongia mahu'inga ia 'oku hili ki he Kaingalotu 'oku . . . poupou'i 'a e kau ma'u mafai 'o e Siasí, ke 'oua na'a ngata pē 'i he'enau fai 'aki ia 'enau hikinima peé, ka 'i he ngāue mo e mo'oni."²

'Oku ou manatu'i lelei 'eku "ngāue" mahu'inga taha ke poupou'i e palōfitá.

'I he'eku hoko ko e toketā mo'ui mo e taha tafa mafú, na'á ku fatongia 'aki hono tafa e mafu 'o Palesiteni Sipenisá W. Kimipoló 'i he 1972, 'i he'ene kei Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Na'á ne fie ma'u ha tafa na'e faingata'a. Ka ne 'ikai ha'aku taukei 'i hono fakahoko ha tafa pehē 'i ha taha ta'u 77 'i he tu'u e tā hono mafú. Na'e 'ikai ke u loto ki he tafá pea'u fakahā ia kia Palesiteni Kimipolo mo e Kau Palesitenisi 'Uluakí. Ka ne fili 'a Palesiteni Kimipolo, 'i he'ene tui ke fai 'a e tafá, koe'uhí he na'e fale'i ia 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí. 'Oku faka-haa'i 'e he me'a ko iá 'ene poupou'i hono kau takí! Ka na'e 'ai 'e he'ene filí ke u manavasi'i!

Fakafeta'i ki he 'Eikí, he na'e ola lelei 'a e tafá. Ko e taimi na'e kamata ke toe tā ai 'a e mafu 'o Palesiteni Kimipoló, na'e mātu'aki mālohi mo'oni! Na'á ku ma'u ha fakamo'oni mahino mei he Laumālié 'i he momeniti ko iá 'e hoko 'a e tangatá ni ha 'aho ko e Palesiteni 'o e Siasí!³

'Oku mou 'ilo 'a e olá. Hili pē ha māhina 'e 20, kuo hoko 'a Palesiteni Kimipolo ko e Palesiteni 'o e Siasí.

Pea na'e taki lotolahi mo lototo'a 'i ha ngaahi ta'u lahi.

Talu mei ai, kuo tau 'osi poupou'i 'a Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni, Hauati W. Hanitā, Kōtoni B. Hingikeli, pea mo Tōmasi S. Monisoni 'eni ko e Kau Palesiteni 'o e Siasí—ko e kau palōfita 'i he tapa kotoa pē!

Si'oku kāinga 'ofeina, kapau kuo fai 'e he Fakafoki mai 'o e Ongoongoleléi ha me'a, ko 'ene fakahalaki e tala-tupu'a motu'a tokua kuo 'ikai toe folofola 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú. 'Oku 'ikai pē ke toe loi ia. Kuo hoko ha palōfita ko e taki 'o e Siasí 'o e 'Otuá 'i he kuonga kotoa pē, talu meia 'Ātama 'o a'u ki he 'ahó ni.⁴ 'Oku fakamo'oni 'a e kau palōfitá kia Sisū Kalaisi—ki Hono fakalangí pea mo Hono misi-ona mo e ngāue 'i māmaní.⁵ 'Oku tau faka'apa'apa'i e Palōfita ko Siosefa Sāmítá, ko e palōfita 'o e kuonga faka-'osí ni. Pea 'oku tau faka'apa'apa'i 'a e tangata kotoa pē kuó ne fetongi ia ko e Palesiteni 'o e Siasí.

'I he'etau poupou'i 'a e kau palōfitá mo e kau taki kehé,⁶ 'oku tau kolea ai e fono 'o e felototaha'akí, he na'e folofola 'a e 'Eikí: "E 'ikai tuku ki ha tokotaha ke ne 'alu atu 'o malanga 'aki 'eku ongoongoleléi pe ke langa hake hoku siasí, tuku kehe 'o kapau 'e fakanofa ia 'e ha taha 'okú ne ma'u ha mafai, pea 'oku 'iloa 'e he siasí 'okú ne ma'u ha mafai pea kuo fakanofa totonu ia 'e he kau taki 'o e siasí."⁷

‘Oku ‘omi ‘e he me‘á ni, kiate kitautolu ko e kaingalotu e Siasí ‘o e ‘Eikí, ha loto falala mo e tui ‘i he ‘etau feinga ke tauhi e fekau fakafolofola ke talangofua ki he le‘o ‘o e ‘Eikí⁸ ‘oku fou mai he le‘o ‘o ‘Ene kau tamaio‘eiki, ko e kau palōfitá.⁹ ‘Oku uiui‘i ‘a e kau taki kotoa ‘i he Siasí ‘o e ‘Eikí ‘i he mafai totonu. Kuo te‘eki ai uiui‘i ha palōfita pe ha toe taki ‘i he Siasí ni, ‘e ia pē. Kuo te‘eki ai ha palōfita ‘e fili ‘i ha fakahāloto ki ai. Na‘e fakamahino‘i ia ‘e he ‘Eikí ‘i He‘ene pehē, “Na‘e ‘ikai te mou fili au, ka kuó u fili ‘a kimoutolu, ‘o tu‘utu‘uni ‘a kimoutolu.”¹⁰ ‘Oku ‘ikai ke ta “fili fakahāloto” e kau taki ‘o e Siasí, ‘i ha fa‘ahinga tu‘unga. Neongo ia, ‘oku tau ma‘u e faingamālie ke hikinima‘i ‘o pou pou‘i kinautolu.

‘Oku kehe e ngaahi founa ia ‘a e ‘Eikí mei he ngaahi founa ‘a e tangatá. Ko e founa ‘a e tangatá ‘okú ne to‘o ‘a e kakaí mei ha tu‘unga pe pisinisi ‘i he‘enau faka‘au ‘o motu‘a pe ‘ikai toe malavá. Ka ko e ngaahi founa ‘a e tangatá ‘oku ‘ikai pea he ‘ikai teitei hoko ia ko e founa ‘a e ‘Eikí. Ko ‘etau hikinima‘i e kau palōfitá, ko ha tukupā fakatāutaha ia te tau fai hotau tūkuingatá ke pou pou‘i ‘enau ngaahi taumu‘a fakaepalōfitá. Ko ‘etau hikinimá ‘oku hangē ia ha faka‘ilonga ‘o ha fakapapau ‘oku tau tali honau uiui‘i ko e palōfitá ‘oku mo‘oni pea tau ha‘isia ki ai.

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Siasí ‘Alipate Sāmita ‘i he ta‘u ‘e ua ono kimu‘a pea toki hoko ko e Palesiteni ‘o e Siasí: “Ko ha tufakanga mātu‘aki toputapu ‘oku tau fakahoko ‘i he ‘etau hiki hotau nimá . . . ‘Oku ‘ikai ‘uhinga ia ko ‘ene ‘osi pē pea tau ō mo e loto fie-mālie ‘e tataki ‘e he palōfita ‘a e ‘Eikí ‘a e ngāue ni, ka ‘oku ‘uhinga ia . . . te tau pou pou kiate ia; te tau lotua ia; te tau malu‘i hono hingoa ongoongo leleí, pea te tau feinga ke fakahoko ‘ene ngaahi fakahinohinó ‘o fakatatau mo hono tataki ia ‘e he ‘Eikí.”¹¹

‘Oku tataki ‘e he ‘Eiki mo‘uí Hono Siasí mo‘uí!¹² ‘Oku fakahā ‘e he ‘Eikí ki He‘ene palōfitá ‘a Hono finangalo ki he Siasí. Hili hono fakaafe‘i kitautolu ‘aneafi ke tau hikinima‘i ‘a Tōmasi S. Monisoni ko e Palesiteni ‘o e Siasí, ne tau toe ma‘u mo e faingamālie ke

hikinima‘i mo e ongo tokoni ‘i he Kau Palesitenisi ‘Uluakí, mo e kau mēmipa e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma‘u fakahā. Fakakaukau ki ai! ‘Oku tau hikinima‘i ‘a e kau tangata ‘e toko 15 ko e kau palōfita ‘a e ‘Otuá! ‘Oku nau ma‘u ‘a e ngaahi kī kotoa ‘o e lakanga fakataula‘eikí kuo foaki ki he tangatá ‘i he kuongá ni.

‘Oku hanga ‘e hono ui ‘o e kau tangata ‘e toko 15 ki he tu‘unga faka-‘aposetolo mā‘oni‘oní ‘o ‘omi ha malu‘i lahi kiate kitautolu, ko e kaingalotu ‘o e Siasí. Ko e hā hono ‘uhingá? He kuo pau ke lototaha e tu‘utu‘uni ‘a e kau taki ko ‘ení.¹³ ‘Oku mou fakakaukau atu koā ki he fie ma‘u ke ue‘i ‘e he Laumālié ‘a e kau tangatá ni ‘e 15 kae lava ‘a e lototahá? Ko e kau tangatá ni ‘e toko 15 ‘oku kehekehe ‘enau tu‘unga fakaakó mo e puipuitu‘a fakapalofesinalé, mo e ngaahi fakakaukau kehekehe kau ki ha ngaahi me‘a lahi. Tui mai kiate au! Ko e kau tangatá ni ‘e toko 15—‘a e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma‘u fakahā—‘oku nau ‘ilo ko e finangalo ia ‘o e ‘Eikí ‘i he taimi ‘oku nau lototaha ai! ‘Oku nau tukupā ke fakapapau‘i ‘oku fakahoko mo‘oni e finangalo ‘o e ‘Eikí. ‘Oku ‘omi ‘e he Lotu ‘a e ‘Eikí ‘a e sīpinga ki he kau tangatá ni taki taha ‘e 15

‘i he‘enau lotú: “Ke fai ho finangaló ‘i māmani ‘o hangē ko ia ‘i he langí.”¹⁴

‘Oku tali e ‘Aposetolo ‘oku fuo-
loa taha ‘ene ‘i he tu‘unga faka-
‘Aposetoló.¹⁵ ‘Oku meimei ke ‘omi
‘e he founa ‘o e tu‘unga fuo-
loa tahá ha kau tangata fakapotopoto ki he
tu‘unga ‘o e Palesiteni ‘o e Siasí.¹⁶
‘Okú ne ‘omi ha fa‘unga tu‘uloa, faka-
potopoto, taukei, mo ha teuteu lōloa,
‘i he fakahinohino ‘e he ‘Eikí.

Kuo fokotu‘u ‘a e Siasí he ‘ahó ni
‘e he ‘Eikí tonu pē. Kuó ne fokotu‘u
ha founa faka-
ofo ‘o e pulé ‘okú ne
‘omi ha pāletu‘a mo ha malu‘i. ‘Oku
tokoni‘i ‘e he founa ko iá ‘a e tu‘unga
taki fakapalōfitá tatau ai pē ka hoko
ha puke pe ta‘e malava ke toe ngāue
‘i he toulekeleka angé.¹⁷ ‘Oku lahi
fau ha ngaahi tokateu mo ha ngaahi
malu‘i koe‘uhí ke ‘oua na‘a lava ‘e
ha tokotaha pē ‘o taki hala‘i ‘a e
Siasí. ‘Oku ako‘i ma‘u pē ‘a e kau taki
fuoloa angé ke nau mateuteu ke lava
‘i ha ‘aho ‘o tangutu ‘i he fakataha
alēlea mā‘olunga tahá. ‘Oku nau ako
e founa ke fanongo ai ki he le‘o ‘o e
‘Eikí ‘o fou he fanafana ‘a e Laumālié.

Na‘e fakamatala‘i ‘e Kōtoni B.
Hingikeli he lolotonga ‘ene hoko ko
e Tokoni ‘Uluaki kia Palesiteni ‘Ešela
Tafu Penisoní, ‘i he ofi ke ngata ‘ene
mo‘ui fakamatelié:

“‘Oku hanga ‘e he ngaahi tefito‘i
mo‘oni mo e ngaahi founa ngāue

kuo fokotu'u 'e he 'Eiki ki he pule'i Hono siasí 'o tokateu ai ia ki ha fa'ahinga . . . tūkunga pē. 'Oku mahu'inga . . . ke 'oua na'a 'i ai ha veiveiua pe hoha'a fekau'aki mo e pule'i 'o e Siasí mo hono faka'aonga 'i 'o e ngaahi me'afuaki fakapalōfitá, kau ai 'a e totonu ki he tataki fakalaumālié mo e fakahaá 'i hono tataki e ngaahi ngāue mo e polokalama 'a e Siasí, 'i he taimi 'e puke pe 'ikai toe lava 'o ngāue kakato ai 'a e Palesitení.

"Na'e ui 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Fakataha Alēlea 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea fakanofu ke nau ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí, 'o ma'u 'a e mafai mo e fatongia ke pule'i 'a e Siasí, ke fakahoko hono ngaahi ouaú, ke fakamatala 'i hono tokātelinē, pea fokotu'u mo pukepuke hono ngaahi mōihuú."

Ne hoko atu 'a Palesiteni Hingikeli 'o pehē:

"Ko e taimi 'oku puke ai e Palesitení pe 'ikai ke toe lava 'o ngāue kakato 'i he ngaahi fatongia kotoa 'o hono uiui'i, 'oku hoko fakataha hono ongo tokoní ko ha Kōlomu 'o

e Kau Palesitenisí 'Uluaki. 'Okú na hoko atu e ngaahi ngāue faka'aho 'a e Kau Palesitenisí. . . .

". . . Ka 'i ai ha ngaahi fehu'i lalahi he tu'utu'uní, founga fakangāué, ngaahi polokalamá, pe tokātelinē, 'oku fakakaukau 'i fakamātoato fakataha ia 'i he fa'a lotu 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Toko Hongofulu Mā Uá."¹⁸

'I he a'usia 'e Palesiteni Monisoni he ta'u kuo 'osí 'a e makamaile 'o e ta'u 'e 5 'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí, na'e fakakaukau ai ki he ta'u 'e 50 'ene ngāue faka'apostolō peá ne pehē: "Oku fāifai pē pea ikuna 'i kimautolu kotoa 'e he ta'u motu'á. Neongo ia, 'oku kau fakataha homau le'ó mo e le'ó 'o e Tu 'i ko Penisimani, 'a ia na'á ne pehē, . . . "Oku ou hangē pē ko kimoutolú, 'o mo'ua ki he ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e ngaahi vaivai 'i he sinó mo e 'atamaí; ka kuo fili au . . . pea fakanofu au 'e he'eku tamaí, . . . pea kuo tauhi mo malu 'i au 'i hono māfimaí ta'e-hano-tataú, ke u tauhi 'a kimoutolu 'aki 'a e mālohi, 'atamai, mo e ivi kotoa pē 'a ia kuo tuku kiate au 'e he 'Eiki' (Mōsaia 2:11)."

Ne toe hoko atu 'a Palesiteni Monisoni: "Neongo pe ko e hā ha palopalema fakamo'ui lelei 'e hoko kiate kimautolu, neongo pe ko e hā ha vaivai 'i he sinó pe 'atamaí, ka 'oku mau ngāue ki he lelei taha 'oku mau lavá. 'Oku ou fakapapau 'i atu 'oku taki lelei 'a e Siasí. 'Oku fakapapau 'i mai kiate [kitautilu] 'e he founga kuo fokotu'u ki he Fakataha Alēlea 'o e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e [Kau 'Aposetolo] 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'e taki lelei ma'u ai pē pea tatau ai pē pe ko e hā 'e hokó, 'oku 'ikai fie ma'u ke tau hoha'a pe manavasi'i. 'Oku 'i he fohē ma'u pē 'a hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí, 'a ia 'oku tau muimui, moihū, pea mo tauhi ki ai."¹⁹

Palesiteni Monisoni, 'oku mau fakamālō atu he ngaahi mo'oni ko iá! Pea 'oku mau fakamālō atu 'i ho'o mo'ui fa'ifa'itaki'angá mo e ngāue lí'oa. Te u pehē pē 'oku ou fakafofonga 'i atu 'a e kaingalotu 'o e Siasí he funga 'o e māmaní 'i he fakahoko fakataha atu 'emau hounga'ia kiate koe. 'Oku mau faka'apa'apa 'i koe! 'Oku mau 'ofa atu! 'Oku mau pou-pou 'i koe, 'o 'ikai 'i he hiki pē homau nimá kae 'aki homau lotó kotoa mo e fakatapui 'o 'emau ngāué. 'I he loto fakatōkilalo mo e loto 'apasia, 'oku "mau lotua [ma'u ai pē koe, ko homau palōfita 'ofeina]"²⁰ 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Fakamālō ki he 'Otua," *Ngaahi Himi*, fika 10.
2. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa F. Sāmīta* (1998), 248; ko e tānaki atu e fakamama'ā. Na'e fai e fakamatalá ni 'i he 1898 'i he taimi na'e Tokoni Ua ia 'a Palesiteni Sāmīta 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí.
3. Ke ma'u ha ngaahi fakaikiiki lahi ange, vakai ki he, Spencer J. Condie, *Russell M. Nelson: Father, Surgeon, Apostle* (2003), 153–56.
4. Vakai, *Bible Dictionary*, "Dispensations."
5. Na'e tomu'a kikite 'i 'e ha kau palōfita tokolahi e hā'ele mai 'a e 'Eiki, kau ai 'a Lihai (vakai, 1 Nifai 1:19), Nifai (vakai, 1 Nifai 11:31–33; 19:7–8), Sēkope (vakai, Sēkope 4:4–6), Penisimani (vakai, Mōsaia 3:5–11, 15), 'Apinetai (vakai, Mōsaia 15:1–9), 'Alamā (vakai, 'Alamā 40:2), mo Samuela ko e tangata Leimaná (vakai, Hilamani 14:12). Na'a nau tomu'a mamata mai ki He'ene feilaulau fakalelei mo 'Ene toetu'ú kimu'a pea toki 'alo 'i e Fakamo'ui 'i Pētelihemá.
6. 'Oku mahu'inga 'a e tefito 'i mo'oni 'o e hikinima 'i e kau taki 'i he Siasí 'o e 'Eiki

kotoa. 'Oku hikinima 'i ha taha kimu'a pea toki vahe 'i ki ha fatongia pe fakanofo ki ha tu'unga 'i he lakanga fakataula'eiki.

7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:11. Na'e kamata 'a e founda 'o e hikinima 'i hotau kau takí 'i Mā'asi 'o e 1836, 'i he taimi na'e hikinima 'i ai 'a e kau mēmipa 'o e Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita mo e kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahaá (vakai, *History of the Church*, 1:74–77; 2:417).
8. 'Oku fakatokanga e Tohi 'a Molomoná ki he fakatu'utāmaki e ta'e-tokanga ki he ngaahi akonaki 'a e kau palōfitá. 'Oku tau lau ai ko e "fu'u fale lahi mo 'ata'ataá ko e loto-híkisia ia 'a e māmaní; pea na'e tō ia, pea na'e lahi 'aupito 'a 'ene toó. Pea na'e toe lea mai 'a e 'āngelo 'a e 'Eikí . . . 'o pehē: 'E pehē pē hano faka'auha 'o e ngaahi pule'anga, mo e ngaahi fa'ahinga, mo e ngaahi lea, mo e kakai fulipē, 'a ia 'e tau 'i 'a e kau 'aposetolo 'e toko hongofulu mā ua 'a e Lami" (1 Nifai 11:36).
9. Vakai, Taniela 9:10; 'Āmosi 3:7; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 21:1, 4–5; 124:45–46.
10. Sione 15:16. 'Oku fakamahino 'i 'e he tefto 'o e tui hono nimá "Oku mau tui kuo pau ke ui ha tangata 'e he 'Otuá, 'i he kikite, pea 'i he hilifaki 'o e nima 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e mafai, ke malanga 'aki 'a e Ongoongolelé mo fakahoko hono ngaahi ouaú"
11. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siasí 'Alipate Sāmíta* (2011), 68–69; ko e tāmaki atu e fakamamafa'í. 'Oku ma'u e kupu 'i leá ni mei ha Malanga konifelenisi na'e fai 'e 'Eletá Siasí 'Alipate Sāmíta 'i he 1919. Na'á ne hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí 'i he 1945.
12. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:30, 38.
13. Vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:27.
14. 3 Nifai 13:10; vakai foki, Mātiu 6:10; Luke 11:2.
15. Ko e taimi 'oku pekia ai ha Palesiteni 'o e Siasí, 'oku veteki leva 'a e Kau Palesitenisi 'Uluakí pea foki e ongo tokoni ki hona tu'unga 'i he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku tokanga 'i leva 'e he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e Siasí kae 'oua kuo toe fokotu'utu 'u 'a e Kau Palesitenisi 'Uluakí. 'Oku ui 'a e vaha 'a taimi ko iá ko e vaha 'a taimi fakae'aposetolo. Fakatatau mo e hisitōliá, kuo hekeheke 'a e lōloa 'o e vaha 'a taimi ko iá mei he 'aho 'e faá ki he ta'u 'e tolu mo e kongá.
16. 'Oku mo'oni, na'e 'ikai pehē 'a e fetongí 'i hono uiu'i 'o Siosefa Sāmítá, 'a ia na'e tomu'a fakanofo ia ke hoko ko e palōfita 'o e Fakafoki mai 'o e Ongoongolelé mo e 'uluaki Palesiteni 'o e Siasí (vakai, 2 Nifai 3:6–22; vakai foki, 'Ēpalahame 3:22–23).
17. 'Oku tau 'ilo 'i 'e lava 'e he 'Eikí tonu pē ke ui ha taha 'o kitautolu ke foki ange 'i ha taimi pē 'okú Ne fili.
18. Gordon B. Hinckley, "God Is at the Helm," *Ensign*, May 1994, 54; vakai foki, Gordon B. Hinckley, "He Slumbers Not, nor Sleeps," *Ensign*, May 1983, 6.
19. "Message from President Thomas S. Monson," *Church News*, Feb. 3, 2013, 9.
20. "Oku Mau Lotua 'a e Palōfitá," *Ngaahi Himi*, fika 9.

Fai 'e Carol F. McConkie

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Kau Finemuí

Mo'ui 'o Fakatatau mo e Lea 'a e Kau Palōfitá

'Oku tau poupuu 'i e palōfitá pea tau fili ke mo'ui 'o fakatatau ki he'ene ngaahi leá, he 'oku fenāpasi ia mo e ngaahi taumu'a fakalangí.

'Oku 'ofa 'etau Tamai Hēvaní 'i He'ene fānaú kotoa pea finangalo ke nau 'ilo pea ma'u e mahino ki He'ene palani 'o e fiefiá. Ko ia ai, 'okú Ne ui ha kau palōfita, ko kinautolu ia kuo fakanofo 'i he malohi mo e mafai ke ngāue 'i he huafa 'o e 'Otuá ki he fakamo'ui 'o 'Ene fānaú. Ko e kau talafekau kinautolu 'o e mā'oni'oni, kau fakamo'oni 'o Sīsū Kalaisi mo e mālohi ta'efakangatangata 'o 'Ene Fakalelé. 'Oku nau ma'u e kī ki he pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní pea nau fakamafa-i 'i hono fakahoko 'o e ngaahi ouau fakamo'ui.

'I he Siasí mo'oni 'o e 'Eikí, "ko e toko taha pē 'i he māmānī 'i ha taimi 'e taha 'a ia 'oku foaki ki ai 'a e mālohi ni mo e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki ko 'ení."¹ 'Oku tau poupuu 'i 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ko hotau palōfita, tangata kikite, mo ma'u fakahā. 'Okú ne fakahā 'a e folofola 'a e 'Eikí ke tatakí mo fakahinohino 'i hotau Siasí kotoa. Hangē ko e fakamatala 'i 'e Palesiteni J. Lūpeni Kalake ko e Si'í, "Ko e Palesiteni pē 'o e Siasí . . . 'okú ne ma'u e totonu ke ma'u ha ngaahi fakahā ma'á e Siasí."²

'Oku fekau 'i 'e he 'Eikí 'a e kakai Hono Siasí, 'o fekau'aki mo e palōfita mo'ui 'o pehē:

"Ke ke tokanga ki he'ene ngaahi lea kotoa pē mo e ngaahi fekau te ne fai kiate koé, 'o ka ne ka ma'u ia, pea 'a'eva 'i he mā'oni'oni kakato 'i hoku 'aó;

"He ke mou tali 'ene leá, 'o hangē ko e lea ia mei hoku ngutu 'o'okú, 'i he kātaki mo e tui kotoa pē.

"Koe'uhí 'i ho'omou fai 'a e ngaahi me'á ni [he] 'ikai ikuna 'a kimoutolu 'e he ngaahi matapā 'o helí."³

'Oku tau poupuu 'i e palōfitá mo fili ke mo'ui 'o fakatatau ki he'ene ngaahi leá, ke fakatatau mo e ngaahi taumu'a fakalangí.

'Oku tau poupuu 'i foki 'a e ongo tokoni 'o Palesiteni Monisoni mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā. "Oku nau ma'u 'a e totonu, mālohi, mo e mafai ke talaki 'a e fakakaukau mo e finangalo ['o e 'Eikí] . . . , 'i he malumalu 'o e . . . Palesiteni 'o e Siasí."⁴ 'Oku nau lea 'i he huafa 'o Kalaisí. 'Oku nau kikite 'i he huafa 'o Kalaisí. 'Oku nau fakahoko e me'a kotoa 'i he huafa 'o

Sisū Kalaisí. 'Oku tau ongo'i e le'o 'o e 'Eikí mo e 'ofa 'a e Fakamo'uí 'i he'ene nau ngaahi leá. "Pea 'ilonga ha me'a te nau lea 'aki 'i hono ue'i 'a kinautolu 'e he Laumálie Mā'oni'oní 'e hoko ia ko e folofola . . . pea mo e mālohi 'o e 'Otuá ki he fakamo'uí."⁵ "Kuo folofola tonu 'a e 'Eikí: "Neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē."⁶

'Oku tau hounga'ia ko ha siasi "kuo fokotu'u ki he tu'unga 'a e kau 'aposestolo mo e kau palōfita, ko hono fu'u maka tulikí 'a Sisū Kalaisi pē."⁷ Ko e fale 'o e 'Eikí ko ha fale 'o e maau, pea 'oku 'ikai totonu ke takihala'i kitautolu fekau'aki mo e feitu'u ke kumi ai e tali ki he'etau ngaahi fehu'i pe veiveiuá 'i he le'o ke tau muimui aí. 'Oku 'ikai totonu ke "felilí'aki, mo fe'aveaki fano [kitautolu] 'e he matangi 'o e akonaki kotoa pē."⁸ 'Oku fakahā 'e he 'Otuá 'Ene folofolá 'o fakafou 'i He'ene kau tamaio'eiki kuo fakanofó, "ko hono fakahaohaoa 'o e kakai mā'oni'oní, mo e ngāue fakafafekau, ke langa hake 'a e sino 'o Kalaisí: kae 'oua ke tau hoko kotoa pē ki he fakataha 'i he tui, pea mo e 'ilo'i 'o e 'Alo 'o e 'Otuá."⁹ 'I he'etau fili ke mo'ui 'o fakatatau mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita, 'oku tau 'i he hala ai 'o e fuakavá 'oku fakatau ki he fakahaohaoa ta'engatá.

'Oku tau ako mei ha fa'ē taautaha 'okú ne fāifeinga ke mo'ui 'i ha fa'ahita'u honge, hono 'uhinga ke poupou'i ha palōfita. Na'e fekau'i 'e he 'Eikí 'a e palōfita ko 'Ilaisiaá ke 'alu ki Salifati, 'a ia te ne 'ilo ai ha fefine uitou kuo fekau'i 'e he 'Otuá ke poupou'i ia. 'I he fakaofi atu 'a 'Ilaisiaá ki he koló, na'á ne vakai atu 'okú ne okooko fefie. Na'á ne ui atu, "'Oku ou kole kiate koe, ke ke 'omi ha momo'i vai si'i 'i ha ipu ke u inu."¹⁰

"Pea 'i he'ene 'alu atu ko hono 'omí, na'á ne [toe] ui atu kiate ia, 'o pehē, 'Oku ou kole kiate koe, 'omi kiate au ha momo'i kongá mā 'i ho nimá.

"Pea na'e pehē mai 'e ia, 'Oku mo'ui 'a [e 'Eikí] ko ho 'Otuá, ka 'oku 'ikai te u ma'u ha fo'i mā, ka ko e falukunga pē taha 'o e mahoa'á 'i ha puha, mo e kihí'i lolo si'i 'i ha ipu: pea vakai, 'oku ou okookó ni 'a e va'a 'akau 'e ua, koe'uhí ke u 'alu 'o teuteu ia ma'aku mo 'eku tamá, koe'uhí ke ma kai ia, peá ma toki mate."

Na'e tali atu 'a 'Ilaisiaá, "'Oua na'á ke manavahē; 'alu 'o fai 'o hangē ko ho'o leá: ka ke *tomu'a*, ngaohi mei ai ha kihí'i fo'i mā ma'aku, peá ke toki ngaohi ma'au pea mo ho'o tamá."¹¹

Fakakaukauloto 'i ha ki'i momeniti ki he faingata'a e kole 'a e palōfita ki ha fa'ē hālofia. Ko e mo'oni, na'e malava pē ke foaki 'e he 'Otuá Tonu

ha me'akai ki He'ene tamaio'eiki faivelengá. Ka na'e ngāue 'a 'Ilaisiaá 'i he huafa 'o e 'Eikí, 'o hangē ko ia na'e fekau'í, 'a ia ko 'ene kole ki ha 'ofefine 'ofefina e 'Otuá ke feilaulau'i e me'a na'á ne ma'ú ke poupou'i 'a e palōfita.

Ka na'e toe tala'ofa foki 'e 'Ilaisiaá ha tāpuaki ki he talangofuá: "He 'oku pehē 'e [he 'Eikí] ko e 'Otuá 'o 'Isilelí, 'e 'ikai faka'a'au ke 'osi 'a e mahoa'a he puhá, pea 'e 'ikai maha 'a e lolo 'i he ipú."¹² Na'e foaki 'e he 'Eikí ki he uitoú ha faingamālie ke fili ai ke tui pea talangofua ki he ngaahi lea 'a e palōfita.

'I ha māmani 'oku fehangahangai mo e hōloa 'i he mā'oni'oní mo e fiekaia fakalaumālié, kuo fekau'i ai kitautolu ke tau poupou'i 'a e palōfita. 'I he'etau fakafanongo, poupou'i, mo taukave'i e lea fakapalōfita, 'oku tau fakamo'oni ai 'oku tau tui ke tali 'i he loto fakatōkilalo 'a e finangalo, poto, *mo e taimi* 'a e 'Eikí.

'Oku tau fakafanongo ki he lea fakapalōfita neongo 'ene ngali ta'e 'uhinga, faingata'a, mo ta'e fakafie-mālié. Fakatatau ki he ngaahi tu'unga mo'ui 'a e māmani, 'e malava ke 'ikai ongoongoa, hala fakapolitikale, pe ta'e tali fakasōsiale 'a e muimui ia ki he palōfita. Ka 'oku tonu ma'u pē 'a e muimui 'i he palōfita. "He 'oku hangē 'oku mā'olunga hake 'a e ngaahi langí mei he māmani, 'oku pehē hono mā'olunga 'o hoku ngaahi halá, pea mo 'eku mahaló 'i ho'omou ngaahi mahaló."¹³ "Falala ki [he 'Eikí] 'aki ho lotó kotoa, pea 'oua na'á ke fa'aki ki ho poto 'o'ou."¹⁴

'Oku faka'apa'apa'i mo tokoni'i 'e he 'Eikí 'a kinautolu te nau talangofua ki he fakahinohino fakapalōfita. 'I he talangofua 'a e uitou 'o Salifati kia 'Ilaisiaá, na'e fakahaofi ai 'ene mo'uí pehē ki he mo'ui 'a 'ene tamá. Hangē ko ia kuo tala'ofa 'e he palōfita, "pea ko ia, mo ia, pea mo hono kaungā-falé, na'a nau kai 'i he ngaahi 'aho lahi . . . 'o hangē ko e folofola 'a [e 'Eikí] 'a ia na'á ne folofola 'aki 'ia 'Ilaisiaá."¹⁵

'E fafanga [e he 'Eikí] 'a kinautolu 'oku falala kiate Iá."¹⁶ 'Oku hangē 'a e ngaahi lea 'o e kau palōfita ko e mā ki hotau laumālie. 'I he'etau ma'u iá, 'oku tāpuekina, malu'i, mo tauhi

fakatu'asino mo fakalaumālie fakatou'osi kitautolu. 'I he'etau keinanga 'i he'enua ngaahi leá, 'oku tau ako ai ke ha'u kia Kalaisi pea mo'ui.

Na'e tohi 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikī “'oku fakahā 'e he 'Eikī [fakafou 'i he kau palōfitá] 'a e ngaahi mo'oni 'o e fakamo'uí, . . . 'a e fakamo'ui 'oku 'ia Kalaisí; pea 'okú ne fili . . . 'a e hala 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engata. . . . 'Oku foaki 'e he 'Eikī ki hono kakaí 'i he kuonga kotoa pē 'a e fakahinohino 'oku nau fie ma'u 'i he taimi 'o e fakatu'utāmaki. Pea ko e mo'oni 'e 'i ai e ngaahi taimi 'i he ngaahi 'aho ka hoko maí he 'ikai lava ha me'a ka ko e poto pē 'a e 'Otuá, fakafou mai 'i he ngutu 'o e kau palōfitá, 'o fakahaofi hono kakaí.”¹⁷

Na'e 'omi kiate au 'e he ngaahi lea 'o e kau palōfitá 'i hono ako'i mai 'e he'eku faiako Loumailé, ha mahino ki he natula totonu 'o e vā-fetu'utaki 'i he mali 'i he fuakavá. Na'e 'omi 'e he ngaahi lea 'a e kau palōfitá ha tui mo e 'amanaki lelei te u lava 'o teuteu pea ma'u ha 'api fiefia. Na'e poupu'i au 'i hono ako ma'u pē 'a e ngaahi akonaki 'o e kau palōfitá, fakakuongamu'a mo fakaonopōnī fakatou'osi, lolotonga e ngaahi ta'u ongosia hono fā'ele'i, ako'i, mo tokanga 'i ha fānuu 'e toko fitú. Ko e ngaahi lea 'a e kau palōfitá 'i he folofolá mo ia 'oku ako'i atu mei he tu'unga malangá ni ko ha ngaahi lea ia 'o e fakafiemālie, 'ofa, mālohi, mo e fakalotolahi lelei 'oku kaungatonu kiate kitautolu kotoa.

'I he'etau talangofua ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá, 'oku tau langa ai hotau 'apí mo 'etau mo'uí 'i ha fakava'e pau ta'engata, “'i he maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, . . . koe'uhí ka tuku atu 'e he tēvoló 'a 'ene ngaahi matangi mālohí, 'io, 'a 'ene ngaahi ngahaú 'i he 'ahiohió, 'io, ka fa'aki kiate [kimoutolu] 'a hono kotoa 'o 'ene 'uha maká mo 'ene fu'u afá lahí, 'e 'ikai ma'u 'e ia ha mālohi kiate [kimoutolu] ke fusi hifo 'a [kimoutolu] ki he vanu 'o e mamahí mo e faingata'a'ia.”¹⁸

'Oku 'i ai ha fili ke tau fai. Te tau lava 'o fili ke tukunoa'i, va'inga 'aki, ta'etoka'i, pe fakafepaki'i 'a e ngaahi lea 'a Kalaisi kuo lea 'aki 'e He'ene

kau tamaio'eiki kuo fakanofó. Ka kuo ako'i mai 'e he Fakamo'uí ko kinautolu 'oku nau fai peheé 'e tu'usi 'a kinautolu mei He'ene kakaí 'o e fuakavá.¹⁹

'I he'etau lau mo ako 'i he fa'a lotu mo e lotu fakamātoato 'a e lea fakapalōfitá 'i he tui kia Kalaisí, 'e fakahā 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e mo'oni ki hotau 'atamaí mo e lotó. 'Ofa ke tau fakaava hotau telingá ke ongo'i, mo hotau lotó ke 'ilo'i, pea mo hotau 'atamaí ke lava 'o fakahā kiate kitautolu 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá.²⁰

'Oku ou fakamo'oni ko Siosefa Sāmitá ko e palōfita ia na'e ui 'e he 'Otuá ke fakafoki mai e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí mo 'Ene lakanga fakataula'eikí ki he māmaní. Pea 'oku ou fakamo'oni 'oku tataki kitautolu 'e ha palōfita mo'oni 'a e 'Otuá he 'ahó ni, 'a ia ko Palesiteni Monisoni. 'Ofa ke tau fili ke tu'u mo e kau palōfitá pea mo'ui 'o fakatatau mo 'enua ngaahi leá kae 'oua kuo tau hoko 'o taha 'i he tuí, fakahaohaoa'i 'ia Kalaisi, pea fonu 'i he 'ilo ki he 'Alo 'o e 'Otuá. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:7; vakai foki, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko*

Hono Pule'i 'o e Siasí (2010), 2.1.1: “'Oku ma'u 'e Sīsū Kalaisi 'a e ki kotoa pē 'o e lakanga fakataula'eikí fekau'aki mo Hono Siasí. Na'á Ne 'osi foaki ki He'ene kau 'Aposetoló 'a e ngaahi ki kotoa 'oku fekau'aki mo e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní. Ko e 'Aposetolo fuoloa taha 'oku kei mo'ui, ko e Palesiteni 'o e Siasí, ko ia kotoa taha pē 'i he māmaní kuo 'osi fakamafai'i ke ne ngāue 'aki 'a e ngaahi ki kotoa 'o e lakanga fakataula'eikí.”

2. J. Reuben Clark Jr., “When Are the Writings and Sermons of Church Leaders Entitled to the Claim of Scripture?” (lea ki he kau ngāue 'i he semineli mo e 'inisititiuti, Brigham Young University, July 7, 1954).
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 21:4–6; na'e tñaki atu e fakamamafá.
4. J. Reuben Clark Jr., “When Are the Writings and Sermons of Church Leaders Entitled to the Claim of Scripture?”
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:4.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:38.
7. 'Efesó 2:20.
8. 'Efesó 4:14.
9. 'Efesó 4:12–13.
10. 1 Ngaahi Tu'i 17:10.
11. 1 Ngaahi Tu'i 17:11–13; na'e tñaki atu 'a e fakamamafá.
12. 1 Ngaahi Tu'i 17:14.
13. 'Isaia 55:9.
14. Lea Fakatātá 3:5.
15. 1 Ngaahi Tu'i 17:15–16.
16. Roger Hoffman, “Consider the Lilies.”
17. Bruce R. McConkie, *A New Witness for the Articles of Faith* (Deseret Book Company, 1985), 478; na'e liliu e ngaahi faka'ilongá; faka'aonga'i 'i he fakangofua.
18. Hilamani 5:12.
19. Vakai, 3 Nifai 20:23.
20. Vakai, Mōsaia 2:9.

Fai 'e 'Eletā Robert D. Hales

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Mo'ui Ta'engatá— ke 'Ilo'i 'Etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí

Ko e 'Otuá mo Sīsū Kalaisi 'a e Tamaí mo e 'Aló—'okú na māvahevahe, mahino, mo tāutaha, ka 'okú Na taha 'aupito 'i He'ena taumu'á.

Na'á ku ma'u ha faingamālie 'i he ngaahi ta'u lahi kuo hilí ke ako e fakamo'oni faka'osi 'a e kau palōfita 'i he kuonga takitaha. Na'a nau takitaha fai ha fakamo'oni mālohi ki he 'Otuá ko e Tamaí mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí.

'I he'eku lau e ngaahi fakamo'oni ko 'ení—mo ha ngaahi fakamo'oni kehe lahi 'i he ngaahi ta'ú—'oku ongo ma'u pē ki hoku lotó he'eku ongo'i e lahi e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní ki Hono 'Alo lahi tahá pea mo e anga hono fakahaa 'i 'e Sīsū 'Ene 'ofá 'aki 'Ene talangofua ki he finangalo 'o 'Ene Tamaí. 'Oku ou fakamo'oni ko e taimi 'oku tau fai ai 'a e me'a 'oku fie ma'u ke 'ilo Kinaua mo 'Ena fe'ofa'akí, te tau ma'u ai 'a e "me'a-'ofa 'oku mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá"—'a ia ko e mo'ui ta'engatá.¹ He "ko 'eni 'a e mo'ui ta'engatá, ko 'enau 'ilo koe

ko e 'Otuá mo'oni pē taha, mo Sīsū Kalaisi, 'a ia na'á ke fekaú."²

'E lava fēfē ke tau ma'u e me'a'ofá ni? 'Oku fakafou mai ia 'i ha fakahā fakatāutaha, 'a ia kuo lea mo ako 'aki 'i he pongipongí ni.

'Okú ke manatu 'i e fuofua taimi na'á ke 'ilo ai 'oku 'i ai ha 'Otuá mo ongo'i 'Ene 'ofá? Na'á ku fa'a sio fakamama'u ki he langi fetu'u'ia 'i he'eku kei sí'í, mo ongo'i 'Ene mo'uí. 'Oku ou fiefia ke vakai 'i e faka'ofa'ofa kāfakafa 'o e ngaahi fakatupu 'a e 'Otuá—mei he fanga ki 'i inisēkite ikí ki he 'ulu'akau lalahí. Na'á ku 'ilo 'i he'eku fakatokanga 'i e faka'ofa'ofa 'o e māmaní na'e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate au. Na'á ku 'ilo ne u hoko ko Hano foha fakalaumālie mo'oni, pea ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kotoa kitautolu 'o e 'Otuá.

Mahalo te ke fehu'i, pe na'á ku 'ilo'i fēfē 'eni? 'Oku ako 'i 'e he folofolá,

"'Oku foaki ki he ní'ihí 'i he Laumālie Mā'oni'oni ke nau 'ilo'i ko Sīsū Kalaisi ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá, pea . . . ki he ní'ihí kehe ke nau tui ki he'enau ngaahi leá, koe'uhí ke nau lava foki 'o ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'o kapau te nau fai atu ai pē 'i he faivelengá."³ 'I he'eku fakakaukaú, 'oku 'ikai 'uhinga 'eni ia 'e 'i ai ha kakai te nau fakafalala ma'u pē ki ha fakamo'oni 'a ha ní'ihí kehe.

Na'e tupulaki 'eku fakamo'oni 'i he'eku ako ki he Tamai Hēvaní mo e Fakamo'uí mei he fakamo'oni mo e akonaki 'a 'eku ongomātu'á, kau faiakó, folofolá—'a ia na'á ku lau fakamātoato'í—pea tautautefito ki he Laumālie Mā'oni'oni. 'I he'eku tui mo talangofua ki he ngaahi fekaú, ne fakamo'oni 'i he Laumālie Mā'oni'oni na'e mo'oni e me'a na'á ku akó. Ko e founa ia na'á ku 'ilo aí.

'I he founá ni, ko e kii 'a e fekumi ki he fakahā fakatāutahá. 'Oku fakaafe'i takitaha kitautolu 'e Nifai ke "keinanga 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisí; he vakai, 'e fakahā kiate kimoutolu 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisí 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou faí."⁴

Na'á ku feinga kimu'a pea hoko hoku ta'u valú ke u 'ilo lahi ange ki he papitaisó. Na'á ku lau e folofolá mo lotu. Na'á ku ako te u ma'u 'a e me'afoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he 'osi hoku hilifaki-nimá. Na'e kamata foki ke mahino kiate au ko e 'Otuá mo Sīsū Kalaisi 'a e Tamaí mo

e 'Aló—'okú na māvahevahe, mahino, mo tāutaha, ka 'okú Na taha 'aupito 'i He'ena taumu'á. "Oku tau 'ofa kiate [Kinaua], koe'uhí ne [Na] tomu'a 'ofa mai kiate kitautolu."⁵ Kuo tā-tu'o-lahi 'eku fakatokanga'i e anga 'o 'Ena fe'ofa'akí mo ngāue fakataha ki he'e-tau leleí. Fanongo mu'a ki ha ngaahi potufolofola si'i 'oku nau ako'i e fo'i mo'oni ko 'ení:

Na'e hanga 'e he Tamai Hēvaní 'i He'ene ako'i mai fekau'aki mo e mo'ui 'i he maama fakalaumālié 'o ui 'a Sīsū Kalaisi ko "hoku 'Alo 'Ofa'angá, 'a ia ko hoku 'Ofa'anga mo e Tokotaha kuó u fili talu mei he kamata'angá."⁶ Ko e taimi na'e fakatupu ai 'e he Tamai 'a e māmaní, na'á Ne fai ia "i [Hono] 'Alo pē Taha na'e Fakatupú."⁷

Na'e fakahā ki he fa'ē 'a Sīsū ko Melé te ne fā'ele'i 'a e "Alo 'o e Fungani Mā'olungá."⁸ Pea 'i he kei talavou 'a Sisuú, na'á Ne fakahā ange ki He'ene fa'ē'e kuo pau ke Ne "fai e ngāue 'a [Ene] Tamai."⁹ Hili ha ngaahi ta'u mei ai, pea 'i he papitaiso 'o e Fakamo'uí, ne folofola 'a e Tamai Hēvaní mei he langí, 'o pehē, "Ko hoku 'Alo 'ofa'angá 'eni, 'a ia 'oku ou fiamālie lahi aí."¹⁰

Na'e fai 'e Sīsū 'a e ngaahi lea ko 'ení, ke ako'i 'Ene kau ākongá ke nau lotu:

"Ko 'emau Tamai 'oku 'i he langi, Ke tāpuhā ho huafá.

"Ke hoko mai ho' o pulé. Ke fai ho finangaló 'i māmani 'o hangē [ko ia] 'i he langí."¹¹

Na'á Ne ako'i 'a Nikotīmasi, "Na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani, na'á ne foaki hono 'Alo pē taha na'e fakatupú."¹² Peá Ne fakamatala 'i 'Ene ngaahi maná 'aki 'Ene folofola, "Oku 'ikai fa'a fai 'e he 'Aló ha me'a 'e ia pē, ka ko ia 'okú ne mamata 'oku fai 'e he Tamai: he ko e me'a kotoa pē 'oku fai [e he Tamai], 'oku fai ia 'e he 'Aló foki."¹³

Na'e lotu 'a Sīsū 'i he ofi 'a e houa 'o e Fakaleleí, 'o pehē: "E Tamai, kuo hokosia 'a e 'ahó. . . . Kuó u fakaongoongolele'i koe 'i māmani: kuó u faka'osi 'a e ngāue na'á ke tuku mai ke u fai."¹⁴ Pea 'i he mafatukituki 'etau ngaahi angahalá kiate Iá, na'e tautapa ai, "A 'eku Tamai, kapau 'e fa'a fai, pea 'ave 'a e ipú ni 'iate au:

kae 'oua na'a fa'iteliha pē au, ka ko koe pē."¹⁵ Na'e lotu 'a Sīsū 'i he ngaahi momentiti faka'osi 'o 'Ene 'i he kolosí, "E Tamai, fakamolemole 'a kinautolu; he 'oku 'ikai te nau 'ilo 'a ia 'oku nau fai" peá Ne kalanga le'o lahi 'o pehē, "E Tamai, 'oku ou tuku hoku laumālié ki ho nimá."¹⁶

Na'á ne 'a'ahi leva ki he ngaahi laumālie 'o kinautolu kuo pekiá, 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié, ke 'oange e "mālohi ke nau tu'u hake, 'i he hili 'a 'ene toetu'u mei he pekiá, ke nau hū atu ki he pule'anga 'o 'ene Tamai."¹⁷ Na'e hā 'a e Fakamo'uí kia Mele Makitaline 'i he hili 'Ene Toetu'ú, 'o folofola ange, "Oku ou 'alu hake ki he'eku Tamai mo ho'omou Tamai."¹⁸

'I He'ene hā'ele mai ki he kakai 'i he konitinēniti ko 'Ameliká, na'e fakafe'iloaki ia 'e He'ene Tamai 'o pehē, "Vakai ki hoku 'Alo 'Ofa'angá, 'a ia 'oku ou fiamālie lahi aí, 'a ia kuó u fakaongoongolele'i ai 'a hoku hingoa."¹⁹ 'I he hā'ele hifo 'a Sīsū ki he kakai, na'á ne fakafe'iloaki Ia 'o pehē: "Vakai, ko au ko Sīsū Kalaisi. . . . Kuó u . . . fakaongongolele'i 'a e Tamai 'i

he'eku to'o kiate au 'a e ngaahi angahala 'a e māmaní."²⁰ Na'á Ne fakamatala 'i 'i He'ene ako'i 'Ene tokāteliné:

"Ko e tokāteline ia 'a ia kuo tuku kiate au 'e he Tamai; pea 'oku ou fakamo'oni 'a e Tamai, pea 'oku fakamo'oni 'i au 'e he Tamai."²¹

"Ko e mo'oni . . . 'oku taha pē 'a e Tamai mo au."²²

'Oku tau lava nai 'o sio ki ha sīpinga he ngaahi potufolofola ko 'ení 'oku fakamo'oni ko e Tamai mo e 'Aló 'okú Na sino māvahevahe? 'Oku anga fēfē leva Ha'ana taha? 'Oku 'ikai 'uhingá ko e tangata pē taha 'a Kinaua ka koe'uhí 'okú Na taha 'i he taumu'á, 'o fakatou lí'oa ki hono "fakahoko 'o e mo'ui ta'e-fa'amate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá."²³

Ko Sisuú ko ha 'Otuá, ka 'okú Ne toutou fakamahino 'i ko ha tokotaha mavahe Ia, 'aki 'Ene lotu ki He'ene Tamai mo pehē 'okú Ne fai 'a e finangalo 'o 'Ene Tamai. Na'e tautapa he lolotonga 'Ene ngāue he kakai Nifái, "E Tamai, 'oku 'ikai te u lotua 'a māmani, ka ko kinautolu kuó ke foaki kiate au mei he māmaní, . . . koe'uhí ke u 'iate kinautolu 'o hangē 'okú ke

'iate aú, 'e Tamai, koe'uhí ke tau taha pē, pea ke fakaongoongolelei'i au 'iate kinautolu."²⁴

I he'etau manatu'i 'ení, 'oku 'ikai ai ke tau ofo 'i he kamata hono Fakafoki mai 'o e Ongongolelei, 'i he 'ikai hā mai pē ha toko taha ka ko ha toko ua nāunau'ia. Na'e fakamo'oni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá fekau'aki mo 'ene 'Uluaki Mata Me'a-hā-mái: "Na'e folofola mai 'a e toko taha kiate au, 'o ne ui au 'aki hoku hingoá, 'o ne tuhu ki he toko tahá 'o pehē—*Ko Hoku 'Alo 'Ofa'angá 'eni. Fanongo kiate Ia!*"²⁵

Na'e foki mai 'a e palōfita kei talavou ko ia na'e hū ki he loto vao 'akaú, mo ha tui ta'e-veiveiua mo e 'ilo mo ha fakamo'oni ki he 'Otuá mo'oni pē tahá pea mo Sisū Kalaisi, 'a ia na'e fekau'i 'e he 'Otuá. Ne hoko ai 'a Siosefa, 'o hangē ko e kau palōfita 'i mu'a aí, ko ha me'angāue ki hono fakafoki mai ki māmani 'a e 'ilo 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá.

Te mou lava foki 'o fekumi ki he'etau Tamai Hēvaní mo e "Sisū ko ia 'a ia kuo [fakamo'oni] ki ai 'a e kau palōfita mo e kau 'aposetoló,"²⁶ 'i he folofolá pea 'i he konifelenisi lahi ko 'ení. I ho'omou fekumi ki ha fakamo'oni fakatāutahá—ki he fakahā fakatāutahá—te mou 'ilo ai kuo 'osi 'omi 'e he Tamai Hēvaní ha founga

makehe ke mou 'ilo ai 'a e mo'oni 'iate kimoutolu pē: 'o fakafou 'i he mēmipa hono tolu 'o e Tolu'i 'Otuá, ko ha taha ko e laumālie 'oku tau ui ko e Laumālie Mā'oni'oni.

"Pea 'i ho'omou ma'u 'a e ngaahi me'á ni"—kau ai mo e me'a kuó u vahevahe he 'aho ní—"oku ou fie na'ina'i kiate kimoutolu ke mou kole ki he 'Otuá ko e Tamai Ta'engatá, 'i he huafa 'o Kalaisí, pe 'oku 'ikai ke mo'oni 'a e ngaahi me'á ni; pea kapau te mou kole 'i he loto-fakamātoato, mo e loto-mo'oni, 'o ma'u [e] tui kia Kalaisí, te ne fakahā 'a hono mo'oni kiate kimoutolu, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

"Pea 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni te mou lava ai ke 'ilo'i hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē."²⁷

Kāinga, 'oku ou fakamo'oni 'oku fie ma'u he'etau Tamai Hēvaní ke tau kumia 'a e 'ilo ko 'ení he taimí ni. 'Oku tangi e ngaahi lea 'a e palōfita ko Hilamaní mei he efú: "Manatu, manatu, 'oku makatu'unga 'i he maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, kuo pau ke [mou] langa ai [homou] makatu'ungá . . . , ko ha makatu'unga kapau 'e langa ai 'a e tangatá [he] 'ikai lava ke nau hinga."²⁸ Ko e mo'oni, he 'ikai ke tau hinga.

Ko e fakava'e pau ko iá 'a Sisū

Kalaisi. Ko Ia 'a e "Maka 'o e Langí."²⁹ I he'etau langa hotau falé 'iate Iá, 'e tō mai 'a e ngaahi 'uha 'o e ngaahi 'aho faka'osí, hoko mai mo e lōmakí, pea fa'aki mo e havilí, ka he 'ikai ke tau 'auha, he kuo langa hotau 'apí mo hotau fāmilí 'ia Kalaisi.³⁰

'Oku ou fakamo'oni ko e fa'ahinga 'api peheé ko ha "fale [ia] 'o e nāunau."³¹ 'Oku tau fakataha kotoa ai ke lotu ki he'etau Tamai Hēvaní 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, ko Hono 'Alo 'Ofa'angá. 'Oku tau fakahikihiki'i mo fakafeta'i ai kiate Kinaua. 'Oku tau ma'u ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni mo e "tala'ofa 'o e mo'ui ta'engatá 'a ia [kuó Ne] foaki kiate [kitautilú], 'io, ko e nāunau 'o e pule'anga fakasilesitiale."³²

'Oku ou fakamo'oni makehe ko hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi, 'okú Ne mo'ui, 'oku 'ofa mo tokanga'i kitautilu 'e he'etau Tamai Hēvaní Ta'engatá, 'oku 'i ai hotau palōfita 'i he kuongá ni—ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni—ke tataki mo fakahino-hino'i kitautilu. 'Oku fakamo'oni'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'oku mo'oni 'eni kiate kinautolu takitaha 'oku 'alu pea fekumi ki he 'iló. I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.
2. Sione 17:3.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:13–14.
4. 2 Nifai 32:3.
5. 1 Sione 4:19.
6. Mōsese 4:2.
7. Mōsese 2:1.
8. Luke 1:32.
9. Luke 2:49.
10. Mātiu 3:17.
11. Mātiu 6:9–10.
12. Sione 3:16.
13. Sione 5:19; vakai foki veesi 17.
14. Sione 17:1, 4.
15. Mātiu 26:39.
16. Luke 23:34, 46.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:51.
18. Sione 20:17.
19. 3 Nifai 11:7.
20. 3 Nifai 11:10–11.
21. 3 Nifai 11:32.
22. 3 Nifai 11:27.
23. Mōsese 1:39.
24. 3 Nifai 19:29.
25. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:17.
26. 'Eta 12:41.
27. Molonai 10:4–5.
28. Hilamaní 5:12.
29. Mōsese 7:53.
30. Vakai, 3 Nifai 14:24–25.
31. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:119; 109:8, 16.
32. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:4.

Fai 'e 'Eletā James J. Hamula
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Sākalamēnití mo e Fakaleleí

'Oku fie ma'u e ouau 'o e sākalamēnití ke toe toputapu mo mā'oni'oni ange kiate kিতautolu takitaha.

I he efiafi kimu'a he me'a ne hoko 'i Ketisemani mo Kalevalé, ne tånaki fakataha faka'osi mai ai 'e Sisū 'a 'Ene Kau 'Aposetoló ke nau lotu. Ko e feiitu'ú ko ha loki 'i 'olunga 'o e 'api 'i Selusalema 'o ha ākongā, pea ko e fa'ahita'u ia 'o e Kātoanga 'o e Laka Atú.¹

Kimu'a aí ko e ma'ume'atokoni tukufakaholo ia 'o e Laka Atú, 'a ia ne kau ai 'a e lami ki he feilaulaú, uainé mo e mā ta'e fakalēvaní, ko e fakataipe 'o hono fakahaofi 'o 'Isileli mei he nofo pōpulá mo e maté² pea mo ha huhu'i 'e fakahoko 'i he kaha'ú.³ 'I he faka'osi'osi 'o e ma'u me'atokoní, na'e to'o 'e Sisū 'a e maá, tāpuaki'i pea pakipaki ia,⁴ pea 'oange ki He'ene kau 'Aposetoló 'o pehē, "To'o 'o kai."⁵ "Ko hoku sinó 'eni 'a ia kuo foaki koe'uhí ko kimoutolu: fai 'eni 'i he fakamanatu kiate au."⁶ Na'á Ne to'o 'a e ipu uainé 'i he founga tatau, tāpuaki'i ia peá Ne 'oatu kiate kinautolu, peá Ne folofofa: "Ko e ipú ni ko e fuakava fo'ou 'i hoku totó,"⁷ "a ia 'oku lilingi . . . ke fakamolemole ai 'a e angahalá."⁸ "Fai 'eni 'i he fakamanatu kiate au."⁹

'I he founga mahinongofua kae mahu'ingá ni, ne fakahoko ai 'e Sisū ha ouau fo'ou ma'á e kakai fuakava

'o e 'Otuá. He 'ikai toe lilingi ha toto pe tutu ha sino 'o ha monumanu ko e 'amanaki ki ha feilaulau huhu'i 'o ha Kalaisi 'e hā'ele mai.¹⁰ Ka 'e ma'u 'a e faka'ilonga 'o e sino kuo maumau'í mo e toto kuo lilingi 'o e Kalaisi kuo 'osi hā'ele maí pea 'e ma'u 'o kai ia 'i he fakamanatu 'o 'Ene feilaulau huhu'í.¹¹ 'E faka'ilonga'i 'e he kau atu ki he ouau fo'ou ni 'a hono tali 'i he

'apasia 'a Sisū ko e Kalaisi ne tala'ofa maí pea mo e lotu fiamālie kakato ke muimui kiate Ia pea tauhi 'Ene fekaú. Kiate kinautolu 'oku nau loto ke tali loto fiamālie 'eni pea mo'ui 'o fakatatau mo iá, 'e "fakalaka atu" 'a e mate fakalaumālie 'iate kinautolu pea faka-papau'i 'enau ma'u e mo'ui ta'engatá.

'I he ngaahi houa mo e ngaahi 'aho ne hokó, ne hā'ele atu'a Sisū ki Ketisemani, pea 'ave ia ki Kalevale pea mavahe ikuna mei he fonualoto 'Alemateá. Hili 'ene mavahe meiate kinautolú, ne fakataha mai e kau ākongā 'a Sisū 'i Selusalemá 'i he 'uluaki 'aho 'o e uiké ke "tofitofi mā,"¹² pea ne nau fai "tu'u ma'u" ia.¹³ Ko e mo'oni ne 'ikai ngata pē he'enau fai ia ke manatu'i honau 'Eikí kuo mavahé ka ke fakahaa'i foki e hounga'ia mo e tui ki He'ene Huhu'i fakaafo 'o kinautolú.

'Oku hā mahino 'i he 'a'ahi 'a Sisū ki He'ene kau ākongā 'i he ongo 'Ameliká, na'á Ne tāpuaki'i mo tufotufa e sākalamēnití kiate kinautolu.¹⁴ 'I hono fai iá, na'á Ne pehē: "Pea ke mou manatu'i ke fai 'eni ma'u ai pē,"¹⁵ pea "e hoko ia ko e fakamo'oni ki he Tamaí 'oku mou manatu ma'u ai pē kiate au."¹⁶ Na'e toe fakahoko 'a e sākalamēnití 'e he 'Eikí 'i he kamata'anga 'o Hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí, pea 'omai ha fakahinohino tatau mo ia na'á Ne 'oange ki He'ene kau ākongā he kuonga mu'á.¹⁷

Kuo ui e ouau 'o e sākalamēnití ko e "taha 'o e ngaahi ouau mā'oni'oni mo toputapu taha 'i he Siasí."¹⁸ 'Oku fie ma'u ia ke toe toputapu mo mā'oni'oni ange kiate kিতautolu takitaha. Ne fokotu'u 'e Sisū Kalaisi tonu 'a e ouaú ke fakamanatu kiate kিতautolu 'a e me'a na'á Ne fai ke huhu'i kিতautolú pea ako'i mai e founga te tau lava ai 'o ma'u 'a 'Ene Huhu'í pea lava ai 'o toe nofo mo e 'Otuá.

'Oku tau faka'ilonga'i 'aki e mā kuo pakí, 'oku tau manatu ki he sino 'o Sisū Kalaisí—ko ha sino ne kātaki'i e ngaahi mamahi mo e faingata'a pea mo e ngaahi 'ahi'ahi kehekehe kotoa pē,¹⁹ ko ha sino na'á ne kātaki'i 'a e ngaahi mamahi lahi 'o fe'unga ke tafē hifo 'a e ta'ata'á mei he ava kotoa pē

'o Hono kilí,²⁰ ko ha sino ne maumau'i mo ha loto ne kafo 'i hono tutukí.²¹ 'Oku tau faka'ilonga'i 'etau tuí neongo ne telio e sino ko iá 'i He'ene pekiá, ka na'e toe tu'u Ia mei he fa'itoká, 'o 'ikai ke toe puke, 'auha pe pekiá.²² Pea 'i he'etau ma'u e maá, 'oku tau fakahaa'i ai 'oku hangē hotau sinó ko e sino fakamatelie 'o Kalaisí pea 'e vete ange ia mei he ha'i 'o e maté, 'o toe tu'u 'i he ikuna mei he fa'itoká pea fakafoki ki hotau laumālie ta'engata.²³

'Oku tau faka'ilonga'i 'aki ha ki'i ipu vai 'oku tau manatu ki he ta'ata'a 'o Sisū ne lilingí pea mo e fakamamahi fakalaumālie na'á Ne kātekina ma'á e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. 'Oku tau manatu ki he mamahi ne tupu ai ke tafe 'a e ta'ata'a 'i Ketisemani.²⁴ 'Oku tau manatu'i e tā mo e fakamamahi na'á Ne kātekina 'i he nima 'o Hono kau fakapōpulá.²⁵ 'Oku tau manatu'i 'a e ta'ata'a ne tafe mei Hono to'u-kupú, to'ukupu kekelé mo Hono vakavaká 'i Kalevalé.²⁶ Pea 'oku tau manatu'i 'a 'Ene fakakaukau fakatāutaha ki He'ene mamahí: "'Oku 'ikai te ke 'ilo'i 'a hono fu'u fakamamahi faú, 'oku 'ikai te ke 'ilo'i 'a hono fu'u lahi fakamanavaheé, 'io, 'oku 'ikai te ke 'ilo'i 'a hono faingata'a ke kātaki'i."²⁷ 'I he'etau ma'u 'a e vaí, 'oku tau fakahaa'i 'oku hanga 'e Hono ta'ata'a mo e mamahí 'o fakalelei ma'a 'etau angahalá pea te Ne totongi 'etau angahalá 'i he'etau loto fiemālie ke muimui pea tali 'a e ngaahi tefito'i mo'oni mo e ouau 'o 'Ene ongoongolelí.

Ko ia ai 'oku fakamanatu mai kiate kitautolu 'e he maá mo e vaí 'a e Huhu'i 'e Kalaisi kitautolu mei he maté mo e angahalá. 'Oku mahu'inga 'a e fakahokohoko 'o e maá pea toki vaí. 'I he'etau ma'u e maá, 'oku fakamanatu mai kuo pau ke tau toetu'u fakatāutaha, 'a ia 'oku mahulu hake ia 'i hono toe fakafoki 'o e sinó mo e laumālie. 'E toe fakafoki kotoa kitautolu 'e he mālohi 'o e Toetu'ú ki he 'ao 'o e 'Otuá.²⁸ Ko e fehu'i mahu'ingataha 'oku tau fehingahangai mo iá, 'oku 'ikai ko e pe te tau mo'ui, ka ko hai te tau nofo mo ia hili 'etau pekiá. Neongo te tau foki kotoa ki he 'ao 'o e 'Otuá, ka he 'ikai nofo 'a e taha kotoa mo Ia.

'I he matelié, te tau mo'ua kotoa 'i he angahalá mo e maumau fonó.²⁹ Te tau fai ha fakakaukau, lea, mo ha ngāue 'oku 'ikai angatonu.³⁰ 'I hono fakanounoué he 'ikai ke tau ma'a. Na'e fakamahino'i 'e Sisū e nunu'a 'o e ta'ema'a 'i he 'ao 'o e 'Otuá: "'Oku 'ikai lava ke nofo . . . ha me'a ta'e-ma'a . . . 'i hono 'aó."³¹ Ne fakamo'oni'i e mo'oni'i me'a ko iá kia 'Alamā ko e Sī'i, 'a ia na'á ne mamahi, ongo'i mo'oni, pea fakamamahi'i 'e he'ene ta'ema'a 'i he'ene fehingahangai mo ha 'āngelo, 'o ne holi ke "'osi'osingamālie 'i hoku laumālie mo hoku sinó fakatou'osi, koe'uhí ke 'oua na'a 'omi [ia ke] tu'u 'i he 'ao 'o [e] . . . 'Otuá."³²

'I hono ma'u 'o e vai sākalamēnití, 'oku ako'i ai kitautolu ki he founga 'o hono fakama'a kitautolu mei he angahalá mo e maumau fonó pea tu'u 'i he 'ao 'o e 'Otuá. 'I he lilingi Hono ta'ata'a ta'e'halaiá, ne fakafiemālie'i ai 'e Sisū Kalaisi 'a e fie ma'u 'a e fakamaau totonú ki he angahalá mo e maumau fonó kotoa. 'Okú Ne tala'ofa mai leva te Ne lava 'o fakama'a kitautolu 'o kapau te tau tui kiate Ia 'o fakatomala; tali kotoa e ngaahi ouau mo e fuakava 'o e fakamo'uí, 'o kamata mei he papi-taisó; pea ma'u e Laumālie Mā'oni'oni. 'I he'etau ma'u e Laumālie Mā'oni'oni, 'oku fakama'a mo fakamā'oni'oni'i ai kitautolu. Ne fakamahino mai 'e Sisū 'a e tokāteline ko 'eni:

"'Oku 'ikai fa'a hū ha me'a 'oku ta'ema'a ki he [pule'anga 'o e 'Otuá];

. . . 'oku 'ikai hū ki hono mālolō'angá ha taha ka ko kinautolu pē kuo fō honau kofú 'i hoku totó. . . .

"Ko 'eni ko e fekaú 'eni: Fakatomala, 'a kimoutolu 'a e ngaahi ngata'anga kotoa pē 'o e māmaní, pea ha'u kiate au 'o papitaiso 'i hoku hingoá, koe'uhí ke fakamā'oni'oni'i 'a kimoutolu 'i he ma'u 'o e Laumālie Mā'oni'oni, koe'uhí ke mou tu'u ta'e-ha-mele 'i hoku 'aó 'i he 'aho faka'osi."³³

Ko e tokāteline 'eni 'o Kalaisí.³⁴ 'I he'etau ma'u e tokātelinē ni pea mo'ui 'o fakatatau mo iá, 'oku fakama'a ai kitautolu 'e he ta'ata'a 'o Kalaisí.³⁵

'I he lotu tāpuaki'i 'o e sākalamēnití, 'oku tau fakahaa'i ai 'etau tali e tokāteline 'o Kalaisí mo 'etau tukupā ke mo'ui 'o fakatatau mo iá. 'I he'etau tautapa ki he 'Otuá ko 'etau Tamai Ta'engatá, 'oku tau fakahaa'i te tau "manatu ma'u pē" ki Hono 'Aló. 'Ulu-akí, 'oku tau fakamo'oni'i 'etau "loto fiemālie" ke manatu'i. Pea 'oku tau fakamo'oni leva 'oku "tau" manatu'i. 'I he'etau fai iá, 'oku tau fai ha ngaahi tukupā mamalu ke fakahaa'i 'etau tui kia Sisū Kalaisí pea mo 'Ene Huhu'i kitautolu mei he maté mo e angahalá.

'Oku tau toe fakahaa'i te tau "tauhi 'ene ngaahi fekaú." Ko ha tukupā mamalu ia ke fakatomala. Kapau ne 'ikai angatonu 'a 'etau fakakaukau, leá, pe ngāue he kuohilí, 'oku tau tukupā ke toe ofi ange 'etau mo'ui kiate Ia he ngaahi 'aho ka hokó.

Hokó, 'oku tau fakahaa 'i 'oku tau 'loto-fiemalie ke to'o kiate [kitautolu] 'a e huafa 'o [e] 'Aló.³⁶ Ko ha tukupa mamalu 'eni ke tukulolo ki Hono mafaí pea fai 'Ene ngāue, 'a ia 'oku kau ai 'etau ma'u kotoa e ngaahi ouau fakamo'uí mo e fuakavá.³⁷

'I he 'etau tukupā ki he ngaahi tefi-to'i mo'oni ko 'ení, kuo tala'ofa mai 'i hono tāpuaki'i e sākalamēnití 'e "iate [kitautolu] 'a hono Laumalié."³⁸ 'Oku hoko hono toe ma'u 'o e Laumalié ko ha tāpuaki mā'olunga he ko e Laumalié 'okú Ne fakama'a mo fakamā'oni'oni'i kitautolu mei he angahalá mo e maumau fonó.³⁹

Kāinga, ko e me'a mahu'inga taha ne hoko 'i taimi mo 'itānití ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. Kuo foaki mai 'e Ia na'á Ne fakahoko e Fakalelei 'a e ouau 'o e sākalamēnití ke tokoni ke 'oua na'a ngata 'i he 'etau manatú ka ke tau ma'u 'a e tāpuaki kotoa 'o e ngāue fisifisimu'a ko 'eni 'o e 'alo'ofá. 'Oku tokoni 'a 'etau kau atu ma'u pē 'i he lotu vēveveke ki he ouau toputapu ni ke hokohoko atu 'etau pikitai pea mo'ui 'aki e tokāteline 'a Kalaisí hili e papitaisó pea tulifua mo fakakakato e ngāue 'o e fakamā'oni'oni'í. Ko e mo'oni 'oku tokoni'i kitautolu 'e he ouau 'o e sākalamēnití ke tau kātaki

'i he faivelenga ki he ngata'angá pea ma'u e fonu 'a e Tamaí 'i he founa ne ma'u ai ia 'e Kalaisí, ko e 'alo'ofa ki he 'alo'ofa.⁴⁰

'Oku ou fakamo'oni ki he mālohi 'o Sisū Kalaisi ke huhu'i kitautolu kotoa mei he maté mo e angahalá pea mo e mālohi 'o e ngaahi ouau 'o Hono lakanga fakataula'eikí, kau ai e sākalamēnití, ke teuteu'i kitautolu ke "mamata ki he fofonga 'o e 'Otuá, 'io 'a e Tamaí, pea mo'ui."⁴¹ Tuku mu'a ke tau ma'u e sākalamēnití he uike kaha'ú, pea 'i he ngaahi uike takitaha ka hokó, 'aki e holi lahi ange mo e taumu'a fakamātoato ange, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Mātiu 26:17–20; Ma'ake 14:12–17; Luke 22:7–18.
2. Vakai, 'Ekesōtosi 12; Nōmipa 28:16–25; Bible Dictionary, "Feasts."
3. Vakai, 'Ekesōtosi 13:12–13; Mōsaia 2:3–4; Mōse 5:5–8.
4. Vakai, Mātiu 26:26; Ma'ake 14:22; Luke 22:19; 1 Kolinitō 11:24. 'I hono fakahoko 'e Sisū e sakalamēnití 'i he lotolotonga 'o e kau Nifai hili 'Ene Toetu'ú, na'á Ne pakipaki 'a e maá, pea tāpuaki'i ia (vakai, 3 Nifai 18:3).
5. Mātiu 26:26; Ma'ake 14:22; 1 Kolinitō 11:24.
6. Luke 22:19; vakai foki, 1 Kolinitō 11:24.
7. Luke 22:20; vakai foki, Mātiu 26:28; Ma'ake 14:24; 1 Kolinitō 11:25.

8. Mātiu 26:28.
9. Luke 22:19; vakai foki, 3 Nifai 18:11.
10. Vakai, 2 Nifai 11:4; 25:24–25; Sēkope 4:5; 'Alamá 34:14; 3 Nifai 9:17, 19–20; Mōse 5:5–8.
11. Vakai, Sione 6:51–57; 1 Kolinitō 11:24–26; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:40.
12. Ngāue 20:7.
13. Ngāue 2:42.
14. Vakai, 3 Nifai 9:19–20; 18:1–11; 20:3–9; 26:13.
15. 3 Nifai 18:6.
16. 3 Nifai 18:7.
17. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:75; 27:2; 59:9–12.
18. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Filitingi Sāmīta* (2013), 96. "Ko 'eku fakakaukau, ko e houalotu sākalamēnití 'oku toputapu taha, mo mā'oni'oni taha, 'i he ngaahi houalotu kotoa pē 'a e Siasí" (*Ngaahi Akonaki: Siosefa Filitingi Sāmīta*, 107).
19. Vakai, 'Alamá 7:11.
20. Vakai, Luke 22:44; Mōsaia 3:7; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:18.
21. Vakai, Saame 22:16; Sione 19:33–34; 20:25–27; 3 Nifai 11:14; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:37; James E. Talmage, *Jesus the Christ*, 3rd. ed. (1916), 669.
22. Vakai, Mātiu 28:6; Luke 24:6, 39; Sione 20:20; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:22–24.
23. Vakai, Sione 6:51–59; 'Alamá 11:42–44; 40:23; 3 Nifai 27:13–15.
24. Vakai, Luke 22:44; Mōsaia 3:7; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:18.
25. Vakai, Ísaia 53:5; Mātiu 26:67; 27:26, 29–30; Ma'ake 14:65; 15:15, 19; Luke 22:63–65; Sione 19:1; Mōsaia 15:5.
26. Vakai, Mātiu 27:35; Ma'ake 15:15; Luke 23:33; Sione 19:16, 33–34.
27. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:15.
28. Vakai, 'Alamá 11:42–45; 3 Nifai 27:13–15.
29. Vakai, Mōse 6:55.
30. Vakai, Mātiu 5:27–28; 12:36; Sēmisi 3:1–13; Mōsaia 4:29–30; 'Alamá 12:14.
31. Mōse 6:57; vakai foki, 1 Kolinitō 6:9; 'Efesō 5:5; 1 Nifai 10:21; 15:33–34; 'Alamá 7:21; 11:37; 40:26; 3 Nifai 27:19; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:31–32.
32. 'Alamá 36:15; vakai foki, veesi 14; Fakahā 6:15–17; 'Alamá 12:14.
33. 3 Nifai 27:19–20.
34. Vakai foki, 2 Nifai 31:2–21; 3 Nifai 11:31–41; 27:13–22; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:40–42, 50–54, 69–70.
35. Vakai, 3 Nifai 27:19; vakai foki, Fakahā 1:5–6; 7:14–15; 'Alamá 5:21; 13:11–12; 'Eta 13:10–11; Mōse 6:59–60.
36. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77; Molonai 4:3.
37. Vakai, Dallin H. Oaks, *His Holy Name* (1998); Dallin H. Oaks, "Taking upon Us the Name of Jesus Christ," *Ensign*, May 1985, 80–83.
38. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79; Molonai 4:3; 5:2.
39. Vakai, Loma 15:16; 1 Kolinitō 6:11; 2 Nifai 31:17; 'Alamá 5:54; 13:12; 3 Nifai 27:20; Molonai 6:4.
40. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:6–20.
41. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:22.

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Fakakaukau ki he 'Alunga 'o Ho Va'é

I he'etau vakai kia Sīsū ko hotau Fa'ifa'itaki'angá pea 'i he'etau molomolo-mui-va'e 'iate Iá, te tau lava leva 'o foki lelei atu ki he'etau Tamai Hēvaní.

S i'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou ongo'i loto fakatōkilalo mo'oni 'i he'eku tu'u 'i homou 'aó he pongipongi ní. 'Oku ou kolea ho'omou tuí mo e lotú ma'aku 'i he'eku vahevahe mo kimoutolu 'eku pōpoakí.

Ne tau kamata kotoa ha fononga faka'ofa'ofa mo mahu'inga 'i he'etau mavahe mei he maama fakalaumālié 'o hū mai ki he tu'unga mohu faingata'á ni 'oku ui ko e matelié. Ko e tefito'i taumu'a 'o 'etau mo'ui 'i māmaní ke ma'u ha sino 'o e kakano mo e hui, ke ma'u 'a e taukei ko ē 'e toki lava pē 'o ma'u 'i he mavahe mei he'etau mātu'a fakalangí, pea mo vakai'i pe te tau tauhi 'a e ngaahi fekaú. 'Oku tau lau he tohi 'a 'Ēpalahame, vahe 3: "Pea te tau sivi'i 'a kinautolu 'i he me'á ni, ke vakai'i pe te nau fai 'a e me'a kotoa pē 'e fekau 'e he 'Eiki ko honau 'Otuá kiate kinautolú."¹

Na'a tau ō mai ki māmani mo e me'a'ofa ma'ongo'onga ko ia mei he 'Otuá—ko 'etau tau'atāina ke fili. 'Oku tau faingamālie 'i ha ngaahi founa lahi fai ke fili pē ma'atautolu. 'Oku tau ako heni mei he ngaahi fie ma'u 'o e taukei fakafo'ituituí. 'Oku tau 'ilo 'a e lelei mo e koví. 'Oku tau

fakafaikehekehe'i 'a e koná mei he melié. 'Oku tau 'ilo 'oku makatu'unga hoto iku'angá mei he'ete ngaahi filí.

'Oku ou tui pau ne tau mavahe mei he'etau Tamai mo ha holi lahi fai ke toe foki kiate Ia, ke tau lava 'o ma'u 'a e hākeaki'i na'á Ne palani ma'atautolú pea 'oku tau mātu'aki fie ma'ú. Neongo 'oku tuku ke tau fekumi mo muimui 'i he hala 'oku fakatau atu ki he'etau Tamai Fakahēvaní, ka ne 'ikai ke Ne fekau'i mai kitautolu ki heni ta'e 'i ai ha tataki mo ha fakahinohino. Kuó Ne 'osi foaki mai e ngaahi me'a-ngaue 'oku tau fie ma'ú, pea te Ne tokoni'i kitautolu 'i he'etau kole 'Ene tokoní mo feinga ke fai e me'a kotoa 'oku tau lavá ke kātaki ki he iku'angá mo ma'u 'a e mo'ui ta'engatá.

'Oku tau ma'u e ngaahi folofola 'a e 'Otuá mo Hono 'Aló 'i he'etau ngaahi folofola mā'oni'oni ke tokoni 'o fakahinohino kitautolu. 'Oku tau ma'u e fale'i mo e ngaahi akonaki 'a e kau palōfita 'a e 'Otuá. Kae mahu'inga tahá, kuo 'osi foaki mai ha sippinga haohaoa ke tau muimui ai—ko e sippinga 'o hotau 'Eiki mo e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisi—pea kuo 'osi fakahinohino kitautolu ke tau muimui he

sippinga ko iá. Na'e folofola tonu pē 'a e Fakamo'ui: "Ha'u, 'o muimui 'iate au."² "Ko e ngaahi ngaue 'a ia kuo mou mamata kuó u faí ke mou fai foki ia."³ Na'á Ne fai mai e fehu'i, "Ko e hā 'a e anga 'oku taau mo kimoutolú?" Peá Ne toe tali pē, "Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ke mou hangē pē ko aú."⁴ "Na'á Ne faka'ilonga 'i pea taki 'a e halá."⁵

'I he'etau vakai kia Sīsū ko hotau Fa'ifa'itaki'angá pea 'i he'etau molomolo-mui-va'e 'iate Iá, te tau lava leva 'o foki lelei atu ki he'etau Tamai Hēvaní ke nofo mo Ia 'o lauikuonga. Na'e pehē 'e he palōfita ko Nifai, "Kapau 'e 'ikai kātaki ha tangata ki he ngata'angá, 'i he fa'ifa'itaki 'i he sippinga 'a e 'Alo 'o e 'Otuá, 'e 'ikai fakamo'ui ia."⁶

'Oku 'i ai ha hafine, ko e taimi kotoa pē 'okú ne fakamatala'i ai e ngaahi a'usia he lolotonga 'ene 'a'ahi ki he Fonua Tapú, 'okú ne kalanga, "Na'á ku 'a'eva 'i he potu ne hā'ele ai 'a Sīsuú!"

Kuó ne 'osi 'i he potu na'e nofo mo faiako ai 'a Sīsuú. Mahalo ne tu'u 'i he funga maka na'á Ne tu'u aí pe vakai atu ki he 'otu mo'unga na'e fa'a 'afio ki aí. Na'e fakafiefia kiate ia 'a e ngaahi a'usiá; ka 'oku 'ikai fu'u mahu'inga fēfē 'a e fononga fakaesino 'i he potu na'e hā'ele ai 'a Sīsuú, ka ko e 'a'eva hangē ko Iá. 'Oku mahu'inga lahi ange 'a e fa'ifa'itaki ki He'ene ngaahi tō'ongá mo muimui He'ene sippingá 'i he feinga ke fakatotolú 'i e kongokonga 'o e ngaahi hala na'e fononga ai 'i he matelié.

Ko e taimi ne fai ai 'e Sīsū ki ha tangata koloa'ia 'a e fakaafe, "Ha'u, 'o muimui 'iate aú,"⁷ na'e 'ikai ke Ne fakataumu'a pē ke muimui takai 'a e tangata koloa'ia 'iate Ia pea 'i he ngaahi tele'a 'i 'utá.

'Oku 'ikai fie ma'u ia ke tau fononga 'i he ngaahi matātahi 'o Kālelí pe 'i he lolotonga 'o e ngaahi mo'unga 'o Siuteá na'e hā'elea 'e Sīsuú. Te tau lava kotoa 'o fononga 'i he hala na'á Ne hā'ele aí 'i he taimi 'oku tau fili ai ke muimui 'iate Ia 'i he'etau fononga 'i he matelié, 'o ongo'i hotau telingá 'Ene ngaahi folofolá, fakafonu hotau lotó 'e Hono Laumālié, mo tataki 'etau mo'uí he'ene ngaahi 'akonakí. 'Oku huluhulu 'a e halá He'ene sippingá.

Na'á Ne folofola, "Ko au ko e hala, mo e mo'oni, pea mo e mo'ui."⁸

I he'etau vakavakai ki he hala ne hā'ele ai 'a Sisuú, te tau fakatokanga'i na'á Ne foua ha kongalaahi 'o e ngaahi faingata'a tatau 'oku tau fehanga-hangai mo ia 'i he mo'ui.

Hangē ko 'ení, na'e foua 'e Sisū 'a e hala 'o e loto ta'e-fiemālié. Neongo na'á Ne a'usia ha ngaahi ta'e-fiemālie lahi, ka ko e taha na'e ongo tahá ne hā ia 'i He'ene tangilāulau koe'uhí ko Selusalemá 'i He'ene faka'osi 'Ene ngāue ki he kakaí. Kuo fakasítu'a 'i 'e he fānau 'a 'Isilelí e lalo kapakau malu na'á Ne 'oange kiate kinautolú. Pea 'i He'ene vakai atu ki he kolo 'e vave hano lí'aki ke faka'auhá, na'e mafasia Hono lotó 'i he mamahi lahi. Na'e kalanga 'i he mamahi, "E Selusalema, Selusalema, 'a koe 'okú ke tāmata'i 'a e kau palōfitá, mo ke lisinga 'aki 'a e maká 'a kinautolu kuo fekau kiate koé; kuo tu'o fiha 'eku fie tānaki fakataha ho'o fānau, 'o hangē ko e tānaki 'e he motu'a moá hono 'uhikí 'i hono lalo kapakaú, ka na'e 'ikai te mou loto ki ai!"⁹

Na'e foua 'e Sisū 'a e hala 'o e 'ahi'ahí. Na'e 'ahi'ahi'i ia 'e Lusifá, 'a e tokotaha angakoví, 'i he tātānaki hono ivi lahi tahá, 'a 'ene loi olopoto tahá, he kuó Ne 'aukai 'i ha 'aho 'e 40 mo e pō 'e 40. Na'e 'ikai mo'ulaloe ai 'a Sisū; ka, na'á Ne teke 'i 'a e 'ahi'ahi kotoa pē. Ko 'Ene folofola faka'osi: "Ke ke 'alu 'i heni, Sētane."¹⁰

Na'e foua 'e Sisū 'a e hala 'o e mamahí. Fakakaukau ki Ketisemani, 'a ia na'á Ne "i he mamahi lahi . . . pea ko 'ene tauta'á ko e ta'ata'a na'e tō 'i he tulutā lalahi ki he kekelelé."¹¹ Pea he 'ikai lava 'o ngalo 'i ha taha 'Ene faingata'a'ia 'i he funga kolosí.

Te tau taki taha foua 'a e hala 'o e loto ta'efiemālié, mahalo 'i ha mole ha faingamālie, faka'aonga'i hala ha mafai, ngaahi fili 'a ha taha 'oku tau 'ofa ai, pea mo ha fili ne tau fai pē 'e kitautolu. Kuo pau ke tau taki taha foua 'a e hala 'o e 'ahi'ahí foki. 'Oku tau lau he vahe 29 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá: "Pea 'oku 'aonga ke 'ahi'ahi'i 'e he tēvoló 'a e fānau 'a e tangatá, pe 'e 'ikai ke nau lava ke hoko ko e ní'hi ke fili ma'anautolu pē."¹²

'E pehē pē 'a 'etau foua 'a e hala 'o e mamahí. He 'ikai ke tau lava 'o 'amanaki ki ha mamahi 'e laka hake 'i he 'Eikí, 'i he'etau hoko ko e kau tamai-o'eikí, he na'á ne toki mavahe mei he mo'ui fakamatelié hili ha mamahi mo ha faingata'a'ia lahi.

Te tau fetaulaki 'i hotau halá mo ha mamahi lahi, ka, te tau lava foki 'o ma'u ha fiefia lahi.

Te tau lava, fakataha mo Sisū, 'o fononga 'i he hala 'o e talangofuá. He 'ikai faingofua ma'u pē, kae tuku mu'a ke hoko ko 'etau moto 'a e lea ne fai mai 'e Samuelá: "Vakai, 'oku lelei lahi 'a e talangofuá 'i he feilaulau, pea ko e fakafanongó 'i he ngako 'o e fanga sipi tangatá."¹³ Tau manatu 'i mu'a ko e iku-'anga 'o e talangata'á ko e pōpula mo e mate ka ko e pale ki he talangofuá ko e tau'atāina mo e mo'ui ta'engata.

Te tau lava, 'o hangē ko Sisuú, 'o foua 'a e hala 'o e ngāue tokoní. Ko e mo'ui 'a Sisuú e sipinga mahino 'o e lelei 'i He'ene ngāue he lotolotonga 'o e tangatá. Na'á Ne 'omi ha ivi ki he pipikí, 'aá ki he mata 'o e kuí mo e ongó ki he telinga 'o e tulí.

Na'e foua 'e Sisū 'a e hala 'o e lotú. Na'á Ne ako'i kitautolu he founa ke lotú 'aki 'Ene 'omi 'a e lotu faka'ofa 'oku tau ui ko e Lotu 'a e 'Eikí. Pea ko hai 'e ngalo ai 'Ene lotu 'i Ketisemani: "Kae 'oua na'a fai hoku lotó, ka ko e finangalo 'o'ou'?"¹⁴

'Oku 'i ai mo ha ngaahi fakahinohino kehe kuo foaki mai 'e he Fakamo'uí kiate kitautolu te tau lava 'o ma'u, 'oku ma'u ia he folofola mā'oni-oní. 'Okú Ne talamai kiate kitautolu 'i He'ene Malanga 'i he Mo'ungá ke tau manava'ofa, loto fakatōkilalo, angatonu, loto ma'a, mo hoko ko e kau fa'a-fakalelei. 'Okú Ne fakahinohino'i kitautolu ke tau taukave'i lototo'a 'etau tuí, tatau ai pē kapau 'oku manuki'i mo fakatanga'i kitautolu. 'Okú Ne kole mai ke tuku ke ulo atu 'etau māmá ke mamata ki ai 'a e kakaí pea nau loto ke fakalāngilangi'i 'etau Tamai Fakahēvaní. 'Okú Ne ako'i kitautolu ke tau angama'a 'i he'etau ngaahi fakakaukau mo e tō'ongá fakatou'osi. 'Okú Ne talamai 'oku lelei lahi ange ke tokonaki 'a e ngaahi koloa 'i he langí kae 'ikai ko e māmaní.¹⁵

hona 'apí. Na'e fekumi e kau tangata mo e kau fafine poto mo mā'olungá ki he ongo sevāniti loto fakatōkilalo, mo ta'e-ako ko 'eni 'a e 'Otuá pea nau lau 'oku nau monū'ia kapau te nau lava 'o ma'u ha houa mo kinaua.

Na'á na fōtunga anga-maheni pē, 'ikai lelei 'ena lea faka-Pilitāniá mo faingata'a ke mahino, pea 'ikai fu'u fēfē hona 'apí. Na'e 'ikai ha'ana kā pe televīsone, pe te na fai ha taha 'o e ngaahi me'a 'oku fa'a tokanga ki ai 'a e māmani. Ka na'e 'ahia ma'u pē 'e he kau faivelengá 'a e hala ki hona matapaá ke 'inasi 'i he laumālie na'e 'i aí. Ne hoko hona 'apí ko ha hēvani 'i māmani, pea na'e nonga mo lelei mo'oni e laumālie na'á na fakafōtungá.

Te tau lava mo kitautolu 'o ma'u 'a e laumālie ko iá pea vahevahe ia mo māmani 'i he'etau fononga 'i he hala 'o hotau Fakamo'uí mo muimui 'i He'ene fa'ifa'itaki'anga haohaoá.

'Oku tau lau 'i he Lea Fakatātaá 'a e na'ina'i, "Fakakaukau ki he 'alunga 'o ho va'é." 19 'I he'etau fai iá, te tau ma'u 'a e tuí, 'a ia ko e holi, ke 'a'eva 'i he hala na'e hā'ele ai 'a Sīsuú. He 'ikai ha toe veiveiua 'oku tau 'i he hala ne fina-ngalo 'etau Tamái ke tau muimui aí. 'Oku 'omi 'e he sīpinga 'a e Fakamo'uí ha fa'unga ki he me'a kotoa 'oku tau fai, pea 'oku 'omai 'e He'ene folofolá ha fakahinohino pau. 'E taki lelei atu kitautolu 'e Hono halá ki 'api. 'Ofa ke hoko 'eni ko hotau tāpuaki, pea 'oku ou lotua ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'a ia 'oku ou 'ofa, mo tauhi, pea mo fakamo'oni'í, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'Epalahame 3:25.
2. Luke 18:22.
3. 3 Nifai 27:21.
4. 3 Nifai 27:27.
5. Eliza R. Snow, "Na'e Lahi Fau 'a e 'Ofa," *Ngaahi Himi*, fika 105.
6. 2 Nifai 31:16.
7. Luke 18:22.
8. Sione 14:6.
9. Luke 13:34.
10. Mātiu 4:10.
11. Luke 22:44.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:39.
13. 1 Samuela 15:22.
14. Luke 22:42.
15. Vakai, Mātiu 5; 6.
16. Vakai, Luke 10:30–37.
17. Vakai, Mātiu 25:14–30.
18. Vakai, Luke 15:4–7.
19. Lea Fakatāta 4:26.

'Oku ako'i kitautolu he'ene ngaahi talafakatātaá 'aki e mālohi mo e mafai. 'Okú Ne ako'i kitautolu 'aki e fakamatala ki he Samēlia angalelei ke 'ofa mo tokoni ki hotau kaungā'apí. 16 'I he'ene talafakatātā 'o e ngaahi talē-nití, 'okú Ne ako'i mai ke tau fakalelei'i kitautolu pea feinga ke haohaoa. 17 'Okú ne fakahinohino 'i kitautolu 'aki e talafakatātā 'o e sipi heé, ke tau ō 'o fakahaofi kinautolu kuo hē mei he halá. 18

'I he'etau feinga ke fokotu'u 'a Kalaisi 'i he uho 'o 'etau mo'uí 'aki hono ako 'Ene folofolá, muimui ki He'ene ngaahi akonakí, mo 'a'eva 'i Hono halá, kuó Ne tala'ofa ai ke vahevahe mo kitautolu 'a e mo'ui ta'engata na'e pekia ke Ne ma'ú. 'Oku 'ikai ha iku'anga 'e mā'olunga ange heni, ke tau fili ke tali 'Ene fakatonutonú mo hoko ko 'Ene kau ākongā pea

fakahoko 'Ene ngāué 'i he'etau mo'uí kotoa. 'Oku 'ikai ha toe me'a, hala ha toe fili 'oku tau fai, te ne lava 'o 'ave kitautolu ki he tu'unga 'okú Ne lava 'o fakahokó.

'I he'eku fakakaukau kiate kinautolu kuo nau feinga mo'oni ke muimui he sīpinga 'a e Fakamo'uí mo fononga 'i Hono halá, 'oku ha'u ki he'eku fakakaukau 'a e hingoa 'o Kusitafu mo Makeleta Uoká—ko ha toko ua 'o e kau anga faka-Kalaisi taha kuo faifai-angé peá u 'ilo'i. Ko ha ongo tupu 'i Siamane ne na hiki mai ki he hahake 'o Kānatá, pea ne u fe'iloaki mo kinaua 'i he'eku hoko ko e palesiteni fakamisiona aí. Na'e ma'u mo'uí 'a Misa Uoka ko ha taha kosi 'ulu. Neongo na'e si'isi'i 'ena pa'angá, ka na'á na vahevahe me'a kotoa na'á na ma'ú. Ne 'ikai tāpuaki 'i kinaua 'aki ha fānau, ka na'á na fafanga e taha kotoa ne hū 'i

Fai 'e 'Eletā M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Nofoma'u 'i he Vaká pea Piki ke Ma'u!

Kapau 'e nofotaha 'etau tokangá 'i he 'Eikí, kuo tala'ofa mai ma'atautolu ha tāpuaki ta'e fakatataua.

Ne toki 'ave 'e haku kaungā-me'a hono fohá 'i ha folau he Vaitafe Kololató 'o fou atu 'i he Kenioni Katakéki, 'oku tu'u 'i he fakatongahahake 'o 'Iutaá. 'Oku 'iloa 'a e tele'á ni 'i hono vaitafe mālohi maile 'e 14 (23 km) 'a ia 'e ala fakatu'utāmaki.

'I he teuteu ki he'ena 'eve'evá, na'á na vakai'i fakalelei e peesi uepisaiti 'a e National Park Service, 'oku 'i ai ha fakamatala mahu'inga kau ki he mateuteu fakatāutahá pea mo ha ngaahi fakatu'u-tāmaki angamaheni mo fakatu'upakē.

'I he kamata'anga 'o e folau, na'e toe vakai'i 'e ha tokotaha takimamata taukei he vaitafé e ngaahi fakahinohino ki he malú, 'o fakamamafa 'i e lao tefito 'e tolu te ne fakapapau 'i e hao ai 'a e kulupú 'i he hou. "Lao 'uluakí: nofoma'u 'i he vaká! Lao hono uá: tui ma'u pē e sāketi fakahaofi mo'ui! Lao hono tolu: piki ma'u 'aki ho ongo nimá!" Na'á ne toe fakamamafa 'i mai, "Me'a mahu'inga tahá, manatu 'i e lao 'uluakí: nofoma'u 'i he vaká!"

'Oku fakamanatu mai 'e he 'eve'eva ko 'ení 'etau fononga 'i he matelié. 'Oku a'usia 'e hatau tokolahi ha taimi 'i he'etau mo'uí 'oku tau fakamālo ai

'i he ngaahi taimi nonga 'o e mo'uí. 'Oku 'i ai e taimi, 'oku tau a'usia ha ngaahi taimi fakatu'utāmaki 'oku meimei maile ia 'e 14 'i he kenioni Katakéki—ko e ngaahi faingata'a 'e ala kau ai e faingata'a'ia fakaesino mo faka'atamaí, mālōlō 'o ha 'ofa'anga, siva e 'amanakí, pea—ki he ni'ihi—ko ha faingata'a'ia 'i he tuí 'i ha fehanga-hangai mo e ngaahi palopalemá, fahu'í mo e veiveiua 'o e mo'uí.

Kuo 'omai 'e he 'Eikí 'i He'ene 'ofá, ha tokoni, kau ai ha vaka, ngaahi nāunau mahu'inga hangē ko e sāketi fakahaofi, mo e kau faifakahinohino taukei ki he vaitafé, ke nau 'omai ha ngaahi tataki mo e fakahinohino ki he malú ke tokoni'i kitautolu 'i he'etau fononga 'i he vaitafe 'o e mo'uí ki hotau iku'anga.

Tau fakakaukau ki he lao 'uluakí: "nofoma'u 'i he vaká!"

'Oku fa'a ngāue 'aki 'e Palesiteni Pilikihami 'Iongi 'a e "fu'u Vaka Motu'a ko Saioné" ko ha heliaki ki he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Na'á ne pehē 'i he taimi 'e taha: "Oku tau 'i he loto moaná he taimi

ni. 'Oku tō mai ha matangi, pea 'oku feinga mālohi 'a e vaká, 'o hangē ko e lau 'a e kau kaivaí. 'Oku pehē mai 'e he tokotaha, 'he 'ikai ke u nofo au heni; 'oku 'ikai ke u tui au ko e "Vaka 'eni ko Saioné." 'Ka 'oku tau 'i he loto- lotonga 'o e vahanoá.' 'Oku 'ikai ke u tokanga au ki ai, he 'ikai ke u nofo au heni.' Te ne vete leva hono koté, peá ne puna ki tahi. Ko e me'a ní he 'ikai melemo? 'Io. Pea 'e melemo pehē pē foki mo kinautolu 'oku nau mavahe mei he Siasí. 'Oku tau heka 'i he 'Fu'u Vaka motu'a ko Saioné,' pea te tau lava 'o nofo ma'u ai."¹

Na'e pehē 'e Palesiteni 'Iongi 'i ha taimi 'e taha ne hoha'a kau ki he hē 'a e kakaí neongo hono faitāpuekina kinautolú—'i he lelei 'a e mo'uí: "I he taimi 'o e nongá, pea folau atu e fu'u vaka motu'a ko Saioné 'i he angi iiki 'a e matangi, pea nonga e me'a kotoa he vaká, 'oku fie 'alu leva ha ni'ihí 'i he fanga ki'i vaka ikí 'o . . . kaukau tahi; pea melemo ha ni'ihí, 'auhia atu ha ni'ihí pea foki mai ha ni'ihí ki he vaká. Tau nofoma'u pē mu'a 'i he fu'u vaka motu'á, pea te ne 'ave kinautolu ki he taulangá; 'oku 'ikai fie ma'u ke ke hoha'a."²

Faifai 'o fakamanatu mai 'e Palesiteni 'Iongi ki he Kāingalotú: "Oku tau 'i he fu'u vaka motu'a ko Saioné. . . ko e [Otuá] 'oku 'eikivaká pea te Ne nofoma'u ai. . . 'Oku lelei e me'a kotoa, hiva Haleluia; he 'oku 'i heni 'a e 'Eikí. 'Okú Ne fai tu'utu'uni, fakahinohino mo tatakí. Kapau 'e falala mo'oni e kakaí ki honau 'Otuá, pea 'oua na'a lí'aki 'enau ngaahi fuakavá

pe ko honau 'Otuá, te Ne tatakí totonu kinautolu."³

'I he ngaahi faingata'a 'oku tau fehanganagai mo ia he 'aho kotoá, te tau nofoma'u fēfē 'i he Fu'u Vaka Motu'a ko Saioné?

Ko e foungá 'eni. 'Oku fie ma'u ke tau a'usia ha ului tu'uloa 'i hono fakatupulaki 'etau tui kia Sīsū Kalaisí pea mo 'etau faivelenga ki He'ene ongo-ongoleleí 'i he'etau mo'uí—'o 'ikai tu'o taha, kae ma'u pē. Na'e fehu'i 'e 'Alamá, "Pea ko 'eni vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga, kapau kuo mou ongo'i ha liliu 'i homou lotó, pea kapau kuo mou fie hiva 'aki 'a e hiva 'o 'ene 'ofa huhu'í, 'oku ou fie fehu'i atu, pe 'oku mou lava 'o ongo'i pehē he taimí ni?"⁴

'E lava 'o fakatatau 'a e tokotaha fakahinohino taukei 'o e vaitafé ki he kau 'aposestolo mo e palōfita 'o e Siasí pea mo e kau taki fakalotofonua ue'i fakalaumālie 'o e lakanga fakataula- 'eikí mo e ngaahi houalotú. 'Oku nau tokoni'i kinautolu ke tau tū'uta malu ki hotau taulangá.

Ne u toki lea 'i he seminā 'a e kau palesiteni fakamisiona fo'ou peá u fale'i e kau taki ko 'eni:

"Tukutaha e tokanga 'a e misioná 'i he kau taki 'o e Siasí. He 'ikai 'aupiti ke mau taki kimoutolu ke mou hē.

"Pea 'i ho'o ako'i ho'o kau faifekau ke tukutaha 'enau tokangá 'iate kimautilú, ako'i kinautolu ke 'oua te nau muimui he ni'ihí 'oku pehē 'oku nau 'ilo lahi ange ki hono fai e ngaahi ngāue 'a e Siasí. . . 'o laka ia 'i he me'a 'oku fai 'e he Tamai Hēvaní

mo e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí" 'o fakafou 'i he kau taki lakanga fakataula'eiki 'oku nau ma'u e kí ke tokanga'í.

"Kuó u 'ilo 'i he'eku ngāue ko kinautolu kuo hē pea puputu'ú ko kinautolu ia 'oku fa'a . . . ngalo ma'u pē ko e taimi 'oku lea ai 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposestolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i ha le'o 'e tahá, ko e le'o ia 'o e 'Eikí 'i he taimi ko iá. 'Oku fakamanatu mai 'e he 'Eikí, 'Neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē' [T&F 1:38]."⁵

'I hono toe fakalea 'e tahá, ne nau lí'aki e Vaka Motu'a ko Saioné—ne nau hinga; ne nau hē mei he mo'oni. Me'apangó, 'oku nau a'usia ma'u pē ha ngaahi nunu'a taimi nounou pea faifai 'o tu'uloa, ne 'ikai ke nau fakakaukau ki ai, 'o 'ikai ko kinautolu pē kae kau ai mo honau fāmilí.

Kuo ako'i 'etau kau taki fakalotofonua 'i he Siasí, hangē ko e kau fakahinohino taukei 'o e vaitafé 'e he ngaahi a'usia 'o e mo'uí; kuo ako'i pea fakahinohino 'e he kau 'aposestolo, kau palōfita mo e kau 'ōfisa kehe 'o e Siasí; pea ko e me'a mahu'inga tahá, kuo ako'i tonu 'e he 'Eikí.

'I ha taimi 'e taha 'i he ta'ú ni, ne u lea ki he kakai lalahi 'o e Siasí 'i he fakamafola e fakataha lotu 'a e CES 'i Meé. Ne u pehē:

"Kuó u fanongo ai 'oku pehē 'e ha ni'ihí 'oku nofo pē kau taki 'o e Siasí 'i honau ki'i "tāputa." Ngalo ia 'iate kinautolu ko ha kau tangata mo ha kau fafine taukei kimautilu pea kuo mau mo'ui 'i ha ngaahi feitu'u kehekehe mo ngāue fakataha mo ha kakai tokolahi mei ha ngaahi puipuitu'a kehekehe. 'Oku 'ave kimautilu 'e homau fatongia faka-Siasi lolotonga ki he tapa kotoa pē 'o e kolopé 'o mau fe'iloaki ai mo e kau taki fakapolitikale, fakalotu, pisinisi kae'uma'ā e kau taki he tokoni 'ofa fakaetangata 'o e māmaní. Neongo kuo mau 'a'ahi ki he White House 'i Uāsingatoni, D.C. pea mo e kau taki 'o e ngaahi pule'angá 'i he funga 'o e māmaní, ka kuo mau 'a'ahi foki ki he ngaahi 'api fakatōkialalo taha 'o e māmaní, 'o fe'iloaki mo tokoni ai ki he masivá. . . .

“I he taimi te mou fakakaukau ‘i lelei ai ‘emau mo‘uí mo e ngāue, mahalo te mou tui ‘oku mau sio mo a‘usia ha ngaahi me‘a he māmaní ‘oku tokosi‘i ha ni‘ihi te nau a‘usia. Te mou fakatokanga ‘i ai ‘oku ‘ikai ke mau nofo pē ‘i hamau ki‘i “tāputa.” . . .

“ . . . ‘Oku ‘i ai ha me‘a fekau‘aki mo e tokotaha fakafo‘ituituí pea mo hono fakataha ‘i e poto ‘o e Kau Taki [‘o e Siasí] ‘oku totonu ke hoko ko ha fakafiemālie kiate kimoutolu. Kuo mau a‘usia e ngaahi me‘a kotoa pē, ‘o kau ai ‘a e nunu‘a ‘o e ngaahi lao mo e tu‘utu‘uni kehekehe ki he kakaí, ‘a e loto mamahí, faingata‘á mo e maté ‘i homau ngaahi fāmilí. ‘Oku ‘ikai ke toe kehe ‘emau mo‘uí ‘amautolu.”⁶

Fakataha mo e lao fika ‘uluaki kuó u fakahokó, manatu ‘i e lao fika uá mo e tolú: tui ma‘u pē ha sāketei fakahaofi mo‘ui, pea piki ‘aki ho ongo nimá fakatou‘osi. ‘Oku ma‘u e ngaahi folofola ‘a e ‘Eikí ‘i he folofolá mo e ngaahi akonaki ‘a e kau ‘aposeitoló mo e palōfitá. ‘Oku nau hoko ko ha fale‘i mo e fakahinohino, ‘i he‘etau muimui áí, ‘e hoko ia ko ha ngaahi sāketei fakahaofi mo‘ui pea te ne tokoni‘i kitautolu ke ‘ilo e founge ke piki fakatou‘osi ‘aki hotau ongo nimá.

‘Oku fie ma‘u ke tau hangē ko e ngaahi foha ‘o Mōsaiá ‘a ia ne nau “tupulaki ‘o mālohi ‘i he ‘ilo‘i ‘o e mo‘oní.” Te tau lava ke hoko ko ha kau tangata mo e kau fafine “fa‘a

fakakaukau lelei.” ‘E malava pē ‘eni ‘i he‘etau “fakatotolo faivelenga ‘i he ngaahi folofolá, koe‘uhí ke [tau] ‘ilo‘i ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá.”⁷

‘I he‘etau fekumi he folofolá mo e ngaahi lea ‘a e kau ‘aposeitolo mo e kau palōfitá, ‘oku totonu ke tau nofotaha ‘i hono ako, mo‘ui ‘aki pea ‘ofa ‘i he tokāteline ‘o Kalaisí.

Tānaki atu ki hono fakatupulaki ‘o hono ‘ulungaanga ‘aki e ako fakatāutaha e folofolá, ‘oku fie ma‘u ke tau hangē ko e ngaahi foha ‘o Mōsaiá pea “fa‘a lotu mo ‘aukai lahi.”⁸

Hangē ‘oku ‘ikai lava ‘o fakafuofua‘i e ngaahi me‘a mahu‘inga tahá. Nofotaha ‘i he ngaahi me‘a mahinongofua ko ‘ení, pea faka‘ehi‘ehi mei hono tohoaki‘i ‘o e tokangá.

‘I he‘eku ‘ilo‘i e kakai ne ‘ikai nofo ma‘u ‘i he vaká pea ‘ikai piki nima ua lolotonga e ngaahi ‘ahi‘ahí mo e faingata‘á pe ‘ikai nofoma‘u ‘i he vaká lolotonga e taimi tofukíí, kuó u mātā ha tokolahi ‘o kinautolu ne to‘o ‘enau tokangá mei he ngaahi mo‘oni tefito ‘o e ongoongoleléí—‘a e ‘uhinga ne nau kau ai ki he Siasí; ‘a e ‘uhinga ne nau kei mateaki kakato ai mo mālohi ‘i hono mo‘ui ‘aki e ngaahi tu‘unga mo‘ui ‘o e ongoongoleléí pea tāpuekina e ni‘ihi kehé ‘i he ngāue mateaki mo fakatapuí; pea mo e founge ‘o e hoko ‘a e Siasí ko “ha feitu‘u ‘o e tanumaki mo e fakatupulaki fakalaumālie” ‘i he‘enau mo‘uí.”⁹

Na‘e ako‘i ‘e Siosefa Sāmita ‘a e mo‘oni tefito ko ‘ení: “Ko e ngaahi tefito‘i mo‘oni mahu‘inga ‘o ‘etau tui fakalotú ko e fakamo‘oni ‘a e kau ‘aposeitoló mo e kau palōfitá kau kia Sisū Kalaisí . . . ‘na‘á Ne pekia, telio, pea toe tu‘u ‘i he ‘aho hono tolú, pea hā‘ele hake Ia ki he langí;’ pea ko e ngaahi me‘a kehe kotoa pē ko ha tānaki ia ki he ngaahi me‘á ni ‘a ia ‘oku kaunga ki he‘etau tui fakalotú.”¹⁰

Kapau ‘e nofotaha ‘etau tokangá ‘i he ‘Eikí, kuo tala‘ofa mai ha tāpuaki ta‘e fakatataua: “Ko ia, kuo pau ke mou vivili atu ki mu‘a ‘i he tui mālohi kia Kalaisí, pea ma‘u ‘a e ‘amanaki ‘oku mālohi haohaoa, mo ha ‘ofa ki he ‘Otuá mo e kakai fulipē. Ko ia, kapau te mou vilitaki atu, pea keinanga ‘i he folofola ‘a Kalaisí, pea kātaki ki he ngata‘angá, vakai, ‘oku folofola ‘e he Tamaí: Te mou ma‘u ‘a e mo‘ui ta‘engatá.”¹¹

‘I he taimi ‘e ni‘ihi ‘oku kamata ke nofotaha ‘a e Kāingalotu ‘o e Siasí mo e kau fiefanongo fakamātoató ‘i he “fakalahí” kae ‘ikai ko e ngaahi tefito‘i mo‘oni mahu‘ingá. Ko hono ‘ahi‘ahí‘i ia ‘e Sētane kitautolu ke tohoaki‘i ‘etau tokangá mei he pōpoaki faingofua mo mahino ‘o e ongoongolelei kuo fakafoki maí. ‘Oku fa‘a tukuange ‘e kinautolu kuo tohoaki‘i ‘enau tokangá ‘a hono ma‘u ‘o e sākalamēnití ko ‘enau nofotaha, mo femo‘uekina ange ‘i he ngaahi polokalama mo e ngaahi akonaki ‘oku ‘ikai fu‘u mahu‘ingá.

Mahalo ‘e tokanga ‘a e ni‘ihi kehé ki he ngaahi fehu‘i mo e veiveiua ‘oku nau a‘usiá. Ko e mo‘oní, ‘oku ‘ikai fenāpasi ke ‘i ai ha ngaahi fehu‘i mo e veiveiua ‘i he kau ākongā mateakí. Ne pehē ‘e he Fakataha Alēlea ‘a e Kau Palesitenisí ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposeitolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá: “‘Oku mahino ‘e ‘i ai ha ngaahi fehu‘i ‘a e kāingalotu ‘o e Siasí ‘i ha taimi kau ki he tokāteline, hisitōlia pe ngāue ‘a e Siasí. ‘Oku tau‘atāina ma‘u pē ‘a e kāingalotú ke fai ha fehu‘i pea fekumi faivelenga ki ha mahino lahi ange.”¹²

Manatu ‘i, ne ‘i ai ha ngaahi fehu‘i ‘a Siosefa Sāmita ‘o kamata ai hono fakafoki Mai ‘o e ongoongoleléí. Ko ha tokotaha fekumi ia, pea hangē ko

‘Ēpalahamé na‘á ne ma‘u e tali ki he ngaahi fehu‘i mahu‘inga taha ‘o e mo‘uí.

‘Oku fakatefito ‘a e ngaahi fehu‘i mahu‘ingá ‘i he me‘a mahu‘inga tahá—ko e palani ‘a e Tamai Hēvaní pea mo e Fakalelei ‘a e Fakamo‘uí. ‘Oku totonu ke tataki kitautolu ‘e he‘etau fekumí ke tau hoko ‘o anga‘ofa, angalelei, fa‘a fakamolemole, fa‘a kātaki pea mo ha kau ākongā mateaki ange. Kuo pau ke tau loto fiamālie ‘o hangē ko e akonaki ‘a Paulá “Mou fetoutou fefua‘aki ho‘omou kavengá, pea fakamo‘oni ai ki he fono ‘a Kalaisí.”¹³

‘Oku kau ‘i he fefua‘aki ‘o e ngaahi kavengá ‘a e tokoní, poupou‘í pea mo e mahino ki he ní‘ihi kehé, kau ai e puké, mahamahakí, masiva fakalau-mālie mo fakatu‘asinó, ‘a kinautolu ‘oku fekumí mo faingata‘a‘iá, pea mo e kau ākongā kehé—pea kau ai e kau taki ‘o e Siasí kuo ui ‘e he ‘Eikí ke ngāue ‘i ha taimi.

Kāinga, nofoma‘u ‘i he vaká, faka‘aonga‘i ho sāketai fakahaofi mo‘uí pea piki nima ua. Faka‘ehi‘ehi mei he me‘a te ne tohoaki‘i ho‘o tokangá! Pea kapau ‘e tō hamou ní‘ihi mei he vaká, te mau fekumi atu, ma‘u koe pea tokoní‘i mo fakafoki mai koe ki he Vaka Motu‘a ko Saioné, ‘a ia ‘oku tataki ‘e he ‘Otua ko ‘etau Tamaí mo e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí pea ‘e tataki totonu ai kitautolú, ko ‘eku fakamo‘oni loto fakatōkilaló ia ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Pilikihami ‘Iongi* (1997), 99–100.
2. Brigham Young, “Discourse,” *Deseret News*, Jan. 27, 1858, 373.
3. Brigham Young, “Remarks,” *Deseret News*, Nov. 18, 1857, 201.
4. ‘Alamā 5:26.
5. M. Russell Ballard, “Fakataha Fakatakimu‘a ‘a e Misioná” (Iea na‘e fai he seminā ma‘á e kau palesiteni misona fo‘ou, 25 Sune 2014), 8.
6. M. Russell Ballard, “Be Still, and Know That I Am God” (Church Educational System devotional, May 4, 2014); lds.org/broadcasts.
7. ‘Alamā 17:2.
8. ‘Alamā 17:3.
9. Tohi ‘a e Kau Palesitenisi‘i mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, 28 Sune 2014.
10. Joseph Smith, *Elders’ Journal*, July 1838, 44.
11. 2 Nifai 31:20.
12. Tohi ‘a e Kau Palesitenisi‘i mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, 28 Sune 2014.
13. Kalētia 6:2.

Fai ‘e ‘Eletā Richard G. Scott

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Fakamu‘omu‘a Ho‘o Ngāue‘i e Tuí

Neongo e ngaahi faingata‘a kovi ‘o e mo‘uí, ka kuo pau ke tau tuku taimi ke ngāue‘i ‘etau tuí.

I he nofo ‘a ‘Ātama mo ‘Ivi ‘i he Ngoue ‘Ītení, ne foaki lahi ange kiate kinaua e me‘a kotoa na‘á na fie ma‘u faka‘ahó. Na‘e ‘ikai ha faingata‘a, ‘ahi‘ahi pe mamahi. Koe‘uhí ne te‘eki ai ke na a‘usia e faingata‘á, na‘e ‘ikai ai ke na ‘ilo te na lava ‘o fiefia. Kuo te‘eki ke na a‘usia e mamahí, ko ia ne ‘ikai ke na lava ‘o ongo‘i e nongá.

Ne faifai pea maumaufono ‘a ‘Ātama mo ‘Ivi ‘i he fekau ke ‘oua te na kai e fua ‘o e fu‘u ‘akau ‘o e ‘ilo e lelei mo e koví. ‘I he‘ena fai iá, na‘e ‘ikai ke na kei ‘i ha tu‘unga haohaoa. Na‘e kamata ke na foua e ngaahi tefito‘i mo‘oni fehanga‘angai. Ne kamata ke na fehanga‘angai mo e mahaki ‘okú ne fakavaivai‘i ‘ena mo‘ui leleí. Ne kamata ke na ongo‘i e mamahí pea pehē ki he fiefiá foki.

‘I he kai ‘e ‘Ātama mo ‘Ivi ‘a e fua kuo tapuí, na‘e kamata ai hono ‘ilo ‘o e leleí mo e koví he māmaní. Na‘e malava ‘i he‘ena filí ke tau takitaha ha‘u ai ki he māmani ko ‘ení ke ‘ahi‘ahi‘i mo sivi‘i kitautolu.¹ ‘Oku tāpuaki‘i kitautolu ‘aki e tau‘atāina ke filí, ‘a ia ko ‘etau lava ia ke fili pe ha‘isia ki he ngaahi fili ko iá. ‘Oku malava ‘i he Hingá ke tau ongo‘i ‘i he‘etau mo‘uí, ‘a e fiefiá mo e mamahí fakatou‘osi.

‘Oku malava ke mahino kiate kitautolu e nongá he ‘oku tau ongo‘i e mamahí.²

Ne ‘afio‘i ‘e he‘etau Tamai Hēvaní ‘e hoko ‘eni kiate kitautolu. Ko e kongā kotoa ia ‘o ‘Ene palani haohaoa ‘o e fiefiá. Na‘á Ne teuteu‘i ha founga ‘i he mo‘ui ‘a hotau Fakamo‘uí, ‘a Hono ‘Alo talangofua haohaoa ko Sīsū Kalaisí, ke ikuna‘i He‘ene Fakalelei‘a e faingata‘a kotoa pē te tau ala a‘usia ‘i he matelié.

‘Oku tau mo‘ui ‘i ha taimi faingata‘a. ‘Oku ‘ikai fie ma‘u ia ke u lisi kotoa e kovi ‘i he māmaní. ‘Oku ‘ikai mahu‘inga ia ke fakamatala‘i kotoa e ngaahi faingata‘a mo e loto mamahi ko e kongā ‘o e mo‘ui matelié. Ne tau ‘ilo‘i kotoa hotau takitaha faingata‘a‘iá mo e ‘ahi‘ahí, mamahí mo e loto mamahí.

Na‘e ako‘i kitautolu ‘i he maama fakalaumālié ko e taumu‘a ‘o ‘etau ha‘u ki hení ke sivi‘i, ‘ahi‘ahi‘i mo tupulaki.³ Ne tau ‘ilo te tau fehanga‘angai mo e kovi ‘a e filí. Mahalo te tau ongo‘i e ngaahi me‘a kovi ‘o e mo‘ui matelié ‘o lahi hake ia ‘i he leleí ‘i he taimi ‘e ní‘ihi. Na‘e ako‘i ‘e he palōfita ko Lihái ‘o pehē, “He ‘oku totonu ke ‘i ai ‘a e fehanga‘angai ‘i he me‘a kotoa pē.”⁴ Neongo e ngaahi

faingata'a kovi kotoa 'o e mo'ui, kuo pau ke tau tuku taimi ke ngaue'aki 'etau tu'i. 'Oku fakaafe'i mai 'e he ngaue pehe'e 'a e lelei mo e ivi malohi lelei mo 'aonga 'o e Fakalelei 'a Sisū Kalaisi ki he'etau mo'ui.

Kuo 'omai 'e he'etau Tamai Hēvaní ha ngaahi founa ke tokoni'i kitautolu ke ha'u kia Kalaisi pea tui ki He'ene Fakalelei. 'I he hoko 'a e ngaahi founa ko 'eni ko e ngaahi tō'onga mahu'ingá, 'oku nau 'omai e founa faingofua taha ke ma'u ai e nongá 'i he ngaahi faingata'a 'o e mo'ui mate-lié. Kuó u fili he 'ahó ni ke talanoa ki ha founa 'e fá 'o e ngaahi founa ko 'eni. 'I he'eku leá, fakakaukau 'i ho'o ngaue fakatāutaha'aki e founa takitaha; pea kolea e fakahinohino 'a e 'Eiki 'i he founa te ke faka'aonga'i lelei ange ai kinautolú.

Lotú

Ko e founa 'uluaki e lotú. Fili ke fetalanoa'aki mo ho'o Tamai Hēvaní. Tuku ha taimi he 'aho kotoa pē ke vahevahe kiate Ia ho'o fakakaukau mo e ongó. Fakahā kotoa kiate Ia ho'o ngaahi hoha'á. 'Okú Ne mahu'inga-ia 'i he me'a mahu'inga taha 'i ho'o mo'ui pea pehē ki he ngaahi me'a angamaheni 'i ho'o mo'ui. Vahevahe mo Ia 'a e ngaahi ongo mo e a'usia kotoa pē 'okú ke ma'ú.

Koe'uhí 'okú Ne faka'apa'apa 'i 'etau tau'atāina ke filí, he 'ikai ai ke fakamālohi'i koe 'e he Tamai Hēvaní ke ke lotu ange ki ai. Ka 'i ho'o faka'aonga'i e tau'atāina ke fili ko iá mo fakakau Ia 'i he tapa kotoa ho'o mo'ui faka'ahó, 'e kamata ke fonu ho lotó 'i he nonga mo e fiemālie. 'E 'oatu 'e he nonga ko iá ha maama ta'engata 'i ho'o ngaahi faingata'a iá. Te ne tokoni'i koe ke ke lava 'i e ngaahi faingata'a ni 'i ha fakakaukau 'oku ta'engata.

Mātu'a, tokoni 'o malu 'i ho'omou fānaú 'aki e mālohi 'o e lotu fakafāmilí 'i he pongipongi mo e po'ulí. 'Oku fekuki e fānaú 'i he 'aho kotoa pē mo e kovi 'o e holi kovi, mānumanú, hiki-siá mo ha ngaahi tō'onga faiangahala lahi kehe. Malu 'i ho'o fānaú ma'u pē mei he ngaahi takiekina 'o e māmaní 'i ha'o fakamālohia kinautolu 'aki e ngaahi tāpuaki mālohi 'oku ma'u mei

he lotu fakafāmilí. 'Oku 'ikai totonu ke toe fehu'ia e lotu fakafāmilí ia 'i ho'omou mo'ui faka'ahó.

Ako Folofolá

Ko e founa hono uá ko hono ako e folofola 'a e 'Otuá 'i he ngaahi tohi folofolá pea mo e lea 'a e kau palōfita mo'ui. 'Oku tau fakataufolofola ki he 'Otuá 'i he lotu. Ko e lahi taha 'Ene folofola mai kiate kitautolú 'oku fai mai ia 'i He'ene folofola kuo tohi. Koe'uhí ke ke 'ilo pe 'oku ongo fēfē e le'o Fakalangí, lau 'Ene folofolá, ako e ngaahi folofolá pea fakalaululoto ki ai.⁵ 'Ai ke nau hoko ko ha kongamahu'inga 'o ho'o mo'ui he 'aho kotoa. Kapau 'okú ke fie ma'u ho'o fānaú ke nau 'ilo'i, mahino mo talangofua ki he ue'i 'a e Laumālié, kuo pau ke mou ako mo kinautolu e folofolá.

'Oua te ke mo'ulaloa ki he loi 'a Sētané tokua 'oku 'ikai ke 'i ai hao taimi ke ako e folofolá. Fili ke tuku ha taimi ke ako ai kinautolu. 'Oku mahu'inga ange 'a e keinanga 'i he folofola 'o e 'Otuá he 'aho kotoa pe'e 'i he mohé, akó, ngāué, polokalama televi-soné, va'inga vitioó pe mītia fakasō-sialé. Mahalo 'oku fie ma'u ke ke 'ilo e me'a 'oku mahu'inga kiate koé, ke ke tuku ha taimi ke ako e folofola 'a e 'Otuá. Kapau 'oku pehē, fai ia!

'Oku lahi ha ngaahi tala'ofa faka-epalōfita 'o e ngaahi tāpuaki ki he ako faka'aho e folofolá.⁶

'Oku ou tēnaki atu e palōmesi ko 'eni: 'i ho'o fakatapui ha taimi, fakatāutaha mo fakafāmilí, he 'aho kotoa pē ke ako e folofola 'a e 'Otuá, te ke ma'u e nongá 'i ho'o mo'ui. He 'ikai ma'u e nonga ko iá mei he māmaní. 'E ma'u ia mei homou 'apí, mei homou loto'i fāmilí pea mei ho lotó. Ko ha me'afoaki ia 'o e Laumālié. 'E malama atu ia meiate koe ke takiekina e ni'ihikehe 'i he māmaní 'oku mou feohí. Te ke fai ai ha me'a 'oku matu'aki mahu'inga ke tanaki atu ki he lahi fakalūkufua 'o e melinó 'i he māmaní.

'Oku 'ikai ko ha'aku pehē atú he 'ikai ke toe 'i ai ha ngaahi faingata'a 'i ho'o mo'ui. Manatu 'i ko e taimi ne 'i he ngoue ko 'Itēni ai 'a 'Ātama mo 'Ivī, na'e 'ikai ha'ana faingata'a ia, pea na'e 'ikai ke na lava 'o a'usia e fiefiá, nekeneká mo e nongá.⁷ Ko e faingata'a ko ha kongamahu'inga ia 'o e mo'ui matelié. Tu'unga 'i he ako folofola ma'u pē mo toutou fakahokó, te ke ma'u ai ha nonga 'i he mamahi 'oku nau 'ākilotoa koé pea mo ha mālohi ke fakafepaki'i e ngaahi 'ahí'ahí. Te ke fakatupulaki ha tui mālohi 'i he 'alo'ofa 'o e 'Otuá pea mo 'ilo 'e lelei e me'a kotoa 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi 'o fakatatau mo e taimi 'a e 'Otuá.

Efiāfi Fakafāmilī 'i 'Apī

I ho'o ngāue ke fakamālohia ho fāmilī mo tanumaki e nongā, manatu'i e founa fika tolu ko 'enī: efiāfi fakafāmilī fakauike 'i 'apī. Tokanga ke 'oua na'a hoko ho'omou efiāfi fakafāmilī ko ha me'a noa pē mo e faka'osinga 'o ha 'aho femo'uekina. Fakapapau'i ke 'i 'apī fakataha homou fāmilī he efiāfi Mōnitē. 'Oua na'a tuku e fie ma'u 'a e ngāue, sipotī, ngaahi 'ekitivitī kehē, ngāue fakaako ke fai mei 'apī pe ha toe me'a kehe ke mahu'inga ange 'i he taimi ko iā 'i ho'o feohi fakataha 'i 'apī mo ho fāmilī.

'Oku 'ikai mahu'inga tatau e fokotu'utu'u homou efiāfi mo e taimi 'oku ma'ū. 'Oku totonu ke ako'i e ongoongolelei he taimi pau pea 'i ha taimi pē. 'Ai ke hoko ia ko ha a'usia mahu'ingamālie ki he mēmipa takitaha homou fāmilī. Ko ha taimi mahu'inga e efiāfi fakafāmilī 'i 'apī ke fai ai ha fakamo'oni 'i ha feitu'u malu; ke ako 'a e 'akonakī, palanī, mo e ngaahi poto'i fakangāue; ke fakamālohi e fetu'utaki fakafāmilī; ke fakatupulaki e ngaahi tukufakaholo fakafāmilī; ke fetalanoa'aki; pea ko e mahu'inga angē ke fiefia!

I he konifelenisi 'o 'Epeleli ne toki 'osī, ne fakamatala mahino ai 'a Sisitā Linitā S. Liivi: "Kāinga, koe'uhī ko 'eku 'ilo 'i he me'a kuó u a'usia mo hoku husepānitī, kuo pau ke u fakamo'oni ki he ngaahi tāpuaki 'o e ako faka'aho e folofolá, lotú mo e efiāfi fakafāmilī fakauike 'i 'apī. Ko e ngaahi me'a tēpū

'eni 'oku tokoni ke to'o 'a e hoha'á, pea tatakī 'etau mo'uí [mo] malu'i lahi ange hotau 'apī."⁸ Ko ha fefine matu'aki poto 'a Sisitā Liivi. 'Oku ou tapou mālohi atu ke 'i ai ha'amou fakamo'oni pē 'amoutolu ki he ngaahi 'ulungānga mahu'ingā ni 'e tolu.

'Alu ki he Tempalé

Ko e founa hono faá ke 'alu ki he tempalé. 'Oku tau 'ilo 'oku 'ikai ha toe feitu'u 'e nonga ange 'i he māmanī ka ko e ngaahi tempale 'o e 'Otuá. Kapau 'oku 'ikai ha'o lekomeni tempale, 'ai ke ke taau ke ma'u ia. I ho'o ma'u ha lekomeni tempalé, toutou faka'aonga'i ia.⁹ Fakataimitēpile'i ha taimi pau ke ke 'i he tempalé ai. 'Oua na'a tuku ha taha pe ko ha me'a ke ne ta'ofi koe mo ho'o 'i aī.

I ho'o 'i he tempalé, fakafanongo ki he fakalea 'o e ngaahi ouaú, fakalaululoto, lotua pea feinga ke mahino hono 'uhingā. Ko e tempalé ko e taha ia 'o e ngaahi feitu'u lelei taha 'e mahino ai e mālohi 'o e Fakalelei 'a Sisū Kalaisī. Fekumi ai kiate Ia. Manatu'i 'oku ma'u ha ngaahi tāpuaki lahi ange 'i ho'o 'ave e ngaahi hingoa ho fāmilī tonú ki he tempalé.

'Oku hoko 'a e ngaahi founā ni 'e fā ko e ngaahi tō'onga mo'ui mahu'inga ia ke fakava'e ai ho'o mo'uí 'i he mālohī 'o e Fakalelei 'a Sisū Kalaisī. Manatu'i ko hotau Fakamo'uí e Pilinisi 'o e Melinó. 'Oku ma'u 'a e melino 'i he mo'ui fakamatelie ko 'enī mei He'ene feilaulau fakalelei. I he'etau

lotu ma'u pē 'i he pongipongī mo e efiāfi, ako faka'aho e folofolá, fakahoko e efiāfi fakafāmilī fakauike 'i 'apī mo 'alu ma'u pē ki he tempalé, 'oku tau tali fiefia ai 'Ene fakaafe ke "ha'u kiate Iá." Ko e lahi ange 'etau fakatupulaki e ngaahi tō'onga ko 'enī, ko e feinga lahi ange ia 'a Sētane ke fakamamahi'i kitautolú ka ko e si'isi'i ange ia 'ene malava ke fakahoko iá. I hono faka'aonga'i e ngaahi founa ko 'enī, 'oku tau faka'aonga'i ai 'etau tau'atāina ke filí ke tali e ngaahi me'a-foaki kakato 'o 'Ene feilaulau fakalelei. Na'e pehē 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo: "'Oku ou 'ilo ko e taimi ko ē 'oku ou fakava'iva'inga ai 'i he'eku ngaahi fetu'utaki mo e 'Otuá pea mo e taimi 'oku hangē ai 'oku 'ikai fanongo mai 'a langi [mo] 'ikai fanafana mai 'a e laumālié, 'oku ou fu'u mama'o 'aupito mei he 'Otuá. Kapau te u mo'ui 'aki e folofolá, 'oku ou vāofi ange ai mo e 'Otuá pea foki mai hoku tu'unga fakalaumālié. 'Oku ou toe 'ofa lahi ange kiate kinautolu 'oku totonu ke u 'ofa ki aī 'aki 'a e kotoa 'o hoku lotó mo e 'atamaí mo e iví, pea 'i he lahi ange 'o 'eku 'ofa 'iate kinautolú, ko e faingofua ange ai pē ia ke u fai ki he'enu fale'í."

'Oku 'ikai ko 'eku fokotu'u atú 'e mole kotoa e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí 'i ho'o fai e ngaahi me'a ko 'enī. Na'a tau ha'u ki he mo'ui matelie ke tupulaki 'i he ngaahi 'ahi'ahí mo e siví. 'Oku tokoni'i kitautolu 'e he ngaahi faingata'á ke tau hoko 'o tatau ange mo 'etau Tamai Hēvaní, pea 'oku malava 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisī ke tau kātēkina e ngaahi faingata'a ko iá.¹⁰ 'Oku ou fakamo'oni ko 'etau ha'u mo'oni kiate Iá, te tau lava ai 'o kātēkina e 'ahi'ahí, lotomamahí, mo e faingata'a kotoa pē 'oku tau fehangahangai mo iá, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisī, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Mōse 5:11.
2. Vakai, Mōse 4–5.
3. Vakai, 'Epalahame 3:25.
4. 2 Nifai 2:11.
5. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:36; vakai foki veesi 34–35.
6. 'Oku kau he ngaahi sipingá 'a e:
Na'e lea 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "Te tau ma'u e fanafana le'osi'i 'a e Laumālié ki he'etau mo'uí 'i he'etau lau mo fakalaululotoa e folofolá. Te tau lava 'o ma'u

Kuatemoki, Mekisikou

e tali ki he 'etau ngaahi fehu'í. 'Oku tau 'ilo ai e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u mei he tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. 'Oku tau ma'u ha fakamo'oni pau ki he 'etau Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí, mo 'Ena 'ofa kiate kinautolú. Ko e taimi 'oku fakataha 'i ai e ako folofolá mo 'etau lotú, te tau lava 'o 'ilo pau ai 'oku mo'oni e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. . . . Ko e taimi 'oku tau manatu 'i ai ke lotu mo tuku ha taimi ke vakai ki he folofolá, 'e tāpuekina lahi ange mo'oni 'etau mo'uí pea mo fakama'ama 'a 'etau ngaahi kavengá" ("Oku 'Ikai 'Aupito ke Tau Tuenoa," *Liahona*, Nōvema 2013, 122).

Na'e pehē 'e Palesitini Kōtoni B. Hingikeli: "Oku ou palōmesi ta'e toe veiveia atu kapau te mou takitaha tauhi e polokalama faingofua ko 'eni, 'o tatau ai pē pe ko e hā e lahi ho'outou lau e Tohi 'a Molomoná, 'e ha'u ki ho'omou'uí mo e 'apí ha Laumālie lahi ange 'o e 'Eikí, ko ha fakamālohia ke ke liliu 'o 'a'eva 'i he talangofua ki He'ene ngaahi fekaú, mo ha fakamo'oni mālohí ange 'o e mo'uí mo'oni 'a e 'Alo 'o e 'Otuá" ("A Testimony Vibrant and True," *Liahona*, Aug. 2005, 6).

Na'e pehē 'e Palesitini Hauati W. Hanitā: "Oku tāpuekina lahi 'a e ngaahi fāmilí 'i he taimi 'oku 'ai ai 'e he tamai mo e fa'ē potó 'enau fānaú ke nau lau fakataha mei he ngaahi tohi folofolá, pea alea 'i tau'atāina e ngaahi talanoa faka'ofa'ofa mo e ngaahi fakakaukau kau ki he mahino ['a e taha kotoa]. 'Oku fa'a 'i ai e fakakaukau fakaofo 'a e to'u tupú mo e fānau ikí pea mo ha hounga'ia 'i he ngaahi tohi fakalotú" ("Reading the Scriptures," *Ensign*, Nov. 1979, 64).

Na'e lea 'a Palesitini 'Eselā Tafu Penisoni 'o pehē: "Oku tau fa'a ngāue lahi 'i hono feinga'í ke fakatupulaki e tu'unga 'o e 'ekitivití 'i homou siteikí. 'Oku mau ngāue faivelenga ke fakatokolahi e pēsēti 'o kinautolu 'oku ma'u houalotu sākalamēnití. 'Oku tau ngāue ke ma'u ha pēsēti lahi ange 'o e kau talavou 'oku ngāue fakafaifekau. 'Oku tau feinga ke fakatokolahi e ni'ihí 'oku nau mali 'i he tempalé. Ko e ngaahi

ngāue lelei kotoa 'eni mo mahu'inga ki he tupulaki 'o e pule'angá. Ka 'i hono ako fakamātoato ma'u pē 'e he kāingalotú fakafō'ituitui mo fakafāmilí e folofolá, 'e hoko lelei ai pē 'a e ngaahi me'a kehé. 'E tupulaki 'a e ngaahi fakamo'oni. 'E fakamālohia e ngaahi tukupaá. 'E fakamālohia e ngaahi fāmilí. 'E ma'u e ngaahi fakahā fakatāutahá" ("The Power of the Word," *Ensign*, May 1986, 81).

Na'e pehē 'e Palesitini Sipenisā W. Kimipolo: "Oku ou 'ilo ko e taimi ko ē 'oku ou fakava'iva'inga ai 'i he'eku ngaahi fetu'utaki mo e 'Otuá pea mo e taimi 'oku hangē ai 'oku 'ikai fanongo mai 'a langi [mo] 'ikai nanafana mai 'a e laumālie, 'oku ou fu'u mama' o 'aupito mei he 'Otuá. Kapau te u mo'uí 'aki e folofolá, 'oku ou vāofi ange ai mo e 'Otuá pea foki mai hoku tu'unga fakalaumālie. 'Oku ou toe 'ofa lahi ange kiate kinautolu 'oku totonu ke u 'ofa ki ai 'aki 'a e kotoa 'o hoku lotó mo e 'atamaí mo e iví, pea 'i he lahi ange 'o 'eku 'ofa 'iate kinautolú, ko e faingofua ange ai pē ia ke u fai ki he 'enau fale'í." (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitini 'o e Siasí: Sipenisā W. Kimipolo* [2006], 67).

Na'e lea 'a Palesitini Melioni G. Lomeni: "Oku ou 'ilo pau kapau 'e lau hotau 'apí mo e mātū'á e Tohi 'a Molomoná 'i he fa'a lotu pea toutou fakahoko, 'iate kinautolu pē pea mo 'enau fānaú, 'e ha'u e laumālie 'o e tohi ko iá 'o fakafonu hotau 'apí mo kinautolu 'oku 'i ai. 'E tupulaki e laumālie 'o e loto'apasiá; 'e tupulaki e fefaka'apa'apa'aki mo e feveitokai'aki. 'E mavahē e laumālie 'o e fakakikihí. 'E fale'í 'e he mātū'a 'enau fānaú 'i he 'ofa mo e 'ilo lahi ange. 'E tokanga mo ongongofua ange e fānaú ki he fale'í 'enau mātū'á. 'E tupulaki e angamā'oni'oni. 'E 'i hotau 'apí e tui, 'amanaki lelei, 'ofa faka-Kalaisí—ko e 'ofa haohaoha 'a Kalaisí—'o ne 'omai e nongá, nekereké ma'e e fiefiá" ("The Book of Mormon," *Ensign*, May 1980, 67).

Na'e lea 'a Palesitini Poiti K. Peeaka: "I he taimi 'oku mahino ai 'a e tokāteline mo'oni, 'okú ne liliu 'e ia 'a e tō'onga mo'uí mo e 'ulungāngá. 'E vave ange hano liliu 'o

e 'ulungāngá 'e he ako ki he ngaahi tokāteline 'o e ongoongolelei, 'i hano fai 'o ha ako pē ki he 'ulungāngá" ("Do Not Fear," *Liahona*, May 2004, 79).

Na'e pehē 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā: "Ko e lotu fakafāmilí, ako folofolá pea pehē ki he efiāfi fakafāmilí 'i 'apí kotoa pē, ko ha fo'í toho ia 'e taha 'o e mata'ipolosi 'i he fakatātā hotau laumālie. He 'ikai ke hā ngali mahu'inga pe te tau manatua fuoloa fēfē ha me'a pē 'e taha na'e hoko. Ka 'e hangē ko e fengāue'aki 'a e ngaahi fetōhoaki 'a e mata'ipolosi vali lanu engeengá, koulá mo e lanu melomeló ke nau 'omai ha fakatātā laulōtahā, 'e pehē tofū pē 'a e ngaahi ola fungani fakalaumālie 'e ma'u mei he 'etau fai ma'u pē 'a e fanga ki'í me'a 'oku hā ngali sí'isi'í" ("Faivelenga 'o Tokanga 'o Lahi Ange 'i 'Apí," *Liahona*, Nōvema 2009, 19–20).

7. Vakai, 2 Nifai 2:13.

8. Linda S. Reeves, "Protection from Pornography—a Christ-Focused Home," *Liahona*, Mē 2014, 16–17.

9. Na'e lea 'a Palesitini Hauati W. Hanitā 'o pehē: "I he laumālie ko iá 'oku ou fakaafe'í 'a e Kāingalotu 'o e Siasí ke vakai ki he tempalé 'o e 'Eikí ko ha fakatātā ma'ongo'onga 'o ho'omempisipí. Ko e holi lahi taha ia 'o hoku lotó ke taau e mēmpa kotoa 'o e Siasí ke hū ki he tempalé. 'E fakahōifua ki he 'Eikí kapau 'e taau e mēmpa lalahi kotoa—pea 'i ai—ha'anau lekomeni tempalé 'oku kei 'aonga. Ko e ngaahi me'a ko ia kuo pau ke tau fai mo 'ikai ke fai ke taau ai ke ma'u ha lekomeni tempalé 'a e ngaahi me'a pē ia te ne fakapapau 'i mai 'etau fiefia fakafō'ituitui pe fakafāmilí. Tau hoko mu'a ko ha kakai 'oku 'alu ki he tempalé. 'Alu ma'u pē ki he tempalé 'o fakatatau ki ho'o malava fakatātāhā. Tauhi ha tā 'o ha tempalé 'i ho 'apí ke lava 'o mamata ki ai ho'ofānaú. Ako'í kinautolu kau ki he ngaahi taumu'a 'o e fale 'o e 'Eikí. 'Ai ke nau palani mei he 'enau kei sí'í ke 'alu ki ai pea taau ma'u pē mo e tāpuaki ko iá" ("Exceeding Great and Precious Promises," *Ensign*, Nov. 1994, 8).

10. Vakai, 2 Nifai 2:2.

Fai 'e 'Eletā Carlos A. Godoy
'O e Kau Fitungofulú

'Oku 'i ai Ha Palani e 'Eikí Ma'atautolu!

*Kapau 'e hokohoko atu 'etau mo'uí 'o hangē ko e taimi ní,
'e hoko nai e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa mai?*

Ko ha faingamālie faka'ofa mo'oni e momeniti fakahisitōliá ni 'i he malava ke fili e kau leá ke nau lea 'i he'enua lea tu'ufonua. Ko e taimi fakamuimuitaha ne u lea ai mei he tu'unga malangá, ne u hoha'a ki he'eku lea faka-Pilitāniá. Ka 'oku ou hoha'a 'eni ki he vave 'o 'eku lea faka-Potukalí. 'Oku 'ikai ke u fie lea 'o vave ange he 'asi 'a e subtitles.

Kuo tau a'usia pe te tau a'usia kotoa pē ha ngaahi momeniti he'etau mo'uí ke fai ai ha ngaahi fili mahu'inga. Te u fili nai e ngāue ko 'eé pe ko e ngāue ko ee? Te u 'alu nai 'o ngāue fakafaifekau? Ko e tokotaha totonu nai 'eni ke u mali mo iá?

Ko ha ngaahi tūkunga kehekehe 'eni 'i ha ngaahi taimi kehekehe 'o 'etau mo'uí 'e lava 'e ha fanga ki'i liliu 'o 'omi ha ngaahi ola mahu'inga he kaha'ú. Na'e pehē 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa: "I he ngaahi ta'u 'o 'eku ngāue ma'á e 'Eikí . . . , kuó u ako ai ko e faikehekehe 'o e fiefiá mo e mamahí 'i he fakafo'ituituú, nofo malí mo e ngaahi fāmilí, 'oku fá'a hoko ia mei ha fanga ki'i fehalaaki iiki pē" ("A Matter of a Few Degrees," *Liahona*, May 2008, 58).

Te tau lava fēfē 'o faka'ehi'ehi mei he fanga ki'i fehālaaki iiki ko 'eni?

Te u faka'aonga'i ha me'a faka-tāutaha ne hoko ke 'oatu 'aki 'eku pōpoakí.

'I he faka'osinga 'o e ngaahi ta'u 1980, ko au pē mo hoku uaifi ko Mōniká, mo ha toko ua 'o 'ema fānaú na'e kei toé. Ne mau nofo 'i Sao Paulo 'i Palásilá pea ne u ngāue ki ha kautaha lelei, pea lava mo 'eku ako 'univēsítí, pea ko e toki tuku-ange pē ia au mei he'eku pīsope homau uōtí. Na'e lelei e mo'uí pea ngali tonu e me'a kotoa pē—ka na'e

'a'ahi ange haku kaungāme'a fuoloa he 'aho 'e taha.

'I he faka'osinga 'o 'ene 'a'ahi angé, na'á ne fai ha lea mo ha fehu'i na'e hoha'a ai 'eku fakakaukaú. Na'á ne pehē, "E Kālosi, ngali 'oku lelei me'a kotoa pē kiate koe, ho fāmilí, ho'o ngāue mo e fatongia he siasí, ka ko 'eni—" pea hoko mai leva e fehu'í, "kapau 'e kei hokohoko atu pē ho'o mo'uí 'o hangē ko e taimi ní, 'e hoko nai e ngaahi tāpuaki ko ia kuo tala'ofa atu 'i ho tāpuaki fakapēteliaké?"

Kuo te'eki ai ke u fakakaukau pehē ki hoku tāpuaki fakapēteliaké. Kuo tu'o lahi 'eku lau ia ka kuo te'eki ai ke u fai ia mo e taumu'a ko e hanganaki atu ki he ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa mai he kaha'ú pea mo fakafuofua'i e anga 'eku mo'ui he lolotonga ní.

Hili 'ene 'a'ahí, ne foki 'eku tokangá ki hoku tāpuaki fakapēteliaké mo u fifili pē, "Kapau 'e hokohoko atu 'etau mo'uí 'o hangē ko e taimi ní, 'e hoko nai e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa mai?" Hili ha'aku fakalaulauloto, ne u ongo'i ne fie ma'u ke fai ha fanga ki'i liliu, tautefito ki he'eku akó mo e ngāue.

Na'e 'ikai ko ha fili ia 'i he vaha'a 'o e me'a 'oku tonú mo ia 'oku halá, ka 'i he vaha'a 'o e me'a 'oku lelei pea mo ia 'oku lelei angé, hangē ko e akonaki ne fai mai 'e 'Eletā Tāleni H. Oakesí 'o pehē; "I he'etau fakakaukau ki he ngaahi fili kehekehe ke faí, 'oku totonu ke tau manatu'i 'oku 'ikai fe'unga pē 'a e me'a 'oku lelei. 'Oku 'i ai ha ngaahi fili 'oku lelei ange, pea mo ha ni'ihiko e lelei tahá ia" ("Good, Better, Best," *Liahona*, Nōvema 2007, 104–5).

Te tau fakapapau'i fēfē leva 'oku tau fai e fili 'oku lelei tahá?

Ko ha ngaahi tefito'i mo'oni 'eni kuó u ako.

Tefito'i Mo'oni Fika 'Uluaki: 'Oku Fie ma'u Ke tau Fakakaukau 'i 'a e lku'angá he Me'a 'Oku Tau Fili mei Ai

'E lava ke uesia 'etau mo'uí mo e ni'ihiko 'oku tau 'ofa aí he'etau ngaahi fili 'oku faí, pea 'e lava 'e he 'ikai ke tau vakai lelei ange ki honau iku'angá ke ne 'omi ha ngaahi fakatu'utāmaki. Ka neongo ia, kapau te tau fakakaukau atu ki he ngaahi ola 'e ala ma'u

mei he ngaahi fili ko 'ení 'i he kaha'ú, 'e lava ke toe maama ange ai 'etau sio ki he hala lelei taha ke tau fou ai he lolotongá.

'E tokoni ha mahino ko hai kitautolú, 'uhinga 'oku tau 'i heni aí mo e me'a 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí mei he 'etau mo'uí, ke toe lelei ange 'etau vakai atu ki he kaha'ú.

'E lava ke tau ma'u ha ngaahi sīpinga he folofolá ki hono hanga 'e he fakalahi 'o e vīsoné, 'o fakamahino ange 'a e hala ke fouá.

Na'e fefolofolai 'a Mōsese mo e 'Eikí ko e mata ki he mata, 'o ne 'ilo ai ki he palani 'o e fakamo'uí, pea mahino lelei ange ai kiate ia 'a hono fatongia ko e palōfita 'i hono tānaki fakataha 'o 'Isilelí.

"Pea na'e folofola 'a e 'Otuá kia Mōsese, 'o pehē: Vakai, ko e 'Eiki ko e 'Otuá Māfimafí au. . .

"Pea te u fakahā kiate koe 'a e ngāue 'a hoku nimá. . .

"Pea 'oku 'i ai ha 'aku ngāue ke ke fai, 'e Mōsese, ko hoku foha" (Mōsese 1:3–4, 6).

'I he mahino ko 'ení, na'e lava ai 'a Mōsese 'o kātekina ha ngaahi ta'u lahi

'o e faingata'a 'i he toafá peá ne tatakí 'a 'Isilelí 'o fakafoki ki 'apí.

Na'e misi 'a e palōfita ma'ongo-'onga ko Lihai 'i he Tohi 'a Molomoná, 'o ne mamata ki hono misioná ko e tatakí 'a hono fāmilí ki he fonua 'o e tala'ofá.

"Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e he 'Eikí ki he'eku tamaí, 'io 'i ha misi, 'oku totonu ke ne 'ave hono fāmilí pea 'alu ki he feitu'u maomaonganoá.

". . . Peá ne tuku hono falé, mo 'ene koulá, mo 'ene silivá, mo 'ene ngaahi me'a mahu'ingá" (1 Nīfai 2:2, 4).

Na'e tauhi faivelenga 'a Lihai ki he'ene vīsoné neongo e ngaahi faingata'a 'o e fonongá mo e tukuange 'ene mo'uí fiamālie 'i Selusalemá.

Ko ha sīpinga ma'ongo'onga 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Tu'unga 'i ha ngaahi fakahā lahi 'o kamata 'i he 'Uluaki Mata-me'a-hā-mai, na'e lava ke ne fakakakato 'ene misioná ke toe fakafoki mai e me'a kotoa pē (vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:1–26).

Kae fēfē kitautolu? Ko e hā 'oku 'amanaki mai e 'Eikí meiate kitautolú? 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke tau mamata

ki ha 'āngelo kae toki mahino. 'Oku tau ma'u e folofolá, temipalé, kau palōfita mo'uí, ko hotau tāpuaki fakapēteliaké, kau taki fakalaumālié pea me'a tēpuú, 'a e totonu ke ma'u ha fakahā fakatāutaha ke ne tatakí 'etau ngaahi fili 'oku faí.

Tefito 'i Mo'oni Fika Uá: 'Oku Fie ma'u ke Tau Mateuteu ki he Faingata'a 'e Hoko Mai

'Oku tātātaha ke faingofua 'a e ngaahi hala lelei taha 'o e mo'uí. Ka 'oku faingata'a ia. 'E lava ke tau vakai ki he ngaahi sīpinga 'a e kau palōfita ne u toki lave ki aí.

Na'e 'ikai ke faingofua e fononga 'a Mōsese, Lihai mo Siosefa Sāmitá, neongo na'e tonu e ngaahi fili ne nau faí.

'Oku tau loto fiamālie nai ke talia e ola 'o 'etau ngaahi fili? 'Oku tau mateuteu nai ke mavahe mei he fakafiefiamālié ka tau a'u ki ha feitu'u lelei ange?

Toe foki ki he'eku a'usia 'i hoku tāpuaki fakapēteliaké, ne u aofangatuku ai 'oku totonu ke u toe fai ha feinga ako peá u tohi sikolasipi ai ki ha 'univēsiti 'Amelika. Kapau 'e fili au, 'e pau

ke tukuange 'eku ngāué, fakatau atu e me'a kotoa ne u ma'ú pea u ha'u 'o nofo 'i 'Amelika ko ha tamasi'i ako sikōlasipi 'i ha ta'u 'e ua.

Na'e pau ke u lava'i ha ngaahi sivi hangē ko e TOEFL mo e GMAT. Na'e fe'unga mo ha ta'u 'e tolu 'o e teuteú, mo ha ngaahi tali "ikai" pea mo ha ngaahi tali "faka'apē," kimu'a pea toki tali atu ki ha 'univēsi. 'Oku ou kei manatu'i pē 'a e telefoni ne fai ange he faka'osinga 'o e ta'u hono tolu mei he tokotaha na'á ne tokanga'i e ngaahi sikolasipi.

Na'á ne pehē mai, "E Kālosi, ko ha ongoongo fakafiefia 'eni mo fakamamahi kiate koe. Ko e ongoongo fakafiefiá 'okú ke kau he toko tolu ke aofangatuku ai e ta'u ní." Taimi ko iá ko e toko taha pē na'e fie ma'ú. "Ko e ongoongo fakamamahi, ko e tokotaha he ongo ua ko eé, ko e foha ia 'o ha tokotaha mahu'inga, pea tokotaha ko e foha foki ia 'o ha tokotaha mahu'inga, pea mo koe foki."

Ne u tali vave ange, "Ko e foha au 'o e 'Otuá."

Kae fakafiefia na'e 'ikai fai e filí mei he tu'unga fakaemāmaní, ko ia ne tali au he ta'u ko iá, 'i he 1992.

Ko e fānau kitautolu 'a e 'Otuá Mafimafi. Ko Ia 'etau Tamaí, pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu mo 'i ai Ha'ane palani ma'atautolu. 'Oku 'ikai ke tau 'i heni he mo'uí ke fakamoleki noa hotau taimí, hoholo pē 'o motu'a pea tau mate. 'Oku finangalo 'a e 'Otuá ke tau tupulaki mo a'usia e tu'unga te tau malavá.

Hangē ko e lea 'a Palesitēni Tōmasi S. Monisoní: "Ko kimoutolu takitaha, 'a e te'eki mali mo e 'osi mali, tatau ai pē pe ko e hā ho ta'u motu'á, 'oku mou ma'u e faingamālie ke ako mo tupulaki. Fakalahi ho'omou 'iló, faka'atamai mo fakalaumālié, ki he tu'unga taupotu taha te mou malavá" ("The Mighty Strength of the Relief Society," *Ensign*, Nov. 1997, 95).

Tefito'i Mo'oni Fika Tolú: Fie ma'u ke Tau Vahevahe Visone Ko 'eni ki he Kakai 'Oku Tau 'Ofa ai

Ne toutou feinga 'a Lihai ke faka-mahino kia Leimana mo Lēmiuela 'a hono mahu'inga 'o e liliu ne nau fai. Na'e tupu 'ena laungá mei he 'ikai ke na tui ki he me'a-hā-mai 'ena tamaí. Ka na'e fekumi 'a Nifai ia ki he 'Eikí ke ne lava 'o mamata ki he me'a ne mamata ki ai 'ene tamaí.

"Pea na'e hoko 'o pehē ko au Nifai, 'i he hili 'eku fanongo ki he ngaahi lea kotoa pē 'a 'eku tamaí, 'a ia na'e kau ki he ngaahi me'a na'á ne mamata ki ai 'i he me'a-hā-mai, . . . na'á ku . . . faka'amu foki ke u lava 'o mamata, mo fanongo, mo 'ilo'i 'a e ngaahi me'a ko iá, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní" (1 Nifai 10:17).

'I he visone ko 'eni, na'e malava ai 'a Nifai 'o ikuna'i e ngaahi faingata'a 'o e fonongá pea tataki hono fāmilí he taimi na'e fie ma'u aí.

Hangēhangē ko e taimi 'oku tau fili ai ha hala pau, 'e uesia leva e kakai 'oku tau 'ofa aí pea 'e vahevahe mai 'e ha ni'ihī 'a e ola 'o e ngaahi fili ko 'eni. Ka ko hono mo'oní, 'oku totonu ke nau lava 'o sio ki he me'a 'oku tau sio ki aí pea ma'u 'a e tui tatau mo kitautolu. 'Oku 'ikai fa'a malava ma'u pē 'eni, ka ko e taimi 'oku hoko aí, 'oku toe faingofua ange leva ai 'a e fonongá.

'I he a'usia fakataautaha kuó u fakatātā 'akí, na'e 'ikai ha toe veiveiua 'eku fie ma'u e pou pou 'a hoku uaiifí. Na'e kei iiki 'ema fānau pea te'eki ai lahi 'enau 'iló, ka na'e fie ma'u e tokoni 'a hoku uaiifí. 'Oku ou manatu'i na'e fie ma'u ke ma 'uluaki talanoa'i mo Mōnika e liliu 'i he palani kae 'oua kuó ne fiemālie ki ai mo ne mateaki'i. Na'e 'ikai ngata pē 'i hono hanga 'e he visone ko 'eni ne ma fakatou 'inasi aí 'o 'ai ke ne pou pou 'i 'a e liliu, ka ke ne hoko foki ko ha kongā mahu'inga 'i hono 'ai ke ola leleí.

'Oku ou 'ilo 'oku 'i ai ha palani 'a e 'Eikí ma'atautolu 'i he mo'uí ni. 'Okú Ne 'afio'i kitautolu. 'Okú Ne 'afio'i e me'a 'oku lelei taha ma'atautolu. 'Oku 'ikai 'uhinga e lele lelei me'a kotoa pē ia he'etau mo'uí ke pehē 'oku 'ikai totonu ke 'ai mo tau ki'i fakakaukau na'a 'oku 'i ai ha me'a 'e toe lelei ange. Kapau 'e hokohoko atu 'etau mo'uí 'o hangē ko e taimi ní, 'e hoko nai e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa ma'i?

'Oku mo'uí 'a e 'Otuá. Ko Ia 'etau Tamaí. 'Oku mo'uí 'a Sisū Kalaisi, pea 'oku ou 'ilo 'oku fakafou 'i He'ene feilaulau fakaleleí, 'a e lava ke tau ma'u ha ivi ke ikuna'i hotau ngaahi faingata'a faka'ahó. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Allan F. Packer
'O e Kau Fitungofulú.

Ko e Tohi

'Oku totonu ke hoko 'a e hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé ko e kongā ma'u pē ia 'o 'etau moihū fakatāutahá.

I he'eku kei hoko ko ha Sikauti ta'u 12 na'á ku ma'u ha me'a'ofa ne u faka'amua lahi, 'o makehe ia mei he'eku nāunau Sikautí. Ko ha ki'i toki ne kofukofu. 'I he'emaui kemi hokó, ne mau a'u atu kuo fakapo'uli, viku pea momoko mei he sinou he halá. Ko e me'a pe ne u fakakaukau ki a'i ko hono tafu ha fu'u afi. Ne u ngāue leva ki hono tutu'u 'aki 'eku ki'i tokí ha fu'u 'akau ne holo. Na'e fakatupu 'ita kiate au 'a e 'ikai ngāue lelei 'a e tokí. Ne u ngāue mālohi ange 'i he'eku 'itá. Ne u foki loto mamahi ki he kemí mo ha ki'i va'a fefie si'isi'i pē. Na'á ku 'ilo'i 'a e palopalemá 'i he ulo mai 'a e afi 'a ha taha kehe. Na'e te'eki to'o 'a e

kofukofu 'o e tokí. Ka te u lipooti atu, ne a'u ki he mahaehaé e kofukofu 'o e mata'itokí. Ko e lēsoní: ne tohoaki'i 'eku tokangá 'e ha ngaahi me'a kehe.

'I he'etau ngāue'i hotau hakeaki'í, kuo pau ke tau ngāue ki he ngaahi fie ma'u kotoa pē pea 'oua na'a tohoaki'i 'etau tokangá ha me'a 'e taha pe ua pe me'a noa'ia. 'Oku tataki kitautolu ki he nēkeneká mo e fiefiá 'i he 'etau fekumi ki he pule'anga 'o e 'Otuá¹ Ka fie ma'u, kuo pau ke tau loto fiamālie ke *liliu*. 'E si'isi'i ange 'a e lotomamahí mo e moveuveú 'i hono toutou fakatonutonu e fanga ki'i me'a ikí, 'i hano fakatonutonu e ngaahi me'a lalahí.

Ne 'ikai fuoloa mei heni, ne u folau

mo Sisitā Peeka ki ha ngaahi fonua muli. Ne teuteu 'ema paasipōtí mo ha ngaahi me'a fakapepa kehe. Ne fakahoko mo e ngaahi huhú kotoa, sivi mo'ui lelei, ngaahi visa, pea sitapa'i. 'I he'emaui tū'utá, na'e vakai'i 'ema ngaahi fakamatala fakapepá. 'I he kakato 'a e ngaahi fie ma'ú, ne faka'atā leva kimaua.

'Oku hangē 'etau feinga ki he hākeaki'í ko e teuteu ke hū ki ha fonua mulí. Kuo pau ke ma'u ha'atau paasipooti fakalaumālie. 'Oku 'ikai ke tau *fokotu'u* 'a e ngaahi fie ma'ú, ka kuo pau ke tau fakakakato fakafo'itui-tui kinautolu. 'Oku kakato 'i he palani 'o e fakamo'ui 'a e ngaahi tokātelinē, fonó, fekaú mo e ngaahi ouau 'oku fie ma'u ki he *tokotaha kotoa* ke taau mo e hākeaki'í.² Pea 'e "fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē 'i he Fakalelei 'a [Sisū] Kalaisí."³ 'Oku tokoni 'a e Siasí ka he 'ikai lava ke ne fai ia ma'atautolu. 'Oku hoko ko 'etau misiona 'i he mo'ui ni 'etau feinga ke taau mo e hākeaki'í.

Na'e fokotu'u 'e Kalaisi Hono Siasí ke tokoni'i kitautolu. Kuó ne ui ha kau tangata 'e toko 15 'oku tau poupu'i ko e kau pālofita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahā ke tataki 'a e Siasí pea ako'i 'a e kakaí. Ko e Kau Palesitenisí 'Uluaki⁴ mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Ma Uá⁵ 'oku tatau pe honau mālohi mo e mafaí,⁶ pea 'oku fokotu'u 'a e 'Aposetolo Fuoloa tahá ko e Palesiteni 'o e Siasí. 'Oku ui 'a e kau Fitungofulú ke tokoni.⁷ Na'e 'ikai ke fokotu'utu'u 'e he kau takí 'a e ngaahi fie ma'u ki he hakeaki'í. Na'e fai ia 'e he 'Otuá. 'Oku ui 'a e kau taki ko 'ení ke akonaki, fakamatala, na'ina'i, pea *fakatokanga* koe'uhí ke tau nofo 'i he halá.⁸

Hangē ko hono fakamatala 'i 'i he tohi tu'utu'uni 'o e Siasí: "I hono fakahoko 'ene ngaahi taumu'á ke tokoni 'i 'a e fakafo'ituitui mo e ngaahi fāmilí ke nau fe'unga ke ma'u 'a e hakeaki'í, 'oku tokanga taha 'a e Siasí ki he ngaahi fatongia fakalangí. 'Oku kau heni hono tokoni 'i 'o e kaingalotú ke nau mo'ui 'aki 'a e ongoongolelei 'o Sisú Kalaisí, tanaki fakataha 'o 'Isileli 'o fakafou 'i he ngāue faka-faifekaú, tokanga 'i 'o e masivá mo e

faingata'a'ia, mo malava hono fakamo'ui 'o e kau pekiá 'aki hono langa 'o e ngaahi tempalé mo fakahoko e ngaahi ouau fakafongá."⁹ Ko e ngaahi me'a ko 'eni 'e fā 'oku fai ki ai e tokangá mo e ngaahi laó, fonó, mo e ngaahi ouau kehe 'oku fie ma'ú, 'oku 'ikai toe fai ha fili ki ai. 'Oku fakafou 'i he Fakalelei 'a Sísú Kalaisí pea 'i hono fai ení, 'oku tau tånaki 'a e ngaahi sitapa 'oku fie ma'ú ki he'etau paasi-pooti fakalaumálié.

'Oku ako'i kitautolu lolotonga 'a e konifelenisí ni fekau'aki mo e ngaahi liliu te nau tokoni'i kitautolu kotoa ke tau toe mateuteu angé.

Ko e fāmilí ko e uho ia 'o e palani 'o e fakamo'uí pea mahalo ko e 'uhinga ia 'oku to e ui ai ko e "palani lahi 'o e fiefiá."¹⁰ Na'e pehē 'e Palesiteni Poiti K. Peeka, "Ko e tau-mu'a taupotu taha 'o e ngaahi ngāue kotoa 'i he Siasi ke fiefia 'a e tangatá mo hono uai'fi mo e fānaú 'i 'api."¹¹

Na'e pehē 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo, "Ko 'etau lavame'a fakafo'i-tuituí, pe faka-Siasí, 'oku makatu'unga ia 'i he'etau tokanga faivelenga ki hono mo'ui 'aki 'a e ongoongolelé 'i 'apí."¹² Ko e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí ko e kongā ia hono mo'ui 'aki 'o e ongoongolelé 'i 'apí. 'Oku totonu ke lahi ange 'ene hoko

ia ko ha 'ekitiviti fakafāmilí 'i he'ene hoko ko ha 'ekitiviti faka-Siasí.

'Oku toe fakamamafa 'i mai mei he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé¹³ 'E hanga 'e ho'o ngāue ki he fakamamafá ni 'o fakatupulaki ho'o nēkeneka mo e fiefia 'a e fāmilí

'Oku tau lau 'i he Tokāteline mo e ngaahi Fuakavá: "Oku ofi mai 'a e fu'u 'aho lahi 'o e 'Eikí. . . Ko ia, tuku ke tau fai, ko e siasi pea mo e kakai pea ko e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimuí Ni, ha feilaulau ki he 'Eikí 'i he mā'oni'oni; pea tuku ke tau 'oatu 'i he tempale toputapú . . . ha tohi 'oku tu'u 'i ai 'a e ngaahi lekooti 'o hotau kau pekiá, 'a ia 'e fe'unga ke tali 'i he me'a kotoa pe."¹⁴

'E teuteu 'i 'a e "tohi" ni 'aki hono faka'aonga 'i 'a e ngaahi lekooti 'o e hingoa mo e ouau 'i he Lekooti 'Akau Fakafāmilí (Family Tree) 'a e Siasi

'Oku ou vakai 'i mo tånaki ha ngaahi lekooti ki he ngaahi fakamatalá he 'oku ou fie ma'u ke 'i he tohi 'a e ngaahi hingoa 'o kinautolu 'oku ou 'ofa aí. Fēfē koe?

'Oku pehē 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 128 "He 'oku 'ikai lava ['etau ngaahi ku] ke fakahaohaoa 'i 'a kitautolu ta'ekau ai 'a

kinautolu pe fakahaohaoa 'i 'a kinautolu ta'ekau ai 'a kitautolu."¹⁵

'Oku mahulu atu e hisitōlia fakafāmilí ia he tohi hohokó, tu'utu'uní, hingoa, ngaahi 'ahó mo e feitu'ú pē. 'Oku mahulu ia 'i he tokanga ki he kuohilí. 'Oku kau hono fa'u hoku hisitōliá 'i he hisitōlia fakafāmilí lolotonga. 'Oku kau ai 'a e kaha'ú 'i he'etau fokotu'utu'u e kaha'ú 'o fou he'etau fānaú. Hangē ko 'eni 'oku fai 'e ha fa'ē kei talavou e ngāue hisitōlia fakafāmilí he'ene vahevahe ki he'ene fānaú ha ngaahi talanoa fakafāmilí mo e 'ū taá.

'Oku totonu ke hoko 'a e hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé ko e kongā 'o 'etau moihū fakatāutahá, 'o hangē ko e ma'u sākalamēnití, ma'u fakatahá, lau folofolá mo e lotu fakatautahá. 'Oku fakalaumālie e tali 'e hotau to'u tupú mo e ni'ihí kehé 'a e fakaafe fakapalōfitá pea 'oku ne fakahā mai ko e ngāue ni 'oku malava pea tonu ke fai ia 'e he kāingalotu kotoa pē 'i ha fa'ahinga ta'u motu'a pē.

Hangē ko e fakamatala 'a 'Eletā Kuenitini L. Kukí, "Kuo fāifai 'o tau ma'u 'a e tokātelinē, pea mo e ngaahi tempalé, pea mo e tekinolosia."¹⁶ 'Oku faingofua ange 'a e ngāue he taimí ni pea fakangatangata pē ia ki he kāingalotu 'oku nau fakamahu'inga 'i iá. Ka 'oku fie ma'u ki ai e taimi mo e

feilaulau, ka 'oku lava e taha *kotoa* 'o fai ia, pea 'oku faingofua ange ia he taimi ni 'i he ngaahi ta'u si'i kimu'á.

Kuo hanga 'e he Siasí 'o tanaki ha ngaahi lekooti pea 'omai mo ha ngaahi me'angāue ke tokoni ki he kaingalotú ke lava 'o fai 'a e lahi taha 'o e ngāué 'i hotau 'apí pe ngaahi falelotú mo e tempalé. Kuo to'o atu e lahi 'o e ngaahi me'a ne fakafē'atungia 'i e ngāué. *Ko e hā* pē ho'o fakakaukau kimu'á, 'oku kehe ia he taimi ni!

Ka 'oku 'i ai ha fakafē'atungia 'oku 'ikai lava e Siasí 'o to'o. Ko e momou ha taha ha taha ke fai e ngāué ni. 'Oku fie ma'u ha loto fie ngāue. 'Oku 'ikai fie ma'u ki ai ha taimi lahi. Ko ha ki'i taimi si'i pē kae hokohoko te ne fakatupu 'a e fiefia 'i he ngāué. Fai 'a e filí ke kamata, ke ako pea kole ha tokoni. Te nau tokoni! 'E hoko e ngaahi hingoa te ke ma'u pea 'ave ki he tempalé ko e lekooti ki he 'tohi'.¹⁷

Neongo 'oku tokolahi e kau mai 'a e kāingalotú, ka 'oku tokosi' pē 'a e kaingalotu 'o e Siasí 'oku nau kau ma'u pē 'i he kumi mo fakahoko 'a e ngaahi ouau fakatemipalé ki honau fāmilí.¹⁸ 'Oku fie ma'u ke fai ha liliu e me'a 'oku tau fakamu'omu'á. 'Oua 'e fakafepaki ki he liliú, tali ia! Ko e liliú ko e kongia 'o e palani lahi 'o e fiefia.

'Oku fie ma'u ke fai 'a e ngāué ni 'o 'ikai ko e lelei 'a e Siasí kae ma'á e kau pekiá o kitautolu. 'Oku tau fie ma'u mo 'etau kau pekiá 'a e sitapa 'i he 'etau paasipooti fakalaumalié.

'Oku toki lava pē hono "fakama'u fakataha"¹⁹ hotau fāmilí 'i he ngaahi to'u tangatá 'i he tempalé, 'o fakafou 'i he ngaahi ouau 'o e silá. 'Oku faingofua pē 'a e ngaahi sitepú: *kumi pē ha hingoa pea 'ave ia ki he tempalé*. 'E faifai peá ke lava 'o tokoni 'i e ni'ihiki kehe ke nau fai ia.

Makehe mei ha ni'ihiki tokosi' i, 'e lava 'e he tokotaha kotoa—*tokotaha kotoa pē*—'o fai 'eni!

'Oku 'i ai 'a e ngaahi tāpuaki mo'oni 'o e ngāué ni. 'Oku tokolahi 'a e mātu'a mo e kau taki 'oku nau hoha'a ki he ngaahi me'a 'oku hoko 'i mamaní mo 'ene uesia 'a e fāmilí mo e to'u tupú.

Kuo pālomesi mai 'a Eletā Tēvita A. Petinā: "Oku ou fakafē'i atu e

to'utupu 'o e Siasí ke nau ako pea ma'u e Laumālie 'o 'Ilaisiaá. . . . 'Oku ou palōmesi atu 'e malu' i 'a kimoutolu mei he ivi tākiekina mālohi 'o e filí. 'I ho'omou kau pea 'ofa 'i he ngāue mā'oni'oni ni, 'e malu' i ai kimoutolu 'i ho'omou kei talavou' pea 'i hono kotoa ho'omou mo'uí."²⁰

'E kainga, to'o 'a e fakafē'atungia ki he ngāué ka mou ngāue. 'Oua na'a tau feilaulau 'i hotau hākeaki' i pe ko hotau fāmilí 'aki ha ngaahi me'a ta'e'aonga.

Ko e ngāue 'eni 'a e 'Otuá, ke fai 'e he kāingalotú mo e kakai ta'e siasí foki, talavou mo e matu'otu'a, tangata mo fefine.

'Oku ou faka'osi atu 'aki e fakalea 'o e himi 324 'o liliu ha fo'i lea 'e taha:

*Tu'u hake, 'e [kāingalotu] 'o e 'Otuá!
Kuo mou fai e ngaahi me'a ikí.
Foaki e lotó mo e laumālié mo e
'atamaí mo e mālohí
Ke ngāue ma'á e Tu'i 'o e
Ngaahi Tu'í.*²¹

Ko e Sīsū Kalaisi 'a e Tu'í! 'Oku ou fakamo'oni kiate Ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, 2 Nifai 2:22–25; 9:18; Mosaia 2:41.
2. Vakai, Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Fofofolá, "Palani 'o e Huhu'í"; scriptures.lds.org.
3. Ko e Ngaahi Tefito 'o e Tu'í 1:3.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:22.
5. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:23.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:24.

7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:25–26.
8. Vakai, Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Fofofolá, "Palesitenisi 'Uluaki," "Aposetolo," "Fitungofulú"; scriptures.lds.org.
9. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko hono Pule 'i 'o e Siasí* (2010), 2.2.
10. 'Alamā 42:8.
11. Boyd K. Packer, "Ko e Fakamo'oni," pe *Liahona*, Mē 2014, 95.
12. Spencer W. Kimball, "Living the Gospel in the Home," *Ensign*, May 1978, 101.
13. Vakai, Thomas S. Monson, "Ko Hono Fakavave 'i 'o e Ngāué," *Liahona*, Sune 2014, 4–5; Henry B. Eyring, "Ko e Tala'ofa 'o e Liliu Lotó," *Liahona*, Siulai 2014, 4–5; Russell M. Nelson, "It All Starts with Love" (video), lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/it-all-starts-with-love; Russell M. Nelson, "Adding 'Family' to Family History Work" (video), lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/adding-family-to-family-history-work; Russell M. Nelson, "Ngaahi To'u Tangata Fehokotaki 'i he 'Ofá," *Liahona*, Mē 2010, 91–94; Richard G. Scott, "Ko e Fiefia 'i Hono Huhu' i 'o e Pekia," *Liahona*, Nōvema 2012, 93–95; Quentin L. Cook, "Ngaahi Aká mo e Va'á," *Liahona*, Mē 2014, 44–48; David A. Bednar, "E Liliu 'a e Loto 'o e Fānaú," *Liahona*, Nōvema 2011, 24–27; Neil L. Andersen, "A Classroom of Faith, Hope, and Charity" (address to Church Educational System religious educators), lds.org/broadcasts; Neil L. Andersen, "Find Our Cousins!" (address at RootsTech Family History Conference, Feb. 8, 2014), lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/find-our-cousins.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:24.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:18; toki tātaki atu e fakamamafá.
16. Quentin L. Cook, *Liahona*, Mē 2014, 47.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:24.
18. Vakai Quentin L. Cook, *Liahona*, Mē 2014, 47.
19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:18.
20. David A. Bednar, "The Hearts of the Children Shall Turn," *Liahona*, Nōvema 2011, 26, 27; toki tātaki atu e fakamamafá.
21. "Rise Up, O Men of God," *Hymns*, no. 324.

Fai 'e 'Eletā Hugo E. Martinez
'O e Kau Fitungofulú

Ko 'Etau Ngāue'ofa Fakatāutahá

Kuo pau ke hoko e 'ofa 'a Sisū Kalaisí ko hotau takitala kapau 'oku tau fie 'ilo'i e ngaahi fie ma'u 'a e ni'ihī kehē ke tau fai ha tokoni.

I he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku tau ma'u ai 'a e faingamālie mo e tāpuaki fakatāutaha ke tokoni. Talu 'eku mēmipa he Siasi mo 'eku tokoni 'i ha founga kehekehe. Hangē ko Misa 'Iutine Falabella, mo e fa'a lea e tamai 'a 'Eletā 'Eniliki R. Falapelá, "Ko ia 'oku tokoni 'i ha me'á, 'oku lelei ki ha me'a; ko ia 'oku 'ikai tokoni ha me'á 'oku 'ikai hano 'aonga." Ko e ngaahi lea 'eni 'oku fie ma'u ke tau manatu'i mo tukuloto'í.

I he 'eku fekumi ki ha fakahinohino lolotonga 'eku ngāue, ne u manatu 'i ai na'e fakatefito e tokanga 'a e Fakamo'uí 'i he fakafo'ituituí mo e fāmilí. Kuo hanga 'e He'ene 'ofa mo e tokanga 'ofa ki he fakafo'ituituí 'o ako'i kiate au na'á Ne tokanga'i 'a e mahu'inga fakatāutaha 'o e fānau 'a e Tamai Hēvaní pea 'oku mahu'inga ke tau fakapapau'i 'oku faitokonia mo fakamālohia e tokotaha kotoa pē 'e he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí.

'Oku tau lau he folofolá 'o pehē: "Manatu, 'oku mahu'inga lahi 'a e ngaahi laumālie 'i he 'ao 'o e 'Otuá. . . .
"Pea kapau te mo ngāue 'i homo ngaahi 'aho kotoa pē 'i hono kalanga

'aki 'o e fakatomalá ki he kakaí ni, pea 'omi 'a e fo'i laumālie 'e *toko taha pē* kiate au, hono 'ikai ke lahi pehē fau 'a ho'omo fiefia fakataha mo ia 'i he pule'anga 'o 'eku Tamai!"¹

'Oku mahu'inga e fo'i laumālie kotoa pē ki he 'Otuá he ko 'Ene fānau

kitautolu pea te tau malava ke hoko 'o hangē ko Iá.²

Kuo pau ke hoko e 'ofa 'a Sisū Kalaisí ko hotau takitala 'o kapau 'oku tau fie 'ilo'i e ngaahi fie ma'u 'a kinautolu te tau lava 'o tokoni'í. 'Oku fakahaa'i mai e foungá 'e he ngaahi akonaki 'a hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisí. Pea ko e founga 'eni 'oku kamata ai 'etau ngāue'ofa fakatāutahá: 'ilo'i e ngaahi fie ma'u pea fai ha ngāue ki ai. Hangē ko e lea na'e fai 'e Sisitā Linitā K. Peatoní, ko e palesiteni lahi 'o e Fine'ofá, "Tomu'a sio pea tokoni."³

'Oku hoko 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ko ha sipinga ma'ongo'onga 'o e tefito'i mo'oni ko 'ení. 'I Sānuāli 2005, na'á ne tokanga'i ai ha konifele-nisi taki lakanga fakataula'eiki 'i Pueto Liko pea na'á ne fakahaa'i ai e founga tokoni 'a e Fakamo'uí mo 'Ene kau tamaio'eikí 'o fakafou 'i he ngāue'ofa fakatāutahá. 'I he 'osi e fakataha lelei ko iá, na'e kamata fe'iloaki 'a Palesiteni Monisoni mo e kau taki lakanga fakataula'eiki ne ma'u fakatahá. Fokifá kuó ne fakatokanga'i atu ha taha 'oku tu'u mei ha feitu'u mama'o 'o siofi mai kinautolu.

Na'e mavahe leva 'a Palesiteni Monisoni mei he kakaí 'o ne lue atu ki he tangatá 'o fakalea ki ai. Na'e tangi 'a Hōsē R. Saiasi mo talaange

ko ha mana 'ene 'alu angé pea ko e tali ia ki he'ene ngaahi lotu mo hono uaifi ko 'Iolanitaá ne fai kimu'a he fakatahá. Na'á ne talaange kia Palesiteni Monisoni na'e puke lahi hono 'ofefiné pea 'oku 'iate ia ha tohi ko e 'omi mei hono uaifi ke 'ave kia Palesiteni Monisoni. Na'e talaange 'e Misa Saiasi ki hono uaifi 'e faingata'a he 'oku fu'u femo'uekina 'a Palesiteni Monisoni. Na'e fakafanongo 'a Palesiteni Monisoni ki he talanoá pea ne talaange ke 'oange 'a e tohi, 'o ne lau fakalongolongo pē. Na'á ne fa'o ia he kato hono sutí pea ne talaange kia Misa Saiasi te ne ngāue ki he'ena kolé.

Na'e ala mai e to'ukupu 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí ki he fāmilí ni 'o fakafou He'ene tamaio'eiki. 'Oku ou tui 'oku kaungatonu kiate kitautolu e folofola 'a e Fakamo'uí 'i he talanoa fakatātā 'o e Samēlia leleí: "Alu koe, peá ke fai pehē pē."⁴

'I he 'aho 21 'o Sepitema 1998, na'e tō mai ai e Afā ko Siasí ki Puetu Liko 'o ne fakahoko ha maumau lahi. Ne u lava 'o hao mo'ui pē mo Sisitā Mātinesí mo 'ema fānau 'e toko nimá mei he afā lahi ko iá 'i ha'amau nofo pē homau 'apí. Ka ne fe'unga mo ha uike 'e ua e 'ikai lele ange 'a e vaí mo e 'uhilá.

'I he 'osi 'emau vai ne tānakí, na'e faingata'a hano toe ma'u mai ha vai. He 'ikai teitei ngalo 'iate au 'a e kau tangata ne nau tokoni ange 'aki 'enau 'omi e vai mahu'inga ko iá, kae pehē ki he kau fāfine ne nau tokoni 'ofa kiate kimautolú.

Na'e ha'u 'a Siamane Kaloni ki homau 'apí mo ha fu'u tangikē vai 'i ha loli. Na'á ne talamai ko e 'uhinga 'o 'ene fai iá he "na'á ku 'ilo'i 'oku 'i ai ha'amo fānau 'oku si'i fie ma'u vai." Hili ha 'aho si'i mei ai, na'e fakaheka leva 'e Misa Nili Mānoa mo Heamani Kōmesi ha tangikē vai 'e tolu ki ha loli. Ne ta'e'amanekina 'ena a'u ange ki homau 'apí 'o fakafonu e nge'esi hina vai kotoa pē na'á na ma'u mo fakaafe'i foki homau kaungā'apí ke fakafonu mo 'enau vaí.

Na'e tali 'emau ngaahi lotú 'i he'enu ngaahi ngāue'ofa fakatāutahá. Na'e hā mei he fofonga 'o e kau tangata 'e toko tolu ko iá e 'ofa 'oku ma'u 'e Sīsū Kalaisi ma'atautolú, pea

na'e hanga 'e he'enu tokoní—pe ko 'enu ngāue'ofa fakatāutahá—'o 'omi ha me'a ki he'emau mo'ui na'e mahulu hake ia he vai inú pē. 'Oku mahu'inga ki he foha mo e 'ofefine kotoa pē 'o e 'Otuá, ke nau 'ilo'i 'oku tokangaekina kinautolu 'e he kakaí mo 'enu leleí.

'Oku ou fakamo'oni kiate kimoutolu 'oku 'afio'i fakatāutaha mo fakafoituitui kitautolu 'e he Tamai Hēvaní mo hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. 'I he 'uhinga ko iá, 'oku nau 'omi 'a e me'a 'oku tau fie ma'ú kae lava ke tau ma'u ha faingamālie ke a'usia hotau tu'unga fakalangí. 'Oku nau tuku mai ha kakai ki he'etau mo'ui ke nau faitokonia kitautolu. Pea 'i he'etau hoko ko ia ko ha me'angāue 'i Hona to'ukupú, 'oku tau lava ai ke fai ha tokoni kiate kinautolu 'okú Na fakahaa'i maí.

Ko e founga 'eni 'oku tokoni ai 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí ki he fānau kotoa 'a e Tamai Hēvaní. 'E tānaki fakataha 'e he Tauhisipi Leleí 'a 'Ene fanga sipí. Te Ne fai taha taha ia 'i he'enu fakafāonga'i leleí 'enu tau'atāina ke filí—hili 'enu fanongoa e le'o 'o 'Ene kau tamaio'eiki mo ma'u 'enu tokoní. Pea 'i he'enu 'ilo'i ko ia Hono le'ó, te nau muimui leva kiate Ia. 'Oku mahu'inga e fa'ahinga tokoni fakatāutaha peheé ki hono tauhi 'etau ngaahi fuakava 'i he papitaisó.

'Ikai ke ngata aí, ko 'etau hoko ko ia ko ha fa'ifa'itaki'anga leleí 'o e

ākongā 'a Sīsū Kalaisí, ko ha fakafe'iloaki leleí mo'oni ia ki he ni'ihi te tau lava vahevahe ki ai 'Ene ongoongoleleí. 'I he'etau fakaaava hotau ngutú pea vahevahe atu e ongoongoleleí 'o Sīsū Kalaisí, 'oku tau hoko ai ko "Ene kau tauhisipi pea ko hotau tufakangá ke fafanga'i 'Ene fanga sipi mo 'Ene fanga lami 'i He'ene tākangá"⁵; ko kitautolu e kau "vaivaí mo e kau mā'ulaló,"⁶ "[a e] kau toutai tangatá."⁷

'Oku 'ikai fakangatangata pē 'etau tokoní mo 'etau ngāue 'ofá ki he kakai mo'ui 'o e māmani ko 'ení. 'E lava foki ke mou fai ha ngāue ma'á e kau pekiá—kiate kinautolu 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié na'e 'ikai ke nau ma'u ha faingamālie ke tali 'a e ngaahi ouau faifakamo'ui 'o e ongoongoleleí 'o Sīsū Kalaisí. 'E lava foki ke tau tauhi ha tohinoa pea hiki 'etau ngaahi hisitōlia fakafāmilí ke liliu e lotu 'o e kakai mo'ui ki he kakai mo'ui—kae pehē ki he lotu 'o e kakai mo'ui ki he'enu ngaahi kuí. 'Oku fekau'aki ia mo hono fakafehokotaki hotau fāmilí, 'a e to'u tangata ki he to'u tangata, 'i ha ngaahi ha'i 'oku ta'engata. 'I he'etau fai iá, 'oku tau hoko ai ko ha kau "fakamo'ui . . . 'i he mo'unga ko Saioné."⁸

'Oku tau ma'u ha faingamālie makehe ke hoko ko ha ngaahi me'angāue 'i Hono to'ukupú. 'E lava foki ke tau fai pehē 'i he'etau nofo malí,

'i hotau fāmilī, kaungāme'á mo hotau kāingá. Ko 'etau fakahoko 'eni 'a e ngāue 'ofa 'i he'etau hoko ko ha kau ākonga mo'oni 'o Sisū Kalaisí.

"Pea 'e fakakātoa 'i hono 'aó 'a e ngaahi kakai kotoa pē: pea 'e vahe ua 'e ia 'a kinautolu 'o hangē ko e vahe 'i 'e he tauhisipí 'a 'ene sipí mei he kosí:

"Pea 'e tuku 'e ia 'a e fanga sipí ki hono nima to'omata'ú, ka ko e fanga kosí ki he to'ohemá.

"Pea 'e toki pehē 'e he Tu'í kiate kinautolu 'i hono nima to'omata'ú, Ha'u 'a kimoutolu kuo monū'ia 'i he'eku Tamaí, 'o ma'u 'a e pule'anga kuo teu mo'omoutolu talu mei he kamata'anga 'o māmaní:

"He na'á ku fiekaia, pea na'a mou foaki 'a e me'akai kiate au; na'á ku feinua pea na'a mou foaki 'a e inu kiate au; ko e muli au pea na'a mou fakaafe 'i au:

"Telefua pea na'a mou fakakofu 'i au: na'á ku mahaki pea na'a mou 'a'ahi mai kiate au: na'á ku 'i he fale fakapōpulá pea na'a mou ha'u kiate au.

"Pea 'e toki lea 'a e mā'oni'oni 'o pehēange kiate ia, 'Eiki na'a mau mamata kiate koe 'anefē 'okú ke fiekaia, pea mau fafanga 'i koe? pea feinua pea mau foaki 'a e inu kiate koe?

"Na'a mau mamata kiate koe 'anefē ko e muli pea mau fakaafe 'i koé? pe telefua pea mau fakakofu 'i koe?

"Pe na'a mau mamata kiate koe 'anefē 'okú ke mahaki pe 'i he fale fakapōpulá pea mau 'alu atu kiate koé?

"Pea 'e lea 'a e Tu'í 'o pehē ange kiate kinautolu, Ko 'eku tala mo'oni atu kiate kimoutolu, ko e me'a 'i ho'omou fai ia ki ha taha 'oku kihí 'i sí 'i hifo 'i hoku kāingá ni, ko ho'omou fai ia kiate aú."

'Oku ou lotua te tau fai pehē, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:10, 15; tānaki atu e fakamamafá.
2. Vakai ki he Fakahinohino ki he Fofolofá, "Soul"; scriptures.lds.org.
3. Linda K. Burton, "Tomu'a Sio, Pea Tokoni," *Liahona*, Nōvema 2012, 78.
4. Luke 10:37.
5. Alexander B. Morrison, "Nourish the Flock of Christ," *Ensign*, May 1992, 13.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:23.
7. Mātiu 4:19.
8. 'Opataia 1:21.
9. Mātiu 25:32–40.

Fai 'e 'Eletā Larry S. Kacher
'O e Kau Fitungofulú

Fili Fakapotopoto

*Sivisivi 'i ho'omou ngaahi filí 'aki homou fehu 'i loto pē,
"Oku tu'u ta'eue'ia nai 'eku filí 'i he kelekele lelei 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí?"*

Kāinga, 'oku kaunga lahi e ngaahi filí 'oku tau fakahoko 'i he mo'ui ní ki hotau hala ki he mo'ui ta'engatá. 'Oku 'i ai ha mālohi 'oku tau lava 'o mamata ki ai, pea ni'ihí 'oku 'ikai. Na'á ku ako 'a e tefito 'i mo'oni mahu'ingá ni 'i ha 'usia fakatautaha he ta'u 'e nima nai kuohilí 'i ha founga ne mei fakatu'utāmaki 'aupito 'a hono ngaahi nunu'á.

Na'á mau fononga atu mo e fāmilí mo ha kaungāme'a ki he feitu'u fakatonga 'o 'Omaní. Na'á mau fakakaukau ke mau ki'i fakamokomoko 'i he matātahi 'i he matāfanga 'o e 'Ōseni 'Initiá. Taimi nounou 'emau a'u atú, ne kole mai hoku 'ofefine ta'u 16 ko Nelí ke 'alu 'o kaukau tahi 'i he ki'i feitu'u na'á ne pehē 'oku lau 'one'one. Koe'uhí ne ki'i houhou e tahí mo 'eku fakakaukau 'oku ngali 'au 'a e tahí, ne u talaange te u 'uluaki vakai 'i ia.

Ne u ui ki hoku uaifí hili ha ki'i taimi sí 'i 'o 'eke pe 'oku ou ofi nai ki he lau 'one'oné. Na'á ne tali mai, "Kuo ke 'osi fakalaka koe ai." Na'e 'ikai te u fakatokanga 'i hono 'ave au 'e he "au mālohi"¹ mo e vave ange 'eku 'auhia atu ki tahí.

Na'e 'ikai te u 'ilo 'a e me'a ke faí. Ko e me'a pē ne u fakakaukau ki ai, ke u tafoki 'o kakau ki 'uta. Ko e me'a hala 'aupito ia ke faí. Ne u ongo 'i 'oku

siva 'eku 'amanakí. Ne fusi atu au ki he lolotó 'e ha mālohi na'e 'ikai te u lava 'o mapule'i. Ko e me'a na'e toe kovi 'akí ko e muimui mai hoku uaifí 'iate au, 'i he'ene falala na'á ku fai 'a e fili totonú.

Kāinga ne u pehē he'ikai te u mo'ui pea koe'uhí ko e fili na'á ku fakahokó, 'e mole ai mo e mo'ui hoku uaifí. Hili ha feinga lahi mo'oni mo 'eku tui ne 'i ai 'a e tokoni fakalangí, ne tu'u homa va'é 'i ha lau 'one'one pea lava 'o ma foki mo'ui ki homa 'ofefiné mo e kaungāme'á.

'Oku lahi 'a e ngaahi ta'au 'i he mo'ui fakamatelié ni—ko e ni'ihí 'oku lelei, pea ni'ihí 'oku 'ikai. Na'e ako 'i e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo 'oku 'i ai ha ngaahi ivi mālohi 'i he'etau mo'uí hangē ko e mālohi 'o e 'au 'i 'osení.² 'Oku mo'oni 'a e ngaahi ivi mālohi ko 'ení. 'Oku totonu ke 'oua na'a tau tukunoa 'i ia.

Tuku ke u vahevahe atu ha mālohi 'e taha, ko ha mālohi fakalangi, kuo hoko ko ha tāpuaki lahi 'i he'eku mo'uí. Ko ha papi ului au ki he Siasí. Kimu'a peá u toki papitaisó, ne u taumu'a ke u [hoko ko ha tangata] sikí, pea hili e ako ma'olungá, ne u hiki leva ki 'Iulope ke fai 'ení. Hili ha ngaahi māhina lahi 'o e mo'uí ne ngali fakafiemālié, ne u ongo 'i 'oku fie ma'u

ke u hiki. Ne 'ikai mahino he taimi ko iá, 'a e tupu'anga 'o e ongo ko 'ení, ka na'á ku muimui ki ai. Ne u iku ai mo hoku kaungāme'a 'e ni'ihiki ki Polovo, 'Tutā, pea na'e 'ikai foki ke mau siasi.

'I he'eku nofo 'i Polovó ne u fe'aulaki mo ha kakai ne kehe 'aupito 'enau tō'onga mo'uí meiate au. Na'e kamata ke u lata kiate kinautolu ne-ongo na'e 'ikai te u 'ilo hono 'uhingá. 'I he kamatá, na'á ku fakasitu'a'i e ngaahi ongo ko iá, ka na'e vave 'eku ma'u 'a e fa'ahinga nonga mo e fie-mālie na'e te'eki ke u ongo'i kimu'a. Ne kamata ke u sai'ia 'i ha mālohi kehe—'a ia na'á ne 'omi kiate au ha mahino ki ha Tamai Hevani 'ofa pea mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí,

Ne u papitaiso mo hoku kaungāme'á 'i he 1972. Ne 'omi 'e he mālohi fo'ou ko 'eni ne u fili ke muimui aí, 'a ia ko e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, ha fakahinohino mo ha 'uhinga ki he'eku mo'uí. Ka na'e 'ikai hoko ia ta'e 'i ai ha faingata'a. Na'e fo'ou kiate au 'a e me'a kotoa. Ne u ongo'i hē mo puputu'u. Na'e lahi e ngaahi fehu'i mo e fakatanga mei hoku kaungāme'á mo e fāmīlī fakatou'osi.

Na'e fie ma'u ke u fai ha fili. Ne fakatupu veiveiua mo puputu'u 'enau ngaahi fehu'í. Na'e mahu'inga 'a e fili ne fakahokó. Te u ma'u 'i fē ha tali? Ne tokolahi e ni'ihiki ne nau feinga ke fakaloto'i au 'oku hala e fili ne u fakahokó—ko ha ngaahi "au mālohi" ke fusi atu au mei he mālohi 'oku fakanonga mo hoko ko e tupu'anga 'o 'eku fiefiá. Ne u ako ai 'a e tefito'i mo'oni 'oku 'i ai 'a e "fehangahangai 'i he me'a kotoa pē" mo e mahu'inga 'o 'eku fili pē ma'akú kae 'ikai tuku 'eku tau'ātaina ke filí ki he ni'ihiki kehé.³

Ne u fehu'i loto pē, "Ko e hā te u tafoki ai mei he me'a kuó ne 'omi ha fakanonga lahi kiate au?" Hangē ko hono fakamanatu 'e he 'Eikí kia 'Ōliva Kautelé, "Ikai na'á ku lea 'aki 'a e fie-mālie ki ho 'atamaí 'i he me'á?"⁴ Na'e tatau 'eni mo e me'a ne u a'usiá. Ko ia, ne u tafoki 'i he loto vilitaki lahi ange, ki ha Tamai Hēvani 'ofa, ki he folofolá, mo ha kaungāme'a falala'anga.

Neongo iá, ne kei 'i ai pē mo e ngaahi fehu'i lahi na'e 'ikai te u lava 'o tali. Te u solova fēfē nai 'a e ngaahi

puputu'u 'oku nau fakatupú? Ke ta'ofi 'ene faka'auha 'a e nonga mo e fiefia ne u ma'ú, na'á ku fili ke tuku ia ki he tafa'akí 'i ha vaha'ataimi kau falala ki he taimi 'a e 'Eikí. Na'á ku ma'u 'a e nonga 'i He'ene na'ina'i ki he Pālofita ko Siosefá: "Vakai, ko e fānau iiki 'a kimoutolu, pea 'oku 'ikai te mou malava ke kātaki'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he taimí ni; ka kuo pau ke mou tupulaki 'i he anga'ofa pea 'i he 'ilo'i 'o e mo'oní."⁵ Ne u fili ke 'oua na'a li'aki 'a e me'a ne u 'ilo 'oku mo'oní kae muimui 'i ha mālohi ta'e'iloa mo ta'epau—neongo 'ene ngalingali ko e "au mālohí". Ne u ako mei he lea 'a Palesiteni N. 'Eletoni Tená, "hono 'ikai faingofua mo lelei ange ke tali 'e he tangatá 'a e ngaahi mo'oni mahinongofua 'o e ongoongolelei . . . pea tali 'i he fa'a tui 'a e ngaahi me'a ko iá . . . 'oku 'ikai mahino kiate iá."⁶

'Oku 'uhinga nai 'eni 'oku 'ikai ha faingamālie ke fekumi 'i he loto fakamātoato? 'Eke ia ki he ki'i tamasi'i na'e kumihūfanga 'i ha vao'akau ko e fie 'ilo pe ko e fē 'i he ngaahi siasí te ne kau ki ai? Puke 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá pea 'ilo'i ko e lahi 'o e ngaahi fakahā 'i he lekooti fakalaumālié ni ko e ola 'o ha fekumi ki he mo'oní. Hangē ko ia ne ako 'e Siosefá, "Ka ai hamou taha 'oku masiva 'i he potó, ke kole 'e ia ki he 'Otuá, 'a ia 'okú ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, . . . pea 'e foaki ia kiate ia."⁷ Pea te tau ako 'a e "otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki,"⁸ 'i he faka'au ke tupulaki 'etau 'iló mo e potó, 'aki 'etau fehu'ia ha ngaahi fehu'i mahu'inga mo fekumi ki ha ngaahi tali fakalangi.

'Oku 'ikai ko e fehu'i pe "'Oku 'i ai nai ha faingamālie ki ha fekumi fakamātoato?" ka ko e "Te u ma'u

mei fē ‘a e mo‘oní he taimi ‘oku ‘i ai ha fehu‘i?” “Te u fakapotopoto nai ke pikitai ki he me‘a ‘oku ou ‘ilo ‘oku mo‘oní neongo ‘a e ngaahi fehu‘i ‘oku ou ma‘ú?” ‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku ‘i ai e ma‘u‘anga ivi fakalangi—ko e Tokotaha ‘okú ne tōkaima‘ananga ‘a e me‘a kotoa pē—‘a e ngata‘angá mei he kamata‘angá. ‘Oku ‘i Hono ‘aó ‘a e me‘a kotoa pē.⁹ ‘Oku fakamo‘oni ‘a e folofolá ‘oku “‘ikai ke hā‘ele ‘a e ‘Otuá ‘i he ngaahi hā‘ele‘anga pikopiko, . . . pea ‘oku ‘ikai foki te ne fai ‘o kehe mei he me‘a kuó ne folofola‘akí.”¹⁰

‘Oku ‘ikai totonu ke tau fakakaukau ko kitautolu pē ‘oku kaunga ki ai ‘etau ngaahi filí. Ne ‘a‘ahi kimuí ni mai ha talavou ki hoku ‘apí. Ko e tangata laumālie lelei ‘eni, ka na‘á ku ongo‘i ‘oku ‘ikai kau kakato ki he ngaahi polokalama ‘o e Siasí. Na‘á ne vahevahe mai na‘e tupu hake pē ‘i ha ‘api na‘e uho ‘aki e ongoongolelei ‘o a‘u ki ha taimi na‘e movete ai e nofomali ‘ene ongomātu‘á ‘i ha ta‘efaitotonu ‘ene tamaí, ‘o iku ai ki he vete mali ‘o uesia kotoa e fānaú ‘o nau fehu‘ia ai e Siasí pea nau mavahe mei he mo‘oní. Ne mamahi hoku lotó ‘i he‘eku talanoa mo e tamai kei talavou ko ‘ení ne uesia ‘e he ngaahi fili ‘ene tamaí, pea ‘okú ne ‘ohake ha fānaú ‘o mavahe mei he ngaahi tāpuaki ‘o e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí.

Ne ‘i ai ha taimi ne ‘i ai ha fehu‘i ‘a ha tangata faivelenga ‘o e Siasí ‘o kau ki ha ngaahi tokāteline pau ‘o e Siasí. Na‘á ne fili ke fakafalala ki he ngaahi ma‘u‘anga fakamatala fakaemāmani lahí ke ma‘u ha ngaahi fakahinohino kae ‘ikai kole ki he Tamai Hēvaní ke ma‘u mei ai ha ngaahi tali. Na‘e tafoki hono lotó ki ha feitu‘u hala ‘i he‘ene feinga ke ma‘u ‘a e ngaahi langilangi ‘o e tangatá. Mahalo ne fakafiefia fakataimi kiate ia ‘a ‘ene hikisiá, ka na‘e motuhi ia mei he ngaahi mālohi ‘o e langí.¹¹ Na‘e ‘ikai te ne ma‘u ‘a e mo‘oní, ka na‘e mole ‘ene fakamo‘oní pehē foki ki he ni‘ihi tokolahi ‘o hono fāmílí.

Ne tō ‘a e ongo tangatá ki he tauhele ‘o e ‘au mālohí pea ‘auhia ai pē mo ha ni‘ihi kehe tokolahi.

‘I ha fakatātá kehe, ‘oku ou fakakaukau kia Lolo mo Lu‘isa Mila, ko

e ongomātu‘a hoku uaifí, neongo ‘a ‘ena masivesivá, na‘e ‘ikai ngata he‘ena fili ke ako‘i ‘a e tokāteline haohaoa ‘o e ongoongolelei ki he‘ena fānaú, ka ne na mo‘ui ‘aki ia he kotoa ‘ena mo‘uí. ‘I he‘ena fai iá, kuó na faitāpuekina ai hona hakó pea ‘i ai e fua ‘o e ongoongolelei mo e ‘amanaki ‘o e mo‘ui ta‘engatá.

Na‘e fokotu‘u ‘i hona ‘apí ha tukufakaholo ne faka‘apa‘apa‘i ai e lakanga fakataula‘eikí, pea fonu ‘i he ‘ofa mo e uoungataha, pea tataki ‘enau mo‘uí ‘e he ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongolelei. Na‘e tā fakataha ‘e Lu‘isa mo Lolo ‘a e sippinga ‘o e mo‘uí ke muimui ‘i he founga ‘a Sīsū Kalaisí. Na‘e faingofua ki he fānaú ke nau ‘ilo ‘a e ngaahi fili lelei te ne ‘omi ‘a e nongá mo e fiefiá. Pea na‘a nau fili ki ai. Hangē ko e akonaki ‘a Palesiteni Kimipoló, “Kapau te tau lava ‘o fakatupu . . . ha tafe‘anga mālohi mo tu‘uma‘u ki ha taumu‘a ‘o e mo‘ui angatonú, ‘e lava ke ‘ave kitautolu mo ‘etau fānaú ki mu‘a, neongo ‘a e ngaahi matangi ‘o e faingata‘a‘iá, loto-mamahí, mo e ‘ahí‘ahí.”¹²

‘Oku mahu‘inga nai ‘etau ngaahi filí? ‘Okú ne uesia kitautolu pē? Kuo tau fokotu‘u nai ha hala pau ‘i he ta‘au ta‘engata ‘o e ongoongolelei kuo faka-foki māí?

‘Oku ‘i ai e me‘a ‘oku fakailifia kiate au. Fēfē nai kapau ko ‘eku tali ne fai ka Nelí ko e “‘Io, alu koe ‘o kaukau

he lau ‘one‘oné,” ‘i he ‘aho fakalata ko ia ‘i he mātatahi ‘o e ‘Oseni ‘Initiá? Pe ko ‘ene muimui mai mo ia ‘i he sippinga na‘á ku taá pea ‘ikai lava ia ‘o kakau foki ki ‘uta? Fēfē nai ka ne u mo‘ui ‘o ‘ilo ko e sippinga na‘á ku taá na‘e tafia atu ai ia ki he lolotó pea ‘ikai toe foki mai?

‘Oku mahu‘inga nai ‘a e ngaahi ‘au mālohi ‘oku tau muimui ki ai? ‘Oku mahu‘inga nai ‘etau tā sippinga lelei?

Kuo tāpuekina kitautolu ‘e he Tamai Hēvaní ‘aki ha ngaahi me‘afoaki fakalangi ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní ke tataki ‘etau filí. Kuó ne tala‘ofa mai te tau ma‘u ‘a e ngaahi ue‘i fakalaumālie mo e fakahā ‘i he taimi te tau mo‘ui taau ai ke ma‘u iá. ‘Oku ou fakaafe‘i kimoutolu ke mou faka‘aonga‘i ‘a e me‘afoaki fakalangí ni pea sivisivi‘i ho‘omou ngaahi filí ‘aki ha‘amou fehu‘i kiate kimoutolu pē, “‘Oku tu‘u ta‘eue‘ia nai ‘eku filí ‘i he kelekele lelei ‘o e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí?” ‘Oku ou fakaafe‘i kimoutolu ke mou fai ‘a e ngaahi liliu ‘oku fie ma‘ú, ‘o tatau pē ‘oku si‘i pe lahi, ke fakapapau‘i ‘okú ke ma‘u ‘a e ngaahi tāpuaki ta‘engata ‘o e palani ‘a e Tamai Hēvaní ma‘au mo e ni‘ihi ‘okú ke ‘ofa aí.

‘Oku ou fakamo‘oni ko Sīsū Kalaisí ko hotau Fakamo‘uí mo e Huhu‘i Iá. ‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku toputapu mo mā‘oní‘oní ‘a e ngaahi fuakava kuo tau fakahoko mo Iá. Kuo pau ke ‘oua te tau me‘ava‘inga ‘aki e ngaahi me‘a toputapú.¹³ ‘Oku ou lotua ke tau faivelenga ma‘u ai pē ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Mata‘au: “ko ha tafe ia ‘a e vai/tahi ‘o faka-fepaki‘i e ngaahi ta‘au kehé, ‘o ngaue ai e tahi” (Dictionary.com).
2. Vakai, Spencer W. Kimball, “Ocean Currents and Family Influences,” *Ensign*, Nov. 1974, 110–13.
3. Vakai, 2 Nifai 2:11, 16.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:23.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:40.
6. N. Eldon Tanner, ‘i he Conference Report, Oct. 1968, 49.
7. Sēmisi 1:5.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 98:12.
9. Vakai, Mōse 1:6.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 3:2.
11. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:35–37.
12. Spencer W. Kimball, *Ensign*, Nov. 1974, 110.
13. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:12.

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ha'u 'o Mamata

Ko e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko ha siasi ngāue fakafaipekau ia talu mei mu'a pea 'e hoko ma'u pe ia ko ha siasi ngāue fakafaipekau.

'O ku fakataumu'a 'eku pō-poakí ki he ní'ihí 'oku 'ikai memipa he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Te u lave fekau'aki mo e fehu'i mahu'inga 'oku fifili ki ai ha tokolahi 'o kimoutolu: "Ko e hā 'oku vilitaki ai 'e Kau Mā'oni'oni 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke nau vahevahe 'enau tuí mo fakaafe'i au ke u ako ki honau siasi?"

'Oku ou lotua e tokoni 'a e Laumālie 'o e 'Eikí ke Ne fakaa'u lelei 'eku pōpoakí, ke mahino kiate kimoutolu, 'a 'eku tali ki he fehu'i mahu'ingá ni.

Ko ha Fatongia Fakalangi

Kuo ngāue mateaki ma'u pē e kau ākongā faivelenga 'a Sīsū Kalaisi pea te nau hoko ma'u pē ko e kau faifekau ngāue mateaki. Ko e faifekau, ko ha ākongā ia 'o Kalaisi 'a ia 'oku fakamo'oni ko e Huhu'í Ia pea malanga'aki 'a e ngaahi mo'oni 'o 'Ene ongoongolelei.

Ko e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko ha siasi ngāue fakafaipekau ia talu mei mu'a pea 'e hoko ma'u pe ia ko ha siasi ngāue fakafaipekau. Kuo tali 'e he mēmipa takitaha 'i he Siasi 'o e Fakamo'uí 'a e fatongia mafatukituki

ke tokoni 'i hono fakakakato 'o e fatongia fakalangi ne foaki 'e he 'Eikí ki He'ene Kau 'Aposetoló, 'o hangē ko ia 'oku hiki 'i he Fuakava Fo'ou:

"Ko ia ke 'alu 'a kimoutolu, 'o fakalotu'i 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē, 'o papitaiso 'a kinautolu 'i he huafa 'o e Tamaí, mo e 'Aló, mo e Laumālie Mā'oni'oni:

"O akonaki atu kiate kinautolu ke nau tokanga ki he me'a kotoa pē 'a ia kuó u fekau kiate kimoutolú: pea vakai, 'oku ou 'iate kimoutolu ma'u ai pē, 'o a'u ki he ngata'anga 'o māmaní. 'Ēmeni" (Mātiu 28:19–20).

'Oku fakahoko fakamātoato 'e he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e fatongia ke ako'i 'a e kakai kotoa pē 'i he pule'anga kotoa pē kau ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi mo 'Ene ongoongolelei kuo fakafoki maí. 'Oku mau tui kuo toe fakafoki mai 'i he ngaahi 'aho kimui ní 'a e Siasi ne fokotu'u 'e he Fakamo'uí 'i ono'ahó. 'Oku ma'u 'i Hono siasi 'i he 'ahó ni 'a e tokāteline, ngaahi tefito'i mo'oni, mafai 'o e lakanga fakataula'eikí, ngaahi ouaú, mo e ngaahi fuakava 'o 'Ene ongoongolelei.

Ko e taimi 'oku mau fakaafe'i ai kimoutolu ki he lotú pe ke fanongo ki he kau faifekau taimi kakató, 'oku 'ikai ko ha'amaui feingá ke fakatau atu ha koloa. 'I he'emaui hoko ko e kau mēmipa 'o e Siasi, 'oku 'ikai ke ma'u ai ha totongi pe lau poini 'i ha fe'auhi fakalaumālie. 'Oku 'ikai ko 'emaui feinga pē ke fakatokolahi e Siasi. Pea mahu'inga tahá, 'oku 'ikai ke mau feinga ke fakamālohi'i kimoutolu ke mou tui tatau mo kimautolu. 'Oku mau fakaafe'i kimoutolu ke mou fanongo ki he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo fakafoki maí koe'uhí ke mou lava 'o ako, fakalaululoto, lotu, mo 'ilo 'iate koe pē pe 'oku mo'oni pe 'ikai 'a e ngaahi me'a 'oku mau vahevahe atú.

'E pehē 'e homou ní'ihí, "Ka 'oku ou 'osi tui kia Sīsū mo 'Ene ngaahi akonakí," pe "'Oku 'ikai te u fakapapa'u'i pe 'oku 'i ai nai ha 'Otua." 'Oku 'ikai fakataumu'a 'emaui fakaafe kiate kimoutolú ke fakasi'isi'i ai ho'omou tui tukufakaholo fakalotú pe ngaahi a'usia 'o e mo'uí. 'Omi 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku mou 'ilo 'oku mo'oni, lelei, mo fe'unga mo hono vikiviki'i—pea 'ahi'ahi'i 'aki 'emaui pō-poakí. Hangē pē ko hono fakaafe'i 'e Sīsū 'Ene ongo akongá ke na "ha'u 'o mamatá" (Sione 1:39), 'oku pehē foki 'emaui fakaafe'i kimoutolu ke mou omi 'o mamata pe 'oku fakalahi mo fakamālohia 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo fakafoki maí 'a e ngaahi me'a kuo mou 'osi tui 'oku mo'oni.

Ko e mo'oni 'oku mau ongo'i 'a e fatongia mafatukituki ke fakaa'u e pōpoaki ko 'ení ki he pule'anga, fa'hinga, mo e lea mo e kakai kotoa pē.

Pea ko e me'a tofu pē ia 'oku mau fai 'i he 'ahó ni 'aki 'a e mālohi 'o ha kau faifekau taimi kakato 'e toko 88,000 'oku ngāue 'i ha ngaahi fonua tau-'atāina 'e 150 tupu he māmaní. 'Oku tokoni e kakai tangatá mo e kakai fefine fisifisimu'a ko 'ení ki he kaingalotu 'o homau Siasí ke fakahoko honau fatongia fakafo'ituitui mo fakalangi ke malanga'aki e ongoongolelei ta'engata 'o Sisū Kalaisí (vakai, T&F 68:1).

Mahulu Ange 'i ha Fatongia Fakalaumālie

Ko 'emau loto vekeveke ke talaki 'a e pōpoaki ko 'ení 'oku 'ikai ko ha ola pē 'o ha ongo'i ha fatongia fakalaumālie. Ka ko 'emau holi ke vahevahe 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo fakafoki maí ko hano fakahaa 'i 'o 'emau mahu'inga'ia he ngaahi mo'oni ko 'ení. 'Oku ou tui ko e fakatātá lelei taha ke fakamatala'i'aki e 'uhinga 'oku mau vahevahe atu ai 'emau tui kiate kimoutolu 'oku ma'u iá, 'i ha me'a ne

u a'usia mo hoku uaifi 'i he ngaahi ta'u lahi kuohilí fekau'aki mo homa ongo fohá.

'I ha efiafi 'e taha ne u tu'u mo Susana 'o ofi ki ha matapa sio'ata homau 'apí 'o mamata ki he va'inga homa ongo fohá 'i tu'a. Lolotonga 'ena va'ingá, ne lavea 'a e foha si'isi'i 'i ha ki'i fepaki. Ne vave 'ema 'ilo 'oku 'ikai lavea lahi, peá ma fakakaukau ke 'oua 'e 'oange leva ha tokoni ki ai. Na'á ma fie 'ilo mo vakai pe kuo 'aonga nai 'a e ngaahi fevahevahe'aki fakafāmilí fekau'aki mo e 'ofa fakatokouá. Ne mālie pea fakamafana 'a e me'a ne hokó.

Na'e fakanonga pea taki fakalelei atu 'e he ta'oketé hono tehiná ki fale. Na'á ku 'unu mo Susana ke ofi ki peito ke ma lava 'o sio ki he me'a 'e hokó, pea na'á ma mateuteu ke tokoni he vave tahá 'o kapau ne toe 'i ai ha lavea lahi fakaesino pe toe hoko ha fakatu'utamaki.

Na'e toho atu 'e he foha lahí ha sea ki he singi 'i peitó. Na'á ne kaka

he seá, pea tokoni leva ke kaka hake hono tehiná, fakamo'ui e vaí, peá ne lingi ha koa fufulu ipu lahi ki he lavea 'o hono tehiná. Na'á ne fai hono lelei tahá ke fufulu 'a e 'ulí. 'Oku lelei taha 'i he folofola mā'oni'oni 'a e me'a ne fai 'e he foha si'isi'i he me'a ne hokó: "pea 'e 'i ai ha'anau 'uhinga ke nau ngala, mo tangi, mo tangi lāulau, pea fenga'itaki honau nifó" (Mōsaia 16:2). Pea ko e mo'oni na'e ngala 'a e ki'i tamasi'i ni!

Hili hono fufulú, ne holo mātu'u e nimá 'aki ha tauveli. Ne faifai pea tuku e tangi kaikailá. Hili iá, ne kaka e foha lahí 'o fakaava e kopaté 'o ma'u ai e kilimi faito'o lavea fo'ou. Neongo na'e 'ikai lavea lahi hono tehiná ka ne mei 'osi e kilimi faito'o laveá hono vali kotoa 'aki e nima ne laveá. Na'e 'ikai toe fai e tangí, koe'uhí na'e ongo lelei ange ki he foha si'isi'i e fakanonga 'a e kilimí 'i he kalakala 'a e koa fufulu ipú.

Na'e toe foki 'a e foha lahí ki he kōpate na'e ma'u ai e kilimi faito'ó 'o ne ma'u ai e puha peni'eiti fo'ou. Na'á ne 'a'au leva e puhá 'o fakapipiki e peni'eití 'i he nima hono tehiná—mei he hoko'anga 'o e nimá ki hono tui'inimá kotoa. 'I he lava 'o faito'o e laveá, pea laku 'a e kilimí mo e kofukofu peni'eití 'i peitó, ne hopo hifo e ongo tamaikí mei he seá 'okú na malimali mo mata fiefia.

Ko e me'a mahu'inga tahá e me'a ne hokó. Ne tānaki 'e he foha si'isi'i ne laveá 'a e toenga 'o e peni'eití mo e kilimi faito'o ne mei 'osí, 'o 'alu mo ia ki tu'a. Na'á ne fakasio leva hono kaungāme'á pea kamata 'ai ki honau nimá 'a e kilimi faito'ó pea peni'eiti'i honau nimá. Na'á ma fakatou 'ohovale mo Susana he fakamātoato, vēkeveke mo e vave 'ene fakakaukau.

Ko e hā ne fai ai 'e he ki'i tamasi'i ni 'a e me'a na'á ne fai? Fakatokanga'i ange ne fakanatula pē 'ene loto ke foaki 'i he vave tahá ki hono kaungāme'á 'a e me'a na'e tokoni ki ai 'i he'ene laveá. Na'e 'ikai fie ma'u ia ke fakalotolahi'i, fakatukupaa'i, fekau'i pe fakamālohi'i ke ne fai ia. Ne fakanatula pē 'ene holi ke vahevahe ha a'usia fakataautaha ne tokoni pea 'aonga lahi.

‘Oku fakahoko ‘e hotau tokolahi ‘a e tō’onga tatau pē ‘i he taimi ‘oku tau ma’u ai ha fakanonga pe faito’o ‘okú ne ta’ofi e mamahi ‘a ia kuo fuoloa ‘etau tofanga aí, pe ‘oku tau ma’u ha fale’i ‘oku tokoni ke tau fehanganangai mo e ngaahi faingata’á mo e puputu’ú ‘i he lototo’a mo e fa’a kātaki. ‘Oku ‘ikai ko ha me’a fo’ou ke tau vahevahe ‘a e ngaahi me’a ‘oku mahu’inga taha kiate kiatoulú mo e ni’ihi kehé.

‘Oku hāsino mo’oni e sippinga ko ‘ení ‘i he ngaahi me’a ‘oku mahu’inga fakalaumālie mo ‘aonga tahá. Hangē ko ‘ení, ‘oku ‘i ai ha fakamatala ‘i ha tohi folofola ‘oku ‘ilo ko e Tohi ‘a Molomoná, ki ha misi ‘a ha pālofita mo ha taki he kuonga mu’á ko Lihai. Ko e tefito’i me’a mahu’inga ‘i he misi ‘a Lihai ko e ‘akau ‘o e mo’uí—‘a ia ko e fakataipe ‘o e “‘ofa ‘a e ‘Otuá” ‘a ia ‘oku “lelei taha ia ‘i he ngaahi me’a kotoa pē” pea ‘oku “fakafiefia taha ia ki he laumālie” (1 Nifai 11:22–23; vakai foki 1 Nifai 8:12, 15).

Na’e fakamatala ‘a Lihai ‘o pehē:

“Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku ‘alu atu ‘o kai ‘i hono fuá; peá u vakai ‘oku melie ‘aupito ia, ‘o laka hake ‘i he ngaahi me’a kotoa pē kuó u kai ai ‘i mu’á. ‘Io, peá u vakai na’e hinehina hono fuá, ‘o laka hake ‘i he hinehina kotoa pē kuó u mamata ai ‘i mu’á.

“Pea ‘i he’eku kai ‘i hono fuá na’e fakafonu ‘e ia ‘a hoku laumālie ‘aki ha fu’u fiefia lahi; ko ia, na’e kamata ke u faka’amu ke kai ai foki mo hoku fāmili; he na’á ku ‘ilo’i ‘oku lelei ange ia ‘i he fua kehe kotoa pē” (1 Nifai 8:11–12; toki tānaki atu e fakamamafá).

Ko hono fakahaa ‘i ma’ongo-‘onga ‘o e ‘ofa ‘a e ‘Otuá ki He’ene fānaú, ‘a e ngāue feilaulau huhu ‘i mo e Toetu’u ‘a e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí. ‘E lava ke pehē ko e fua ‘o e ‘akaú ko e faka’ilonga ia ‘o e ngaahi tāpuaki ‘o e Fakalelei ‘a e Fakamo’uí.

Ko e faka’amu ‘a Lihai he taimi pe ko iá ‘i he’ene kai e fua ‘o e ‘akaú pea ma’u ‘a e fiefiá, ko ha holi lahi ange ke vahevahe ia mo tokoni ki hono fāmili. Ko ia, ‘i he’ene tafoki kia Kalaisí, na’e liliu ‘ene ngāue mo e tō’onga ki he ni’ihi kehé ‘i he’ene ‘ofa mo tokoni’i kinautolú.

‘Oku fakamatala ‘a e Tohi ‘a Molomoná ki ha me’a mahu’inga ne hoko ki ha tangata ko ‘Inosi na’e tali ‘e he ‘Otuá ‘ene lotu fakamātoato mo tautapa kiate lá.

Na’á ne pehē:

“Pea na’e holi tu’u ‘a hoku laumālie; peá u tū’ulutui hifo ‘i he ‘ao ‘o hoku Tupu’angá, pea na’á ku tangi kiate ia ‘i he fu’u lotu fakamātoato mo e kole tāuma’u koe’uhí ko hoku laumālie ‘o’okú; peá u tangi kiate ia ‘i hono kotoa ‘o e ‘ahó; ‘io, pea ‘i he hoko mai ‘a e po’ulí na’á ku kei hiki hake ‘a hoku le’ó ke mā’olunga ko ia na’e a’u hake ia ki he ngaahi langí.

“Pea na’e ongo mai ha le’o kiate au, ‘o pehē: ‘E ‘Inosi, kuo fakamolemole’i ho’o ngaahi angahalá, pea ‘e tāpuekina koe.

“Pea ko au, ‘Inosi, na’á ku ‘ilo’i ‘oku ‘ikai lava ke loi ‘a e ‘Otuá; ko ia, na’e matafi atu ‘a ‘eku ongo’i hala’iá.

“Peá u pehē ange: ‘E ‘Eiki, ‘oku fai fefee’i ia?

“Pea folofola mai ia kiate au: Ko e me’a ‘i ho’o tui kia Kalaisi, ‘a ia kuo te’eki ai te ke fanongo pe mamata aí

... ko ia, ke ke ‘alu, he kuo fakama’á koe tu’unga ‘i ho’o tuí.

“Ko ‘eni, na’e hoko ‘o pehē ‘i he’eku fanongo ki he ngaahi folofolá ni na’e kamata ke u ongo’i ha faka’amu ke monū’ia ‘a hoku kāinga, ko e kau Nifai; ko ia, na’á ku lotu ‘aki ‘a e ivi kotoa ‘o hoku laumālie ki he ‘Otuá koe’uhí ko kinautolu” (‘Inosi 1:4–9; toki tānaki atu e fakamamafá).

‘I he tafoki ‘a ‘Inosi ki he ‘Eiki “‘i he loto fakamātoato mo’oni” (2 Nifai 31:13), na’e fakautuutu ‘ene hoha’a ki he lelei hono fāmili, kaungāme’á mo e ngaahi mahení.

Ko e lēsoni tu’uloa ‘oku tau ako mei he ongo talanoa ko ‘ení ko e mahu’inga e a’usia fakataautaha ‘i he’etau mo’uí ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí, kimu’a pea tau toki fai ha tokoni ‘oku ongo mo mo’oni ‘o mahulu ‘i hono “fai pē e ngāué.” Hangē ko Lihai, ‘Inosi, pea mo e ki’i tamasi’i ‘i he talanoa na’á ku vahevahé, ‘i he’etau hoko ko e mē-mipa ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní kuo tau ongo’i ‘a e mamahi ‘oku

fekau'aki mo e loto veiveiua fakalaumālié mo e angahalá. Kuo tau a'usia foki 'a e fakama'a, mo e nongo 'o e konisenisi, mo e fakamo'ui mo e fakafou fakalaumālié, pea mo e tataki 'oku ma'u pē 'i hono ako mo mo'ui 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'a e Fakamo'ui.

'Oku 'omi 'e he Fakalelei 'o Sisū Kalaisi 'a e mālohi haohaoa ke ngaohi kitautolu ke haohaoa mo ma'a, ko e fakanonga ki he ngaahi kafo fakalaumālié pea to'o atu mo e ongo'i halaiá, pea ko e malu'i ke tau malava 'o faivelenga he taimi mo e koví foki, fakatou'osi.

'Oku 'i ai 'a e Mo'oni Kakató

Ki he kāinga mo e kaungāme'a kotoa 'oku 'ikai ke mou kau ki he Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, kuó u feinga ke fakamatala 'a e ngaahi 'uhinga tefito 'oku mau hoko ai ko ha kau faifekaú.

'Oku 'i ai 'a e mo'oni kakato 'i he māmaní neongo 'a e 'ā'sili hono fakata'e'aonga'i mo faka'ikai'i iá. 'I he kaha'ú, "[e] tū'ulutui . . . 'a e tui 'o ia kotoa pē" mo "fakahā 'e he 'ēlelo kotoa pe ko e 'Eikí 'a Sisū Kalaisi, ke ongoongolelei ai 'a e 'Otua ko e Tamai" (Filipai 2:10–11). Ko Sisū ko e Kalaisi, ko e 'Alo Tofu Pē Taha 'o e Tamai Ta'engata. 'I he'emaui hoko ko e mēmipa 'o Hono Siasí, 'oku mau fakamo'oni 'okú Ne mo'ui and pea kuo fakafoki kakato mai Hono Siasí 'i he ngaahi 'aho kimui ni.

Ko e fakaafe 'oku mau 'oatu ke mou ako mo sivi'i 'emaui pōpoaki 'oku makatu'unga ia 'i ngaahi lelei 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi 'i he'emaui mo'ui. Mahalo na'a 'oku 'i ai ha ngaahi taimi 'oku mau hā mā pe ta'e-ufi, pe ta'efie'auna 'i he'emaui ngaahi feingá. Ko 'emaui fakamā'ui ke vahevahe mo kimoutolu 'a e ngaahi mo'oni 'oku mahu'inga taha kiate kimauiolú.

'I he'eku hoko ko e taha 'o e Kau 'Aposetolo 'a e 'Eikí, 'i he mālohi kotoa hoku laumālié, 'oku ou fakamo'oni ki Hono faka'otuá mo 'Ene mo'oni. Pea 'oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou "ha'u 'o mamata" (Sione 1:39), 'i he huafa toputapu 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Kae 'Oua ke Tau Toe Fakataha Mai

Fakatauange te tau fakalaualuloto kotoa ki he ngaahi mo'oni kuo tau fanongoá, pea 'ofa te nau tokoni'i kitautolu ke tau hoko ko ha kau ākongā loto-to'a ange.

S'i i kāinga 'ofeina, kuo tau a'usia ha ongo 'aho nāunau'ia 'o ha ngaahi pōpoaki fakalaumālie. Kuo ongo ki hotau lotó mo fakavia 'etau tuí 'i he'etau 'inasi 'i he laumālie 'o e ngaahi fakataha 'o e konifelenisi. 'Oku tau fakafeta'i ki he'etau Tamai Hēvaní, 'i he'etau a'u mai ki he fakao'sí, 'i He'ene ngaahi tāpuaki kuo foaki mai kiate kitautolú.

Kuo langaki hake mo ue'i fakalaumālie kitautolu 'e he hiva mālie kuo fakahoko he lolotonga 'o e ngaahi

fakatahá. Kuo tau ofi ange ki he langí 'i he ngaahi lotu ne faí.

Tuku mu'a ke u fai atu ha fakamālō loto hounga'ia 'a e Siasí fakakātoia ki he Kau Taki ne tukuange 'i he konifelenisi ko 'ení. Te tau 'ofa kiate kinauiololu. Ne lahi fau 'enau tokoni ki he ngāue 'a e 'Eikí pea 'e ongo'i ia 'i he ngaahi to'u tangata ka hokó.

'Ofa te tau foki ki hotau 'apí mo ha tukupā 'i hotau lotó ke toe ki'i lelei ange mei hotau tu'unga he kuo hilí. Fakatauange te tau toe ki'i anga'ofa

lahi ange mo fa'a fakakaukau ange. 'Ofa te tau ala atu 'o fa'a tokoni, 'o 'ikai ngata pē 'i hotau kāingalotú ka kiate kinautolu foki 'oku 'ikai ke tau Siasí. 'I he'etau feohi mo kinautolú, 'ofa ke tau faka'apa'apa 'i kinautolu.

'Oku 'i ai si'a ni'ihi 'oku fefa'uhi faka'aho mo e faingata'á. Tau tokanga mu'a kiate kinautolu, pea tokoni. 'E tā-puekina kitautolu 'i he'etau fetauhi'akí.

Fakatauange te tau manatu 'i 'a e kau toulekeleká pea mo kinautolu 'oku faingata'a'ia 'i 'apí. 'I he'etau tuku taimi ke 'a'ahi kiate kinautolú, te nau 'ilo leva 'oku 'ofa'i mo fakamahu'inga 'i kinautolu. 'Oku ou fakatauange te tau muimui 'i he fekau ke "tokoni 'i 'a e vaivaí, hiki hake 'a e ngaahi nima 'oku tautau ki laló, pea fakamālohia 'a e ngaahi tui 'oku vaivaí."¹

Fakatauange ke tau hoko ko ha kakai faitotonu mo anga faka'eieiki, 'o feinga ma'u pē ke fai 'a e me'a 'oku totonú 'i he taimi kotoa pē pea 'i he tūkunga kotoa pē. 'Ofa ke tau hoko ko e kau muimui faivelenga 'o Kalaisi, 'i he sīpinga 'o e mā'oni'oni, 'o hoko ai ko e "ngaahi maama 'i he māmaní."²

Si'i kāinga 'ofeina, 'oku ou faka-mālō atu 'i ho'omou fa'a lotua aú. 'Oku fakaivia mo langaki hake ai au 'i he'eku feinga 'aki hoku lotó mo e ivi kotoa ke fai e finangalo 'o e 'Otuá pea mo tauhi kiate Iá mo kimoutolu foki.

'I he'etau tutuku mei he konifele-nisí ni, 'oku ou kole e ngaahi tāpuaki 'o e langí ke 'iate kimoutolu takitaha. 'Ofa 'e foki lelei atu kimoutolu 'oku mavahe mei 'apí 'oku tokamālie pē e me'a kotoa. Fakatauange ke tau fakalaulauloto kotoa ki he ngaahi mo'oni kuo tau fanongoá, pea 'ofa te nau tokoni 'i kitautolu ke tau hoko ko ha kau ākonga loto-to'a ange 'i he tu'unga ne tau 'i ai he kamata 'a e konifeleni ko 'ení.

'Oku ou kolea e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí ke 'iate kimoutolu, kae 'oua ke tau toe fakataha mai 'i ha māhina 'e ono, pea ke 'iate kitautolu kātoa foki ia, pea 'oku ou fai 'eni 'i Hono huafa mā'oni'oni—ko Sisū Kalaisi ko hotau 'Eiki mo e Fakamo'uí—'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 81:5.
2. Filipai 2:15.

Fai 'e Linda K. Burton
Palesitini Lahi 'o e Fine'ofá

Mateuteu 'i ha Founga 'Oku Ta'e'iloa

'Ofa te tau teuteu ke ma'u mo'ui taau 'a e ngaahi ouau fakahaofí ko e tulutā ki he tulutā pea mo tauhi 'aufuatō e ngaahi fuakava fekau'aki mo iá.

Na'á ku fehu 'i ki he'ema ki 'i ta'a-hine si'isi 'i tahá 'i he'ene foki mai mei hono 'uluaki 'aho 'i he akó, "Na'e fēfē?"

Na'á ne tali mai, "Na'e sai."

Neongo ia, 'i he'eku fafangu ia he pongipongi hono hokó ki he akó, na'e kūnima peá ne tala hangatonu mai, "Na'á ku 'osi 'alu ki he akó!" Ko hono mo'oni ne te'eki ai ke u teuteu 'i ia pe fakamatala 'i ange 'oku 'ikai tu 'o taha pē 'a e 'alu ki he akó ka na'e fie ma'u ia ke 'alu ki he akó 'i he 'aho 'e nima he uike, 'i ha ngaahi ta'u lahi.

Tau fakakaukau fakataha mu'a ki he ngaahi 'ata ko 'ení 'i he'etau fakakaukau 'i e tefito 'i mo'oni 'o e mateuteu. 'Okú ke tangutu 'i he loki silesitiale 'o e tempalé 'o fakatokanga 'i ha kau fefine mo ha kau tangata mali 'oku fakafe'ao mai mo fakafe'ao atu 'i he'ena teuteu ke mali ki he mo'uí ni mo 'itāniti. 'Oku fepikinima ha fefine mali mo hono 'ofa'angá 'i he'ena hū mai ki he loki silesitiale. 'Okú ne tui ha kofu tempale molumalu faka'ofa'ofa pea 'oku nonga, mo malimali fiefia hono fofongá. 'Okú ne teuteu lelei ka 'oku

'ikai ke to'o ai e tokangá. 'Oku tangutu hifo, vakavakai takai, pea fakafokifā pē kuo tangi. Ngali 'oku tō hono lo'imatá koe'uhí ko 'ene 'a'apa mo 'apasia ki he feitu'u 'oku 'i aí pea mo e ouau toputapu 'oku teu fakahoko kiate ia mo e 'ofa'anga 'o 'ene mo'uí. Hangē 'oku pehē 'e he'ene fakakaukau, "Oku ou fakafeta 'i lahi ke 'i he fale 'o e 'Eikí he 'ahó ni, 'o mateuteu ke kamata ha fononga ta'engata mo ha hoa 'ofa'anga ki he ta'engatá." Ngali kuó ne 'osi mateuteu ki ha me'a lahi hake 'i he me'a 'oku hokó.

Ne tuku mai kimuí ni he'ema mokopuna fefine 'ofeiná ha ki 'i tohi kiate au 'i hoku piló pea 'oku pehē ai: "Oku 'i ai ha me'a na'á ku tokanga 'i 'i he'eku hū ki he tempalé ko e ongo 'i nonga mo 'ofa na'e 'i aí. . . 'E lava e kakaí ke ō ki he tempalé ke ma'u ha fakahā."¹ Na'á ne mo'oni. Te tau lava 'o ma'u ha ue 'i fakalaumālie mo ha fakahā 'i he tempalé—pea mo ha mālohi foki ke matu'uaki e ngaahi me'a fakamamahi 'o e mo'uí. 'E teuteu 'i ia ke ne ma'u ha ngaahi ouau, fuakava, mo e tāpuaki makehe mei he

temipalé, ma'ana pea mo kinautolu 'i he tafa'aki 'e taha 'o e veilí, mei he me'a 'okú ne ako ki he temipalé 'i he'ene toutou kau atu ki hono 'ave 'ene ngaahi hingoa fakafāfili pē 'a'ana ke fakahoko ki ai e ngaahi papi- taisy mo e hilifakinima fakatemipalé.

Na'e ako 'i 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni, "Koe'uhí 'oku teuteu 'i e ngaahi temipalé ma'á e kakaí, 'oku fie ma'u ke teuteu 'i 'e he kakaí kinautolu ki he temipalé."²

'I he'eku toe lau ko ia fekau'aki mo e 'Eikitau ko Molonái he Tohi 'a Molomoná, 'oku toe fakamanatu mai ai ko e taha 'o e ngaahi lavame'a ma'ongo'onga taha 'a Molonái ko 'ene teuteu 'i lelei e kakaí Nífaí ke nau matu'uaki e kau tau fakamanavahē 'o e kau Leimaná. Na'á ne teuteu 'i lelei hono kakaí pea 'oku tau lau ai, "Kae vakai, na'e fu'u ofo lahi ['a e kau Leimaná] *he na'e mateuteu kiate kinautolu* ['a e kau Nífaí], *'i ha founga kuo te'eki ai ke 'iloa.*"³

Na'e puke mo'oni 'eku tokangá 'e he kupu 'i lea, "mateuteu . . . 'i ha founga kuo te'eki ai ke 'iloá."

Te tau lava fēfē 'o mateuteu lelei ange ki he ngaahi tāpuaki toputapu 'o e temipalé? Na'e ako 'i 'e he 'Eikí, "Pea ko e tahá, te u foaki kiate kimoutolu ha sipinga 'i he me'a kotoa pē."⁴ Tau vakai mu'a ki ha sipinga fakafolofola

ke tokoni 'i kinautolu ke tau mateuteu lelei ai. Na'e tu'u ma'u mo faivelenga lahi 'a e teuteu 'a Molonai ki he filí, pea 'e fie ma'u 'e he sipinga ko 'eni 'a e me'a tatau.

'Oku 'ikai te u fiu 'i he talanoa fakatātā faka'ofa'ofa 'a e Fakamo'uí ki he kau tāpu'ou poto 'e toko nimá mo e tāpu'ou vale 'e toko nimá. Neongo 'oku 'uhinga 'a e talanoa fakatātā ko 'eni ki he mateuteu ki he Hā'ele 'Anga Ua Mai hotau Fakamo'uí, 'e toe lava pē ke tau fakatau ia ki he mateuteu ki he ngaahi tāpuaki fakatemipalé, 'a ia 'e lava pē ke hangē ha fakaafe fakalau- mālie ma'anautolu 'oku mateuteu lelei.

'I he Mātiu vahe 25 'oku tau lau ai: "Pea 'e toki tatau 'a e pule'anga 'o e langí mo e kau tāpu'ou 'e toko hongofulú, na'a nau to'o 'enau ngaahi tūhulú, 'o 'alu atu ke fakafetaulaki ki he tangata ta'ané.

"Na'e poto honau toko nima, kae vale 'a e toko nima. . . .

"Na'e 'ave 'e [kinautolu na'e] potó 'a e lolo 'i he'enau ngaahi ipú, pea mo 'enau tūhulú.

"Pea 'i he tuai mai 'a e tangata ta'ané, na'a nau tulemohe kotoa pē 'o mohe.

"Pea tu'u apō mālie mo 'ene pā mai 'a e kalanga, Vakai, 'oku ha'u 'a e tangata ta'ané; mou 'alu atu 'o fakafetaulaki kiate ia.

"Pea toki tu'u hake 'a e kau tāpu'ou kotoa pē ko iá, 'o teuteu 'enau tūhulú.

"Pea lea 'a e valé ki he potó, Foaki mai ma'amautolu 'i ho'omou loló; he 'oku tei mate 'emau tūhulú.

"Ka na'e lea 'a e potó, 'o pehē ange, Ka koe'uhi na'a si'i ia kiate kinautolu mo kimoutolu: ka mou 'alu kiate kinautolu 'oku fakataú, 'o fakatau ma'amoutolu.

"Pea lolotonga 'enau 'alu ke fakataú, mo 'ene ha'u 'a e tangata ta'ané, pea ko kinautolu na'e teuteu na'e hū mo ia ki he ta'ané: pea tāpuni 'a e matapaá.

"Hili iá, mo 'ene ha'u foki 'a e kau tāpu'ou na'e 'alú, 'o nau pehē, 'Eiki, 'Eiki, to'o kiate kinautolu.

"Ka na'e lea ia, 'o pehē ange, 'Oku ou tala mo'oni atu kiate kimoutolu, 'oku 'ikai te u 'iloa 'a kimoutolu."⁵

'Oku 'ikai ke u tui 'oku 'i ai ha taha, tautautefito kiate kinautolu 'oku manava'ofá, te ne ta'e ongo 'i faka'ofa'ia 'i he kau finemui valé. Pea 'i ai mo ha'atau ni'hi 'oku fie pehē atu ki he kau finemui ko 'eé, "Me'a ní 'e 'ikai te mou lava 'o vahevahe atu kae fiefia 'a e tokotaha kotoá?" Ka tau fakakaukau ange ki aí. Ko ha talanoa 'eni na'e fai 'e he Fakamo'uí, pea ko Ia na'á Ne ui honau toko nima ko e "poto" pea ko e toko nima ko e "vale."

‘I he ‘etau fakakaukau ki he talanoa fakatātā ko ‘ení ko ha sīpinga ia ke mateuteu ai ki he temipalé, fakakaukau angé ki he lea ‘a ha palōfita ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní ‘a ia na‘á ne ako ‘i “‘e ‘ikai lava ‘o vahevahe ‘a e lolo ‘o e mateuteu fakalaumālié.”⁶ Na‘e fakamahino mai ‘e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ‘a e ‘uhinga na‘e ‘ikai lava ai ‘e he kau finemui “poto” ‘e nimá ‘o vahevahe atu e lolo mei he‘enau ipú kiate kinautolu na‘e “valé,” ‘i he‘ene pehē: “Ko e ma‘ulotu ‘i he ngaahi fakataha sākalamēnití ‘okú ne tānaki atu ‘a e lolo ki hotau ngaahi ipú, tulutā ki he tulutā ‘i he ngaahi ta‘u lahi. Ko e ‘aukaí, lotu fakafāmilí, faiako faka‘apí, mapule‘i hotau ngaahi u‘a fakatu‘a-sinó, malanga‘i ‘o e ongoongolelei, ako ‘o e folofolá—ko e ngāue taki taha ia ‘o e māteakí mo e talangofuá pea ko ha tulutā ia ‘oku tānaki mai ki he‘etau tuku‘anga koloá. Ko e ngaahi ‘ulungaanga ‘o e anga‘ofá, totongi ‘o e ngaahi foakí mo e vahehongofulú, ngaahi fakakaukau mo e tō‘onga ‘o e angama‘á . . . —‘oku nau tānaki atu ki he lolo ‘a ia te tau lava ‘o ‘utu tu‘uapō ki he‘etau ngaahi ipu mahá.”⁷

Te ke lava ‘o vakai ki he sīpinga ‘o e mateuteú—tulutā ki he tulutā—‘a ia te ne lava ‘o tokoni‘i kinautolu ‘i he founga ke tau faivelenga ange ai ‘i he‘etau mateuteu ke ma‘u ‘a e ngaahi ouau toputapú ma‘atautolu mo e ni‘ihi kehé? Ko e hā ha ngaahi me‘a iiki mo mahinongofua te tau lava ‘o tānaki atu ki ha ngaahi tulutā lolo fakalaumālie mo pepepengesi ki he‘etau ngaahi ipu ‘o e mateuteú?

‘Oku tau ako meia ‘Eletā Lisiata G. Sikoti ko e “mo‘ui taau fakatāutahá ko ha fie ma‘u mahu‘inga ia ke fiefia ai ‘i he ngaahi tāpuaki ‘o e temipalé. . . . Ko e fa‘unga lelei taha ‘o e ‘ulungaanga tāú ko ha mo‘ui ia ‘oku tu‘u ma‘u, pea fai ha ngaahi fili totonu ‘oku fakatefito ‘i he ngaahi akonaki ‘a e ‘Eikí.”⁸ ‘Oku ou manako ‘i he fo‘i lea ko e *tu‘u ma‘u*. Ko e tu‘u ma‘u ko ‘ete tu‘u fakamakatu‘u, ta‘e ue‘ia, mo falala‘anga. Ko hano fakamatala‘i ma‘ongo‘onga ia ‘o e tefito‘i mo‘oni ‘o e mo‘ui tāú!

‘Oku fakamanatu mai ‘i he Tikisinale ‘o e Tohi Tapú: “Ko e ‘apí pē ‘e lava ke ne fakataua e toputapu

‘o e temipalé.”⁹ ‘Oku kau nai hotau ‘apí mo e fale nofo‘angá ‘i he fakamatala ko iá? Ne toki ha‘u ni ha ki‘i finemui faka‘ofa‘ofa ki homau ‘apí. Na‘á ku ‘eke ange ‘i he‘eku ‘ilo ne toki foki mai hono tuonga‘ané mei he‘ene ngāue fakafaifekau, pe ‘oku fēfē ‘ene foki mai ko ‘ení. Na‘á ne pehē na‘e lelei, ka ‘oku fa‘a kole ia ke fakale‘osi‘i ‘a e fasí. Na‘á ne pehē, “Ka na‘e ‘ikai ko ha fasi *kovi*!” Mahalo na‘a ‘aonga ke tau fa‘a vakai‘i kinautolu ke fakapapau‘i ko hotau ngaahi ‘apí ko ha feitu‘u ia ‘oku tau mateuteu ai ke ongo‘i ‘a e Laumālié. ‘I he‘etau teuteu‘i hotau ngaahi ‘apí ke hoko ia ko ha feitu‘u ‘okú ne talitali lelei ‘a e Laumālié, te tau mateuteu ai ke ongo‘i ange “hangē ‘oku tau ‘i ‘apí” ‘i he taimi ‘oku tau hū ai ki he fale ‘o e ‘Eikí.

‘I he‘etau teuteu‘i kinautolu ke tau hū mo‘ui taau ki he temipalé pea mo tauhi faivelenga e ngaahi fuakava ‘o e temipalé, ‘e foaki mai ‘e he ‘Eikí kiate kinautolu “[ha] tāpuaki lahi ‘aupito.”¹⁰ Na‘e fakamatala‘i faka‘āuliliki ki muí ni ‘e hoku kaungāme‘a lelei ko Poni ‘Osikāsoní ha potu folofola ‘i he‘ene pehē, “Ko ia ‘oku fie ma‘u mei ai ha me‘a lahí, ‘e toe foaki ki ai ‘a e me‘a lahi ange.”¹¹ ‘Oku ‘ikai ha‘aku toe lau

ki ai! ‘I he‘etau omi ki he temipalé ke ma‘u e ngaahi tāpuaki *ta‘engatā*, ‘oku ‘ikai totonu ke tau ‘ohovale hono fie ma‘u ha tu‘unga mā‘olunga ange ka tau taau mo e ngaahi tāpuaki ko iá. Na‘e ako‘i ‘e ‘Eletā Nalesoni: “Koe‘uhí ko e temipalé ko e fale ia ‘o e ‘Eikí, ko Ia ‘okú Ne fokotu‘u ‘a e ngaahi tu‘unga ‘o e hū ki aí. ‘Oku hū ha taha ki ai ko ‘Ene fakaafe. Ko ‘ete ma‘u ha lekomeni temipalé ko ha faingamālie mahu‘inga fau mo ha faka‘ilonga mahino ia ‘o e talangofua ki he ‘Otuá mo ‘Ene kau palōfitá.”¹²

‘Oku fakamoleki ‘e he kau sipoti ‘iloa ‘o māmaní mo e kau ako mata‘i-tohi toketā he ‘univēsiti ha ngaahi houa mo e ‘aho mo e uike mo e māhina pea mo e ngaahi ta‘u lahi foki ke nau mateuteu ai. Ko e me‘a tatau pē, ko kinautolu ‘oku fie taau mo e hakeaki‘i ‘i he nāunau fakasilesitiale ‘oku fie ma‘u ke nau mo‘ui ‘i ha tu‘unga mā‘olunga ange ‘o e talangofuá ‘a ia ‘oku ma‘u ‘i hono fakahoko ‘a e ‘ulungaanga ‘o e talangofuá mei he ‘aho ki he ‘aho pea mei he tulutā ki he tulutā.

‘I he hokohoko atu ‘etau tānaki atu ‘a e loló ‘i he faivelenga, tulutā ki he tulutā, ki he‘etau ngaahi ipu fakalaumālié, ‘aki ‘etau fai ‘a e ngaahi me‘a

iiki mo mahinongofua ko 'ení, 'e lava ke "teuteu'i mo tutu"¹³ 'etau ngaahi ipú 'aki ha mateuteu 'oku fakafo. Na'e pehē kimuí ni mai 'e hoku husepānití, ko ha palesiteni fakasiteiki, 'okú ne fa'a meimeí tala 'a e taimi 'oku mateuteu mo taau ai ha tokotaha ke ne hū ki he temipalé, koe'uhi "oku nau fakamaama 'a e lokí" 'i he taimi 'oku nau ha'u ai ko e fie ma'u ha lekomeni temipalé.

Na'e kole 'a e Palōfita ko Siosefá ki he 'Eikí 'i he lotu fakatapui 'o e Temipale Ketilani "ko e kakai kotoa pē 'e hū 'i he hū'anga 'o e fale 'o e 'Eikí te nau ongo'i 'a ho mālohí, . . . pea ke nau tupu hake 'i ho'o 'afió, 'o ma'u 'a hono kakato 'o e Laumālie Mā'oni'oní, . . . pea teuteu'i 'a kinautolu ke ma'u 'a e ngaahi me'a 'aonga kotoa pē."¹⁴

Ko 'eku faka'ānaua kiate kitautolú, ke mahulu hake 'etau ō ki he temipalé 'i ha me'a 'oku fai tā tu'o taha pē. 'Ofa te tau teuteu ke taau ke ma'u 'a e ngaahi ouau fakahaofí ko e tulutā ki he tulutā pea mo tauhi 'aufuatō e ngaahi fuakava fekau'aki mo iá. 'I he 'etau fai iá, 'oku ou 'ilo'i te tau fe'unga ai ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa maí ke kakato 'a e Laumālie Mā'oni'oní mo e mālohi 'o e 'Eikí 'i hotau 'apí mo e mo'ui fakafo'ituituí. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ki'i tohi meia Aydia Kaylie Melo kia Linda K. Burton, 31 'Aokosi, 2014.
2. Russell M. Nelson, "Teuteu ki he Ngaahi Tāpuaki 'o e Temipalé," *Liahona*, 'Okatopa 2010, 41.
3. 'Alamā 49:8; ko e tēnaki atu e fakamamafa'í; vakai foki, veesi 6–7.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 52:14.
5. Mātiu 25:1–2, 4–11; Joseph Smith Translation, Matthew 25:12 ('i he Mātiu 25:12, footnote a).
6. Marvin J. Ashton, "A Time of Urgency," *Ensign*, Mē 1974, 36.
7. Spencer W. Kimball, *Faith Precedes the Miracle* (1972), 256.
8. Richard G. Scott, "Receive the Temple Blessings," *Ensign*, Mē 1999, 25; *Liahona*, Siulai 1999, 29.
9. Bible Dictionary, "Temple."
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 104:2.
11. Bonnie L. Oscarson, "Greater Expectations" (Seminaries and Institutes of Religion satellite broadcast, Aug. 5, 2014); lds.org/broadcasts; vakai foki Luke 12:48; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:3.
12. Russell M. Nelson, "Personal Preparation for Temple Blessings," *Liahona*, July 2001, 38.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 33:17.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:13, 15.

Fai 'e Jean A. Stevens

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni Lahi 'o e Palaimelí

Ngaahi 'Ofefine Fuakava 'o e 'Otuá

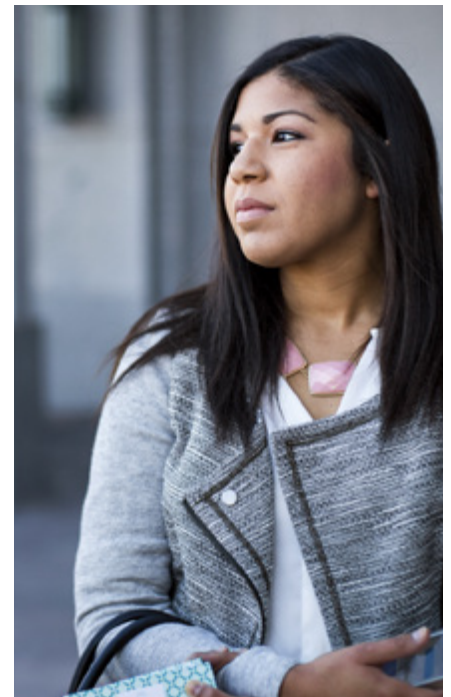
'I he fakatefito 'a e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá 'i he temipalé mo 'enau ngaahi fuakava toputapú, 'oku malava ai e 'Otuá ke tāpuaki 'i kinautolu 'i ha ngaahi founga fakatāutaha mo mālohi.

S*i* i ngaahi tokouá, 'oku ou 'ofa lahi atu. Tatau ai pē pe 'okú ke 'i fē he taimí ni 'i he māmaní 'oku ou 'amanaki 'okú ke ongo'i e 'ofa fakatāutaha 'a e 'Eikí 'iate koé pea mo hono fakamo'oni'i 'e he Laumālie ki ho lotó e pōpoaki ne hiva'i 'e he kuaea faka'ofa'ofa ko 'ení. 'Okú ou tēnaki atu 'eku fakamo'oni fakatāutaha: 'Okú ou 'ilo 'oku mo'ui hoku Huhu'í pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu takitaha.

'Okú tau fakatahataha 'i he pooni ko ha ngaahi 'ofefine fuakava 'o e 'Otuá. He 'ikai lava 'o fakamavahevahe'i kitautolu 'e hotau ta'u motu'á, tūkungá mo e 'ulungāngá, koe'uhí ko e me'a taupotutahá 'oku 'A'ana kitautolu. Kuo tau fai ha fuakava ke manatu'i ma'u pē Hono 'Aló.

Ne u ongo'i 'a e mālohi 'o e fuakava fakafo'ituitui ko iá 'i he uike 'e tolu kuohilí 'i ha'aku kau atu ki ha ouau papitaiso. Ne tangutu 'i mu'a ha fānau faka'ofa'ofa 'e toko valu ne nau fiefia loto 'apasia kuo nau a'usia honau 'aho makehé. Ka 'i he'eku mamata ki he malama honau fofongá,

ne 'ikai ke u mamata pē ki ha fānau. Na'á ku mamata kiate kinautolu 'o fakatau mo 'eku fakakaukau ki he me'a ne mei fai 'e he 'Eikí—fakafo'ituitui. Ne u mamata kia 'Ema, mo Sōfia mo 'Ieni mo Lōkani mo 'Āteni mo Viliami mo Sōfia mo Maika. 'Okú fakahoko fakatāutaha e fuakava 'o e papitaisó. Ne vala hina e tokotaha takitaha, ne nau maau pea loto

fiamalie 'i honau loto ta'u valú ke fai 'enau fuofua fuakava mo e 'Otuá.

Fakakaukau mo sioloto angé ki ho 'aho papitaisó. Tatau ai pē pe te ke lava 'o manatu'i e ngaahi fakaikiiki pe ko ha me'a pē 'e ni'ihī, ka ke feinga ke ke ongo'i he taimi ni 'a e mahu'inga 'o e fuakava na'á ke fai fakafo'ituitui. 'I hono ui koe 'aki ho hingoá, na'e fakauku koe 'i he vai pea tu'u hake ko ha 'ofefine 'o e 'Otuá—ko ha 'ofefine 'o e fuakavá, peá ke loto fiamalie ke ui 'aki koe e huafa 'o Hono 'Aló pea tukupā ke muimui 'iate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fuakavá.

'Oku tokoni'i kitautolu 'e he ngaahi fuakava mo e 'Otuá ke tau 'ilo'i ko hai mo'oni kitautolu. 'Okú ne fakafehokotaki kitautolu kiate Ia 'i ha founa fakatāutaha 'o tau ongo'i hotau mahu'ingá 'i Hono 'aó mo hotau tu'unga 'i Hono pule'angá. 'Oku 'ikai fu'u mahino fau kiate kitautolu 'okú Ne 'afio'i mo 'ofa'i fakafo'ituitui kitautolu. Fakakaukau ki ai—'oku tau ma'u takitaha ha kongá 'i Hono lotó. Ko Hono finangaló ke tau fili 'a e hala te ne fakafoki kitautolu ki 'api kiate Iá.

Neongo 'oku mahu'inga mo makehe ia 'o hangē ko e fuakava 'o e papitaisó, ka ko e kamata'angá pē ia—ko e matapā 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi fuakava ke fakahoko 'i he temipalé 'i he'etau fonongá pea ma'u mo ha ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula-eikí. Hangē ko hono fakamanatu mai 'e 'Eletā Tēvita A. Petinaá, "'Oku kamata 'etau fononga ki he temipalé 'i he'etau tu'u 'i he vai 'o e papitaisó.'"¹

'Oku 'ikai ngata pē 'i he'etau ma-teuteu ke ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'i hono fai 'o e ngaahi fuakavá ka 'i hono tauhi faivelenga 'o e ngaahi fuakava ko 'ení. Ko 'etau 'amanakí ia, taumu'á mo e fiefia.

Ko ha fakamo'oni pau au ki he mālohi 'o e ngaahi fuakavá 'i he'eku vakai ki he'eku mātu'á, he'ena 'ofa mo mo'ui 'aki e ongoongolelé. Ko ha faingamalie ke u mamata lelei ki he'eku fa'e faka'ofa'ofa 'i hono fai 'o e ngaahi fili 'a ha 'ofefine fuakava 'a e 'Otuá. Mei he'ene kei si'i na'e hā mei he'ene ngaahi filí e me'a 'oku mahu'inga kiate iá pea mahino ko ha ākongá mo'oni

ia 'o Sisū Kalaisi. Kuó u mamata 'i he nonga, mālohi mo e malu'i 'i he'ene mo'ui 'i he'ene fai mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú. 'Oku hā mai mei he'ene mo'ui 'i he māmaní 'ene 'ofa ki he Fakamo'ui mo e holi ke muimui 'iate Iá. Ko e sīpinga 'eni 'oku ou fie muimui ki aí.

Ne 'ikai angamaheni e founa fetaulaki 'eku mātu'á. Ko e ta'u 1936 ia. Na'á na teiti fakamātoato pea palani ke mali ka ne ma'u ha tohi 'e he'eku tamaí ke ngāue fakafaifekau taimi kakato 'i Saute 'Afilika. Na'e pehē 'i he tohi ke fetu'utaki ki he'ene pīsopé kapau 'oku taau pea loto fiamalie ke ngāue. Mou vakai angé ki he founa kehe hono fakahoko e uiui'i ke ngāue 'i he ngaahi 'aho ko iá! Ne 'oange 'e he'eku tamaí e tohi ki hono 'ofa'anga ko Hēlení, pea na'á na loto ta'e toe fehu'ia ke ne ngāue.

'I he uike 'e ua kimu'a pea mavahé, na'á na fetaulaki he 'aho takitaha 'o kai ho'atā 'i he Memory Grove ofi ki he loto kolo 'o Sōleki Sití. Lolotonga e taha 'o 'ena kai ho'ataá, 'i he'ena fekumi ki ha fakahinohino 'i he

'aukai mo e lotu, na'e talaange 'e he Fine'eikí kia Kealoni kapau 'okú ne kei fie fakahoko pē ia, te ne mali mo ia kimu'a pea mavahé. 'I he kamata'anga 'o e Siasí, ne fa'a ui e kakai tangatá ke ngāue fakafaifekau kae nofo pē uai'fi mo e fāmilí 'i 'api. Na'e pehē 'eku fa'eé mo 'eku tamaí. 'I hono fakangofua 'e he'ene kau taki lakanga fakataula'eikí, na'á na fili ke mali kimu'a pea mavahe 'o ngāue fakafaifekau.

Ne ma'u 'e he'eku Fa'eé hono 'enitaumení 'i he Temipale Sōleki pea na'e fai 'ena mali ki taimi mo 'itānití 'e Palesiteni Tēvita O. Makei. Ko ha kamata'anga fakatōkilalo. Na'e 'ikai ha tā, 'ikai ha kofu mali faka'ofa'ofa, 'ikai ha matala 'i 'akau pea 'ikai ha kai ke fakafiefia 'i 'aki e malí. Ko 'ena fakakaukau na'e 'i he temipalé mo 'ena ngaahi fuakavá. Kiate kinaua ko e ngaahi fuakavá e me'a kotoa pē. Hili ha 'aho pē 'e ono 'o 'ena nofomalí, pea mo ha fakamāvae fonu'alo'imata, ne mavahe 'eku tamaí ki Saute 'Afilika.

Ka na'e mahulu ange 'ena nofomalí 'i he fe'ofa'akí pē. Na'á na 'ofa ki he 'Eikí mo holi ke ngāue Ma'ana. Na'e

Lasi Pinasi, Filipaini

‘oange ‘e he ngaahi fuakava toputapu ne na fakahokó ‘a e ivi mo e mālohi ke matu‘uaki ‘ena mavahevahe he ta‘u ‘e uá. Na‘á na ma‘u ha fakakaukau ta‘engata ki he taumu‘a ‘o e mo‘uí mo e ngaahi tāpuaki kiate kinautolu ‘oku tauhi faivelenga ‘enau ngaahi fuakavá. ‘Oku mahulu ange e ngaahi tāpuaki kotoa ko ‘ení ‘i he‘ena feilaulá mo e mavahevahe fakataimí.

Na‘e ‘ikai ko ha founa faingofua ke kamata ‘aki ha nofomali, ka ko ha founa ke fakatoka ha fakava‘e ‘o ha fāmili ta‘engata. ‘I he ma‘u e fānaú, ne mau ‘ilo e me‘a mahu‘inga taha ki he‘emau mātu‘á. Ko ‘ena ‘ofa ki he ‘Eikí mo ‘ena tukupā ta‘e toe veiveiua ke tauhi ‘a e ngaahi fuakava ne na fakahokó. Neongo kuo mālōlō fakatou‘osi ‘eku mātu‘á, ka ko ha sīpinga ia ‘o e mā‘oní‘oní ‘oku ne kei tāpuekina homau fāmili.

‘Oku hā mai e sīpinga ‘o ‘ena mo‘uí ‘i he ngaahi lea ‘a Sisitā Linitā K. Peatoní: “Ko e founa lelei taha ke fakamālohia ‘aki e ‘apí, ‘i he lolotongá mo e kaha‘ú, ko hono tauhi ‘o e ngaahi fuakavá.”²

Na‘e ‘ikai ‘osi e taimi faingata‘á mo e ‘ahí‘ahí. Hili e ta‘u ‘e tolu ‘o e foki mai e Tangata‘eikí mei he‘ene ngāue fakafaifekau, ne kamata e Tau Lahi ‘a Māmami Hono II, pea hangē ko e ni‘ihi tokolahi, na‘e kau ki he tau malu‘i fonuá. Na‘e toe mavahe mei ‘apí ‘i ha ta‘u ‘e fā ‘i he‘ene ngāue he va‘a tau tahí, ‘i ha ngaahi vaka tau he Pasifikí.

Ko ha taimi faingata‘a ki he‘eku mātu‘á ke na toe mavahevahe. Ka ki he‘eku fa‘eé, ko e ngaahi ‘aho ko ia ‘o e tuenoá, hoha‘á mo e ta‘e manongá ne faka‘ilonga‘i ia ‘i ha fanafana mei he Laumālié ki he ngaahi tāpuaki ta‘engata ‘o e nonga mo e fiemālie ‘i he uhouhonga ‘o e matangí.

Neongo hono ngaahi faingata‘a‘iá, ka na‘e mo‘ui fiefia, nekeneka, ‘ofa mo ngāue tokoni ‘eku fa‘eé. Na‘e hā mai ‘i he founa ‘ene mo‘uí ‘a ‘ene ‘ofa ki he Fakamo‘uí. Na‘e ‘i ai ‘ene fehokotaki makehe ki he langí mo ha me‘afoaki pea malava ke ‘ofa mo tāpuekina kinautolu ‘oku nau feohí. ‘Oku fakahaa‘i ‘ene tui ki he ‘Otuá mo e ‘amanaki lelei ‘i He‘ene ngaahi tala‘ofá ‘i he ngaahi lea ‘a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni fekau‘aki mo e temipalé ‘i he‘ene pehē, “Oku ‘ikai ha feilaulau ia ‘e fu‘u lahi, pe totongi ‘e fu‘u mamafa, ha faingata‘a ‘e fu‘u tōtu‘a, kehe pē ke ma‘u e ngaahi tāpuaki ko iá.”³

Na‘e fakamālohia mo faitāpuekina ‘eku fine‘eikí he‘ene mo‘uí kotoa ‘i he‘ene ‘ofa ki he ‘Eikí mo e ngaahi fuakava kuó ne fakahoko mo tauhi faivelengá.

‘Oku ‘ikai ha toe veiveiua ‘e kehekehe e fakaiiki ‘o ho‘o talanoá meiate ia. Ka ‘oku kaunga ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oní mei he‘ene mo‘uí kiate kitautolu kotoa. ‘I he fakatefito ‘a e ngaahi ‘ofefine ‘o e ‘Otuá ‘i he temipalé pea mo ‘enau ngaahi fuakava toputapú, ‘oku malava ke ‘omai ai

‘e he ‘Otuá ha ngaahi tāpuaki ‘i ha founa fakatāutaha mo mālohi. Hangē ko e sīpinga ‘eku fa‘eé kiate aú, ‘oku hanga ‘e ho‘o fili ke tui mo tauhi e ngaahi fuakavá ‘o tuku atu ha tuku-fakaholo lahi ‘o e tuí kiate kinautolu ‘oku muimui ‘iate koé. Ko ia ai, si‘i ngaahi tokoua, te tau ma‘u fēfē ‘a e mālohi mo e ngaahi tāpuaki ‘o e fuakava ‘i he temipalé? Ko e hā te tau lava ‘o fai he taimí ni ke teuteu ki he ngaahi tāpuaki ko iá?

‘I he‘eku fefolau‘akí, kuó u ‘ilo ‘oku ‘i ai ha ngaahi tokoua ‘i he to‘u kehekehe, tūkunga kehekehe ‘a ia ‘oku ‘omi ‘e he‘enau mo‘uí ha tali ki he ngaahi fehu‘i ko ‘ení.

Ne u fetaulaki mo Mele hili pē ha taimi nounou mei hono ta‘u valú. Hangē ko e ni‘ihi tokolahi, ‘oku veke-veke ke fakahoko e hisitōlia fakafāmili pea kuo tokoni ‘aki ha hingoa ‘e toko 1,000 ki he ngāue fakatemipalé. ‘Oku teuteu ‘a Mele he taimí ni ki he tāpuaki ‘o e hū ‘i he temipalé ‘i hono ta‘u 12.

‘Oku ta‘u 13 ‘a Pele‘ana pea ‘oku manako he fakahoko e hisitōlia fakafāmili mo e ngāue fakatemipalé. Kuó ne tali e tukupā ‘a ‘Eletā Nila L. ‘Enitasoní kau ki he temipalé.⁴ Kuó ne teuteu ha ngaahi hingoa ‘e laungeau ki he ngāue fakatemipalé, pea ne kau fakataha mo hono fāmili mo e kaungāme‘á ‘i hono fai ‘o e ngaahi papitaisó. ‘I he ngāue toputapu ko ‘ení ‘oku liliu ai e loto ‘o Pele‘aná ki he‘ene tamai fakaemāmaní pea pehē ki he‘ene Tamai Hēvaní.

Neongo ko ha tokotaha lahi kei talavou femo‘uekina ‘a ‘Anifisa ‘i he ngāue mo ako ‘i he ako mā‘olunga

angé, ka 'okú ne kei tuku taimi ke 'alu ki he temipalé he uike takitaha. 'Okú ne fekumi ki ha fakahā pea ma'u e nonga 'i he'ene ngāue 'i he fale 'o e 'Eikí.

'Oku matu'aki 'ofa 'a Katea, mei 'Iukuleiní 'i he temipalé. Kimu'a pea langa e temipale Kiví, na'á ne feilaulau mo ha ni'ihi kehe mei hono koló ke fononga pasi 'i ha houa 'e 36 ki he temipalé tu'o taha he ta'u 'i Siamane. Ne lotu e Kaingalotu mateaki ko 'ení, ako e folofolá, hiva ha ngaahi himi, pea ako e ongoongolelé 'i he'e-nau fongongá. Ne talamai 'e Katea, "I he'ema'u a'u ki he temipalé, ne mau mateuteu ke ma'u 'a ia ne finangalo e 'Eikí ke foaki maí."

Ke tau ma'u kotoa 'a e ngaahi tāpuaki kuo 'omai loto fiamalie 'e he 'Otuá, kuo pau ke iku hotau hala he māmaní ki he temipalé. Ko e temipalé ko ha fakahā'i ia 'o e 'ofa 'a e 'Otuá. 'Okú ne fakaafe'i kotoa kitautolu ke tau ha'u, ako 'iate Ia, ongo'i 'Ene 'ofá pea ma'u e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku mahu'inga ki he mo'ui ta'engata mo Iá. 'Oku fakahoko tahataha e fuakava kotoa pē. 'Oku mahu'inga 'a e liliu lahi kotoa pē 'o e lotó ki he 'Eikí. Pea te ke ongo'i kotoa e ngaahi liliu kiate koé. 'I he'etau 'alu ki Hono fale mā'oni'oní, 'e lava ke "fakamahafu kitautolu 'aki [Hono] mālohí, . . . [Hono] huafá, . . . 'iate [kitautolu] [Hono] nāunaú . . . , pea tokanga'i [kitautolu] 'e [He'ene] kau 'āngeló."⁵

'Oku ou vahevahe atu 'eku fakamo'oni pau 'oku mo'ui 'etau Tamai Hēvani 'ofá. 'Oku fakahoko 'a e amana'ki, tala'ofa mo e tāpuaki kotoa pē 'i he temipalé 'i Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sīsū Kalaisí. Fakatauange ke tau ma'u e tui ke falala kiate Ia mo 'Ene ngaahi fuakavá, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. David A. Bednar, "Ma'u ha Hingoa mo ha Ongongo 'Oku Leleí," *Liahona*, Mē 2009, 98.
2. Linda K. Burton, "Fie Ma'u Tokoni: Ha Nima mo ha Loto ke Fakavave'i e Ngāué," *Liahona*, Mē 2014, 123.
3. Thomas S. Monson, "Ko e Temipale Mā'oni'oní—Ko ha Maama ki he Māmaní," *Liahona*, Mē 2011, 92.
4. Vakai, templechallenge.lds.org.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:22.

Fai 'e Neill F. Marriott

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí Lahi 'o e Kau Finemuí

Ko Hono Vahevahe Ho'o Māmá

Kuo pau ke tau tu'u ma'u 'i he'etau tui pea hiki hake hotau le'ó ke fakahā 'a e tokāteline mo'oni.

'Oku ou fie talanoa he poó ni ki ha ongo fatongia mahu'inga 'oku tau ma'u: 'uluakí, ko hono toutou tñaki ki he'etau mo'ui e maama mo e mo'oni 'o e ongoongolelé, pea uá, ko hono vahevahe e maama mo e mo'oni ko iá ki he ni'ihi kehé.

'Oku mou 'ilo'i nai homou mahu'ingá? 'Oku mou mahu'inga fau mo 'aonga takitaha—'i he taimí ni—ki he palani 'o e fakamo'ui 'a 'etau Tamai Hēvani. 'Oku 'i ai ha ngāue ke tau fai. 'Oku tau 'ilo'i e mo'oni 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. 'Oku tau mateuteu nai ke taukave'i e mo'oni ko iá? 'Oku fie ma'u ke tau mo'ui 'aki ia;

tau vahevahe ia. Kuo pau ke tau tu'u ma'u 'i he'etau tui pea hiki hake hotau le'ó ke fakahā 'a e tokāteline mo'oni.

'I he *Liahona* 'o Sepitema 2014, na'e pehē ai 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati: "Oku tau fie ma'u lahi ange e le'o afea, makehe mo e tui 'a e hou'eiki fafiné. 'Oku tau fie ma'u kinautolu ke ako 'a e tokāteliné, pea ke mahino kiate kinautolu 'a e me'a 'oku tau tui ki aí koe'uhí ke lava 'o fai 'enau fakamo'oni ki hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē."¹

Sí'i ngaahi tokoua, 'oku mou fakamālohia 'eku tui kia Sīsū Kalaisí. Kuó u mamata ki ho'omou ngaahi sīpingá, fanongo ki ho'omou ngaahi

fakamo'óní, pea ongo'i ho'omou tui mei he ngaahi potu kotoa pē 'o māmaní, mei Palāsila ki Potisuana! 'Oku mou takiekina e kakai 'i he feitu'u kotoa pē 'oku mou 'i aí. 'Oku ongo'i ia 'e he kakai 'oku mou feohí—mei ho fāmílí 'o a'u ki he ní'ihí 'i ho telefoní pea mo ho kaungāme'a 'i he mitia fakasōsialé kiate kinautolu 'i ho tafa'akí he pō ní. 'Oku ou lotu tatau mo Sisítā Helieta 'Ukitofa 'i he'ene tohi 'o pehē, “Ko kimoutolú . . . ko ha ngaahi fa'ifa'itaki'anga longomo'ui mo faive-lenga 'i ha māmani 'oku fakapo'ulí, 'a ia 'oku mou fakahā, 'o fakafou 'i he anga 'o ho'omou mo'uí, 'a e pōpoaki fakafiefia 'o e ongoongoleleí.”²

Na'e pehē 'e Palesitēni Tōmasi S. Monisoni, “Kapau te ke fie foaki ho'o māmá ki ha taha, kuo pau ke ke malama koe.”³ Te tau tauhi fēfē 'a e maama 'o e mo'óní ke kei ulu 'iate kitautolú? 'Oku ou fa'a ongo'i hangē ha maama poipoilá 'i he taimi 'e ní'ihí. 'E founa fēfē ha'atau ulu lahi angé?

'Oku ako'i mai 'e he folofolá, “Ko e me'a ko ia 'oku mei he 'Otuá, ko e māmá ia; pea ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e māmá, pea fai atu ai pē 'i he 'Otuá, te ne ma'u 'a e maama lahi ange.”⁴ Kuo pau ke tau hokohoko atu 'i he 'Otuá, 'o hangē ko e fakamatala

'a e folofolá. Kuo pau ke tau 'alu ki he tupu'anga 'o e māmá—ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi pea mo e folofolá. Te tau lava foki 'o 'alu ki he tempalé, 'i he'etau 'ilo 'oku fakatefito e me'a kotoa 'ia Kalaisi mo 'Ene feilau-lau fakalelei ma'ongo'ongá.

Fakakaukau ki he tokoni 'a e ngaahi tempalé ki he 'ātakai 'oku tu'u aí. 'Oku nau fakamatamatalelei'i e tukui koló; pea ulu mei he ngaahi mo'unga mā'olungá. Ko e hā 'oku nau faka'ofa'ofa ai mo māmangia? Koe'uhí, hangē ko e fakamatala e folofolá, “Ko e mo'óní 'oku ulu,”⁵ pea 'oku 'i he tempalé 'a e mo'óní mo e taumu'a ta'engatá; 'oku pehē foki mo kimoutolu.

Na'e pehē 'e Palesitēni Siaosi Q. Kēnoni 'i he 1877, “'Oku hanga 'e he tempale kotoa pē . . . 'o holoki e mālohi 'o Sētáné 'i he māmaní.”⁶ 'Oku ou tui 'ilonga ha feitu'u 'oku langa ai ha tempale 'i he māmaní, 'okú ne teke'i atu 'e ia e fakapo'ulí. Ko e taumu'a 'o e tempalé ke tokoni'i e fa'ahinga 'o e tangatá pea 'oange ki he fānau kotoa e Tamai Hēvaní 'a e malava ke toe foki 'o nofo mo Iá. 'Ikai 'oku tatau 'etau taumu'á mo e ngaahi fale ko 'eni kuo fakatapuí, 'a e ngaahi fale ko 'eni 'o e 'Eikí? Ke tokoni'i e ní'ihí kehé pea tokoni ke nau teke'i 'a e fakapo'ulí

kae toe foki ki he maama 'a e Tamai Hēvaní?

'E fakalahi 'etau tui kia Kalaisí 'e he ngāue fakatempale toputapú, pea te tau lava 'o tokoni'i lelei ange e tui 'a e ní'ihí kehé. Te tau lava ako 'a e mo'oni, mālohi mo e 'amanaki lelei 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí 'i he'etau mo'ui fakatāutahá, 'aki e laumālie fakaivia 'o e tempalé.

'I he ngaahi ta'u kuo hilí na'e fehengahangai homau fāmílí mo ha faingata'a lahi. Na'á ku 'alu ki he tempalé 'o lotu fakamātoato ai ki ha tokoni. Na'á ku fehengahangai mo ha fili faingata'a. Na'e hā mahino mai hoku ngaahi vaivai, pea na'á ku 'ohovale. 'I he momeniti ako'i fakalaumālie ko iá, na'á ku vakai ki ha fefine hikisia 'okú ne ngāue 'i he founa pē 'a'aná, kae 'ikai ko e founa 'a e 'Eikí, mo ne to'o pē 'a e lāngilangí ma'ana 'i ha fa'ahinga lavame'a pē. Na'á ku 'ilo'i ko au ia. Ne u lotu lotu ki he Tamai Hēvaní 'o pehē, “'Oku 'ikai ke u fie hangē ko e fefine ko iá, ka te u liliu fēfē?”

Koe'uhí ko e laumālie haohaoa 'o e fakahaá 'i he tempalé, na'e ako'i au 'i he'eku fu'u fie ma'u ha Huhu'í. Na'á ku tafoki leva ki he Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí peá u ongo'i e mōlia atu 'a e lotu mamahí pea fonu hoku lotó 'i ha 'amanaki lelei lahi. Ko 'eku 'amanaki pē Ia, peá u faka'amu ke pīkitai pē kiate Ia. Na'e mahino kiate au ko e fefine fakakakanó “ko e fili ia ki he 'Otuá”⁷ pea ki he kakai 'oku feohi mo iá. 'I he 'aho ko iá he tempalé na'á ku ako ko e Fakalelei pē 'a Sīsū Kalaisí te ne lava 'o liliu 'a hoku natula hikisiá pea malava ke fai lelei. Na'á ku ongo'i mo'oni 'Ene 'ofá pea 'ilo'i te Ne ako'i au 'aki 'a e Laumālié pea liliu au kapau te u foaki hoku lotó kiate Ia, 'o 'ikai 'i ha toe me'a kehe.

'Oku kei 'i ai hoku ngaahi vaivai, ka 'oku ou falala ki he tokoni fakalangi 'o e Fakalelei. Na'e ma'u e fakahinohino haohaoa ko 'ení ko 'eku hū ki he tempale mā'oni'oni, 'o fekumi ki ha fakafiemālie mo ha ngaahi tali. Na'á ku hū mafasia ki he tempalé, peá u mavahe 'i he 'ilo 'oku 'i ai ha Fakamo'ui mafimafi. Na'á ku ongo'i ma'ama'a ange mo fiefia ko 'eku ma'u 'Ene māmá pea tali 'Ene palani ma'akú.

‘I he māmaní, ‘oku takitāuhi pē tempale ‘i hono fōtunga mo e sī-pinga, ka ‘oku nau ma’u kotoa ‘i loto ‘a e maama, taumu’a mo e mo’oni ta’engata tatau. ‘Oku tau lau ‘i he 1 Kolinitō 3:16, “‘Ikai ‘oku mou ‘ilo ko e fale tapu ‘o e ‘Otuá ‘a kimoutolu, pea ‘oku nofo’ia ‘a kimoutolu ‘e he Laumālie ‘o e ‘Otuá?” Kuo tuku foki kitautolu ko e ngaahi ‘ofefine ‘o e ‘Otuá ‘i he māmaní, pea ‘oku tau takitaha ma’u e fōtunga mo e faka’ofa’ofa kehekehe hangē ko e ngaahi tempalé. ‘Oku tau ma’u foki mo ha maama fakalaumālie ‘iate kitautolu. ‘Oku fakahā mai ‘e he maama fakalaumālie ko ‘ení e maama ‘a e Fakamo’uí. ‘E tohoaki ‘i e ni’ihi kehé ki he maama ko ‘ení.

‘Oku ‘i ai hotau ngaahi fatongia ‘i he māmaní—ko e ‘ofefine, fa’ē, takimu’a, mo e faiako ki he tokoua, tokotaha ngāue, uaifi, mo e alā me’a pehē. ‘Oku nau takitaha hoko ko ha tākiekina. ‘Oku ma’u e mālohi he fatongia takitaha—‘i he’etau fakahā ‘i e ngaahi mo’oni ‘o e ongoongolelé mo e ngaahi fuakava ‘o e tempalé ‘i he’etau mo’uí.

Na’e pehē ‘e ‘Eletā D. Toti Kulisitofāsoni, “‘Oku ‘ikai lava ‘e ha taha pe fetu’utaki ke ne fakatataua e takiekina ‘e lava ‘e ha fa’ē ‘o fai ‘i he me’a kotoa pē.”⁸

‘I he kei iiki ‘ema fānaú, na’á ku ongo’i ‘oku ou kaungā ‘eikivaka mo hoku husepāniti ko Tēvitá, peá u sioloto atu ki he’ema fānaú ‘e toko 11 ko ha fanga ki’i vaka ‘oku nau ākilotoa kimaua ‘i he taulangá, ‘o teuteu ke folau ‘i he ‘ōseni ‘o e mo’uí. Ne u ongo’i mo Tēvita ha fie ma’u ke fekumi faka’aho ki he kāpasa ‘a e ‘Eikí ke ma’u e halanga folau lelei tahá mo ‘ema fanga ki’i vaká.

Ne femo’uekina hoku ‘ahó ‘i he ngaahi me’a ne ngalo ngofua hangē ko e pelu foó, laukonga ki he fānaú, pea mo e feime’atokoni efiáfi. ‘I he taimi ‘e ni’ihi he taulanga ‘o hotau ‘apí, ‘oku ‘ikai ke tau ‘ilo’i ‘oku hoko ha ngaahi me’a lahi koe’uhi ko e ngaahi ngāue mahinongofua ‘oku faí, hangē ko e lotu fakafāmilí, ako folofolá, mo e efiáfi fakafāmilí ‘i ‘apí. Ka ‘oku ou fakamo’oni ‘oku fuesia ‘e he ngaahi ngāue ko ‘ení ha mahu’inga ‘oku ta’engata. ‘Oku ma’u ‘a e fiefia lahí ‘i he

taimi ‘oku hoko ai ‘a e fanga ki’i vaka ko iá—‘a ‘ema fānaú—‘o lahi hangē ko e ngaahi vaka lalahí ‘a ia ‘oku fonu ai ‘a e maama ‘o e ongoongolelé pea mateuteu ke “kamata ke fai ‘a e ngāue ‘a e ‘Otuá.” ‘I he’etau ngaahi ngāue iiki ‘o e tuí mo e ngāue tokoní ‘oku tau lava ai ke hokohoko atu ‘i he ‘Otuá pea faifai ‘o ‘omai e maama ta’engatá mo e lāngilangí ki hotau fāmilí, kaungāme’á mo e mahení. ‘Okú ke tākiekina mo’oni e ni’ihi kehé!

Fakakaukau angē ki he mālohi ‘o e tui ‘a ha ki’i ta’ahine Palaimeli ke ne takiekina hono fāmilí. Na’e tāpuekina homau fāmilí ‘e he tui ‘a homa ‘ofefiné ‘i he mole homa ki’i fohá ‘i he pa’ake va’inga. Ne fekumi fakavavevave holo e fāmilí kiate ia. Faifai pea fakatokanga mai homa ‘ofefine ta’u 10 ‘o pehē, “‘E Mami, ‘ikai ‘oku totonu ke tau lotu?” Na’á ne mo’oni! Na’e fakatahataha mai e fāmilí ‘i he ha’oha’onga e kakaí ‘o lotua ke ma’u ‘ema ki’i tamasi’í. Ne mau ma’u ia. Ki he fānaú fefine kotoa pē ‘i he Palaimeli ‘oku ou pehē, “Kātaki ‘o toutou fakamanatu ki ho’o mātu’á ke fai e lotú!”

‘I he fa’ahita’u māfana ko ‘ení na’á ku ma’u faingamālie ke ‘alu ki ha kemi ‘a ha kau finemui ‘e toko 900

‘i ‘Alasikā. Na’e ongo mo’oni kiate au honau ivi tākiekiná. Ne nau omi ki he kemí kuo nau mateuteu fakalaumālie, kuo nau lau e Tohi ‘a Molomoná mo ma’uloto ‘a e “Ko e Kalaisi Mo’uí: Ko e Fakamo’oni ‘a e Kau ‘Aposetoló.” ‘I he pō hono tolú, na’e tu’u hake kotoa e kau finemui ‘e toko 900 ‘o lau ma’uloto fakataha ‘a e fakamo’oni ko ‘ení.

Na’e fonu Laumālie e fakataha’angá, pea na’á ku faka’amua ke u kau atu ki ai. Ka na’e ‘ikai te u lava. Ne te’eki ai ke u fai e me’a ke ma’uloto aí.

Kuó u kamata he taimí ni ke ako e fakalea ‘o e “Ko e Kalaisi Mo’uí” ‘o hangē ko e kau fefine ko ‘ení, pea koe’uhi ko ‘enau ivi tākiekiná ‘oku ou a’usia kakato ai ‘a e fuakava sākalamēnití ke manatu ma’u ai pē ki he Fakamo’uí ‘i he’eku toutou lau ‘a e fakamo’oni ‘a e Kau ‘Aposetoló ‘o kau kia Kalaisí. ‘Oku toe mahu’inga mālie ange ‘a e sākalamēnití kiate au.

Ko ‘eku faka’amú ke foaki ki he Fakamo’uí ha me’a’ofa Kilisimasi ‘i he ta’ú ni ‘aki ‘eku lau ma’uloto ‘a e “Ko e Kalaisi Mo’uí” pea tukuloto’i ia ki he ‘aho 25 ‘o Tisemá. ‘Oku ou faka’amua ke u lava ‘o hoko ko ha ivi takiekina ki he leleí—‘o hangē ko ia ne fai kiate au ‘e he kau fefine ‘i ‘Alasikaá.

Te ke lava nai 'o 'ilo'i koe 'i he fakalea 'o e "Ko e Kalaisi Mo'ui"? "Na'á Ne kōlenga ki he taha kotoa ke muimui ange 'i He'ene sipingá. Na'á Ne fononga foki 'i he ngaahi hala 'o Pālesitainé, fakamo'ui 'a e mahakí, faka'á 'a e kuí, pea mo fokotu'u 'a e maté."¹⁰

'I he'etau hoko ko e kakai fefine 'o e Siasí, 'oku 'ikai ke tau fononga 'i he ngaahi hala 'o Palesitainé ke fakamo'ui 'a e mahakí, ka 'e lava ke tau lotua mo faka'aonga'i e 'ofa fakamo'ui 'o e Fakaleleí ki ha fetu'utaki 'oku mahamahaki mo faingata'a'ia.

Neongo he'ikai te tau lava 'o faka'á 'a e kuí 'o hangē ko e Fakamo'ui, ka 'e lava ke tau fakamo'oni ki he palani 'o e fakamo'ui kiate kinautolu 'oku kui fakalaumālié. 'E lava ke tau fakamaama honau fofongá ke nau 'ilo'i e mahu'inga 'o e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí ki he ngaahi fuakava ta'engatá.

'E 'ikai te tau lava 'o fokotu'u 'a e maté 'o hangē ko e Fakamo'ui, ka 'e lava ke tau tāpuekina e pekiá 'aki 'etau fekumi ki honau ngaahi hingoá ki he ngāue fakatemipalé. Pea te tau toki fokotu'u hake kinautolu mei honau pilisone fakalaumālié pea 'oatu kinautolu ki he hala 'o e mo'ui ta'engatá.

'Oku ou fakamo'oni ki ha Fakamo'ui 'oku mo'ui, ko Sīsū Kalaisi, pea 'i Hono mālohí mo e māmá te tau lava 'o teke'i ki mui 'a e fakapo'uli 'o e māmaní, fakaongo atu 'a e mo'oni 'oku tau 'ilo'í, pea takiekina e ni'ihī kehē ke ha'u kiate Ia. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. M. Russell Ballard, "Kakai Tangata mo Fafine mo e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eikí," *Liahona*, Sepitema 2014, 36.
2. Harriet R. Uchtdorf, *The Light We Share* (Deseret Book Company, 2014), 41; faka'aonga 'i hono fakangofua.
3. Thomas S. Monson, "For I Was Blind, but Now I See," *Liahona*, Siulai 1999, 69.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:24.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:7.
6. George Q. Cannon, in *Preparing to Enter the Holy Temple* (booklet, 2002), 36.
7. Mōsaia 3:19.
8. D. Todd Christofferson, "Ko e Mālohi Fakaivia 'o e Kakai Fefiné," *Liahona*, Nōvema 2013, 30.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:2.
10. "Ko e Kalaisi Mo'ui: Ko e Fakamo'oni 'a e Kau 'Aposetoló," *Liahona*, 'Epeleli 2000, 2.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí

Ko Hono Mo'ui Fiefia 'Aki e Ongoongoleleí

Falala ki he mālohi fakahaofi 'o Sīsū Kalaisi; tauhi 'Ene ngaahi fonó mo e ngaahi fekauú. 'I hono fakalea 'e tahá—mo'ui fiefia 'aki e ongoongoleleí.

Si'oku tuofāfine, ngaahi kau-ngāme'a 'ofeina pea mo e kau ākongā monū'ia 'a Sīsū Kalaisi, 'oku ou lāngilangi'ia he faingamālié ni ke kau mo kimoutolu 'i he'etau fakava ha konifelenisi lahi 'e taha 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'E fakataha 'i he uike ka hoko maí 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá mo e Kau Taki Mā'olunga mo e kau taki fakalūkufua 'o e ngaahi houalotú, pea 'e hoko mai ai mo e ngaahi fakataha'anga 'o e konifelenisi lahi fakaemāmani lahí 'i he Tokonaki mo e Sāpate hono hokó. 'Oku ou fakamālō lahi ki hotau palōfitá, Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, 'i he'ene kole mai ke u fakafongā 'i 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí 'o lea ki he hou'eiki fafine 'o e Siasí.

Na'e 'alu 'eku fakakaukau 'i he'eku fakakaukau 'i e me'a ke u lea 'akí, ki he kau fafine ne nau takiekina 'eku mo'ui mo tokoni'au 'i he ngaahi pole 'o e mo'ui fakamatelié. 'Oku ou fakamālō ki he'eku kui fefiné 'a ia na'á ne 'ave hono ki'í fāmilí ki he houalotu sākalamēniti 'a e Siasí he ngaahi ta'u lahi kuo hilí. 'Oku ou fakamālō kia

Sisitā 'Euika, ko ha fine'eiki Siamane te'eki mali toulekeleka, 'a ia 'oku liliu faka-Pilitānia hono hingoá ko "Sisitā Ta'engata." Ko ia na'á ne fai 'a e fakafe lototo'a mo faka'ofa'ofa ko 'ení ki he'eku kui fefiné. 'Oku ou mātu'aki fakamālō ki he'eku fine'eikí, 'a ia na'á ne tataki si'ene fānau 'e toko faá 'i he faingata'a 'o e Tau Lahi 'a Māmani Hono II. 'Oku ou toe fakakaukau foki ki hoku 'ofefiné, makapuna fefiné, pea mo e ngaahi to'u tangata 'o e kakai fefine faivelenga he kaha'ú te nau muiaki mai ha 'aho.

Pea, 'oku ou fakamālō ta'e-tūkua foki ki hoku uaifí, Helieta, na'á ne faka'ofa'ofa'ia 'iate au 'i he'eku kei ta'u hongofulu tupú, fuesia e ngaahi kavenga homa ki'í fāmilí ko e fa'ē, tu'u mo au ko e uaifí, pea 'ofa mo tokanga ki he'ema fānau, makapuná, mo e makapuna uá. Kuó ne hoko ko e ivi 'i homau 'apí he lolotonga 'o e taimi tokamālié mo e tokatāmakí fakatou-'osi. 'Okú ne 'omi 'a e fiefiá ki he mo'ui 'a kinautolu 'oku nau 'ilo'í iá.

Faka'osí, 'oku ou fakamālō lahi kiate kimoutolu kātoa, 'a e hou'eiki fafine 'e lauimiliona he funga 'o e māmaní kuo mou fai ha ngāue lahi

fau ke langa 'a e pule'anga 'o e 'Otuá. 'Oku ou fakamālo atu kiate kimoutolu 'i he ngaahi founa ta'efa'alaua kehekehe kuo mou tataki, tanumaki, pea mo tāpuekina fakalaumālie ai kinautolu 'oku mou feohí.

Ngaahi 'Ofefine 'o e 'Otuá

'Oku ou fiefia ke 'i he lotolotonga 'o ha ngaahi 'ofefine tokolahi pehē 'o e 'Otuá. 'I he'etau hiva'i 'a e hiva "Fānau Au 'a e 'Otuá," 'oku ongo ki hotau lotó 'a e fakaleá. 'I he'etau fakakaukau ki he fo'i mo'oni ko 'eni—ko e fānau kitautolu 'a ha mātu'a fakalangí!—'okú ne 'omi ha ongo ki hotau tupu'angá ha taumu'a, mo ha iku'anga.

'Oku lelei ke manatu'i ko e fānau ma'u pē koe 'a e 'Otuá. 'E fakamālohia koe 'e he 'ilo ko 'ení 'i he taimi faingata'a taha 'o ho'o mo'u'i mo ne tataki fakalaumālie koe ke ke lava'i ha ngaahi me'a kāfakafa. Neongo ia, 'oku toe mahu'inga pē ke manatu'i na'e 'ikai ko ha fakalangilangi na'á ke ngāue'i 'a e hoko ko ia ko e 'ofefine 'o e 'Otuá pe 'e faifai ange pea mole meiate koe. Te ke hoko ma'u pē ko ha 'ofefine 'o e 'Otuá 'o ta'engata. 'Oku 'i ai ha faka'anaua mā'olunga ho'o Tamai Hēvaní kiate koe, ka 'oku 'ikai fakapapau'i atu ho tupu'anga fakalangí *pē taha* te ke ma'u ha tofi'a fakalangí. Ne fekau'i mai koe 'e he 'Otuá ki heni ke ke teuteu ki ha kaha'u 'oku ma'ongo'onga ange 'i ha toe me'a te ke lava ke makupusi.

'Oku nāunau'ia mo fakafo 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá kuo tala'ofa ki he kau faivelengá. 'Oku kau ai 'a e "ngaahi taloni, ngaahi pule'anga, ngaahi pule fakapilinisi, mo e ngaahi mālohi, ngaahi pule, ko e ngaahi mā'olunga mo e ngaahi loloto kotoa pē."² Pea 'oku fie ma'u 'o lahi ange 'i ha tohi fá'ele'i fakalaumālie pe ha "Memipasipi Kaati ko e Fānau 'a e 'Otuá" ke fe'unga mo e ngaahi tāpuaki ta'e-fakatataúá ni.

Ka 'oku tau a'usia fēfē nai kinautolu?

Kuo 'osi tali 'e he Fakamo'uí 'a e fehu'í ni 'i hotau kuongá:

"Kapau 'e 'ikai te mou tauhi 'eku fonó 'e 'ikai te mou lava 'o ma'u 'a e nāunau ko 'ení.

"He 'oku fāsi'i 'a e matapaá, pea lausi'i 'a e hala 'a ia 'oku fakatau ki he hakeaki'i. . . .

“. . . Ko ia, ke mou tali 'eku fonó."³

'I he 'uhingá ni, 'oku tau talanoa ai ki he fononga 'i he hala 'o e tu'unga fakaakongá.

'Oku tau talanoa ki he talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

'Oku tau talanoa ki he mo'ui fiefia 'aki e ongoongoleléi, 'aki hotau lotó, iví, 'atamaí mo e laumālie kotoa.

'Oku 'Afio'i 'e he 'Otuá ha Me'a 'Oku 'Ikai ke Tau 'Ilo'i

Ka 'oku 'i ai hatau ni'ihí, 'oku 'ikai fa'a ongo fakafiefia ma'u pē 'a e talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Tau vakai ki ai: mahalo 'oku 'i ai ha ni'ihí 'oku ngali faingata'a pe 'ikai fu'u fēfē ki ai—e ngaahi fekau 'oku tau talia loto vēkeveke hangē ha ki'i tamasi'i, mo ha peleti me'atokoni fakatupu mo'ui lelei ka 'oku fehi'a 'i he vesitapoló. 'Oku tau 'ū'ūnifo mo fakamālohi'i kitautolu ke tau fai ia ka tau lava 'o hoko atu ki ha ngaahi 'ekitiviti 'oku fiema'ua angé.

Mahalo te tau fakatokanga'i 'i he ngaahi taimi pehení, 'oku tau fehu'i ai kiate kitautolu, "Oku tau fu'u fie ma'u mo'oni koā ke talangofua ki he ngaahi fekau *kotoa* 'a e 'Otuá?"

'Oku mahino ngofua 'eku tali ki he fehu'í ko 'ení:

Te u pehē 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá ha me'a 'oku 'ikai ke tau 'ilo'i—ha ngaahi me'a 'oku 'ikai ke tau lava 'o

mākupusi! Ko 'etau Tamai Fakahēvaní ko ha taha Ia ta'engata 'oku ma'ongo'onga ange 'Ene ngaahi a'usiá, potó, mo e tokaima'anangá.⁴ 'Ikai ko ia pē, ka 'okú Ne 'ofa, manava'ofa, mo tokanga ta'e fakangatangata ki ha taumu'a monū'ia pē taha: ke fakahoko 'a 'etau moui ta'e-fa'amaté mo e mo'ui ta'engatá.⁵

Ko hono fakalea 'e tahá, 'oku 'ikai ngata pē 'i He'ene *'afio'i* 'e me'a 'oku lelei taha kiate koé ka 'okú Ne *fie ma'u mo'oni koe ke ke fili* 'a e me'a 'oku lelei taha kiate koé.

Kapau 'oku tui ho lotó ki he me'á ni—kapau 'okú ke tui mo'oni ko e misiona ma'ongo'onga 'a 'etau Tamai Hēvaní ke hākeaki'i mo fakahíhiki'i 'a 'Ene fānau' pea 'okú Ne 'ilo'i lelei taha e founa ke fai ai iá—'ikai 'oku 'uhinga lelei ange ke tau pukenimā mo muimui ki He'ene ngaahi fekau, 'o a'u ki he ngaahi fekau 'oku ngali faingata'á? 'Oku 'ikai 'apē tonu ke tau fakamahu'inga'i e ngaahi pou maama kuó Ne foaki ke taki kitautolu 'i he fakapo'uli mo e ngaahi faingata'a 'o e mo'ui fakamatelié? 'Oku nau faka'ilonga'i 'a e hala foki ki hotau 'api fakalangí! 'Okú ke fakatoka ha fakava'e fakalangi ki ho'o fakalalaka ta'engata ko e 'ofefine 'o e 'Otuá, 'i ho'o fili e hala 'o e Tamai Hēvaní pea te ne tāpuaki'i koe he toenga ho'o mo'ui.

Te u pehē, ko e konga e palopalemá, he 'oku tau fakakaukau kuo loka'i 'e he 'Otuá e kotoa 'o 'Ene ngaahi tāpuaki 'i ha fu'u tuku'anga

koloa 'i he langí, 'o 'ikai finangalo ke foaki mai kae 'oua kuo tau talangofua ki ha ngaahi fie ma'u pau mo ha ngāue mahino kuó Ne fokotu'u. 'Oku 'ikai teitei pehē 'a e ngaahi fekaú ia. Ko hono mo'oní, 'oku lilingi ta'etuku mai 'e he Tamai Hēvaní 'a e ngaahi tāpuakí, ka 'oku hanga 'e he'etau manavasi'í, veiveiuá, mo e angahalá, 'o ta'ofi e ngaahi tāpuakí ni ke 'oua 'e a'u mai, 'o hangē ha fakamalú.

Ko 'Ene ngaahi fekaú ko ha ngaahi fakahinohino 'ofa mo ha tokoni fakalangi ke fakaava 'a e faingamālié, ka tau lava 'o ma'u e taumalingi ta'etuku mai e ngaahi tāpuaki fakalangi.

'Oku fie ma'u ke tau tali, ko e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'oku 'ikai ko ha fu'u lisi lōloa pē ia 'o ha ngaahi fakakaukau lelei. 'Oku 'ikai ko ha "ngaahi filio'i kākā 'o e mo'ui" mei he 'Initaneti pe ngaahi lea mei ha peesi tānaki'anga fakamatala (pinterest board). Ko ha fale'i fakalangi ia, na'e makatu'unga 'i ha ngaahi mo'oni ta'engata, ne foaki ke ne 'omi 'a e "melinó 'i māmani pea mo e mo'ui ta'engata 'i he maama ka hoko maí."⁶

Ko ia 'oku 'i ai ha fili ke tau fai. 'I he tafa'aki 'e tahá, 'oku 'i ai e fakakaukau 'a e māmaní mo 'enau ngaahi fakakaukau fakapoto feliuliuakí mo e ngaahi taumu'a 'oku ta'e-paú. 'I he tafa'aki 'e tahá, 'oku 'i ai e folofola 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú—'a Hono poto ta'engata, 'Ene ngaahi tala'ofa paú, mo 'Ene ngaahi fakahinohino 'ofa ke tau foki ai ki Hono 'aó 'i he nāunau, 'ofa, mo e ngeia.

'Oku 'a'au 'a e filí!

'Oku tokanga mai 'a e Tupu'anga 'o e tahí, 'one'oné, pe ngaahi fetu'u ta'e-fa'alauá kiate koe he 'ahó ni! 'Oku Ne tuku atu 'a e founa taupotu ki he fiefiá, melinó, mo e mo'ui ta'engata!

Kuo pau ke ke loto fakatōkilalo, tui, mo 'ai kiate koe 'a e huafa 'o Kalaisí, fekumi kiate Ia 'i he lea mo e ngāue, mo "tu'u ['ali'aliaki] ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē."⁷

Ko e 'UHINGA 'O E TALANGOFUÁ

Ko 'ene mahino pē kiate koe 'a e natula totonu 'o e 'Otuá mo 'Ene

ngaahi fekaú, 'e mahino lelei ange ai kiate koe mo e taumu'a fakalangi 'o ho'o mo'ui. 'I he me'á ni, 'e lilii ai e 'uhinga 'okú ke muimui ai ki he ngaahi fekaú, pea 'e hoko ia ko e holi 'o ho lotó ke ke mo'ui fiefia 'aki e ongoongoleléi.

Hangē ko 'ení, ko kinautolu 'oku nau lau e ma'ulotu he ngaahi houalotu 'a e Siasí ko ha founa fakafa'ituitui ia ke fakalahi ai 'enau 'ofa ki he 'Otuá, 'oku nau ma'u ha nonga, felangakihake'aki, kumia e Laumālié, mo fakafa'ou 'enau tukupā ke muimui 'ia Sīsū Kalaisí, te nau ma'u ai ha 'usia mā'olunga ange 'iate kinautolu 'oku tangutu noa pē 'i ha sea ['o e falelotú]. Kau fafine 'oku *matu'akimahu'inga* ke tau ō ki he'etau ngaahi houalotu 'o e Sāpaté, ka 'oku ou tui pau 'oku tokanga ange 'etau Tamai Hēvaní ki he'etau tuí mo e fakatomalá 'i he fika 'o e ma'ulotu.

Ko ha sipinga 'eni 'e taha:

Ne toki puké ni si'a fa'ē 'a ha ongo ki'i tamaiki kei iiki he huhunú. 'Io, na'e 'ikai foki fuoloa kuo toe puke mo 'ene ongo ki'i tamaikí. Na'e fu'u lahi fau e fatongia 'o e fa'ē kei si'í ni ke tauhi ia mo 'ene ongo ki'i fānaú. Pea ko hono olá, ne hoko e fale masaní 'o fele mo ta'e maa mo maveuveu. Ne fokotu'una e peleti 'ulí he fufulu'anga ipú, pea fokotu'una mo e fō 'ulí he feitu'u kotoa pē.

Lolotonga si'ene fefa'uhi mo e fānaú he'ena tangí—pea loto ke tangi mo iá—kuo fai mai ha tukituki 'i hono matapaá. Ko 'ene ongo faiako 'a'ahí ia. Na'á na lava 'o fakatokanga'i e si'i faingata 'a'ia 'a e fa'eé ni. Na'á na lava 'o fakatokanga'i hono falé, mo hono peitó. Na'á na lava 'o ongo'i e tangi 'a e fānaú.

Kapau ne tokanga taha pē ongo fafiné ni ki he fakahoko 'o 'ena 'a'ahi fakamāhiná, na'á na mei 'oange pē ki he fa'eé ni ha peleti kūkisi, talaange ne nau 'ofa mai ki ai he 'ikai 'alu ange ki he Fine'ofá he uike kuo 'osí, mo fai ange ha lea peheni, "Toki talaange kapau 'e 'i ai ha me'a te ma lava 'o fai!" Peá na lue fiefia atu leva, 'o fiefia he kuo toe pēseti 'e 100 'a e māhina ko iá.

Me'a mālie, he ko e ongo fafiné ni ko e ongo ākonga mo'oni 'a Kalaisi. Na'á na fakatokanga'i e ngaahi fie ma'u hona tokouá pea faka'aonga'i hona ngaahi talēnití mo e ngaahi taukei kehekehe. Na'á na fakamā'opo'opo 'a e felé, 'omi ha maama mo ha nonga ki he 'apí, pea telefoni ki ha kaungāme'a ke ne 'omi ha ngaahi koloa na'e fie ma'u lahi. Ko e taimi na'e faifai pea 'osi ai 'ena ngāue peá na fakalea ka na fokí, na'e lo'imata 'ia 'a e fa'ē kei talavou ni—ko e lo'imata 'o e hounga'ia mo e 'ofa.

Talu mei ai, mo e lilii e fakakaukau 'a e fa'ē kei talavou ni ki he faiako 'a'ahí. Na'á ne pehē, "Oku ou 'ilo'i 'oku 'ikai ko ha fika pē au ke faka'ilonga'i 'i ha lisi ngāue 'a ha taha."

'Io, 'oku fie ma'u e kau faiako 'a'ahí ke nau faivelenga 'i hono fai 'enau 'a'ahi he māhiná, kae 'oua na'a ngalo ai e 'uhinga mahu'inga taha 'oku muiaki he fekau ko 'ení: ke 'ofa ki he 'Otuá mo ho kāingá.

Ko e taimi 'oku tau 'ai ai e ngaahi fekau 'a e 'Otuá mo 'etau tafa'aki 'i hono langa Hono pule'angá ke hangē ha me'a ke faka'ilonga'i 'i ha lisi ngāue, 'oku mole 'iate kinautolu 'a e uho 'o e tu'unga fakaākongá. 'Oku mole 'iate kinautolu 'a e tupulaki 'oku ma'u mei hono mo'ui fiefia

'aki e ngaahi fekau 'a 'etau Tamai Fakahēvani.

'Oku 'ikai fie ma'u e fononga 'i he hala 'o e tu'unga fakaākongá ke fakamamahi. 'Oku "melie hake [ia] 'i he me'a melie kotoa pē."⁸ 'Oku 'ikai ko ha kavenga ia ke fakamafasia 'i kitautolu. 'Oku 'ai 'e he tu'unga fakaākongá ke fiefia ange hotau laumālié mo fakafiemālié 'i hotau lotó. 'Okú ne ue 'i fakalaumālie kitautolu 'aki e tuí, amanaki leleí, mo e 'ofá. 'Okú ne fakafonu hotau laumālié 'aki e maama 'i he taimi 'o e fakapo'ulí mo e nonga he taimi 'o e mamahí.

'Okú ne 'omi kiate kitautolu ha mālohi fakalangí mo ha fiefia tu'uloa.

Ko Hono Mo'ui Fiefia 'Aki e Ongongoleleí

Si'oku ngaahi tuofāfine 'i he ongo-ongoleleí, tatau ai pē pe 'okú ke ta'u 8 pe 108, 'oku 'i ai ha me'a 'oku ou fakamu ke mahino mo'oni mo ke 'ilo:

'Oku 'ofeina koe.

'Okú ke mahu'inga ki ho'o mātu'a fakalangí.

'Oku 'afio'i koe 'e he Tupu'anga ta'e-fakangatangata mo ta'engta 'o e māmá mo e mo'uí! 'Okú Ne 'afio'i koe.

'To, 'oku 'ofeina koe 'e he 'Otuá he 'ahó ni pea ma'u ai pē.

'Oku 'ikai ke Ne toki 'ofeina pe toki 'ofa'i koe hili ha 'o ikuna 'i ho ngaahi vaivaí mo e 'ulungaanga koví. 'Okú Ne 'ofa kiate koe he 'ahó ni mo mahino kakato ho ngaahi faingata 'a 'iá.

'Okú Ne 'afio'i ho'o fetu'utaki kiate Ia 'i he lotu loto mo'oni mo faka'anauá.

'Okú Ne 'afio'i e taimi ne ke piki ai ki ho'o māmá mo e tui vaivaí—pea na'a mo e lotolotonga 'o e taulofu'u e fakapo'ulí. 'Okú Ne 'afio'i ho'o faingata 'a 'iá. 'Okú Ne 'afio'i ho'o mamahí he taimi 'okú ke tōnōnou pe ta'emalava aí. Ka 'okú Ne kei 'ofa pē 'iate koe.

Pea 'okú Ne 'afio'i ho'o ngaahi lavame'á; neongo 'oku ngali ko ha me'a si'i kiate koe, 'okú Ne toka 'i mo fakamahu'inga kinautolu taki taha. 'Okú Ne 'ofa 'iate koe 'i ho'o tokoni ki he ni'ihí kehé. 'Okú Ne 'ofa 'iate koe 'i ho'o ala atu 'o tokoni 'i he fua e kavenga mamafa 'a e ni'ihí kehé—pea na'a mo e taimi 'okú ke kei fekuki ai mo ha'aú.

'Okú Ne 'afio'i e me'a kotoa pē fekau'aki mo koe. 'Okú Ne 'afio'i lelei koe—'okú Ne 'afio'i ho tu'unga totonú. Pea 'oku 'ofa 'iate koe—he 'ahó ni pea ma'u ai pē!

'Okú ke pehē 'oku tokanga nai 'etau Tamai Hēvani pe 'oku lelei ho'o teuteu ho matá, valá, 'ulú, mo ho nge'esi nimá? 'Okú ke pehē 'oku liliu ho mahu'inga kiate Iá 'o fakatatau mo e tokolahi 'oku nau muimui 'i koe he Instagram pe Pinterest? 'Okú ke pehē 'okú Ne fie ma'u nai ke ke loto hoha'á pe loto mamahi kapau 'e ta'e-tali pe poloka koe 'e ha taha he Facebook pe Twitter? 'Okú ke fakakaukau nai 'oku 'i ai ha'ane kaunga ho matamata-leleí, lahi ho kofú, pe manakoá ki ho

mahu'ingá ki he Tokotaha na'á Ne fakatupu 'a e 'univesí?

'Oku 'ikai ngata pē 'Ene 'ofa 'iate koe 'i he tu'unga 'okú ke 'i ai he 'ahoní, ka 'i ho'o toe hoko ko ia ko e tokotaha nāunau'ia pea mo e māmá, 'okú ke malava ai pea mo ma'u ha holi ke a'usiá.

'Okú Ne finangalo ke ke a'usia ho iku'angá 'o laka ange 'i he me'a 'okú ke mafakakaukau 'i—ke ke foki ki ho 'api fakalangí mo e lāngilangi.

'Oku ou fakamo'oni ko e founga ke lava 'i ai 'ení ko hono hilifaki 'a e ngaahi faka'amu siokitá mo e ngaahi holi ta'efe'ungá 'i he 'ōlita 'o e feilaulaú mo e ngāue tokoní. Kau fafine, fakafalala ki he mālohi fakahaofi 'o Sisū Kalaisí; tauhi 'Ene ngaahi fonó mo e ngaahi fekau. Ko hono 'ai 'e tahá—mo'ui fiefia 'aki e ongoongoleleí.

'Oku ou fakatauange ke mou a'usia ha tu'unga fo'ou mo mā'olunga ange 'o e 'ofa lelei 'a e 'Otuá 'i ho'omou mo'uí; ke mou ma'u 'a e tuí, lotó, mo e tukupā ke ako e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, mata'ikoloa 'aki ia 'i homou lotó, mo mo'ui fiefia 'aki e ongoongoleleí.

'Oku ou palōmesi atu 'i ho'omou fai iá, te mou toki 'ilo' i homou tu'unga lelei tahá—'a homou tu'unga mo'oní. Te ke toki 'ilo 'a hono 'uhinga mo'oní ke hoko ko e 'ofefine 'o e 'Otuá ta'engatá, ko e 'Eiki 'o e mā'oni'oni kotoa pē. 'Oku ou fakamo'oni 'i 'eni mo tuku 'eku tāpuakí kiate kimoutolu 'i he'eku hoko ko e 'Aposetolo 'a e 'Eikí, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'Oku 'ikai ngata pē 'i he hoko 'a e 'Otuá ko hotau Pule mo hotau Tupu'angá; ka ko Ia foki 'etau Tamai Fakahēvani. Ko e tangata mo e fefine kotoa pē ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kinautolu 'o e 'Otuá. Na'e ako 'i e Palesiteni Siosefa F. Sāmīta 'o pehē, "i he tu'unga fakalaumālie 'o e tangatá ne fanau 'i ai 'ia 'i ha mātu'a fakalangí, pea [ohi] hake ai 'o matu'otu'a 'i he 'afio'anga 'o e Tamaí, kimu'a pea toki ha'u ki māmani 'i he sino fakamatelié [fakamāmani]" (Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa F. Sāmīta [1998], 391).
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:19.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:21–22, 24.
4. Vakai, 'Isaia 55:9.
5. Vakai, Mōsese 1:39.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:23.
7. Mōsaia 18:9.
8. 'Alamā 32:42.

Sopalei, Palāsila

Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisi

'E lava ke faka'aonga'i e lisi ko 'eni 'o ha ngaahi a'usia kuo filifili mei he konifelenisi lahi, 'i he taimi ako fakatautaha, efiati fakafamili 'i 'api pea mo e ako'i kehé. 'Oku 'uhinga 'a e mata'ifiká ki he peesi 'uluaki 'o e leá.

TOKOTAHA LEÁ	TALANOÁ
Neil L. Andersen	(28) Fakamālohia 'e Neil L. Andersen ha fakamo'oni 'a ha taha 'osi faifekau fekau'aki mo Siosefa Sāmīta.
M. Russell Ballard	(89) Fakatokanga ha taha faifakahinohino ki he kau heka vaká ke nau "nofo ma'u 'i he loto vaká" 'i he 'etau teuteu ke folaua ha kongá tahi hoú.
David A. Bednar	(107) Hili hono faito'ó e ongo foha 'o David A. Bednar koe'uhí ko ha lavea, ne fai 'e hono fohá e me'a tatau ki hono kaungāme'á.
Linda K. Burton	(111) Faka'osi 'e ha faifekau 'ene ngāue fakafaifekau 'i ha laumālie makehe hili 'ene foaki 'a hono lotó, ivi, 'atamāi mo e mālohí ki he 'Eiki.
Tad R. Callister	(32) Liliu 'e he fa'ē 'a Peni Kāsoni e mo'ui 'a hono fohá. Ako 'e ha ki'i ta'ahine Lapanoni 'a e ongoongolelei mei he 'ene fa'ēé. Ako 'i 'e he mātu'a 'a Tad R. Callister 'a e ongoongolelei kiate ia.
Craig C. Christensen	(50) Tala 'e ha kau tikoní e 'uhinga 'oku nau sai'ia ai 'i Palesiteni Monisoni. Ma'u 'e Craig C. Christensen ha fakamo'oni 'i hono ako e Tohi 'a Molomoná.
D. Todd Christofferson	(16) Tala 'e he Tu'i ko Heneli V ki he 'ene kau tangatá 'oku takitaha pule pē tangata ki hono laumālie 'o'oná. Fakafisi ha tangata ke ne tauhi ia kae loto ia ke 'ave ia ki ha fa'toka.
Quentin L. Cook	(46) Fai 'e Lusi 'i he ki'i tohi kōmiki ko e <i>Peanuts</i> ha ngaahi kumi 'uhinga ki he 'ene fakatooki 'a e pulú. Fai 'e ha talavou ha ngaahi fili 'oku 'ikai fenāpasi mo 'ene ngaahi taumu'a ke ngāue fakafaifekau mo e mali 'i he temipalé. Hoko ha 'a'ahi mo ha faiako 'akapulu he kolisi ke fakapapau 'i ai 'e Quentin L. Cook 'ene fili ke muimui ki he fale 'i 'ene tamāi.
Dean M. Davies	(53) Fakahaafi 'e he Siasí mo hono kāingalotu 'i Filipaini 'a e kāingalotú mo e kakai te'eki siasí hili ha afā fakaliflu.
Cheryl A. Esplin	(12) Ako ha taki 'o e Kau Finemui ki he mālohí fakaiuia 'o e sākalamēniif. Ha'u ha tangata ta'u 96 'o ma'ulotu ke ne lava 'o ma'u e sākalamēniif.
Henry B. Eyring	(59) Tokoni ha taha ului fo'ou ki he talavou ko Henry B. Eyring mo hono tokouá ke teuteu ki he ngāue 'o e lakanga fakataula'eiki. Fakahaa 'i 'e ha tamai mo e pisope 'a Henry B. Eyring ha loto falala kiate ia 'aki 'ena kale ange ke tokoni. Fakahaa 'i 'e ha hoa taki faiako faka'api kia Henry B. Eyring 'ene falala ki he foha 'o Heneli. (70) Lotu e fa'ē 'a Henry B. Eyring ke fanongo hono fohá ki he folofola 'a e 'Otuá 'i he 'ene fale 'i 'e fai. Ma'u 'e ha kau taki 'o e Siasí 'i 'Aitahō, USA ha fakahā ke tokoni 'i ha ni'ihí ne faingata'a'ia he tāfeá. 'Ilo' 'i he fakahā 'e he uaifi 'o ha tangata na'e foaki ki ai e mafai faisilá, ko e ui 'e he 'Otuá hono husepāniif.
Eduardo Gavarret	(37) Ako 'a Eduardo Gavarret he 'ene hoko ko ha faifekau taimi kakató, ha lēsoni fekau'aki mo e muimui ki he le'ó 'o e Fakamo'ui. Muimui e mātu'a mo e fototehina 'o ha ki'i ta'ahine ta'u 14 'i 'Uluakuai, ki he 'ene sipingá 'o nau kau ki he Siasí. Tali 'e he ongomātu'a 'a Eduardo Gavarret 'a e kau faifekau mo 'enau pōpōaki.
Carlos A. Godoy	(96) Ke ma'u e ngaahi tāpuaki ne tala'ofa ange 'i he tāpuaki fakapēteliaké 'o Carlos A. Godoy, ko ia na'á ne fekumi ai ke faka'osi 'ene akó 'i he poupou ki ai hono uaifi.
Robert D. Hales	(80) Ma'u 'e Robert D. Hales ha fakamo'oni 'i he 'ene ako fekau'aki mo e 'Otuá mei he 'ene mātu'á, kau faiakó, folofolá pea mo e Laumālie Mā'oni'oni.
Jeffrey R. Holland	(40) Foki 'a Tōmasi S. Monisoni mei Siamane 'okú ne tui mai ha silipa hili 'ene foaki hono suú mo e sufí mo hono 'ū soté.
Larry S. Kacher	(104) Ma'u 'a Larry S. Kacher mo hono uaifi 'e he 'aú ka ne na feinga pē 'o a'u ki 'uta, mālō mo e tokoni mei he langí. Fai 'e ha ongo tangata ha fili ke iku tohoaki 'i ai hona fāmili mei he siasí. Faitāpuekina 'a e hako 'o Larry S. Kacher 'e hono fāmili 'i he fonó, 'i he 'enau mo'ui'aki e ongoongolelei mo ako 'i ia ki he 'enau fānau.
Jörg Klebingat	(34) Fale 'i 'e Jörg Klebingat ha fefine 'i he Misiona 'Iukuleini Kivi ke 'oua te ne tuku ke ta'ofi ia 'e hono ngaahi vaivái.
Neill F. Marriott	(117) Mavahe 'a Neill F. Meliofi mei he temipalé mo e 'ilo te ne lava 'o falala ki he Fakamo'ui. Poupu' 'i 'e he 'ofefine 'o Neill F. Marriott hono fāmili ke nau lotu hili e mole 'enau ki'i tamsi'í e kei si'í. Lau ma'ulotu 'e ha kau finemui 'e toko hivangeau 'i 'Alasiká 'a e "Ko e Kalaisi Mo'ui."
Hugo E. Martinez	(102) Tokoni 'a Palesiteni Monisoni ki ha tamai na'e puke lahi hono 'ofefiné. 'Omi 'e ha kau tangata ha vai ki he fāmili Mātinesí hili ha afā.
Thomas S. Monson	(67) Fana 'i 'e ha fo'i tōpito e fohe'uli 'o e vakatau ko e <i>Bismarck</i> , 'o 'ikai te ne toe lava 'o lele ki he feitu'u ne mape'í ke lele ki ai. (86) Toutou 'a'ahi e kāingalotu 'i Kānatá ki he 'api 'o ha ongomātu'a Siamane ne na hikifonua mai, ke nau lava 'o 'inasi he laumālie nonga ne ma'u ai.
Russell M. Nelson	(74) Hili hono tafa 'e Russell M. Nelson 'a Palesiteni Sipiisā W. Kimipoló, na'á ne fakamo'oni 'i ai 'e hoko 'a Palesiteni Kimipolo ko ha palōfita.
Dallin H. Oaks	(25) Fili ha husepāniti ke papitaiso tu'unga he fa'a kātaki mo e anga'ofa hono uaifi.
Allan F. Packer	(99) Ngalo he talavou ko 'Alani F. Peeka ke to'o e kofukofu 'o e mata'itoki lolotonga ha 'ane tā fefie.
Boyd K. Packer	(6) 'Ilo' 'i 'e ha fefine kuo 'osi totongi 'e he Fakamo'ui ha fehālaaki ne fai ange kiate ia.
L. Tom Perry	(43) Hanga 'e ha mokopuna 'o Hāloti B. Li 'o fakamanatu ki he 'ene fa'ēé 'a hono mahu'inga 'o e lotu kae toki mohé.
Lynn G. Robbins	(9) Fehu 'i 'e Poiti K. Peeka kia Lini G. Lōpini pe ko hai 'okú ne fakafofonga'í, mo fakamanatu kiate ia 'okú ne fakafofonga'í e palōfitá ki he kakai.
Jean A. Stevens	(114) Pikitai 'a e mātu'a 'a Soni a. Siivēni ki he 'ena fuakavá mo 'ena 'ofa ki he 'Eiki. Teuteu ha kau finemui ki he ngaahi fuakava 'o e temipalé.
Dieter F. Uchtdorf	(56) Hoha 'a ha tangata ki ha fu'u vao matala engeenga he loto 'ata'atā 'o e kaungā'api. Vali lēmani 'i 'e ha tangata kaiha 'a hono matá ko 'ene tui 'e fakapuliki ai ia mei he me'afaitā. Vete mali 'e 11 'i ha uooti ne hā ngali mālohí. (120) Tokoni ha ongo faiako 'a'ahi ki ha fa'ē tāutaha ne fefa'uhi mo 'ene ongo 'i ki'i fānau puké.

Ko e lea 'a Palesitēni Thomas S. Monson 'i he fakataha ho'atā Sāpate 'o e konifelenisi lahi.

“Ongo 'Aho Nāunau'ia 'o e Ngaahi Pōpoaki Fakalaumālie”

Na'e pehē 'e Palesitēni Tōmasi S. Monisoni 'i he faka'osinga 'o e Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'u Hono 184, 'i he 'aho Sāpate, 5 'Okatopa 2014, “Kuo tau a'usia ha ongo 'aho nāunau'ia 'o ha ngaahi pōpoaki fakalaumālie.”

'Oku kau 'i he ngaahi pōpoaki ko iá 'a e mahu'inga 'o hono fakatupulaki ha fakamo'oni te ke malava ai ke kātaki'i 'a e ngaahi tūkunga kotoa pē; muimui 'i he akonaki 'o e Fakamo'u'i pea hoko ko ha ākongā mateaki; muimui mo poupu ki he kau palōfitā; faka'aonga'i fakapotopoto e tau'atā-ina ke filí; ngaohi 'a e 'apí ke hoko ko ha feitu'u 'o e 'ofá, malu'anga, fá'ifa'itaki'anga mo e ako'anga 'o e ongoongolelei.

Na'e fakamatala 'a Palesitēni Monisoni 'i he'ene lea fakaava 'i he 'aho Tokonakí ki he hokohoko atu 'a e tupulaki 'o e Siasí. Na'e pehē 'e Palesitēni Monisoni “Kuo tau fakalaka 'eni 'i he toko 15 miliona tupú pea 'oku kei tupu tokolahi pē.” “Oku hoko atu 'etau polokalama ngāue fakafaifekau 'o 'ikai ta'ofi. 'Oku 'i ai ha'atau kau faifekau 'e toko 88,000 tupu 'oku lolotonga ngāue, 'o vahevahe 'a e pōpoaki 'o e ongoongolelei ki he māmaní.”

'I he fakataha 'o e ho'atā Tokonakí, na'e tukuange fakalāngilangi ai 'a

'Eletā Kālosi H. 'Āmato mo 'Eletā Uiliami R. Uoka mei he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú pea fokotu'u kinaua ki he tu'unga ko e taki mā'olunga mālōlō. Na'e tukuange 'a 'Eletā 'Āliki V. Minasani mo 'Eletā Kavito Senikani mei he Fitungofulu Faka'ēlia.

Ko e fuofua taimi 'eni 'i he konifelenisi lahi kiate kinautolu 'oku 'ikai ko 'enau lea fakafonua 'a e lea faka-Pilitāniá ke nau vahevahe 'enau pōpoaki 'i he'enau lea tu'ufonua. Ne lea 'a 'Eletā Si Hongi (Samu) Uongi 'i he lea faka-Kenitoní, 'Eletā 'Etuato Kavaleti mo 'Eletā Hiulo E. Mātinesí 'i he lea faka-Sipeiní, pea mo 'Eletā Kālosi A. Kōtoi 'i he lea faka-Potukalí.

Na'e fakafonu 'e he kakai 'a e sea 'e 21,000 'i he Senitā Konifelenisí pea fonu mo ha ngaahi feitu'u 'i he Temipale Sikueá 'i Sōleki Siti, Tutā, USA, 'i he fakataha'anga konifelenisi takitaha, 'a ia na'e liliu ki ha lea fakafonua 'e 90 tupu, pea fakamafola ki ha ngaahi fonua 'e 170 tupu. Ko e tahá, na'e lava ke ma'u 'a e ngaahi fakatahá 'i he televīsoné, letioó, fakamafola 'i he satelaité, mo e 'initanetí, kau ai mo e ngaahi device to'oto'ó. 'Oku faka'ilonga'i 'e he konifelenisí ni 'a e ta'u 'e 90 hono fakamafola fakaletioó kae pehē ki he ta'u 'e 65 'o hono fakamafola televīsoné 'o e konifelenisí. ■

'Ma'u atu 'i he Hulu he Taimí Ni 'a e Filimi Siosefa Sāmitá

Kuo laumiliona ha kakai kuo nau lava 'o ma'u he taimí ni 'a e faiva ne fa'u 'e he Siasí ki hono fakamanatua 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. 'Oku faka'ali'ali 'e he filimi *Siosefa Sāmitá: Ko e Palōfita 'o e Ongoongolelei Kuo Toe Fakafoki Maí*, 'a e mo'ui mo e tukufakaholo 'o e Palōfitá, 'a ia 'oku lava ke mamata 'i ta'etotongi 'i he taimí ni he Hulu, ko ha uepisaiti vitiō.

Ko e fuofua filimi 'eni 'a e Siasí ke hū ki ha sēnolo tufaki'anga vitiō hangē ko e Hulu, 'a ia 'e lava 'e ha kau totongi fakata'u 'e 4 miliona 'o mamata 'i 'a e vitioó 'i he Roku, Apple TV, Xbox, PlayStation, mo e smartphone mo e tablet 'oku ma'u ai 'a e 'Initanetí. 'Oku 'ikai ngata pē 'e hono ma'u 'o e faivá 'i he Hulú ke toe faingofua ange ai hono ma'u 'e he kāingalotu 'o e Siasí, ka 'oku toe lahi ange faingamālie ai ki he kakai ta'e Siasí ke nau mamata mo ako 'o lahi ange ki he Siasí.

Ko e kāingalotu ko ia 'oku nau mamata, tuku mai ha fakamatala mo rate mai 'a e faivá, 'e lava ke nau 'ai ke faingofua ange hono ma'u 'e he ni'ihī kehé 'a e faivá. ■

Hokohoko atu e Fakalakalaka 'a e Ngaahi Temipalé

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni lolotonga e konifele-nisi lahi 'i 'Okatopa 2014, "Ka 'osi hono langa mo fakatapui e ngaahi temipale ko ia kuo fanongonongó, 'e fe'unga leva mo ha temipale 'e 170 'oku ngāue 'aki he funga 'o e mā-maní." "Koe'uhí 'oku tau nofotaha 'i he feinga ke faka'osi 'a e ngaahi temipale ne 'osi fakahā kimu'á, 'oku 'ikai ke tau fakahā ai ha langa 'o ha ngaahi temipale fo'ou he taimí ni. Neongo ia, ka 'i ai ha ngaahi fie ma'u mo ma'u ha ngaahi konga kekeleke 'i he kaha'ú, 'e fanongonongo leva ha ngaahi temipale kehe."

I hono toe fakatapui 'e Palesiteni Monisoni 'a e Temipale 'Okiteni 'Iutaá 'i Sepitema 2014, na'e a'u ai ki he 143 'a e lahi 'o e ngaahi temipale 'oku lolotonga ngāue 'aki 'i he māmaní.

Na'e fakatapui e Temipale Footi Lotateila Folōlita 'i Mē 2014 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí. 'E fakatapui e

Na'e toe fakatapui 'a e Temipale 'Okiteni 'Iutaá 'i he 'aho 21 'o Sepitema 2014.

Temipale Finiki 'Alesoná 'i he 'aho 16 'o Nōvema 2014, pea 'e 'i ai ha ngaahi temipale kehe 'e nima ■

MA'U ATU 'A E NGAARI MA'U'ANGA TOKONI KI HE NGAARI FAKATAHA ALĒLEÁ

Oku ma'u 'e he kau mēmipa 'o e fakataha alēlea 'o e siteikí mo e uōtí he taimí ni ha peesi uepisaiti fo'ou 'a e Siasi 'oku ui ko e Ministering Resources 'i he ministering.Ids.org ke tokoni ki he fakafo'ituituí mo e ngaahi fāmílí 'i he'enua ngaahi fie ma'u fakatu'a-sino mo fakalaumālié, 'o kau ai e ngaahi palopalema faingata'a mo pelepelengesí. 'Oku lava ke ma'u ia 'e kinautolu 'oku lolotonga 'i ai hanau ngaahi uiui'i lolotonga 'i he ngaahi fakataha alēlea faka-siteiki mo fakauōtí 'o fakafou 'i he'enua 'akauni LDS.

Kuo 'oatu e fakamatala fakamuimitaha ki he ma'u'anga tokoni ne 'oatu kimu'a ki he kau pīsopé pē mo e kau palesiteni fakasiteikí pea toe fakalahi atu mo ha fakahinohino pau kau ki he founa ke tokoni'i kinautolu 'oku ngaohikoviá, 'a kinautolu 'oku fefa'uhi mo e ma'unimaá, ni'ihí 'oku nau faka'aonga'i e ponokalafí, ni'ihí 'oku manako fakahomosekisuálé pea mo kinautolu 'oku fefa'uhi mo e ngaahi palopalema fakapa'anga mo fakangāuē.

'I he fakahinohino 'a e pīsopé, 'e lava ke faka'aonga'i 'i he fakataha alēlea fakauōtí a e Ngaahi Ma'u'anga Tokoni ma'á e lelei 'a e fakafo'ituituí mo e ngaahi fāmílí 'oku nofo he 'ēlia 'o e uōtí. ■

FAITAA'I E SARAH JANE WEAVER, CHURCH NEWS

Ngaahi Akonaki Ma'a Hotau Kuongá

Oku totonu ke teuteu'i e lēsoni 'o e Sāpate fā 'o Nōvema 2014 ki Mā'asi 2015 ma'á e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí mo e Fine'ofá, mei ha lea 'e taha pe lahi ange 'o e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2014 'I 'Epeleli 2015, 'e lava ke filifili e ngaahi leá mei he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2014 pe 'Epeleli 2015. 'Oku totonu ke fili 'e he kau palesiteni fakasiteikí mo

e fakavahefonuá 'a e ngaahi lea 'e faka'aonga'i 'i honau feitu'ú, pe te nau vahe e fatongia ni ki he kau pīsopé mo e kau palesiteni fakakoló.

'Oku poupu'i atu 'a kinautolu 'oku ō ki he ngaahi lēsoni 'o e Sāpate faá ke nau tomu'a ako 'a e ngaahi lea kuo filí. 'Oku lava ke ma'u atu e ngaahi lea 'o e konifele-nisí 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he conference.Ids.org. ■

MA'U ATU E TOKONI KIATE KINAUTOLU 'OKU UESIA 'I HE MA'UNIMĀ HA TAHA 'OKU NAU 'OFA AI.

'E lava ke ma'u 'e he ngaahi mali pe fāmili 'oku uesia 'i he 'ulungaanga ma'unimā 'o ha taha 'oku nau 'ofa ai ha fakahinohino fo'ou 'i he ngaluopé ke ma'u ha tokoni, 'amanaki lelei, mo e fakamo'ui.

'Oku fakataumu'a 'a e The Spouse and Family Support Guide, 'i he AddictionRecovery.lds.org, ke tokoni 'i Makehe mei he lea faka-Pilitāniā, 'e vavé ni pē 'a hono ma'u atu 'i he lea faka-Sipeiní, Potukalí, Falaniseé, 'Italí, Siamané, Lūsiá, faka-Siainá, Siapaní mo e Kōleá.

'Oku vahevahe 'a e fakahinohinó ki ha ngaahi kongá 'e 12 'o tokanga taha ki he fakamo'ui, fakatupulaki 'a e 'amanaki lelei, mo e ma'u 'o e mālohi 'o fakafou 'ia Sīsū Kalaisí.

'Oku lahi mo ha ngaahi fokotu'u fakapotopoto 'oku 'oatu ai, hangē ko e founa ke fokotu'u 'a e ngaahi fakangatangata mo e ngaahi tu'utu'uní, founa ke alea 'i 'a e ma'unimā mo e fakaakeake mo ha taha ne 'ofa ai, mo e founa ke tali totonu ki hano toe fai ia.

'Oku faka'aonga 'i 'a e fakahinohinó ki he fealea'akí 'i ha ngaahi fakataha fūfūnaki fakakulupu ke faitokonia e nofomalí mo e fāmili 'i he tokoni 'a e LDS Family Services. 'E lava foki ke faka'aonga 'i ia 'e he kau taki e Siasí he taimi 'initaviú mo e fai 'o ha talatalaifalé. ■

TAĀ NA'E FAI 'E SCOTT G. WINTERTON, DESERET NEWS

Fanongo 'a e kakai lalahi kei talavou ki ha lea 'i he Senitā Melioti 'i he 'Univēsi Pilihihami 'Iongi 'i Polovo, 'Iutā, USA.

Kamata 'i Sānuali ha Ngaahi Liliu

Kuo fanongonongo 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Poate Ako 'a e Siasí ha ngaahi liliu ki he tu'o lahi, feitu'u, mo hono pulusi 'o e ngaahi fakataha lotu ma'á e kakai lalahi kei talavou, 'o kamata 'i Sānuali 2015. 'Oku kau 'i he ngaahi liliú 'a e:

Hingoa: Fakataha Lotu Fakae-māmani Lahi ma'á e Kakai Lalahi Kei Talavou: Ko ha Efiafi mo (hingoa 'o e tokotaha leá).

Tu'o lahi: Tu'o tolu 'i he ta'u, 'i he Sāpate hono ua 'o Sānuali, Sāpate 'uluaki 'o Meé, mo e Sāpate ua 'o Sepitemá.

Ni'ihī Ke Kau Ki Ai: 'Oku fakaafe 'i ki ai 'a e kakai kei talavou kotoa pē, mali mo te'eki mali fakatou'osi. 'Oku fakaafe 'i atu ki ai mo e fānau ako 'oku faka'osi'osi 'enau akó mei he ako mā'olungá pe ako tatau mo iá.

Ngaahi Feitu'ú: 'E fakahoko 'a e fakataha lotu 'i Sānuali 'i he 'Univēsi Pilihihami 'Iongi 'i Polovo, 'Iutā; 'i BYU- 'E fakahoko 'i he Senitā Konifelenisi 'i Sōleki Siti pe 'i he ngaahi feitu'u kehe 'i he Hetikuota 'o e Siasí 'a e fakataha lotu 'o Meé. 'E fakahoko 'i he ngaahi feitu'u kehe 'i he 'Iunaiteti Siteiti 'a e ngaahi fakataha lotu 'o Sepitemá.

Pulusi: 'E lava ke ma'u atu 'a e ngaahi leá 'i he fakamatalá, ongó, mo e vitio'ó mo e ngaahi founa kehekehe 'i he lea faka-Pilitāniā 'i loto 'i ha ngaahi 'aho si'i hili 'a e fakataha lotu kotoa pē 'i he LDS.org mo e Gospel Library app, 'i ha tānaki fo'ou ma'á e Kakai kei Talavou. 'E toki ma'u atu leva ha tatau 'o e ngaahi lea fakafonuá. 'E ma'u atu ha ngaahi fakamatala fakanounou 'o e ngaahi leá 'i he *Liahona*, pea mo ha ngaahi kupu'i lea kehekehe, kupu'i lea 'i he fakatātā (memes), pea 'e fakamafola fakahangatonu mo e hili 'a e fakatahá ha ngaahi me'a mahu'inga 'i ha fo'i vitiō 'o fakafou 'i he ngaahi sēnolo mitia fakasōsiale 'a e Siasí, kau ai 'a e peesi fakasōsiale pau 'a e tokotaha leá.

'E hokohoko atu pē 'a hono fili 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí 'a e kau leá pea mei he Kau Taki Ma'olungá pea mo e kau 'ōfisa lahi 'o e Siasí.

Na'e fanongonongo ha ngaahi liliu ki he kakai lalahi kei talavou lolotonga 'a e fakataha lotu e CES 'i he 'aho 2 'o Nōvema 2014, pea ki he kau taki 'o e lakanga fakataula'eikí 'i ha tohi mei he Kau Palesitenisi 'Uluakí 'i he 'aho 28 'Aokosi, 2014 'a ia ne fakakau ai 'a e Taimitēpile 'o e Fakamafola 'a e Siasí ki he 2015. ■

Fakahoko 'e he Ngaahi Kautaha 'Ofa 'a e Siasí ha Tokoni

Talu mei he kamata'anga hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongoleleí, mo e 'iloa e kaingalotu 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he'enu vilitaki ke ala atu 'o tokoni' 'a kinautolu 'oku faingata'a'ia.

I he ngaahi ta'u kimuí ni maí, kuo 'omi 'e he ngaahi foaki 'ofa 'a e kaingalotu 'o e Siasí mo e ni'hi kehe, 'a e koloa mo e pa'anga ke fakalele 'aki e ngaahi polokalama Tokoni 'Ofa Fakaetangata 'a e Siasí, ke faitāpuekina ai e mo'ui 'a e kakai 'i he funga 'o e māmaní. I he ta'u 2013, na'e tokoni' ai 'e he polokalama Tokoni 'Ofa Fakaetngata 'a e Siasí ha kakai 'e 10.5 miliona tupu 'i ha ngaahi fonua 'e 130.

Na'e kau he ngaahi ngāue ko 'ení 'a hono foaki ha koloa ke fakafiemālie 'i mo tokoni' 'aki e mo'ui 'i he ma'u ha vai ma'á; ako 'i e kau mā'ulí mo e kau toketaá 'i hono fakahaofi ha fanga ki' pēpē valevale 'e lauafe; pea mo foaki ha saliate teketeke. Tānaki atu ki aí, ne tokoni 'a e Siasí ki ha ngaahi ako ki hono tokanga' i e matá, huhu malu'í, mo e tokoni' i e tukui koló ke tō 'a e me'akai 'oku fakatupu mo'ui leleí.

Tokoni ki ha Taha Kumi Hūfanga

Kuo fai 'e he Siasí 'a e me'a tatau pē ke tokoni ki he kau kumi hūfangá pea mo ha ni'hi kehe 'oku faingata'a'ia 'i he ngaahi taú mo e nounou fakame'atokoni. Kimuí ni Mai:

- Na'e foaki 'e he Siasí ha ngaahi tēniti 'e lauafe mo ha me'akai tefito ki he ngaahi fāмили 'i Chad pea langa mo ha ngaahi vaikelí, falemāloló, mo ha ngaahi fale kaukau 'i he ngaahi 'apitanga kumi hūfanga 'i Pukina Fasó.
- 'Oku tufaki 'e he Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí ha me'akai, 'ū kafu, nāunau fakafaito'o, nāunau

haisini, nāunau mohenga mo e vala ki he fa'ahita'u momokó, 'i he potufonua ko Soataní, Siliá, Lepanoní, 'Iulakí, mo e feitu'u faka-Kētisi. Kuo tufa atu 'i he feitu'u 'Iulakí mo faka-Kētisi ha ngaahi saliate teketeke mo ha ngaahi me'angāue kehe ki he fe'alu'aki ma'anautolu ne kafo he taú.

- Ne foaki ki he falemahaki lahi 'i Kasá ha faito'o, nāunau fakafaito'o, mo ha hu'akau efuefu.
- Na'e foaki 'i 'Isileli ha nāunau fakata ki ha fale fakafaito'o.
- 'I 'Iukuleini mo Lūsia, kuo ngāue fakataha ai 'a e Siasí mo e Polokalama Fakalalakakaka 'a e Pule'anga Fakatahatahá ke foaki ha me'akai, nāunau mohenga, vala mo e nāunau haisini ki he kakai 'e toko 13,000 ne mole honau 'apí he moveuveu fakalotofonua.

Ngāue 'a e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí ke tu'u 'atā fakapolitikale, pea tokoni ki he kakai 'i ha fa'ahinga siasi pē.

Ngaahi Ngāue Tokoni

'Oku tokoni foki 'a e Siasí 'i he taimi 'oku hoko ai ha ngaahi fakatamaki fakanatula.

- 'I Siela Leone mo Laipilia, kuo fakakau 'e he Siasí ha kau ngāue tokoni fakalotofonua 'e toko 1,600 ke nau fai ha ako ki he founa faka'ehi'ehi mei he 'Ēpolá mo foaki ha me'akai mo e nāunau haisini mo fakafaito'o.
- Hili 'a e tāfea ne fakatupu 'e he fa'ahita'u 'uha 'i Pakisitani mo 'Initiá, ne foaki 'e he Siasí ha me'akai, nāunau haisini pea mo ha nāunau fakafaito'o.
- 'I Tongá, ne haveki ai 'e ha afā ha 'ū 'apí 'e laungeau, kau ai ha tukui 'apí 'e 116 'o ha ngaahi fāмили siasi. 'E tokoni 'a e kaingalotú ki hono toe langa honau ngaahi 'apí. Ne ako 'i kinautolu ki he founa langa honau 'apí pea kole ange leva ke nau tokoni ki ha kakai 'e toko fā kehe ke langa honau falé. 'Oku toe tokoni 'a e Siasí ke tō fakafoki 'a e ngoué mo fai ha ako fakataukei ki he ngoue 'i 'apí.
- 'I Mekisikou, hili hono faka'auha pe maumau' i 'e ha matangi ha

SARAH JANE WEAVER, CHURCH NEWS

Fe'iloaki e Palesiteni Fakavahefonua 'o Amman Jordan mo hono 'ofefiné mo ha kau kumi hūfanga.

ngaahi 'apí 'e lauafe, ne foaki 'e he kau taki fakalotofonua 'o e Siasí ha me'akai mo ha vai ki he ngaahi 'apí 'o e kaingalotu ne uestiá, pea ngāue fakataha 'a e Siasí mo e pule'angá ke foaki ha nāunau fakame'akai.

Ko e Me'a te Ke Lava 'o Fai

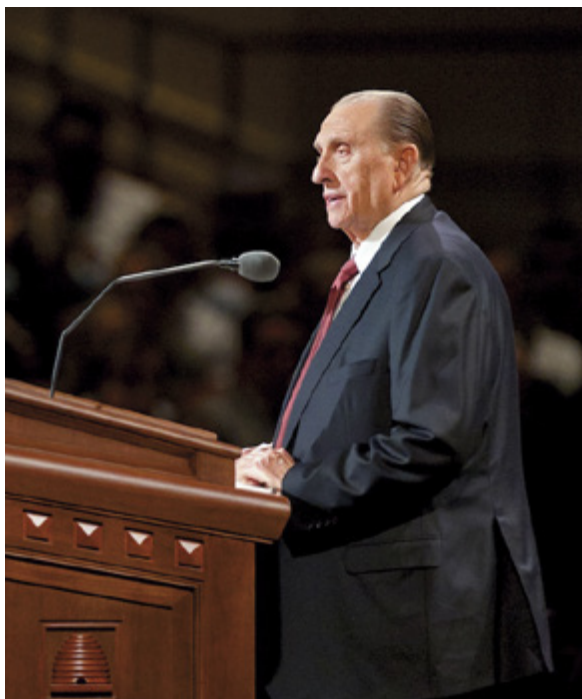
'Oku tokoni e Foaki ki he Pa'anga Tokoni 'Ofa Fakaetangata ke lava ai e Siasí 'o fai ha tokoni fakavavevave ki ha faingata'a. Ko e tahá, neongo pe ko e fē 'oku nau nofo aí, 'e lava ke fakahaa' i 'e he kāingalotú 'a e 'ofa faka-Kalaisi, fai ha tokoni mo langaki hake 'a e feveitokai'aki 'i he kakai kotoa pē. Ko hono fakatokanga' i ko ia 'o ha kau kumi hūfanga pe hikifonua mai ki hotau ngaahi tukui koló, pe ko kinautolu 'oku fepaki mo ha fa'ahinga fakatamaki fakatāutahá, pea tau fakahaa' i kiate kinautolu ha anga fakakaume'á, tokanga, mo ha 'ātakai 'oku fakalatá, ko ha tō'onga faka-Kalaisi ia he 'ikai teitei mole noa.

'Oku feinga 'a e Siasí 'o fakafou 'i hono tafa'aki tokoni 'ofa fakaetangata, ke fakahoko e fale' i ko ia 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoní "ke tau fefakamālohia'aki; pea 'oku tau malava ke fakatokanga' i 'a kinautolu 'oku li'ekiná. 'I he taimi 'oku tau ma'u ai e mata ke vakaí, telinga 'oku fanongó, mo e loto 'oku 'ilo mo ongo'í, 'e lava ke tau ala atu 'o fakahaofi" ("The Call to Serve," *Liahona*, Sānuáli. 2001, 58). ■

Lotu Toputapú, tā 'e Linda Curley Christensen

*Na'e tohi 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitā 'a e me'a na'e hoko kiate ia he Vao'akau Tapū 'i hono ta'u 14:
 "Ko ia na'ā ku 'alu ki he vao'akaú . . . [i he] pongipongi 'o ha 'aho faka'ofa'ofa mo langi ma'a, 'i he kamata'anga
 'o e tōta'u 'o hono tafaafe valungeau mā uofulu 'o e ta'ū. . . Neongo 'a e ngaahi me'a na'ā ku lolotonga
 hoha'a ki ai, na'e te'eki ai pē ke u 'ahi'ahi ke fai ha lotu 'aki 'a e le'ó.
 ". . . Hili 'eku vakavakai holo 'o u 'ilo'i 'oku ou toko taha pe'e, na'ā ku tū'ulutui hifo 'o kamata
 ke fakahā hake 'a e ngaahi holi 'o hoku lotó ki he 'Otuá" (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:14–15).*

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'u Hono 184 'o e Siasi, "I he'etau feinga ke fokotu'u 'a Kalaisi ko e uho 'o 'etau mo'uí 'aki 'etau ako 'Ene ngaahi folofolá, muimui ki He'ene ngaahi akonakí, mo 'a'éva 'i Hono halá, kuó Ne tala'ofa mai ai ke vahevahe mo kitautolu 'a e mo'ui ta'engata na'á Ne pekia ke ma'ú. 'Oku 'ikai ha iku'anga mā'olunga ange heni, he 'oku totonu ke tau fili ke tali 'Ene fakatonutonú pea hoko ko 'Ene kau ākongā mo fai 'Ene ngāuē he kotoa 'etau mo'uí. He 'ikai ha toe me'a kehe, pe ko ha toe fili kehe te tau fai, te ne lava 'o ngaahi kitautolu ke tau tatau mo e me'a te Ne malavá."

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONTONI
'I HE NGA'HI 'AHO
KIMUI NI